กำหนดการพระราชทานเพลิงศพ

นายแพทย์ สุพัฒน์ บัวเลิศ

ท.ม., ต.ช.

ณ วัดตรีทศเทพ

วันอาทิตย์ที่ ๑๖ เมษายน พ.ศ. ๒๕๒๑

เวลา ๑๗.๐๐ น.

อินทรีย์ลับล่วงพร้อม ลมปราณ
เป็นสิ่งนำวิญญาณ ล่วงด้วย
ความดีคู่สังขาร คงอยู่
ชั่วดีฤาจักม้วย คู่ฟ้าคงดิน

วิญญาณยินศัพท์ซ้อง รำพัน
ญาติร่วมกิจกุศลอัน ส่งให้
ผลบุญเอนก นันต์ นำสู่ สวรรค์เฮย
มวลธูปเทียนดอกไม้ นอบน้อมสักการ

นายแพทย์ สุพัฒน์ บัวเลิศ ทม. ตช.

ดูก่อนอานนท์ ธรรมะก็ดี วินัยก็ดี ที่ตถาคตได้แสดงและบัญญัติแต่งตั้งไว้ เมื่อเราผู้ตถาคตล่วงไปแล้ว ธรรมะและวินัยนั้นจะเป็นศาสดาแห่งท่านทั้งหลาย ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตขอเตือนให้รู้ว่า สังขารที่ปัจจัยปรุงแต่งทั้งหลาย มีความเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา ท่านทั้งหลายขอให้กิจทั้งปวง คือ ประโยชน์ตน ประโยชผู้อื่นและไตรสิกขาให้ถึงพร้อมบริบูรณ์ด้วยความไม่ประมาทเถิด

ประวัติ

"คุณพ่อ" เป็นบุตรของ คุณปู่สิน และ คุณย่าผ้า เกิดเมื่อวันที่ ๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๖๕ ที่บ้านบนควน ตำบลท่าโพธิ์ อำเภอเมือง จังหวัดตรัง

คุณพ่อได้เริ่มศึกษาตั้งแต่ชั้นประถมศึกษา ถึงมัธยมศึกษาตอนต้นที่จังหวัดตรัง แล้วจึงเข้ามาศึกษาต่อในโรงเรียนเตรียมจุฬา ต่อจากนั้นจึงได้เข้าศึกษาในคณะแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ จนกระทั่งสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรีใน พ.ศ. ๒๔๙๕ และได้รับราชการประจำกองทัพอากาศ และกระทรวงสาธารณสุข ดังนี้

๑ เมษายน	๒๔๙๕	แพทย์ประจำ โรงพยาบาลภูมิพลอดุลยเดช
๑ กรกฎาคม	๒๔๙๖	แพทย์ประจำ โรงพยาบาลสุรินทร์
๑ มกราคม	๒๔๙๗	แพทย์ประจำ โรงพยาบาลศรีษะเกษ
๑ เมษายน	๒๔๙๘	รักษาการในตำแหน่งผู้อำนวยการโรงพยาบาลสตูล
๑ มกราคม	๒๔๙๙	ผู้อำนวยการโรงพยาบาลสตูล
๑ กรกฎาคม	๒๕๐๐	ผู้อำนวยการโรงพยาบาลพัทลุง

หลังจากที่คุณพ่อได้รับราชการมาระยะเวลาหนึ่ง ท่านก็ได้รับทุน American Medical Society of Vienna เพื่อไปศึกษาต่อในสาขาวิชาศัลยกรรมในปี พ.ศ. ๒๕๐๖ เป็นเป็นเวลา ๑ ปี ต่อจากนั้นก็ได้รับตำแหน่งเป็น นายแพทย์ใหญ่จังหวัดพิเศษ จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ ๑๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๗ ต่อมาภายหลังได้เปลี่ยนเป็น นายแพทย์สาธารณสุข จังหวัดพัทลุง

คุณพ่อได้สมรสกับคุณแม่ (แพทย์หญิง ชุมพร โยธะพันธุ์) ในวันที่ ๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๖ และมีบุตร ธิดา รวม ๓ คน คือ

นาย ดนัย บัวเลิศ

นางสาว อัจฉรา บัวเลิศ

นางสาว กิตติมา บัวเลิศ

ระหว่างรับราชการ คุณพ่อได้รับพระราชทาน เครื่องราชอิสริยาภรณ์ ดังนี้

ทวิติยาภรณ์ มงกุฎไทย ตริตราภรณ์ ช้างเผือก

จตุถาภรณ์ มงกุฎไทย จตุถาภรณ์ ช้างเผือก

เหรียญพิทักษ์เสรีชน ชั้น ๒

เหรียญกาชาดสมนาคุณ ชั้น ๒

ณ วันเสาร์ ที่ ๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๐ เวลาประมาณ ๑๑.๔๕ นาฬิกา คุณพ่อก็ได้ถึงแก่กรรมที่กรุงเทพ ฯ ด้วยอาการเส้นโลหิตที่หัวใจอุดตัน

คำไว้อาลัย

"มรณนฺตํ หิ ชีวิตํ" ชีวิตมีความตายเป็นที่สุด

พุทธภาษิต

"พฤษภกาสร อีกกุญชรอันปลดปลง
โททนต์เสน่งคง สำคัญหมายในกายมี
นรชาติวางวาย มลายสิ้นทั้งอินทรีย์
สถิตทั่วแต่ชั่วดี ประดับไว้ในโลกา"

สมเด็จกรมพระปรมานุชิตชิโนรส

พ.ญ. ชุมพร บัวเลิศ ผู้อำนวยการโรงพยาบาลพระนครศรีอยุธยา มีจดหมายแจ้งความจำนงมาว่า ในการพระราชทานเพลิงศพ นายแพทย์ สุพัฒน์ บัวเลิศ ผู้เป็นสามีที่เคารพรักใคร่จะพิมพ์หนังสือชำร่วยแก่ญาติมิตรที่มาร่วมงานพระราชทานเพลิงศพตามประเพณีนิยม ขอร้องให้ผมช่วยเขียนอะไรร่วมด้วยแม้เล็กน้อย ผมทราบแล้วมีความรู้สึกตื้นตันใจ ๒ ประการ ประการที่ ๑ นายแพทย์ สุพัฒน์ บัวเลิศ เป็นที่รักและนับถือของผมเสมอญาติสนิทคนหนึ่ง เพราะชีวิตของผมกับนายแพทย์แนบสนิทติดต่อกันมานาน เมื่อคนที่รักนับถือมาจากไปก่อน คนอยู่หลังก็ย่อมเศร้าโศกอาลัยมาก การบันทึกคำไว้อาลัยจึงเขียนให้สมใจไม่ได้ ประการที่ ๒ นายแพทย์ สุพัฒน์ บัวเลิศ มีคุณงามความดีที่ทำไว้ในแผ่นดินไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่งในจังหวัดพัทลุง มีมาก ผมจะเขียนอย่างไรให้สมบูรณ์ และให้ดีย่อมทำไม่ได้ ข้อขัดข้องทั้ง ๒ ประการนี้ จึงทำให้ผมตื้นตันใจ เขียนอะไรลงไปไม่ถนัดชัดเจน แต่เมื่อ พ.ญ. ชุมพร บัวเลิศ ให้เกียรติขอร้องมา ผมก็จะเขียนไปตามสติปัญญาอันน้อย และด้วยเวลาจำกัด

นายแพทย์ สุพัฒน์ บัวเลิศ รู้จักคุ้นเคยกับผมมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๖ สมัยนั้นนายแพทย์ สุพัฒน์ เป็นนายแพทย์ประจำจังหวัดศรีษะเกษ ผมเป็นปลัดจังหวัดนครราชสีมา เมื่อถึงกำหนดวันเกณฑ์ทหารเข้าประจำการที่จังหวัดนครราชสีมา เราได้ร่วมงานกันทั้งกลางวันและกลางคืน กล่าวย่อ ๆ กลางวันต่างคนปฏิบัติงามตามหน้าที่ พอตกกลางคืนทางการอำเภอ เขาเลี้ยงอาหารให้รับประทานเป็นเกียรติ แล้วเขาก็จัดให้มีการรำวงเพื่อบรรเทาความตึงเครียดในตอนกลางวัน พอกลอง โหม่ง ฉิ่ง เริ่มดังขึ้น ผมมองหานายแพทย์ สุพัฒน์ หายไปเสียแล้ว เป็นดังนี้ทุกแห่งและทุกคืน ผมถามว่า ทำไมหนี ท่านบอกว่า "ผมไม่เป็น" เรื่องนี้ผมท้วงติงอยู่เสมอ กระทั่งมาเจอกันที่จังหวัดพัทลุง

ผมขอถือโอกาสเรียนเป็นลายลักษณ์อักษรโดยย่อไว้ในที่นี้ว่า ชีวิตของผม ร่างกายของผม ได้ฝากผังไว้ในอุ้งมือของนายแพทย์ สุพัฒน์ ตลอดมา จนกระทั่งเราได้วิสาสะสนทนากันที่ทำงานของท่าน ก่อนที่ท่านจะเข้ากรุงเทพ ฯ ประมาณ ๔—๕ วันเท่านั้น ไม่เคยนึกคาดหมายเลยว่า ท่านจะหนีไปเสียก่อน

นายแพทย์ สุพัฒน์ ผู้นี้ ผมขอพูดโดยสัจจธรรมว่า ท่านเป็นคนดีจริง ๆ เอางานเอาการในหน้าที่ละเอียดรอบคอบ อยากจะพูดว่าทุกประการ ถ้าท่านผู้อ่านหนังสือนี้อยู่พัทลุง ผมขอรับรองว่า คำพูดของผมคงจะไม่ไกลความจริง

ท่านทั้งหลายที่นับถือ ผมขอเรียนว่านายแพทย์ สุพัฒน์ ได้รับราชการอยู่ ณ โรงพยาบาลพัทลุงถึง ๒๐ ปี นี่ข้อหนึ่งที่เป็นหลักฐานว่า คนที่ดีจริงนั้น ทางราชการท่านไม่ใคร่จะย้ายให้ไปอยู่เสียที่อื่น

โรงพยาบาลพัทลุง แต่แรกเริ่มเดิมที ไม่ต้องพูดถึง พูดแต่ว่า อาคารสถานที่พยาบาลคนไข้ทั้งหญิงและชาย ได้งบประมาณก่อสร้างอยู่เรื่อย ๆ กระทั่งได้ก่อสร้างห้องประชุม ตึกสงฆ์อาพาธ และตึกตรวจคนไข้นอก ขึ้นใหม่ ๆ ที่พักนายแพทย์ พยาบาล คนงาน ได้อยู่อาศัยอย่างสบาย ตลอดจนรั้วและกำแพงบริเวณโรงพยาบาล ได้ทำการก่อสร้างไว้เป็นหลักฐาน ได้สร้างขึ้นสมัยนายแพทย์ สุพัฒน์ เป็นผู้อำนวยการ

ในบางครั้งบางคราว มีอุปสรรคขัดข้องด้วยนายแพทย์ผู้ช่วยมีน้อย ไม่เพียงพอกับจำนวนคนไข้ แต่นายแพทย์ สุพัฒน์ ก็กัดฟันทน พยายามเฉลี่ยนายแพทย์ และพยาบาล ให้ทำงานแก่คนไข้จนเต็มสติปัญญา บางครั้งบางคราวถูกคลื่นใต้น้ำเล่นงานเข้าก็มาบ่นให้ผมฟัง ผมก็ว่า ข้าราชการนั้น "ชีวิตเพื่อการต่อสู้ ศัตรูคือยากำลัง ทำดีไว้อย่าได้หยุดยั้ง" ดังนี้ แล้วท่านก็หยุดบ่นให้ฟัง

ผมเป็นคนนอกวงการของโรงพยาบาล แต่เพราะรักใคร่นับถือกันจึงคอยสังเกตดู จำได้ว่าครั้งหนึ่ง คุณพระบำราศนราดูล รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข มาตรวจราชการที่โรงพยาบาลพัทลุง ผมได้เข้าใกล้ชิดกับท่านรัฐมนตรี ฯ ด้วยคนหนึ่ง ท่านได้พูดให้ผมได้ยินว่า "หมอสุพัฒน์ ทำงานได้ดี" ดังนี้เป็นต้น

นอกจากนี้ คนสูงอายุบางคนที่มารักษาจากท้องถิ่นที่อื่นพบกับผม พูดให้ฟังว่า มาที่โรงพยาบาลพัทลุง ได้รับความเมตตากรุณาดีราคายาก็ไม่แพงเหมือนบางแห่ง เมื่อผมได้ฟังดังนี้ ผมก็บันทึกมอบให้นายแพทย์ สุพัฒน์ ถือไว้เป็นหลักฐาน

เท่าที่ผมเล่ามาย่อ ๆ นี้ จะเห็นได้ว่า นายแพทย์ สุพัฒน์ เป็นคนกล้า เป็นคนหนักแน่นมั่นคง และเป็นคนอดทนสมกับ นายแพทย์ที่ยึดถือคำเล็กเชอร์ธรรมจรรยาแก่นักเรียนแพทย์ของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ซึ่งปรากฏในหนังสือจรรยาแพทย์ ตอนที่ ๒ ซึ่งท่านได้เล็กเชอร์ครั้งที่ ๓,๔ และ ๕ ที่โรงเรียนราชแพทยาลัย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ (ร.ศ. ๑๒๖) มีความว่า ผู้ที่จะเป็นแพทย์ จะเป็นได้ด้วยใจ ถ้าใจไม่เป็นแพทย์ก็เป็นแพทย์ไม่ได้ ที่ว่าเป็นแพทย์ด้วยใจนั้น คือ

๑. ต้องมีใจกล้าหาญ ไม่สยดสยอง

๒. ต้องมีใจมั่นคง หนักแน่น ไม่ประหม่าตื่นเต้น

๓. ต้องมีใจอดทนต่อหิวหาว ยากเหนื่อย และโสโครก ไม่เป็นคนฉุนเฉียว และละทิ้งการงานเสียง่าย ๆ

และว่าผู้ที่จะเป็นแพทย์ จำจะต้องฝึกหัดใจให้มีธรรมทั้ง ๓ ประการนี้ประจำตัว ตามสายตาข้าพเจ้าเห็นว่านายแพทย์ สุพัฒน์ มีอยู่ในตัวบริบูรณ์แล้ว

ยังมีอยู่ในตัวของนายแพทย์ สุพัฒน์ อีกอย่างหนึ่ง ซึ่งผมจะงดพูดเสียมิได้ และขอพูดโดยไม่ให้เกินความจริง คือ เรื่องความสะอาด นายแพทย์ สุพัฒน์ เป็นคนรักความสะอาด เรียบร้อย เช่น การรักษาความสะอาดที่ร่างกาย ทั้งมือและเท้าจะสะอาดอยู่เสมอ แม้แต่เล็บไม่ไว้ยาวอย่างบางคน เสื้อชอบใช้สีขาวแบบฮาวาย ๓ กระเป๋าเป็นเนืองนิตย์ ชอบใช้กางเกงสีคล้ำ ๆ หรือน้ำเงินแก่ แม้เวลาไปในที่ประชุมก็มิได้แต่งตัวหรูหรา แต่งเรียบ ๆ น่าเลื่อมใส ยิ่งกว่านี้เรื่องความประพฤติอีกอย่างหนึ่ง สังเกตดูนายแพทย์-สุพัฒน์ มีความประพฤติดีงามทั้งทางกายและวาจา ในทางวาจามักพูดตรง ๆ หนักแน่นชวนฟัง

เรื่องความสะอาดทางร่างกาย และความประพฤตินี้ เป็นทางนำมาซึ่งอิทธิพลในการบังคับบัญชาคน และเป็นที่เลื่อมใสของผู้ที่คบหาสมาคม ตลอดจนคนไข้ที่มารับการรักษาพยาบาล สมกับกระแสพระดำรัสของสมเด็จพระบรมราชชนกเจ้าฟ้ากรมหลวง

สงขลานครินทร์ ซึ่งทรงพระดำรัสไว้กับแพทย์ทั้งหลายว่า "ผู้ที่จะบำบัดทุกข์ ต้องเป็นตัวอย่างความประพฤติ ซึ่งจะนำมาแห่งสุขภาพ แพทย์ที่ไม่ประพฤติตามที่ตัวสอนคนไข้แล้ว จะหาความไว้ใจจากคนไข้อย่างไรได้" ประโยคนี้เป็นกระแสพระดำรัสแก่แพทย์อย่างเพราะพริ้ง น่าเลื่อมใสอย่างที่สุด และก็มีอยู่แล้วในตัวของนายแพทย์ สุพัฒน์

นอกจากนี้นายแพทย์ สุพัฒน์ เป็นคนมีศีลธรรมมีสัจจวาจาประจำนิสัย ทั้งนี้กล่าวแต่เพียงย่อ ๆ อันคุณงามความดีของท่านมีมากกว่านี้ จะกล่าวอีกไม่สิ้นสุด

แต่ท่านที่เคารพ บุคคลใด ๆ ก็ตามเศรษฐีมหาเศรษฐี ผู้ยิ่งใหญ่และคนยากจนเข็ญใจประการใดก็ตาม ย่อมหนีความตายไปไม่พ้น ดังพุทธภาษิตว่าไว้ว่า "มรณนฺตํ หิ ชีวิตํ" ชีวิตของคนมีความตายเป็นที่สุด นายแพทย์ สุพัฒน์ ก็เป็นแบบนี้ แต่สมเด็จกรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงพระประพันธ์ไว้ว่า

"พฤษภกาสร อีกกุญชรอันปลดปลง โททนต์เสน่งคง สำคัญหมายในกายมีนรชาติวางวาย มลายสิ้นทั้งอินทรีย์ สถิตทั่วแต่ชั่วดี ประดับไว้ในโลกา"

ที่สุดแห่งคำไว้อาลัยนี้ ขอให้ดวงวิญญาณของนายแพทย์ สุพัฒน์ บัวเลิศ จงไปสู่สุคติสัมปรายภพเบื้องหน้าโน้นเถิด

หลวงคเชนทรามาตย์

นิพพานพ้นสมัยไปแล้วหรือ

ท่านพุทธทาส

เรื่องมรรค ผล นิพพาน นี้ นักสอนพุทธศาสนาส่วนมากเห็นว่าเป็นเรื่องพ้นสมัย เป็นเรื่องไร้สาระ และไม่อาจจะเข้าใจได้สำหรับคนหนุ่มสาวหรือคนในยุคนี้ ส่วนพวกภิกษุก็ถือว่าเป็นเรื่องศักดิ์สิทธิ์สูงสุด แสดงอาการท่าทางให้คนทั้งหลายกลัว กระทั่งคนทั่วไปกลัวเรื่องมรรคผลนิพพาน จนไม่กล้าสนใจ ความจริงพระเองก็ไม่เข้าใจเรื่องนี้แต่แกล้งทำท่าทางกลัว หรือยกขึ้นไว้ในฐานะเป็นสิ่งที่จะถึงได้ก็ต่อเมื่อคนต้องตายแล้วตายอีกหลายร้อยชาติ บางคนก็เข้าใจว่านิพพานเป็นเมืองแก้ว ทำนองสวรรค์ชั้นสุขาวดีของลัทธิมหายานของพวกอาซิ้มทั้งหลาย มรรคผลนิพพานก็เลยเป็นเรื่องเข้าใจกันไม่ได้เลยไม่ยอมสอนกัน

คำว่า มรรค แปลว่า ทาง (หมายถึงทางสายกลาง) คำว่า ผล ก็แปลว่า ผลที่เกิดขึ้นจากการเดินไปตามทางสายกลางนั่นเอง คำว่า นิพพาน แปลว่า สิ้นทุกข์ เพราะว่าถ้าใครเดินหรือปฏิบัติตามทางสายกลางแล้ว ก็จะมีภาวะเป็นผู้ที่สิ้นทุกข์ ฉะนั้นมรรคผลนิพพานจึงเกี่ยวข้องอยู่กับการทำงาน หรือการประพฤติประจำวันของคนทุกคน เราอย่าได้กลัวคำว่ามรรคผลนิพพาน และอย่าคิดว่าจะประสบสิ่งนี้ได้ต่อเมื่อตายแล้วตายอีกหลายสิบชาติซึ่งไม่เป็นจริง เป็นคำอ้างที่คนโง่เขลากล่าวไปตามความเข้าใจผิดของเขาเอง ไม่ตรงตามที่พระพุทธเจ้าท่านกล่าวไว้เลย

คำอุปมาของพระพุทธเจ้าที่เกี่ยวกับเรื่องของมรรคผลนิพพานนั้น ท่านเปรียบเหมือนการที่คนจะเอาตัวรอดจากการจมน้ำตาย คนบางพวกตกน้ำลงไปแล้วหายเงียบไปเลย (คนไม่สนใจธรรมะเลย) บางพวกตกน้ำไปแต่ยังโผล่ขึ้นมาได้ครั้งหนึ่งบ้าง โผล่ขึ้นมาสองสามครั้งบ้าง (สนใจธรรมะนิดหน่อย) แต่เมื่อไม่มีใครช่วยเขา เขาจึงจมน้ำตายด้วยเหมือนกัน ทีนี้คนบางพวกตกน้ำจมลงไปแล้วสามารถโผล่ขึ้นมาและว่ายน้ำอยู่ได้ (รู้ธรรมะที่ถูกต้อง) ชะเง้อคอมองหาทิศทางจนกระทั่งเขาเห็นฝั่ง แล้วจึงว่ายมุ่งเข้าไปหาฝั่ง (พระโสดาบัน) อีกพวกหนึ่งคือพวกที่ว่ายเข้าฝั่งใกล้เข้าไปทุกที (พระสกิทาคามี)

บางพวกก็ว่ายเข้าไปถึงเขตน้ำตื้นและเดินขึ้นไปบนฝั่ง (พระอนาคามี) พวกที่ปลอดภัยที่สุดก็คือพวกที่ขึ้นบกได้แล้ว เนื้อตัวแห้งสนิท นั่งสบายนอนสบายอยู่บนบกด้วยความปลอดภัย (พระอรหันต์) คนที่ไม่ตาย ๔ พวกนี้แหละ คือพวกที่บรรลุมรรคผลนิพพาน

ทีนี้ก็มาถึงปัญหาที่ว่า ว่ายน้ำนั้นเป็นทะเลของอะไรกัน ถ้าจะพูดให้เป็นภาษนักประพันธ์ก็ว่าเป็นทะเลแห่งชีวิต ทะเลแห่งความอยากและความยึดติด ทะเลของการาเวียนว่ายตายเกิดของความรู้สึกที่ว่า เรามีตัวตน มีอะไร ๆ เป็นของตน แล้วประพฤติไปตามอำนาจของกิเลส ได้รับผลมาอย่างไรก็ก่อความอยากในรูปใหม่ขึ้นมาอีก คิดเห็นแก่ตัวขึ้นมาอีก และพยายามกระทำไปตามความยึดนั้นอีก เป็นเรื่องการเวียนว่ายของสิ่ง ๓ อย่าง คือความอยาก การกระทำตามความอยากนั้นได้รับผลหรือไม่ได้ผลก็ตามย่อมก่อเป็นความอยากขึ้นมาอีก กระทำอีกได้ผลหรือไม่ได้อีก วนเวียนเป็นวงกลมอยู่อย่างนี้จนหยุดไม่ได้ และเกิดความทุกข์ใจนานาประการอยู่ในวงกลมนี้ เพราะเต็มไปด้วยความรู้สึกว่ามีตัวเราและมีอะไร ๆ เป็นของเรา เต็มไปด้วยความยึดมั่นถือมั่นต่าง ๆ นานา หาความสงบใจโล่งใจว่างใจมิได้ เขาไม่เคยสนใจที่จะแก้ไขดุจคนที่จมน้ำแล้วโผล่ขึ้นมา ๑–๒–๓ ครั้ง แต่ก็ยังมองไม่เห็นฝั่งเป็นอย่างไร ไม่เคยเห็นทางที่จะระงับดับทุกข์ จึงจมอยู่ในกองทุกข์ตลอดไปจนตายไม่มีโอกาสหลุดพ้นทุกข์ได้ นี่แหละ คือทะเลที่พระพุทธเจ้าท่านอุปมาถึง ฉะนั้นพวกที่จะรอดได้ ก็ต้องมีความรู้ถูกต้องว่าความทุกข์คืออะไร เหตุให้เกิดทุกข์คืออะไร ภาวะที่ไม่มีทุกข์เลยคืออะไร และปฏิบัติอย่างไรจึงจะไม่มีทุกข์

ฉะนั้น แม้พระอริยบุคคลชั้นต้น ๆ (เช่นพระโสดาบันและสกิทาคามี) ท่านก็ได้รับมรรคผลแล้ว ท่านดับทุกข์ได้เท่าไรก็เป็นนิพพานการดับทุกข์ของท่านเท่านั้น คือท่านจะมีชีวิตอยู่ด้วยความสันติสุขตามภูมิธรรมของท่าน นิพพานจะมีความหมายเต็มเปี่ยมก็ในกรณีของผู้ที่เป็นพระอรหันต์ ฉะนั้น โอกาสที่จะรอด อันตรายจึงมีอยู่ในชีวิตประจำวันของเราทุกคน ใครที่ไม่หลงทางของชีวิต โดยเห็นสัจจธรรมแล้ว ก็เรียกว่าอยู่ในกระแสของพระนิพพาน ฉะนั้นอย่าไปทำความพินาศให้แก่ชีวิตของตัวเอง ด้วยการคิดว่า มรรคผลนิพพานเป็นเรื่องเหลือวิสัย หรือสมัครเป็นผู้ทำไม่รู้ไม่ชี้ คิดเอาแต่

ความสะดวกสะบายหรือความพอใจของตนเป็นประมาณ คือยอมทุกข์ใจซึ่งที่แท้แล้วคนเราไม่ควรจะต้องเป็นทุกข์มากถึงขนาดนั้น ธรรมชาติไม่ได้สร้างเรามาให้ต้องเป็นทุกข์ แต่ความประมาทความเข้าใจผิดของเราเองทำให้เราต้องเป็นทุกข์อยู่เสมอ ธรรมชาติได้สร้างเรามาให้มีสติปัญญาความสามารถพอที่จะดับทุกข์ได้ ให้เป็นอยู่ด้วยความสงบสุขได้ ฉะนั้นอย่าให้เราต้องเป็นทุกข์ขาดทุนเลย เราควรจะได้ของประเสริฐสูงสุดที่มนุษย์ควรจะได้ คือมีชีวิตอยู่ในโลกนี้โดยไม่มีทุกข์

คำว่า โสดาบัน ตามตัวหนังสือนั้นแปลว่า ถึงกระแสของนิพพาน คือก้าวลงสู่วิถีทางที่จะไปสู่ความดับทุกข์ ผู้ใดมองเห็นชัดเจนในเรื่องของชีวิต เช่นในเรื่องของความทุกข์และการดับทุกข์จนไม่มีการเดินผิดทางอีกต่อไป ก็เรียกว่าเป็นผู้ถึงกระแสพระนิพพาน

พระอริยบุคคลประเภทที่ ๒ เรียกว่า สกิทาคามี แปลว่า ผู้มาอีกครั้งหนึ่ง หมายความว่าพระสกิทาคามีเดินไปตามหนทางอันถูกต้องนั้นแล้ว แต่พระกิเลสดั้งเดิมที่เหลือเชื้ออยู่บางอย่าง ยังทำให้ท่านเกิดความระลึกนึกคิดหวนกลับไปอาลัยอาวรณ์ในสภาพความเป็นอยู่อย่างคนธรรมดาอีกครั้งหนึ่ง แต่อีกไม่นานนักก็หันกลับมาสู่จุดที่ตั้งใจไว้เดิมได้ และจะแน่วแน่ยิ่งไปกว่าเดิม คือมีความโลภความโกรธความหลงน้อยกว่าพระโสดาบันและจะเลื่อนชั้นต่อไป

พระอริยบุคคลพวก ที่ ๓ ได้แก่ พระอนาคามี แปลว่า ไม่กลับมาสู่โลกนี้อีก คือว่าจิตใจไม่หวนมาสู่วิสัยชาวโลกที่มีกามารมณ์อีกเลย จะได้เป็นพระอรหันต์ในเวลาต่อไปถ้าไม่ตายไปเสียก่อน

พวกที่ ๔ ได้แก่ พระอรหันต์ คือพวกที่ถึงปลายทางแล้วโดยสมบูรณ์ เป็นผู้ถึงความประเสริฐสุด ในสิ่งที่มนุษย์เราจะถึงได้หมายความว่าธรรมชาติสร้างเรามาให้เข้าถึงได้สูงสุดเพียงไร มันก็สูงสุดอยู่เพียงแค่ความเป็นผู้ดับทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง กล่าวคือเป็นพระอรหันต์นั่นเอง อย่าได้ถือว่าเป็นเรื่องนอกฟ้าป่าหิมพานต์ หรือเป็นเรื่องที่จะถึงได้ก็ต่อเมื่อตายแล้ว มันเป็นเรื่องภายในชีวิตนี้เอง ไม่ใช่อย่างที่เขาชอบโฆษณากันอยู่ ว่าทำบุญให้ทานกันมาก ๆ เพื่อไปสวรรค์เสียก่อน ไปเป็นพรหมเสียหลายแสนปีก่อน แล้วจึงจะมีหวังได้นิพพาน พระพุทธเจ้าท่านไม่เคยสอนอย่างนั้นเลย ท่านหมั่นหลายมุ่งสอน

คนเพื่อให้เข้าถึงกระแสนิพพานอันไม่มีการย้อนกลับไปสู่สภาพต่ำ แม้พระโสดาบันและพระสกิทาคามีจะมีอาลัยอาวรณ์ในกามอยู่บ้าง แต่ก็ยังรุดไปข้างหน้าเรื่อย ๆ จะไม่กลับมาสู่ทางต่ำแน่นอน ฉะนั้นเราจึงควรสนใจเรื่องมรรค ผล นิพพาน ไว้ในฐานะที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับชีวิตของเราในชาตินี้เอง กล่าวคือ ที่นี่ และเดี๋ยวนี้

ปุถุชนที่ไม่ใช่พระอริยบุคคล จะยังเต็มไปด้วยความรู้สึกว่ามีตัวตน มีอะไร ๆ เป็นของตน ถ้าเป็นตัวตนอย่างไม่ดี อย่างบาปอย่างกุศล ก็ทำตนเองให้ทุกข์และทำผู้อื่นให้ทุกข์ด้วย ส่วนพระอริยเจ้าทั้งหลายนั้น มีความรู้สึกที่เป็นตัวตน—ของตน น้อยลงไป แม้ความรู้สึกที่เป็นตัวตนอย่างดีมีความประพฤติถูก และยึดมั่นถือมั่นในความดีอย่างนี้ ก็ต้องพยายามลดให้น้อยลง ๆ จนกระทั่งไม่ความรู้สึกว่ามีตัวตนเลย เมื่อไม่มีตัวตนแล้ว ก็จะไม่มีอะไรเป็นของตนเพราะมันไม่มีที่ตั้งที่อาศัย เวลาใดที่เราไม่มีความคิดถึงตัวตนเลย เราจะสบายใจเพราะว่างจากความเห็นแก่ตัว หาก "ความว่าง" เกิดขึ้นเมื่อไร เมื่อนั้นก็สบายใจที่สุด แต่พอเกิดความรู้สึกว่ามีตัวตนเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ จะต้องรับผิดชอบทำสิ่งนั้นสิ่งนี้ หรือมีสิ่งนั้นสิ่งนี้เป็นของตนที่ต้องรับผิดชอบขึ้นมาเมื่อไรแล้ว เมื่อนั้นก็จะเป็นทุกข์ใจทันที จะเป็นกี่ชั่วโมงกี่นาทีก็ตาม มันจะต้องเป็นทุกข์ตลอดเวลาที่มีความรู้สึกว่าเป็นตัวเราหรือของเรา ถ้าใจเราว่างจากความรู้สึกว่าเป็นตัวตนหรือของตนได้ เมื่อนั้นจะไม่มีความทุกข์ เหมือนกับท่านกำลังอ่านอยู่นี้ แม้จะอ่านไปคิดไปก็ไม่นึกถึงตัวตน ไม่คำนึงว่าอะไรเป็นของตน มันเป็นเพียงแต่การนึกคิดอยู่ด้วยสติปัญญาล้วน ๆ เป็นเวลาที่ว่างจากตัวตน แต่เต็มไปด้วยสติปัญญา อย่างนี้ไม่มีทุกข์เลย เรียกโดยโวหารธรรมะว่าเวลานี้เรา "ว่าง" ว่างจากอะไร ? ก็ว่างจากความรู้สึกมีตัวตนและมีอะไร ๆ เป็นของตนนั่นเอง ไม่ใช่ว่างชนิดที่ไม่มีความรู้สึกตัวอะไรเลย เช่นนั่งวิปัสสนาตัวแข็งทื่อเป็นท่อนไม้ไม่มีสติสัมปชัญญะ แล้วไปเรียกว่าว่าง นั่นเป็นเรื่องของคนเขลาพวกหนึ่งที่ว่าเอาเอง ไม่ใช่พระพุทธเจ้าท่านว่า ถ้าว่างตามแบบ "สุญญตา" ของพระพุทธเจ้าแล้วหมายถึงการว่างจากความรู้สึกว่ามีตัวตนหรือมีอะไร ๆ เป็นของตน ว่างจากตัณหา ว่างอุปทาน ว่างจากกิเลส หรือว่างจากความเห็นแก่ตัว

พระอริยเจ้าท่านสามารถทำใจของท่านให้ "ว่าง" ได้มากกว่าสามัญชน และจะว่างมากขึ้นอย่างที่จะไม่กลับวุ่นได้ง่าย ๆ จนกระทั่งว่างไปเลย เป็นอยู่ด้วย "ความ

ว่าง" จริง ๆ นั่นแหละคือนิพพาน แม้ผู้ที่กำลังอ่านอยู่นี้ก็กำลังได้รับรสของนิพพานนิดหน่อย เป็นการชิมลองน้อย ๆ อยู่ในระดับหนึ่งเหมือนกัน คือได้รับผล หรือรับรสของ "ความว่าง" นั่นเอง ฉะนั้นอย่าได้เกลียดอย่าได้กลัว "ความว่าง" หรือกลัวนิพ-พาน อย่างที่คนเขลาทั้งหลายไม่เข้าใจ แล้วยังพูดพล่ามให้คนอื่นเข้าใจผิดไปด้วย

พวกพุทธศาสนานิกายเซ็นของจีน เขาสอนให้มีชีวิตอยู่โดยไม่ต้องมีตัวตน ฟังดูแล้วน่าขัน กินโดยไม่ต้องมีตัวผู้กิน ทำงานโดยไม่ต้องมีผู้ทำ คือจิตที่ประกอบไปด้วยสติปัญญา (ไม่มีความรู้สึกเห็นแก่ตัวเจือปนอยู่ ว่าเป็นตัวเรา—ของเรา) มันทำเสียเองเพราะฉะนั้นจึงไม่มีตัวเราผู้ทำ แต่มีการกระทำทุกอย่าง และกลับทำได้ผลดีที่สุด นี่คือคุณค่าของ "จิตว่าง" จากการรู้สึกว่ามีตัวมีตน อันทำให้เราไม่เป็นทุกข์ และทำให้เราสามารถทำการงานได้ผลทุกอย่างแม้แต่งานฝีมือประณีตที่สุด เช่นช่างเขียนที่จะเป็นศิลปินเอกของโลก เขาจะต้องเขียนภาพโดยสักแต่มือป้ายสีไปด้วยจิตใจที่เต็มไปด้วยสติ-ปัญญาลืมเรื่องของตัวตนโดยสิ้นเชิง ถ้าเรายังว่างอย่างเด็ดขาดไม่ได้ ก็ขอให้ว่างในขณะที่เราจะทำสิ่งที่ยากที่สุด

สำนวนธรรมะชั้นสูงสุดมีพูดว่า "จงตายเสียก่อนที่จะตาย (ทางร่างกาย)" ได้ยินอย่างนี้แล้วคงจะงงที่ว่าทุกคนควรตายเสียก่อนแต่ที่คนจะตายนั้น หมายความว่าทำให้ความรู้สึกว่ามี "ตัวเรา" หมดไปเสียเดี๋ยวนี้ สำหรับจะได้ไม่มีอะไรตายต่อไป แต่นั่นเป็นการบรรลุพระอรหันต์ เพราะฉะนั้นพระอรหันต์จึงเป็นผู้ที่ไม่รู้สึกว่าตัวตนจะตาย เพราะ "ตัวตน" ของท่านได้ตายไปเสร็จแล้วก่อนแต่ที่ร่างกายของท่านจะตาย ฉะนั้นขอให้พวกเราเป็นอย่างนี้บ้างก่อนที่จะถูกจับใส่โลง แล้วจะไม่เป็นคนมีความทุกข์ เพราะไม่คิดถึงความตายต่อไป ไม่มีตัวตนที่จะอยู่หรือตัวตนที่จะตาย มีแต่จิตที่ประกอบด้วยสติปัญญาล้วน ๆ ทำไป พูดไป คิดไป ทำอะไรทุกอย่างเหมือนที่เคยทำอยู่ทุกวันนี้ โดยไม่ต้องมีความรู้สึกว่าเราเป็นผู้กระทำ เรียกว่าทำโดยไม่ต้องมีผู้ทำ เป็นสุขโดยไม่ต้องมีผู้เป็นสุข นั่นแหละจึงจะเป็นสุขจริง ๆ ถ้าผิดไปจากนั้นแล้ว มันจะเต็มไปด้วย "ตัวเรา—ของเรา" ความรู้สึกแบบนี้มันหนัก มันร้อน เสียดแทง เผาลนสารพัดอย่าง

ท่านเห็นได้หรือยังว่า เรื่องมรรคผลนิพพานนั้น มันเป็นของสำหรับคนทุกคนอย่างจำเป็นที่สุด เพราะว่าถ้าใครไม่ได้สิ่งนี้มา ก็แทบจะกล่าวได้ว่าเขาไม่ได้เป็น

มนุษย์ แต่เป็นสัตว์นรกที่เต็มไปด้วยความทุกข์ หรือเป็นสัตว์เดรัจฉานที่หลงใหลในความเป็นอยู่ง่าย ๆ วันต่อวันตามธรรมชาติของสัตว์ เขาไม่มีอะไรสูงไปกว่าสัตว์เลย ฉะนั้นถ้าจะเป็นมนุษย์ให้สมบูรณ์โดยให้ได้รับประโยชน์ของการเป็นมนุษย์ มันก็ต้องฉลาดในการที่จะมีชีวิตอยู่โดยไม่มีความทุกข์ ทั้งยังทำอะไรได้มากที่สุด และเป็นประโยชน์ที่สุดแก่ตนเองและแก่ผู้อื่น เพราะเป็นอยู่ด้วยสติปัญญาดังที่กล่าวมาแล้ว ไม่ใช่เป็นด้วยกิเลสตัณหาอุปทานหรือความเห็นแก่ตัวจัด อย่างที่คนส่วนมากกำลังเป็น ๆ กันอยู่

พระพุทธเจ้าท่านว่า ท่านชี้ทางนี้ไว้เพื่อคนทั้งหลายทั้งปวงไม่ใช่เพื่อใครคนใดคนหนึ่ง แต่เราไม่เดินตามทางของท่านชอบเถลไถลออกไปนอกทางของความสงบสุข เพราะความที่ไม่สนใจในธรรมะ เลยออกไปสู่หนทางแห่งความเร่าร้อนโดยไม่รู้สึกตัว แล้วบูชาสิ่งที่เร่าร้อนนั้นแบบเห็นกงจักรเป็นดอกบัวไป แม้น้ำตาไหลก็ยังทน นี่คือสังคมของมนุษย์ในยุคปัจจุบัน มันจึงเป็นการสร้างวิกฤติการณ์ถาวรขึ้นทั่วโลก และไม่มีวันที่จะสิ้นสุดลงได้ มีแต่จะยุ่งยากมากขึ้นในทางเศรษฐกิจ ในทางการเมือง ในทางการศาสนาและอะไร ๆ ทุกอย่าง เป็นวิกฤติการณ์ถาวรที่เปิดเผยก็มี ที่เร้นลับซ่อนอยู่ก็มี เพราะว่าคนกำลังยึดมั่นถือมั่นในตัวตนของตนฝ่ายต่ำ อยู่ในอำนาจของกิเลสตัณหาอุปทานเหมือนกับคนตกน้ำ ก็มีแต่จะจมลงไปตาย ไม่ใช่พวกที่โผล่ขึ้นมามองหาจนเห็นทิศทาง แล้วว่ายเข้าหาฝั่ง แต่ถ้าหากความรู้เรื่องมรรคผลนิพพานแพร่หลายไปในหมู่มนุษย์ แล้วสังคมคงจะกลับตัวได้โดยแน่นอน เพราะจะรู้จักโทษของความเห็นแก่ตัวจัด รู้จักใช้สติปัญญาและธรรมะดำเนินชีวิต สังคมก็จะอยู่ในความสงบ เราเป็นพุทธบริษัท จึงสมควรจะได้อะไร ๆ จากโลกุตรธรรมของพระพุทธเจ้าบ้าง และควรจะช่วยเพื่อนมนุษย์ร่วมโลกของเราให้เข้าใจในเรื่องนี้ ให้ตั้งอยู่ในทางของมรรคผลนิพพาน เพราะถ้าต่ำกว่านั้นแล้วมันยังไม่พอที่จะปราบกิเลสคือความเห็นแก่ตัวจัดนี้ได้ ต้องอาศัยอำนาจของมรรคผลนิพพานมาใช้เป็นเครื่องมือเท่านั้น

ส่วนการปฏิบัติ เพื่อให้บรรลุถึงมรรคผลนิพพานนั้น พระพุทธเจ้าท่านให้ละกิเลสหมวดที่เรียกว่า "สังโยชน์" คือละความยึดมั่นถือมั่นในตัวตน—ของตนชั้นหยาบให้ได้มากขึ้นตามลำดับ ให้ตัวเรา—ของเราเบาบางลง คำว่า สังโยชน์ แปลว่า เครื่อง

ผูกมัด คือผูกมัดชีวิตจิตใจของคนเราให้ติดอยู่ในวิสัยของชาวโลก สิ่งที่ผูกมัดจิตใจก็คือความรู้สึกยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวเราหรือมีอะไร ๆ เป็นของเรา ฉะนั้น สังโยชน์ก็คือความเห็นแก่ตัว นับตั้งแต่อยากที่สุดจนถึงละเอียดประณีตที่นิยมกันว่าดี แม้ชั้นดีนี้ก็ต้องละไปด้วยสังโยชน์ ๓ ข้อ ที่ถ้าละได้แล้วจะทำให้ปุถุชนกลายเป็นพระอริยบุคคลชั้นโสดาบันนั้น คือ

๑. สักกายทิฏฐิ คือความเห็นแก่ตัวจัด

๒. วิจิกิจฉา คือความลังเลใจในเรื่องดำเนินชีวิตของตน

๓. สีลัพพตปรามาส คือการเชื่ออย่างงมงายไร้เหตุผล

สักกายทิฏฐิ เป็นความรู้สึกตามธรรมดาสามัญที่ทำคนให้เห็นแก่ตัวจัด บางรายก็เห็นแก่ตัวจัดเสียจนไม่คำนึงถึงใคร ๆ เลย และคิดว่ามี "ตัวตน" อยู่ที่ร่างกายกับจิตใจของเขาเท่านั้น แล้วยังแถมยึดมั่นถือมั่นว่า ร่างกายจิตใจนี้เที่ยงแท้ถาวรไม่เคยรู้ว่ามันไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุตามปัจจัย เขาจึงมัวเมาในความเป็นอยู่ของเขา เช่นหลงในอำนาจวาสนาและสมบัติพัสถาน ไม่เคยคิดถึงเรื่องความชราและความตายที่จะมาถึง หลงอยู่แต่รูปร่างกายและความหนุ่มสาว บำรุงบำเรอตัวตนด้วยความสุขทางเนื้อหนัง เพลิดเพลินอยู่ในความไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ นึกว่าร่างกายจิตใจนี้เป็นของตน คิดว่า "ตัวตน" นั้นมีอยู่จริง คือเอาจิต (วิญญาณ) กับร่างกายรวมกันเป็นตัวตน เลยสนใจแต่เรื่องตัวตน บำรุงตัวตนจนเกินความจำเป็น กอบโกยเงินทองเอาไว้เป็นของตัว และครอบครัวของตัว โดยไม่คิดถึงความเสียหายของสังคม พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่าสังโยชน์ข้อที่ ๑ นี้เป็นสิ่งที่ต้องละก่อนอันไหน ๆ หมด จึงจะเปลี่ยนจากคนที่หนาไปด้วยกิเลส ให้มาสู่การเป็นคนเบาบางจากกิเลส อันจะเข้ามาในข่ายของพระอริยเจ้าได้ในโอกาสต่อไป ฉะนั้นจะต้องละความเห็นแก่ตัวจัด เพื่อสักกายทิฏฐิตัวนี้ให้ได้เสียก่อน

สักกายทิฏฐิ ตัวนี้เท่านั้น ที่สร้างวิกฤติการณ์ถาวรขึ้นในบ้านในเมืองหรือในโลก และตลอดเวลาที่มนุษย์ชาติต่าง ๆ ไม่ว่าจะมีลัทธิการเมืองการเศรษฐกิจอย่างใด ถ้ายังละสักกายทิฏฐิ (ความเห็นแก่ตัว) ไม่ได้ หรือยังทำให้มันเบาบางลงไม่ได้ ก็ไม่มีทางปรองดองกันได้ ไม่มีทางจะช่วยทำให้ประชาชนในบ้านเมืองหรือโลกนี้สงบเย็นได้

แต่จะเป็นวิกฤตการณ์ถาวรเร่าร้อนอยู่ตลอดนิรันดร แม้แต่สังโยชน์ตัวแรกนี้ ก็มีความสำคัญแก่สังคมของมนุษย์ถึงเพียงแค่นี้แล้ว ฉะนั้นเมื่อเราจะช่วยกันสร้างประเทศชาติ สร้างโลกสร้างสังคมให้งาม ให้สงบเย็น ให้สะอาด สว่างไสวไปด้วยธรรมะแล้ว เราก็ต้องละสังโยชน์ข้อที่ ๑ คือความเห็นตัวจัดนี้ ให้จงได้เสียก่อน ด้วยความเสียสละกำลังกาย กำลังปัญญา กำลังทรัพย์เพื่อส่วนรวมบ้าง ไม่ใช่เพียงรู้ธรรมะพูดธรรมะได้ สอนคนอื่นได้หรือพัฒนาการอย่างอื่น ๆ แต่ตัวเองไม่ยอมเสียสละ

วิจิกิจฉา แปลว่า ลังเล เช่นการลังเลในเรื่องของชีวิตว่าจะดำเนินไปในทางฝ่ายต่ำหรือฝ่ายสูง บางทีคิดว่าจะเอาร่ำรวยมาก ๆ คนเดียว บางทีคิดเห็นแก่ประโยชน์ของสังคมหรือมนุษยธรรม ในเรื่องความสุขก็ลังเลใจว่าจะเอาความสุขจากเงิน จากชื่อเสียง อำนาจ วาสนา หรือจะเอาความสุขจากความสงบเย็นแบบพระอริยเจ้า ลังเลว่าจะลงมือหาความสงบใจกันหรือยัง หรือว่าจะทนอยู่ในความทุกข์และความวุ่นวายเพื่อเอาเงินเอาเกียรติ ยอมถูกผูกมัดด้วยภาระต่าง ๆ ยอมสละศีลธรรมเพื่อเอาความร่ำรวย ซึ่งเข้าใจว่าเป็นเครื่องอำนวยความสุขสบาย เพราะว่ากิเลสตามสัญชาติญาณเดิมทำนองนี้มันเหนียวแน่นมาก เหนียวแน่นเท่ากับสักกายทิฏฐิ เพราะฉะนั้นจึงมีการลังเลใจว่าจะเอาทางธรรมดีหรือจะเอาทางโลกดี ทั้งนี้เพราะเขาไม่รู้ว่าคนเราเกิดมาเพื่ออะไรกันแน่ มีชีวิตเพื่ออะไรกัน และควรจะต้องถึงอะไรให้ได้ในชีวิตก่อนตาย อะไรเป็นงานที่แท้จริงของมนุษย์ เขาไม่เคยรู้เลยว่าความสุขที่แท้จริงเป็นอย่างไร และธรรมะจำเป็นแก่ชีวิตอย่างไร แต่ถ้าใครหมดความลังเลใจในชีวิต โดยมองเห็นทางที่จะได้รับความสงบสุขอย่างแท้จริงแล้วเขาก็จะเลือกทางอันสูง และมุ่งหน้าต่อไปสู่ความเป็นอริยบุคคลมากขึ้นโดยไม่ถอยหลัง เพราะหมดความลังเลใจที่เรียกว่า วิจิกิจฉา

สีลัพพตปรามาส สังโยชน์ที่ ๓ ที่ปุถุชนต้องละเพื่อเป็นพระโสดาบัน ได้แก่ความงมงายดั้งเดิมที่ติดมาโดยสัญชาตญาณ ส่วนใหญ่เป็นเพราะความโลภและความกลัวเลยเป็นเหตุให้ทำอะไรไปโดยไม่คิดถึงเหตุผล ไม่ใช้สติปัญญาอย่างที่พวกอนารยชน คนป่าคนดึกดำบรรพ์เคยทำกันเมื่อแสนปีมาแล้ว จึงเกิดมีการกราบไหว้ศาลพระภูมิ ศาลเจ้าพ่อเจ้าแม่ ไหว้ผีสางเทวดา ตลอดจนการเอาพระเครื่องรางของขลังต่าง ๆ มาแขวนคอ โดย

เชื่อกันว่าสามารถระงับอันตรายและแก้ไขเหตุการณ์ได้หมด คนไม่ฉลาดไม่ใช้ความคิดพิจารณา จึงกลายเป็นคนงมงายหลงทำตามคำหลอกลวงของคนอื่นไปหมด ไม่ใช้เหตุผลหรือใช้เหตุผลผิดไปหมด ทั้งที่บางคนก็มีความรู้ทางโลกมาสูง หรือมีตำแหน่งหน้าที่การงานสูง บางคนก็เป็นถึงศาสตราจารย์ แต่ก็หาได้ยั้งคิดพิจารณาในเรื่องของความงมงายเหล่านี้ไม่ เห็นคนเขาทำกันมาอย่างไรเชื่ออย่างไร ก็เชื่อตามเขาไปนี้เรียกว่า "สีลัพพตปรามาส"

คำนี้ ถ้าแปลตามความหมายก็แปลว่า ความโง่เขลา ที่ทำให้ของถูกของดีเปรอะเปื้อนเป็นของผิดของเลวไปหมด ระเบียบปฏิบัติทางศาสนาที่เขาวางไว้ดี ๆ แล้วนั้น คนเขลาทั้งหลายก็เข้าใจผิดด้วยความงมงายเลยนำไปใช้ผิดทาง เช่นว่า พระพุทธรูปมีไว้ให้นึกถึงความสะอาด สว่าง สงบ ของพระพุทธเจ้า ถ้าใช้ให้ถูกต้องก็จะเกิดความสงบสุขสว่างไสวแก่จิตใจ แต่คนปัญญาอ่อนก็เอาพระพุทธรูปไปแขวนคอ เพื่อประโยชน์อย่างอื่น เช่นเพื่อให้พ้นภัยอันตราย เพื่อให้รวย ให้เกิดเสน่ห์ ให้เกิดโชคลาภใหญ่ หรือแม้แต่เอาไปทำชั่ว ไปขโมยไปปล้นเขา อย่างนี้เรียกว่าทำของที่ดีที่สะอาดนั้นให้สกปรกไปด้วยความงมงาย การบำเพ็ญทาน การรักษาศีล การเจริญภาวนาเพื่อกำจัดกิเลสนั้น คนที่มีสีลัพพตปรามาสก็ทำเขวไปหมด งมงายเข้ารกเข้าพงจนกระทั่งยากจนเดือดร้อนเพราะการให้ทานก็มี เจ็บป่วยเพราะรักษาศีลก็มี เสียสติต้องเข้าโรงพยาบาลโรคจิตเพราะทำวิปัสสนาผิด ๆ ก็มี เพราะฉะนั้น จะต้องเป็นผู้ที่ใช้สติปัญญาพิจารณาถึงเหตุผล ใช้เหตุผลให้ถูก และใช้สิ่งต่าง ๆ ที่มีความมุ่งหมายเดิมที่ดีที่ถูกนั้นให้เป็นไปตามความมุ่งหมายเดิม อย่าให้ไขว้เขวไป ถ้าใครละความโง่เขลาแบบนี้ได้ ก็แปลว่า ละสีลัพพตปรามาสได้

เมื่อใครสามารถละสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉาและสีลัพพตปรามาส ๓ อย่างนี้ได้ก็จะไม่เห็นแก่ตัวจัด ไม่ลังเลใจในพระธรรม ไม่โง่เขลางมงาย เขาก็กลายเป็นพระโสดาบันไปแล้ว และกำลังเดินอยู่ในทางที่แน่นอน ต่อความดับทุกข์ขั้นสูง (คือนิพพาน) คนเช่นนี้เรียกว่าเป็นพระอริยเจ้าอันดับแรก คำว่า "อริยะ" เป็นภาษาบาลี ภาษาสันสกฤตคือ "อารยะ" เดี๋ยวนี้เราเอาคำว่า "อารยะ" มาใช้เรียกพวกเราทุกคนถือว่าได้พ้นจากความเป็นมนุษย์ดึกดำบรรพ์ที่ป่าเถื่อน แต่แล้วเราเป็น "อารยะ" จริงหรือเปล่า เราเลิก

ประพฤติอย่างคนป่าเถื่อนแน่แล้วหรือ ? "อารยะ" ตามความหมายของพระพุทธเจ้าก็คือคนที่ไม่เห็นแก่ตัวจัด ไม่ลังเลในการเชื่อพระพุทธพระธรรมและพระอริยสงฆ์ และไม่หลงงมงายไร้เหตุผลอย่างคนปัญญาอ่อนที่เชื่อการทรงเจ้า เข้าผี เชื่อไสยศาสตร์ เชื่อพิธี ฉะนั้นใครที่ยังเห็นแก่ตัวจัด ยังลังเล ยังงมงายอยู่ เขาก็ยังป่าเถื่อน ต่อให้เป็นโปรเฟสเซ่อร์ของมหาวิทยาลัย หรือเป็นด๊อกเตอร์ เขาก็ยังป่าเถื่อนอยู่นั่นแหละถ้ายังไม่ละสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส

คำว่า "สุภาพบุรุษ" ก็เหมือนกัน ไม่ใช่คนใส่เสื้อนอกผูกเน็คไทวางท่าให้โก้ ๆ แล้วจะเป็นสุภาพบุรุษได้ แบบนี้อาจเป็นบุรุษที่ป่าเถื่อนก็ได้ เพราะคนแต่งตัวโก้อย่างนี้อาจยังทำความชั่ว ยังมีความประพฤติที่ผิดศีลธรรม กระทำสิ่งอันน่าขยะแขยง "สุภาพ" แปลว่า ภาวะดี คือมีความเป็นอยู่ดี ไม่มีความเห็นแก่ตัวจัดไม่มีความลังเลในการเลือกทางสูงของธรรมะ และไม่หลงงมงายไหว้ผีสางเทวดาจึงจะเรียกว่าสุภาพบุรุษได้ แม้ใครจะสำเร็จจากมหาวิทยาลัยเมืองนอกมา ก็เป็นสุภาพบุรุษไม่ได้ถ้าเขายังมีการเห็นแก่ตัวจัด ยังลังเลในชีวิตและยังงมงายอยู่ มหาวิทยาลัยไม่มีทางสร้างคนให้เป็นสุภาพบุรุษได้เลย ถ้าไม่สร้างจิตใจคนให้มีธรรมะไว้ด้วย ฉะนั้น ชาวไทยผู้ถือพระพุทธศาสนา ควรกำหนดความหมายของคำว่า "สุภาพบุรุษ" หรือ "อารยชน" ไว้ให้ถูกต้องตามความเป็นจริงของธรรมชาติ (ไม่ใช่ของพระพุทธเจ้า หรือไม่ใช่ของใคร) สองคำนี้เกิดขึ้นตามธรรมชาติและมันก็มีความหมายของมันเอง "สุภาพ" ก็คือการอยู่ในภาวะที่ดี "อารยะ" ก็คือประเสริฐ ประเสริฐก็ตรงที่พ้นไปเสียจากความทุกข์ ฉะนั้นเราจะต้องเป็นสุภาพบุรุษหรือเป็นอารยชนให้ถูกตามความหมายของคำ ๆ นี้ เมื่อละสังโยชน์ได้ ๓ อย่างนี้แล้ว ก็เป็นสุภาพบุรุษได้และเป็นอารยชนที่แท้ได้ เรียกว่าพระโสดาบัน อันเป็นพระสงฆ์ที่แท้จริงของพระพุทธศาสนาที่เราควรกราบไหว้และประพฤติตาม เป็นที่พึ่งที่ระลึกได้ไม่เป็นอันตรายกับใคร ๆ เพราะท่านเป็นพระแท้ที่จะสืบต่อพระศาสนา ไม่ใช่สมมติสงฆ์ทำลายพระศาสนา ท่านจะเป็นฆราวาสก็ได้ เป็นหญิง เป็นชาย แม้เป็นเด็กก็ได้

อรรยชนอันดับที่ ๒ คือพระสกิทาคามี แปลว่า ผู้หวนกลับมามีความอาลัยอาวรณ์ในความเป็นอยู่แบบชาวโลก ๆ อีกครั้งเดียวแล้วจึงเลยไปไม่กลับมา พระโสดาบันอาจหวนกลับมาสู่ชีวิตของกามหลายครั้ง (ตามตำราว่าไม่เกิน ๗ ครั้ง) พระสกิทาคามีก็

คือผู้ที่ละสังโยชน์ ๓ ข้ออย่างพระโสดาบัน แต่มีกิเลสเบาบางกว่าพระโสดาบัน จึงไม่มีสังโยชน์ข้อใดโดยเฉพาะที่จะให้ละอีกเป็นพิเศษ

พระอนาคามี เป็นอริยบุคคลอันดับที่ ๓ แปลว่า ไม่มาอีกเลย คือว่าไม่หวนกลับมาสู่ชีวิตแห่งกามแบบชาวโลกอีกเลย มีแต่จะสูงขึ้นไปเท่านั้น ท่านจึงต้องละสังโยชน์ข้อใหม่อีกสองอย่างคือ กามราคะ พระโสดาบันและพระสกิทาคาไม่สามารถละความพอใจในกามทั้งหลายได้ แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าท่านจะมัวเมาลุ่มหลงในกามอย่างปถุชนคนธรรมดา ท่านเพียงมีความรู้สึกพอใจอยู่ตามธรรมชาติโดยสมควรแก่ฐานะของผู้ครองเรือน มรรคมีองค์ ๘ ในข้อสัมมากัมมันตะ (ประกอบการงานที่ชอบ) พุทธภาษิตอธิบายคำนี้ว่า ละการละเมิดผิดในกาม ไม่ใช่ละกามราคะ แม้เป็นมรรคมีองค์ ๘ ที่ตรัสกับภิกษุแท้ ๆ ก็ยังจำแนกสัมมากัมมันตะว่า ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร ไม่ได้ใส่คำว่า "อพรหมจริยา" เข้าไปด้วย จึงเป็นที่แน่นอนว่ามรรคมีองค์ ๘ นั้นไม่ได้หมายความว่าละกามราคะโดยสิ้งเชิง แต่ว่าไม่ประพฤติผิดในกามก็แล้วกัน พระโสดาบันและพระสกิทาคาก็ยังมีความรู้สึกพอใจในรูปรสกลิ่นเสียงสัมผัสที่เรียกรวม ๆ กันว่ากามราคะ (ความพอใจในกาม) ต้องถึงขั้นพระอนาคามีจึงจะหมดความรู้สึกเหล่านี้โดยสิ้นเชิง เห็นกามเป็นสิ่งที่น่าขยะแขยงไปเลย

สังโยชน์อีกข้อหนึ่ง ที่พระอนาคามีจะต้องละให้ได้ เรียกว่า ปฏิฆะ คือความรู้สึกขุ่นใจ ส่วนความโกรธพลุ่งหรือโกรธออกมาข้างนอกนั้นพระสกิทาคามีก็สามารถละได้แล้วแต่มีความรู้สึกขุ่นใจด้วยความโกรธ จึงเป็นสังโยชน์ที่พระอนาคามีจะต้องละก่อนที่จะได้เป็นพระอรหันต์ต่อไป พระโสดาบันพระสกิทาคามีถึงแม้จะละความโกรธไปได้บ้างแต่ก็ได้ไม่หมด ยังคงมีเหลืออยู่ตามวิสัยของพระอริยบุคคลเบื้องต้น ๆ พระสกิทาคามีละโกรธได้มากกว่าพระโสดาบัน แต่ก็ยังละความอุ่นใจไม่ได้ ต้องเป็นพระอนาคามีจึงละได้

พระอรหันต์เป็นพระอริยเจ้าประเภทที่ ๔ จะต้องละ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา คือสังโยชน์อีก ๕ ชื่อ **รูปราคะ** ก็คือความพอใจในรูปธรรม **อรูปราคะ** คือความพอใจในสิ่งที่ไม่มีรูป "ราคะ" แปลว่ารักอย่างยิ่งจนหลงใหล แต่สิ่งที่ถูกรักนั้นไม่จำเป็นจะต้องเป็นกามอย่างเดียว สิ่งอื่นก็ยังมี พวกที่ติดในวัตถุที่บริสุทธิ์เช่น

จิตศิลป์ รูปเขียน รูปปั้น ไม่เกี่ยวกับกามเลยคนก็หลงใหลรักจนถึงกับลืมลูกลืมเมียได้ นี่เป็นตัวอย่างของรูปราคะอย่างหนึ่ง บางคนหลงใหลในกล้วยไม้ ต้นบอน ต้นโกสล หรือสิ่งอื่น ๆ ที่ไม่เกี่ยวกับกามก็เรียกว่ารูปราคะได้เหมือนกัน ส่วนอรูปราคะก็คือมีความหลงใหลในสิ่งที่ไม่มีรูป ไม่เป็นวัตถุ เช่นเกียรติยศ ชื่อเสียง ตำแหน่ง ถือว่าทนงในความเป็นปราชญ์ เป็นอาจารย์ ส่วนพวกฤาษีก็หลงในฌาน ในสมาธิ ในความสงบนิ่งของจิต เหล่านี้เรียกว่าอรูปราคะซึ่งพระอนาคามีละยังไม่ได้ เพราะพระอนาคามีบางองค์ยังหลงใหลในความสุขที่เกิดจากรูปฌานหรืออรูปฌาน

มานะ คือการถือตัว พระอริยะเจ้า ๓ พวกแรกละไม่ได้หมดแต่ก็เบาบางลงไปมาก พอมาถึงขั้นนี้ก็ละหมด จนไม่มีความรู้สึกว่ามีตัวตน ไม่สนใจว่าเป็นหญิงหรือชาย เป็นคนจนเป็นเศรษฐี ฉะนั้นจึงไม่มีความรู้สึกเช่นว่า" "ฉันดีเท่าเขา ดีกว่าเขา เลวกว่าเขา" แล้วอะไร ๆ ที่เป็นของตัวก็ไม่มีความรู้สึกว่ามีอยู่ เพราะฉะนั้นจึงมีอะไรก็เหมือนกับไม่มี หรือเปรียบว่าตายแล้วตั้งแต่ก่อนตาย คือเป็นอยู่โดยไม่มีตัวตน นี่คือขั้นที่จะไม่มีความทุกข์เลย

อุทธัจจะ หมายถึงในที่นี้ว่า เป็นเพียงความหวั่นไหวของจิตใจ เมื่อได้เห็นอะไรได้ยินอะไรที่แปลกเข้า ก็อดรู้สึกทึ่ง อดสนใจกับมันไม่ได้ หรืออยากรู้บ้างอะไรทำนองนี้ เป็นความกะเพื่อมของจิตใจ อย่างนี้เรียกว่าอุทธัจจะชั้นสูงสุดที่พระอรหันต์ต้องละ อย่าเอาไปปนกับอุทธัจจะคือความฟุ้งซ่านของปุถุชน ซึ่งสามัญชนอาจละได้ด้วยการเข้าสมาธิเสีย อุทธัจจะขั้นต้นๆ นี้ไม่ใช่อุทธัจจะของพวกอนาคามีจะต้องละเพื่อเป็นพระ-อรหันต์ ผลของการละอุทธัจจะชั้นสูงนั้นก็คือจิตใจไม่กะเพื่อมเมื่อเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส กายสัมผัส ไม่ต้องพูดถึงเรื่องยาก เรื่องหลงใหล แม้แต่เพียงจิตใจจะหวั่นไหวจะกะเพื่อม ก็ไม่มีเสียแล้ว

อวิชชา สังโยชน์ข้อสุดท้าย คือความไม่รู้ในสิ่งที่ควรจะรู้อันเกี่ยวกับการดับทุกข์ ผู้ใดละอวิชชาเสียได้นั้นก็กลายเป็นพระอรหันต์ มีความรู้เต็มเปี่ยมที่สุดในเรื่องที่จะต้องรู้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือ **เรื่องอริยสัจจ์ เรื่องความดับทุกข์ เรื่องความจริงของกรรมดีกรรมชั่ว เรื่องกรรมชนิดที่อยู่เหนือดีเหนือชั่ว** รู้เรื่องอริยมรรคอันเป็นที่สิ้นสุดของกรรมดี

กรรมชั่ว ท่านเห็นชัดแจ้งหมดเพราะท่านปฏิบัติแล้วจริง ๆ ท่านจึงเห็นชัดกว่าคนอื่นซึ่งยังอยู่ใต้กฎแห่งกรรม ท่านกระทำแต่กรรมประเภทที่จะทำให้กิเลสหมดสิ้นไป ท่านไม่ยึดมั่นในกรรมดีกรรมชั่ว จึงเรียกว่าเป็นกรรมที่สาม คือกรรมที่เหนือความดีความชั่ว ไม่ได้ทำอะไรเพื่อหวังเอาบุญเอาสวรรค์ เอาเกียรติยศชื่อเสียง อย่างที่สามัญชนเขาหลงใหลหวังกันอยู่ แต่ท่านทำไปด้วยความเมตตากรุณา หรือด้วยปัญญาเห็นว่าเป็นสิ่งที่ควรทำเพื่อสังคม ไม่ใช่เพื่อตัวเอง การหมดอวิชชาก็ทำให้รู้อย่างแจ่มแจ้งจริง ๆ ในเรื่องปฏิจจสมุปบาท เรื่องไตรลักษณ์ เรื่อง "ความว่าง" (สุญญตา ซึ่งแปลว่าความว่างจากการรู้สึกว่ามีตัวตนโดยแท้จริง)

เมื่อสังโยชน์ทั้ง ๕ อย่างนี้ถูกละไปแล้ว ก็กลายเป็นคนที่เต็มเปี่ยม เป็นคนที่สมบูรณ์ที่สุดของความเป็นมนุษย์ (คือพระอรหันต์) เป็นสภาพสูงสุดตามหลักของพระพุทธศาสนา ท่านมี "ความว่างจากตัวตน—ของตน" โดยสิ้นเชิง ฉะนั้นจึงเห็นได้ว่าคำสอนของพระพุทธเจ้านั้นไม่มีอะไรนอกเหนือไปจาก "ความว่างตัวตน — ของตน" และที่เรียกว่า "ว่าง" นี้ มันว่างอย่างถูกต้องตามหลักของพุทธศาสนา คือ ไม่ใช่ว่างชนิดอย่างที่คนอื่นเขาสอนกัน เช่นว่า จิตนึกคิดอะไรไม่ได้กายก็แข็งทื่อเป็นท่อนไม้ แต่ที่ถูกนั้นเป็นความว่างจากกิเลสว่างที่เฉลียวฉลาดที่สุด ว่องไวที่สุด เต็มไปด้วยสติปัญญาถึงที่สุด ไม่มีการยึดมั่นในตัวตน—ของตน หรือความเห็นแก่ตัว เมื่อมันไม่มีตัณหาอุปาทาน มรรคผลพิพพานจึงอยู่แค่จมูกหน้าผากนี่เอง จะคลำพบได้ถ้ารู้ว่ามันอยู่ที่ไหนไม่ใช่เป็นเรื่องเหลือวิสัยหรืออยู่นอกฟ้าป่าหิมพานต์ หรือจะได้ก็ต่อเมื่อตายแล้วเกิดแล้วหลายร้อยหลายพันชาติ ฉะนั้นขอให้พวกเราจับใจความทั้งหมดนี้ให้ได้ ทั้งยังเป็นเรื่องจำเป็นแก่ชีวิตประจำวันของคนทุกคน มิฉะนั้นแล้วเราจะตกนรกทั้งเป็นโดยไม่ต้องมีใครมาบันดาล เพราะเราเลือกทางผิดของเราเองโดยไม่มีความรู้ในเรื่องนี้ นี่คือลักษณะ ความหมาย คุณค่า และอานิสงส์ของสิ่งที่เรียกว่า มรรค ผล นิพพาน ซึ่งยังไม่พ้นสมัย

แด่ คุณหมอสุพัฒน์ บัวเลิศ ผู้จากไป

ดิเรก ดิเรกวัฒนะ

ผู้ว่าราชการจังหวัดพัทลุง

ห้ามอะไรห้ามได้ ห้ามความตาย ห้ามไม่ได้ ชีวิตของคนเรามันสั้น สั้นจนไม่มีเวลาจะคิดทำอะไร ให้สำเร็จตามความปราถนา ชีวิตก็ตายเสียแล้ว

ข้าพเจ้ารู้จัก คุณหมอสุพัฒน์ บัวเลิศ เท่า ๆ กับรู้จัก คุณหมอชุมพร บัวเลิศ เพราะทั้งสองคนเป็นคู่ทุกข์คู่สุข ทั้งสามีภรรยา และทั้งหน้าที่การงาน และจำนวนไม่กี่คู่ที่ทั้งประเทศไทย สามีเป็นนายแพทย์สาธารณสุขจังหวัด และภรรยาเป็นผู้อำนวยการโรงพยาบาล

ฉะนั้น งานของสาธารณสุขจังหวัด และงานของโรงพยาบาล จึงเดินควบคู่กันไปโดยราบรื่นเรียบร้อย เป็นผลดีเป็นประโยชน์ แก่ชาวพัทลุงอย่างมากมาย ทั้งในด้านป้องกันโรคภัยไข้เจ็บ และด้านรักษาพยาบาล ด้านการบริหาร ด้านบริการ และด้านพัฒนาต่างๆรวมทั้งหน่วยแพทย์อาสาสมเด็จพระราชชนนี และหน่วยแพทย์เคลื่อนที่อีกด้วย

เฉพาะ คุณหมอสุพัฒน์ บัวเลิศ นั้น มาอยู่พัทลุงตั้งแต่วันที่ ๙ สิงหาคม ๒๔๙๙ ในตำแหน่งผู้อำนวยการโรงพยาบาล และดำรงตำแหน่ง นายแพทย์ใหญ่ หรือนายแพทย์สาธารณสุขจังหวัด ตั้งแต่วันที่ ๑๕ พฤษภาคม ๒๕๑๗ คุณหมอชุมพร บัวเลิศ ได้ดำรงตำแหน่ง ผู้อำนวยการโรงพยาบาลแทน นับว่า อยู่จังหวัดพัทลุงนานที่สุด ถึง ๒๐ ปี

คุณหมอสุพัฒน์ บัวเลิศ เป็นผู้ปฏิบัติหน้าที่ราชการด้วยความตั้งใจจริง เป็นคนตรงต่อเวลารักษาวินัย และระเบียบของทางราชการโดยเคร่งครัด มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์อยู่เสมอ ขยันออกตรวจท้องที่ ทนต่อความยากความลำบากตรากตรำ แม้จะเหน็ดเหนื่อย ก็ไม่ละเว้นจะต้องออกตรวจเยี่ยมสถานบริการสาธารณสุข ที่อยู่ในความรับผิดชอบทั่วทุกแห่ง

ด้านอุปนิสัยใจคอ อัธยาศัยไมตรี ด้านสังคม คุณหมอสุพัฒน์ เป็นผู้วางตนสนิทสนมกับคนทุกคนยิ้มระรื่น ชอบคุยสนุกสนาน มีอารมณ์ขันเป็นครั้งคราว จึงเป็นที่ชอบพอรักใคร่ของคนทั่วไป

คุณหมอสุพัฒน์ บัวเลิศ มีแนวความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ด้านพัฒนาอยู่เสมอ มีผลงานมากมาย เป็นที่ประจักษ์แก่ชาวพัทลุงเป็นอย่างดี

เมื่อค่ำวันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๐ มีการเลี้ยงสังสรรค์ที่บ้านพักผู้ว่าราชการจังหวัดพัทลุง เพื่อส่ง คุณสนั่น ปสันตา คลังจังหวัด คุณปลื้ม อาทรธุระสุข ป่าไม้จังหวัด คุณอุสาห์ สร้อยแสน อัยการจังหวัด คุณพิเชษฐ์ มากช่วย ศึกษาธิการจังหวัด ในวันนั้น คุณหมอสุพัฒน์ บัวเลิศ มีอารมณ์แช่มชื่นมากกว่าทุกครั้ง หลังจากที่คุณหมอ-สุพัฒน์ บัวเลิศ สนทนากับใครต่อใครมาหลายโต๊ะแล้ว พอมาถึงโต๊ะที่ข้าพเจ้านั่งอยู่กับภรรยา คุณหมอชุมพร บัวเลิศ และอีกหลายคนอยู่ใกล้ ๆ หลังจากสรวลเสเฮฮากันในเรื่องอื่น ๆ แล้ว คุณหมอสุพัฒน์ ก็พูดถึงเรื่องการสร้างโรงพยาบาลแห่งหนึ่ง ที่อำเภอเขาชัยสนที่ทำให้ต้องผิดหวัง ผิดความตั้งใจของคุณหมอสุพัฒน์ หมอสุพัฒน์ ได้กล่าวกับข้าพเจ้าว่า พัทลุงของเราไม่น่าจะอาภัพ โรงพยาบาล ๓๐ เตียง เห็นอยู่ใกล้ ๆ กำลังจะได้อยู่แล้วกลับไม่ได้ ผมเสียดายมาก พูดอะไรไม่ออก ผมอยู่พัทลุงมานาน ผมรักพัทลุงมากเหมือนบ้านเกิดเมืองนอนของผมเองก็ว่าได้

นี่แหละครับ คือความปรารถนาครั้งสุดท้ายของ คุณหมอสุพัฒน์ นอกจากนี้ข้าพเจ้าเคยพูดคุยกับคุณหมอสุพัฒน์ และแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันอยู่เสมอ จึงเห็นว่าคุณหมอสุพัฒน์ เป็นผู้มีอุดมการณ์อย่างแน่วแน่ คุณหมอสุพัฒน์ เคยกล่าวว่า

"ป้องกันไม่ให้คนป่วย ดีกว่าป่วยแล้วจึงรักษา

เมื่อป่วยแล้วก็ต้องรีบรักษาให้หายเร็ว ๆ ดีกว่าเสียดายเงินค่ารักษา

อยากให้คนป่วย ก้าวขึ้นโรงพยาบาลเพื่อหาหมอได้ทันที โดยไม่ต้องเสียค่าโดยสารรถมาโรงพยาบาล เพราะปัจจุบัน คนไข้เสียค่าโดยสารมากกว่าเสียค่ารักษา จึงต้องการให้โรงพยาบาลอยู่ในชนบทแทนที่จะอยู่ในเมือง"

นี่คือแนวความคิดของ คุณหมอสุพัฒน์ ซึ่งเราไม่มีโอกาสจะได้ยินได้ฟังอีกแล้ว

จากวันนั้นมาอีก ๕ วัน คือวันที่ ๕ มีนาคม ๒๕๒๐ พวกเราชาวพัทลุงต่างตกตลึง เพราะไม่เคยคิดมาก่อนว่าจะได้รับข่าวร้ายอย่างนี้ พวกเราได้รับทราบว่า คุณหมอสุพัฒน์ บัวเลิศ ถึงแก่กรรมเสียแล้ว โดยสลบหมดสติ ที่บ้านพักในกรุงเทพ ฯ และขาดใจตายระหว่างทางก่อนถึงโรงพยาบาลสยาม โดยแพทย์ไม่มีโอกาสได้เยียวยารักษาแต่อย่างใดเลย คุณหมอสุพัฒน์ ถึงแก่กรรมในขณะปฏิบัติราชการ โดยอยู่ระหว่างเดินทางไปสัมมนาที่เชียงใหม่ ตามคำสั่งของกระทรวงสาธารณสุข

คุณหมอสุพัฒน์ ไม่ได้กลับไปพัทลุงอีกเลย และใครจะไปรู้ได้ว่า การเลี้ยงส่งกันในค่ำวันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๐ นั้น เป็นการเลี้ยงส่ง คุณหมอสุพัฒน์ บัวเลิศด้วย ศพของคุณหมอสุพัฒน์ บำเพ็ญกุศล และบรรจุอยู่วัดตรีทศเทพ ตั้นแต่บัดนั้นจนกระทั่งบัดนี้ ชาวพัทลุงได้พากันหลั่งไหลเดินทางเข้ามาร่วมพิธีศพ ทำบุญศพ และบรรจุศพอย่างคับคั่ง เพราะรักและอาลัย คุณหมอสุพัฒน์ อย่างสุดที่จะพรรณาได้

พ่อตายแม่ยังอยู่ แม่ก็ต้องทำหน้าที่พ่อด้วย ความรู้สึกอบอุ่นของลูกกับแม่จะต้องอยู่ใกล้ชิดกันพอสมควร ด้วยความรักและห่วงลูกที่กรุงเทพ ฯ ดังดวงใจ คุณหมอชุมพร บัวเลิศ ก็จำต้องอำลาจากพัทลุกมาอีกคนหนึ่ง อย่างไม่มีทางที่จะหลีกเลี่ยงได้ โดยย้ายมาดำรงตำแหน่ง ผู้อำนวยการโรงพยาบาล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

วันที่ ๖ มิถุนายน ๒๕๒๐ เป็นวันเลี้ยงสังสรรค์ส่ง คุณหมอชุมพร บัวเลิศที่บ้านพักผู้ว่าราชการจังหวัดพัทลุง ชาวพัทลุง มาพร้อมกันอีกครั้งหนึ่ง เหมือนกับเมื่อเลี้ยงกันในค่ำวันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๐ แต่คราวนี้แม้อาหารจะอร่อยเพียงใด แต่บรรยากาศซึมเซาเศร้าสลดเต็มที

คุณมาลัย ดิเรกวัฒนะ นายกเหล่ากาชาดจังหวัดพัทลุง ได้กล่าวไว้อาลัยต่อคุณหมอชุมพร บัวเลิศ ก็จริง แต่เสมือนกับอาลัย ถึง คุณหมอสุพัฒน์ ไปด้วย ตอนหนึ่งของการกล่าวมีว่า

"____คุณหมอชุมพร เป็นผู้เปี่ยมไปด้วยความเมตต และความอารีอารอบ ช่วยเหลือเกื้อกูลชาวพัทลุง ทั้งในหน้าที่ประจำการ หน้าที่กรรมการเหล่ากาชาด หน้าที่กรรมการสมาคมสตรีพัทลุง โดยไม่เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อย คุณหมอชุมพร มีแต่ความ

ดีงาม เป็นที่ซึ้งใจของชาวพัทลุงมาก เมื่อมาจากพวกเราไปอย่างกระทันหันอย่างนี้ พวกเราก็พูดไม่ออก บอกไม่ได้ นอกจากมีความรู้สึกที่แสนจะเสียดายเป็นอย่างยิ่ง ไม่อยากให้จากพวกเราไปเลย แต่เรื่องของอนาคต เรื่องของวิถีทางแห่งชีวิต ซึ่งหาความแน่นอนอะไรไม่ได้ ไม่มีใครลิขิต หรือกำหนดโชคชะตาของตนเองได้ คุณหมอชุมพร จึงต้องจากพวกเราไป พวกเรารู้ดีว่า คุณหมอชุมพร ไม่อยากจาก แต่ต้องจำใจจาก......"

ตะวันลับฟ้า ฟ้ายังเศร้า นี่คนเราที่ต้องจากกันทั้ง ๆ ที่กำลังรักและอาลัย คนหนึ่งจากไปแล้วโดยชีวิตดับ อีกคนหนึ่งจากไปเพื่อลูก ๆ จะไม่ให้เศร้าสลดรันทดใจได้อย่างไร

ชาวพัทลุง จะไม่ลืมคุณหมอสุพัฒน์ บัวเลิศ ผู้ซึ่งเมื่อมีชีวิตอยู่ มีแต่สร้างสรรค์ มิใช่ผู้ทำลายเมื่อจากไป จะไม่ให้ร้องไห้อาลัยถึงอย่างไรได้

ขอให้ดวงวิญญาณอันบริสุทธิ์ และประเสริฐ ของคุณหมอสุพัฒน์ บัวเลิศ จงสู่สุขคติในสัมปรายภพ และมีความสำราญตามสมควรแก่คติวิสัยในปรโลกด้วยเถิด.

ไว้อาลัยแด่...... นายแทพย์ สุพัฒน์ บัวเลิศ

นามสุพัฒน์รัดแน่นไว้ ด้วยความ ดีนา
บัวเลิศแห่งความงาม กรุ่นเกื้อ
มวลหมู่ประชาสาม โลกสุข สรรญแฮ
จากสุขแพทย์ศิลป์เอื้อ ฝากให้ระลึกถึง

ถ้าเรามีสิทธิ์ลิขิตชีวิตท่าน
ให้ยืนนานกว่านี้ร้อยปีกว่า
ซื้อชีวิตที่ล่วงลับให้กลับมา
แม้ราคามากเท่าใดไม่เกี่ยงเลย

แต่หวังไปไม่สมอารมณ์หวัง
ทั้งที่ไร้ชิงชังไร้เมินเฉย
เมื่อโลกนี้...ไม่มีใครที่ไม่เคย
ชีพสังเวยความตายนั้นไม่มี

ขอร่วมแรงร่วมจิตอธิษฐาน
ให้วิญญาณสู่เมืองแมนแดนสุขี
ชีวิตในชาติหน้ายืนกว่านี้
รื่นฤดีด้วยประทีนกลิ่นสุคนธ์

จรรยา นิลพันธ์

นายช่างโครงการก่อสร้าง พระราชประสงค์ นราธิวาส
ผู้อำนวยการสำนักงานชลประทาน เขต ๑๒ พัทลุง

ใจความทั้งหมดของพระพุทธศาสนา

ท่านสาธุชน ผู้สนใจในธรรม ทั้งหลาย,

โอกาสของการบรรยายครั้งเดียวเป็นพิเศษเช่นนี้ อาตมามีความเห็นว่า ควรจะได้กล่าวถึงเรื่องซึ่งเป็นใจความสำคัญ เป็นหัวข้อสรุปความของหลักธรรม จะเหมาะกว่าอย่างอื่น; ฉะนั้น จึงได้ตั้งใจที่จะกล่าวถึง ใจความทั้งหมดของพระพุทธศาสนา โดยหวังอยู่ว่า ถ้าจับใจความ หรือแนว ที่เป็นใจความสำคัญทั้งหมดของพุทธศาสนาได้แล้ว จะเป็นการง่าย และสะดวกอย่างยิ่งในการที่จะศึกษาก้าวออกไปอย่างกว้างขวาง.

ถ้าจับใจความหรือแนวไม่ได้จะสับสน และจะรู้สึกว่ามันมากมาย แล้วจะเพิ่มขึ้น ๆ จนมากมายเหลือที่จะจำ จะเข้าใจ หรือจะปฏิบัติ. อันนี้เป็นมูลเหตุของความล้มเหลวเพราะทำให้เกิดความท้อถอย และมีความสนใจที่พร่าหรือลางเลือนออกไปทุกที ในที่สุดก็คล้าย ๆ กับว่า เหมือนกับแบกเอาความรู้ตั้งมากมายเข้าไว้ แล้วไม่สามารถที่จะศึกษาหรือเข้าใจ หรือประพฤติปฏิบัติ ให้เป็นชิ้นเป็นอันได้.

เพื่อไม่สับสนขอให้สนใจที่จะทบทวน หรือฟัง ในลักษณะที่จะจับใจความสำคัญทั้งหมดของพระพุทธศาสนา เพื่อจะได้ความรู้ ชนิดที่เป็นหลักมูลฐาน สำหรับเข้าใจธรรมะอย่างถูกต้อง อาตมาขอเน้นตรงที่ว่า "เป็นหลักมูลฐาน" เพราะความรู้ชนิดที่ไม่ใช่หลักมูลฐานก็มี, และเข้าใจอย่างไม่ถูกต้องก็มี, คือมันเขวออกไปทีละน้อย ๆ จนเป็นพุทธศาสนาใหม่ : ถึงกับเป็นพุทธศาสนาเนื้องอก ที่งอกออกไปเรื่อย ๆ

ที่ว่า **หลักพุทธศาสนามูลฐาน** นั้นหมายความว่า : เป็นหลักที่มีความมุ่งเฉพาะไปยังความดับทุกข์ นี้อย่างหนึ่ง ; แล้วเป็นสิ่งที่ มีเหตุผลอยู่ในตัวเองที่ทุกคนอาจเห็นได้ โดยไม่ต้องเชื่อตามบุคคลอื่น นี้อย่างหนึ่ง.

นี่คือส่วนประกอบที่สำคัญของสิ่งที่เป็นหลักมูลฐาน.

ถ้าเป็นสิ่งที่ไม่เป็นไปเพื่อดับทุกข์ พระพุทธเจ้าท่านทรงปฏิเสธ ไม่ยอมเกี่ยวข้องด้วย ไม่ยอมพยากรณ์. อย่างปัญหาที่ว่าตายแล้วเกิดหรือไม่, อะไรไปเกิด, เกิดอย่างไร,

ได้รับผลอย่างไร; อย่างนี้มันไม่ใช่เป็นปัญหาที่มุ่งตรงไปยังเรื่องความดับทุกข์; และยิ่งกว่ามันยังไม่เป็นพุทธศาสนา ไม่เกี่ยวกับพุทธศาสนาไม่อยู่ในขอบวงของพุทธศาสนา เพราะไม่ได้มุ่งหมายที่จะดับทุกข์ นี้อย่างหนึ่งแล้ว; แล้วยังมีอยู่ว่า ผู้ถามนั้นก็ได้แต่จะเชื่อตามผู้พูดดายไป เพราะว่าผู้ตอบก็ไม่อาจจะเอาอะไรมาแฉให้เห็นได้ ได้แต่พูดไปตามความรู้และความรู้สึก ผู้ฟังก็ไม่อาจจะเห็นสิ่งนั้นได้ ก็ต้องเชื่อตามผู้พูดดายไป. มันก็เลยเตลิดออกไปนอกเรื่องทีละนิด ๆ จนเป็นเรื่องอื่นไป ไม่เกี่ยวกับความดับทุกข์; และอยู่ในลักษณะที่ ผู้ฟังต้องเชื่อตามผู้พูดอย่างหลับหูหลับตาเรื่อยไป, แล้วเดินออกไปนอกวงของการดับทุกข์ยิ่งขึ้นทุกที.

ทีนี้ ถ้าหากว่าไม่ตั้งปัญหาอย่างนั้น จะตั้งปัญหาเรื่องว่า มีความทุกข์หรือไม่ และ จะดับทุกข์ได้อย่างไร ? นี่พระพุทธเจ้าท่านยอมตอบ, ตอบทุกคำ ผู้ฟังจะเห็นจริงได้ทุกคำ โดยไม่ต้องเชื่อดายไป, ไม่ต้องเชื่อตามผู้พูดดายไป ก็เลยยิ่งเห็นจริงขึ้นทุกที ๆ จนเข้าใจในเรื่องนั้นได้.

ถ้าเข้าใจถึงขนาดดับทุกข์ได้นั้น นั่นหมายถึงความเข้าใจที่เป็นไปถึงที่สุด จนถึงกับรู้ว่า แม้เดี๋ยวนี้มันก็ไม่มี คนที่กำลังมีชีวิตอยู่ คือมีความรู้ถึงขนาดที่มองเห็นโดยประจักษ์ว่า: ไม่ได้มีตัวตนหรือของตน มันเป็นแต่ความรู้สึกว่าตัวกูของกู ที่รู้สึกขึ้นมาตามความโง่ ความเขลา ที่ไปหลงตามสิ่งที่มาแวดล้อมปรุงแต่ง ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย อะไรเหล่านี้. พอมองเห็นชัดขนาดที่จะดับทุกข์ได้อย่างนี้แล้ว สิ่งที่เรียกว่า "ตัวเรา" นั้นก็หายไป, ความรู้สึกว่าตัวกูของกูเหล่านี้ไม่มีเหลืออยู่; เพราะฉะนั้นจึงไม่มีใครเกิดอยู่ที่นี่ มันจึงไม่มีใครตายแล้วไปเกิดใหม่ ปัญหาที่ถามว่า "ตายแล้วเกิดหรือไม่" เป็นปัญหาที่เขลาที่สุด และไม่เกี่ยวกันกับพุทธศาสนาเลย เพราะเหตุดังกล่าวมานี้.

พุทธศาสนามุ่งหมายที่จะบอกให้รู้ว่า ไม่มีคน ที่เป็นตัวเราหรือของเรานั้นไม่มี; มีแต่ความเข้าใจผิดของจิตที่ไม่รู้ สิ่งที่มีอยู่ก็เพียงแต่ร่างกายกับจิตใจ ซึ่งก็ล้วนแต่เป็นธรรมชาติ หรือเป็นธาตุตามธรรมชาติ; มันมีอาการเป็นกลไก mechanism ปรุงแต่ง

เปลี่ยนแปลงอะไรได้อยู่ในตัวมันเอง. ถ้าผิดวิธีก็เกิดความโง่ ความหลงขึ้นมาจนให้รู้สึกว่า มีตัวเรามีของเรา; ถ้าถูกวิธีมันก็ไม่เกิดความรู้สึกอย่างนั้น แต่จะเป็นสติปัญญาอยู่ตามเดิม. รู้แจ้งเห็นจริงอยู่ตามเดิมว่า ว่างจากตัวเรา หรือของเรา

เมื่อไม่มีคน อย่างนี้ ก็เป็นอันว่า ในวงของพุทธศาสนานั้น ไม่มีปัญหาที่ว่าตายแล้วเกิดหรือไม่, อะไรทำนองนั้น; แต่มีปัญหาว่า เป็นทุกข์หรือไม่ จะดับอย่างไร, และก็รู้จักมูลเหตุให้เกิดทุกข์ แล้วก็ดับทุกข์เสียได้; และมูลเหตุให้เกิดทุกข์ก็คือ ความหลง ความเข้าใจผิดว่ามีตัวเรา มีของเรานั่นเอง.

เรื่องตัวเรา เรื่องของเรา เรื่องตัวกู เรื่องของกูนี้ คือปัญหาเพียงอันเดียว ข้อเดียว, และเป็นใจความสำคัญของพุทธศาสนาเพียงข้อเดียว เรื่องเดียวที่จะต้องสะสางให้หมดไป แล้วจะเป็นอันว่า รู้ เข้าใจ และปฏิบัติพุทธศาสนาทั้งหมดโดยไม่มีเหลือ; เพราะฉะนั้น ขอให้ตั้งใจฟังให้ดี.

ที่ว่าหลักมูลฐานนั้น มีส่วนที่เป็นหลักอยู่ไม่มากมาย จนถึงกับพระพุทธเจ้าท่านเรียกของท่านว่า มัน "กำมือเดียว" มันมีเรื่องเพียงกำมือเดียว, ไม่มากมายเต็มไปทั้งบ้านทั้งเมือง หรือทั้งป่า ซึ่งในสูตรที่มีอยู่ในสังยุตตนิกาย เล่าเรื่องนี้ไว้ชัดว่า :

เมื่อกำลังเดินกันอยู่ในป่า; พระพุทธเจ้าท่านกำใบไม้ ที่เรี่ยราดอยู่ขึ้นมากำมือหนึ่ง แล้วถามภิกษุทั้งหลายในที่นั้นว่า "ใบไม้ที่กำขึ้นมานี้กับใบไม้หมดทั้งป่า มันมากน้อยกว่ากันกี่มากน้อย?" ทุกคนก็เห็นได้ว่ามันมากกว่ากันมาก จนเปรียบกันไม่ไหว; ถึงแม้พวกเราที่นี่ เดี๋ยวนี้ ก็ลองทำมโนภาพถึงของจริงในเรื่องนี้ดู ให้เห็นชัดว่ามันมากยิ่งกว่ากันเสียก่อน. พระพุทธเจ้าจึงบอกว่านี่มันอย่างนี้ คือว่าเรื่องที่ตรัสรู้และรู้นั้นมันมากเท่าใบไม้ทั้งป่า, แต่เรื่องจำเป็นที่ควรรู้, ควรนำมาสอน, และมาปฏิบัตินั้น เท่ากับใบไม้กำมือเดียว.

ข้อความเรื่องนี้ มีคนเอาไปเขียนเป็นนวนิยายอย่างเรื่องกามนิต, คนที่เคยอ่านเรื่องกามนิตก็คงจะสังเกตเห็น เป็นเรื่องที่มีอยู่ในพระบาลี; ซึ่งเป็นเหตุให้ถือได้ว่าหลักมูลฐานที่จะประพฤติปฏิบัติเพื่อดับทุกข์โดยสิ้นเชิงนั้น เทียบส่วนแล้ว มันกำมือเดียวในเมื่อไปเปรียบกับของทั้งบ้าน ทั้งเมือง ทั้งป่า ทั้งดง.

คำว่า "กำมือเดียว" นี้เราก็ต้องรู้สึกได้ว่า มันเป็นของไม่มากมาย หรือไม่เหลือวิสัย ไม่เกินวิสัยของคนเราจะเข้าถึงได้ และเราอาจเข้าใจอย่างถูกต้องได้. นี่คือใจความสำคัญในวาระแรก ที่เราต้องทำความเข้าใจกัน ในเมื่อทุกคนจะต้องเข้าใจหลักมูลฐานสำหรับเข้าใจพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง.

ทีนี้ก็มาถึงคำว่า พุทธศาสนา ขอให้เข้าใจคำนี้ให้ตรง หรืออย่างถูกต้องอีกเช่นเดียวกันด้วย

สิ่งที่เรียกว่า พุทธศาสนา นั้น เมื่อตกมาถึงสมัยนี้แล้ว มันพร่ามก คือมันกว้างขวางไม่ค่อยจะมีขอบเขต. ถ้าเป็นอย่าง สมัยพุทธกาล ก็ใช้คำอื่น คือคำว่า ธรรมะ หมายถึงธรรมเฉพาะที่ดับทุกข์; เขาไม่ได้เรียกกันว่าพุทธศาสนาอย่างที่เราเรียกกันเดี๋ยวนี้ เขาเรียกกันว่า "ธรรมะ"

ถ้าเป็นธรรมะของพระพุทธเจ้า เขาก็เรียกกันว่า ธรรมะของพระสมณโคดม; ถ้าธรรมะของลัทธิอื่น เช่นนิคันถนาฏบุตร ก็เรียกว่า ธรรมะของนิคันถนาฏบุตร.

ใครชอบใจธรรมะของใคร ย่อมพยายามศึกษาจนเข้าใจ แล้วก็ปฏิบัติตามแนวนั้น; ดังนั้นจึงมีชื่อเรียกกันว่า ธรรมล้วน ๆ, แล้วก็เป็นธรรมะล้วนจริง ๆ ไม่มีเปลือกกะพี้ หรือส่วนที่มาเกี่ยวข้องทีหลังมากมายเหมือนเดี๋ยวนี้. เดี๋ยวนี้เรามาเรียกสิ่งนั้นว่าพุทธศาสนา แล้วเราเผลอไป หรือจะด้วยเหตุใดก็ตาม คำว่าพุทธศาสนา ของเรานี้มันพร่ากว้างออกไป จนถึงกับรวมเอาสิ่งซึ่งเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาเข้ามาด้วย.

ท่านต้องสังเกตดูให้ดีว่า มีพุทธศาสนาอยู่ส่วนหนึ่ง, แล้วมันมีสิ่งที่เกี่ยวข้องหรือเรื่องราว ที่เกี่ยวข้องกันอยู่กับ พุทธศาสนาอีกส่วนหนึ่ง; ส่วนนี้มีมากมายเหลือเกินแล้วเราเอามารวบรวมเป็นอันเดียวกันเรียกว่าพุทธศาสนา อย่างที่เข้าใจกันเดี๋ยวนี้.

ลำพังตัวพุทธศาสนาแท้ ๆ ก็มากอยู่แล้ว มากเท่ากับใบไม้ทั้งป่า ส่วนที่ต้องศึกษาปฏิบัติมีเพียงกำมือเดียว นี้ก็เรียกว่ามากอยู่แล้ว. ทีนี้ไปเอาเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาเข้ามาอีก เช่นเรื่องประวัติศาสตร์ ของพุทธศาสนา, เรื่องจิตวิทยา ที่ขยายออกไป เช่นในแง่ของ อภิธรรม; บางส่วนก็กลายเป็นเรื่องจิตวิทยา, บางส่วนก็เป็นรูปของปรัชญา, ขยายออกไป ๆ เพื่อวัตถุประสงค์ในทางฝ่ายนั้น ก็ยังมีอีกมากมาย

หลายแขนง; เรื่องที่เกี่ยวกับพุทธศาสนามันจึงมากมาย และถูกกวาดเอามารวมเข้าไว้ในคำว่า พุทธศาสนา มันเลยทำให้มาก.

ถ้าคนไม่รู้ ก็ไม่รู้จักจับเอาใจความสำคัญ มันก็เลยเหมือนกับว่าเห็นของมากแล้วก็ไม่รู้จะเลือกเอาอันไหนดี; เหมือนกับเราเข้าไปในร้านขายของที่มีสารพัดอย่างจนงงไปหมด : ทำนองนี้ ก็เลยปล่อยไปตามความรู้สึกสามัญสำนึก นั่นบ้าง นี่บ้าง ตามเรื่องตามราว. ส่วนมากก็ไปถูกเอาเรื่องที่ตรงกับกิเลส มากกว่าที่จะเป็นเรื่องของสติปัญญา, เลยกลายเป็นเรื่องทำพิธีรีตองต่าง ๆ ทำบุญพอสักแต่ว่าให้แล้ว ๆ ไป, หรือเพื่อประกันความหวาดกลัวอะไรบางอย่าง; มันเลยไม่ถูกพุทธศาสนาตัวจริง

เพื่อให้รู้ถูกต้อง ขอให้เรารู้จักแยกสิ่งที่เป็นตัวพุทธศาสนา ออกไปเสียจากสิ่งซึ่งเป็นเพียงเรื่องที่เกี่ยวข้องกันกับพุทธศาสนา แต่เข้ามารวมในชื่อของพุทธศาสนาด้วยเหมือนกัน.

แม้ในส่วนที่เป็นพุทธศาสนานั้น ก็ยังต้องรู้จักแยกออกไปว่า อะไรเป็นหลักมูลฐาน หรือเป็นใจความสำคัญฉะนั้นอาตมาจึงตั้งใจว่าจะกล่าวถึงเรื่องที่เป็นหลักมูลฐานอันสำคัญ แต่ถึงอย่างนั้นก็ยังรู้สึกงงว่าจะพูดในรูปไหนดี.

ทีนี้ในการที่เข้ามาในโรงพยาบาลนี้ มันเป็นความรู้สึกที่ดลใจหรือเกิดขึ้นเอง คือทำให้นึกขึ้นมาได้เอง ถึงลักษณะที่ อรรถกถาทั้งหลาย ได้เรียกพระพุทธเจ้าโดยชื่อชื่อหนึ่งว่า เป็นแพทย์ทางฝ่ายวิญญาณ.

บัดนี้ท่านได้ยินคำว่า "แพทย์ในทางฝ่ายวิญญาณ" แล้ว; อาตมาก็จะกล่าวไปตามตัวหนังสือ ท่านอาจไม่เข้าใจในทันทีก็ได้ จึงต้องการคำอธิบายบ้าง.

ตามความหมายของพระพุทธเจ้าที่ได้ตรัสธรรมไว้บางหมู่ และตามอรรถกถาที่ต้องการจะอธิบายธรรมะหมู่นั้น เกิดมีหลักที่ถือกันว่า มีโรคภัยไข้เจ็บอยู่ ๒ ประเภท คือ โรคทางกาย กับโรคทางจิต. บาลีใช้คำว่า "โรคทางจิต" ในครั้งกระนั้น; แต่เดี๋ยวนี้คำว่าโรคทางจิตนี้มันมีความหมายไม่ตรงกับโรคทางจิต ในสมัยอรรถกถาหรือสมัยพุทธกาล โรคทางจิตในสมัยพุทธกาล หมายถึงโรคทางความคิดเห็น หรือทางกิเลส ตัณหา แต่ก็เรียกโรคทางจิตใจ.

เดี๋ยวนี้เราเอาคำว่า "โรคทางจิต" ไปใช้กับโรคทางจิตตามธรรมดา ที่เนื่องกันอยู่กับร่างกาย ซึ่งไปปนกันอยู่กับโรคทางกาย จึงเป็นเหตุให้ไม่เข้าใจโรคทางฝ่ายวิญ-

ญาณ; เพราะ ฉะนั้น จึงขอบัญญัติคำกันขึ้นมาใหม่เป็น ๓ คำว่า : โรคทางกาย หรือ physical disease โรคทางจิต หรือ mental disease, สองอย่างนี้เอาไว้ในฝ่ายโรคทางกายหมดแล้ว ก็มีคำว่า spiritual disease, นี้แหละคือ โรคในทางวิญญาณ ซึ่งตรงกับทางจิตในสมัยพุทธกาล.

คำว่า spiritual และ mental นี้ต่างกันไกลลิบ mental หมายถึงจิตที่เกี่ยวเนื่องกันอยู่กับกาย สัมพันธ์กันกับกาย ถ้าหากเราเป็นโรคทาง mental นี้ก็ไปโรงพยาบาลประสาท หรือโรงพยาบาลบ้านสมเด็จ ฯ มันก็เป็นเรื่องโรคทาง mental มิได้เป็นโรคทาง spiritual นั้น

คำว่า "วิญญาณ" ในที่นี้ไม่ได้หมายความว่าวิญญาณ ภูตผีปีศาจ ถูกผีสิงอะไรทำนองนั้น ไม่ใช่; แต่หมายถึงวิญญาณหรือจิต หรือมโนส่วนลึก ที่มันเป็นโรคได้ด้วยอำนาจของกิเลส โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ก็คืออวิชชาหรือมิจฉาทิฏฐิ, ถ้าเป็นจิตที่ประกอบอยู่ด้วยอวิชชาหรือมิจฉาทิฏฐิ แล้วก็เป็นโรคทางวิญญาณ คือเห็นผิด เห็นผิดเป็นเหตุให้พูดผิด คิดผิด ทำผิด แล้วก็เป็นโรค ตรงที่ ทำผิด คิดผิด พูดผิด

ท่านจะเห็นได้ทันทีว่า spiritual disease โรคทางวิญญาณนี้เป็นกันทุกคนไม่ยกเว้นใคร; ส่วน physical disease, mental disease นั้นเป็นกันบางคน และเป็นบางเวลา และเรื่องมันก็ ไม่มากมายเสียหายใหญ่โตอะไรนัก คือมันไม่ทำให้ใครเป็นทุกข์อยู่ทุกลมหายใจเข้าออกได้เหมือนกับโรคทางวิญญาณ

โรคทาง physics หรือทาง mental นี้ไม่เกี่ยวกันกับพุทธศาสนา ซึ่งเป็นยาแก้โรคทางวิญญาณ; หรือไม่เกี่ยวกันกับพระพุทธเจ้าที่เป็นแพทย์ในทางวิญญาณโดยตรง มันจึงเหลือแต่โรคที่อรรถกถาเรียกว่า "โรคทางจิต"; หรือในบัดนี้ เราต้องบัญญัติลงไปว่า spiritual disease และเรียกว่า "โรคทางวิญญาณ" ดีกว่า

เรื่องนี้ ทำให้อาตมานึกถึงข้อที่อรรถกถาเรียกพระพุทธเจ้าว่า "เป็นแพทย์ทางวิญญาณ" ก็รู้สึกต่อไปว่าถือเอาแนวนี้ พูดกันรู้เรื่องง่ายกว่า โดยเหตุ คนทุกคนเป็นโรคทางวิญญาณ จึงทุกคน ต้องรักษาเยียวยาในทางวิญญาณ นั้นแหละคือธรรมะ,

นั่นแหละคือพุทธศาสนากำมือเดียว, ที่จะต้องเข้าให้ถึง คือเอามาใช้ มากิน มาเยียวยารักษาโรคให้จนได้

- - - -　　- - - -　　- - - -　　- - - -

ที่ต้องสนใจต่อไปอีกก็คือว่า มนุษย์เราสมัยนี้ไม่สนใจในเรื่องโรคทางวิญญาณ เพราะฉะนั้นจึงเป็นโรคทางวิญญาณกันหนักขึ้น ทั้งทางส่วนตัว และส่วนรวม; เพราะเมื่อทุกคนเป็นโรคทางวิญญาณแล้ว โลกนี้ทั้งโลกก็เป็นโรคทางวิญญาณไปหมด เป็นโลกที่มีจิตทางวิญญาณ เพราะฉะนั้นสิ่งที่เรียกว่าวิกฤตกาลถาวรก็เข้ามาแทนที่ของสันติภาพถาวร, จะปลุกปล้ำกันอย่างไร ๆ มันก็ไม่เป็นสันติภาพ แม้ชั่วขณะขึ้นมาได้ อย่าพูดถึงสันติภาพถาวรให้ป่วยการ. เพราะว่าทั้งสองฝ่ายเป็นโรคทางวิญญาณ คือทั้งฝ่ายที่เรียกตัวเองว่าเป็นฝ่ายถูก และเรียกฝ่ายอื่นว่าฝ่ายผิดนั้น; ทั้งสองฝ่ายนั้นเป็นโรคทางวิญญาณจึงมีแต่เรื่องที่จะสร้างความทุกข์ขึ้นทั้งแก่ตัวเองและแก่ผู้อื่น เป็นเหมือนเครื่องจักรผลิตความทุกข์ขึ้นมาในโลก แล้วโรคทางวิญญาณนี้จะสงบได้อย่างไร

การแก้ไขมีอยู่ว่า ต้องทำให้ทุกคนในโลกนี้หยุดเป็นโรคทางวิญญาณ แล้วจะมีอะไรมาแก้? การแก้มันก็ต้องมีหยูกยาที่มีไว้เฉพาะโรคนี้ คือ ธรรมะกำมือเดียวในพระพุทธศาสนา ที่จะต้องเข้าให้ถึงให้ได้ นั่นแหละคือคำตอบที่ว่า ทำไมพุทธศาสนาจึงไม่เป็นที่พึ่งแก่คนในโลกนี้ ให้เต็มตามความมุ่งหมายของพระพุทธศาสนาได้; ทั้ง ๆ ที่เราถือกันว่า เดี๋ยวนี้พระพุทธศาสนาเจริญแพร่หลายมากขึ้นกว่าแต่ก่อน หรือมีส่วนที่เข้าใจถูกต้องกัน ยิ่งกว่าแต่ก่อน.

จริงอยู่ในข้อที่ว่ามีการศึกษาพุทธศาสนามาก และเข้าใจกันมากขึ้น; แต่ถ้าไม่รู้สึกว่าตัวเองกำลังเป็นโรคทางวิญญาณแล้ว จะเอาพุทธศาสนาไปกินไปใช้ได้อย่างไร ถ้าเราไม่รู้สึกว่าป่วย เราก็ไม่มาหาหมอ เราก็ไม่กินยา นี่ใคร ๆ ก็เห็นกันอยู่ ทีนี้คนเราในโลกโดยมาก ส่วนมากก็เป็นอย่างนี้ คือเป็นเรื่องเห่อยา ไปฟังธรรมะ ไปศึกษาธรรมะในฐานะที่เป็นยา แต่ก็ไม่รู้สึกตัวว่าตนเป็นโรค; ไปเอามาไว้เพียงสำหรับเก็บไว้ให้รกรุงรัง, หรือไว้พูดไว้เถียงกันเล่น จนกลายเป็นทะเลาะวิวาทไปก็มี, นี่แหละธรรมะ ยังไม่เป็นที่พึ่งให้แก่โลกได้เต็มที่ ก็เพราะเหตุนี้.

ถ้าเราจะตั้งกลุ่มพุทธบริษัทขึ้นอย่างที่นี่เดี๋ยวนี้ ก็ควรจะรู้ความมุ่งหมายที่แท้จริง ให้กิจการนี้ดำเนินไปตรงจุด : คือโดยประการที่ ธรรมะ นี้จะช่วยรักษาเยียวยาโรคทางวิญญาณได้โดยตรงและโดยเร็ว, อย่าให้พร่าจนไม่รู้ว่าไปทางทิศไหน. ขอให้เป็นไปในรูปที่ว่า เป็นยาอมฤตศักดิ์สิทธิ์เพียงกำมือเดียว แล้วใช้ให้มันถูก ใช้ให้มันตรง มันก็จะแก้โรคได้หมด; แล้วการที่ตั้งกลุ่มหรือสมาคมขึ้นมาอย่างนี้ จะเป็นบุญกุศลอย่างยิ่ง หรือเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง; เพราะฉะนั้น ขอให้เราทำให้สำเร็จประโยชน์อย่างยิ่ง, อย่าให้เป็นที่น่าหัวเราะเยาะแต่ประการใด แม้แต่นิดเดียว.

- - - -   - - - -   - - - -   - - - -

ทีนี้ข้อที่ว่าเป็น โรคทางวิญญาณนั้นคืออย่างไร ? แล้วจะรักษากันด้วยธรรมกำมือเดียวอย่างไร ? เราจะวินิจฉัยกันต่อไป

คำว่า "โรคทางวิญญาณ" นั้น ก็คือ โรคที่มีเชื้ออยู่ ที่ความรู้สึกว่า—ตัวเราว่าของเรา หรือว่า—ตัวกู หรือว่า—ของกูนั่นเอง ที่มีอยู่ในใจ เป็นเชื้อโรคอยู่; แล้วก็เบิกความบานออกมาเป็นความรู้สึกว่า ตัวกู—ของกู แล้วก็เห็นแก่ตัว แล้วก็ทำไปตามอำนาจเห็นแก่ตัว; มันจึงเป็นเรื่องความโลภ ความโกรธ ความหลง ทำให้เดือดร้อนกันทั้งตัวเองและผู้อื่น. นี่คือ อาการของโรคทางวิญญาณมันเป็นอยู่ภายใน; ฉะนั้นให้เรียกกันเพื่อจำง่ายว่า โรค ตัวกู—ของกู จะดีกว่า ง่ายกว่า.

พวกเรามีโรค "ตัวกู—ของกู" กันอยู่ทุกคน แล้วก็รับเชื้อนี้เพิ่มเติมเข้ามาทุกคราวที่เห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส สัมผัส ทางผิวหนัง และคิดไปในใจตามประสาคนที่ไม่รู้ เขาเรียกว่า รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณ์ ๖ อย่าง : คู่กันกับ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ๖ อย่างด้วยเหมือนกัน คือว่ามีการรับเชื้อหรือสิ่งแวดล้อมที่จะทำให้เป็นโรคนี้ ที่ปรุงแต่งให้เป็นโรคนี้อยู่ทุกคราวที่มีการเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ฯลฯ.

เราจะต้องรู้จักเชื้อ คือ ความยึดมั่นถือมั่น ซึ่งเรียกโดยภาษาบาลีว่า "อุปาทาน" อุปาทาน แปลว่าความยึดมั่นถือมั่น ความยึดมั่นถือมั่นมี ๒ อย่าง : คือยึดมั่นว่าเรา และยึดมั่นว่าของเรา.

"ยึดมั่นว่าเรา" นั้น คือรู้สึกว่า เราเป็นเรา เราเป็นอย่างนั้น เราเป็นอย่างนี้ เราเป็นลูกผู้ชายแพ้ใครไม่ได้ อะไรทำนองนี้; นี่เรียกว่าเรา.

ทีนี้ "ของเรา" คือว่า นั่นของเรา นั้นของที่เรารักที่เราชอบ แม้ที่เราเกลียดก็ถือว่าเป็นศัตรูของเรา; นี่เรียกว่าเป็นของเรา.

ถ้าเรียกอย่างบาลีก็เรียกว่า "อัตตา" นี้คือ ตัวเรา, "อัตตนียา" นี้คือ ของเรา. ถ้าเรียกกว้างออกไปอย่างที่ใช้เรียกในทุกแขนงของปรัชญาในอินเดียแล้ว เขาเรียกว่า อหังการ นี้คือ ตัวเรา, มมังการ นี้คือ ของเรา. อหังการ แปลว่าทำความรู้สึกว่าเรา เพราะคำว่า อหัง แปลว่าเรา, และ มมังการ แปลว่าทำความรู้สึกว่าของเรา เพราะคำว่า มมัง แปลว่าของเรา.

ความรู้สึกว่าเป็นอหังการ มมังการ นี้คือตัวอันตรายที่ร้ายกาจที่สุด หรือตัวสิ่งที่เป็นพิษที่ร้ายกาจที่สุด ซึ่งเราเรียกว่า โรคในทางวิญญาณ ในที่นี้; ซึ่งทุกแขนงของปรัชญา หรือธรรมะในอินเดียครั้งพุทธกาลต้องการจะกวาดล้างสิ่งนี้ด้วยกันทั้งนั้น; แม้จะเป็นลัทธิอื่นนอกไปจากพุทธศาสนา ก็ต้องการจะกวาดล้างสิ่งที่เรียกอหังการ และมมังการนี้ทั้งนั้น มันมาผิดกันตรงที่ว่า ถ้ากวาดล้างสิ่งนี้ออกไปแล้วเขาไปเรียกมันใหม่ว่า ตัวตนที่แท้จริง อาตมันบริสุทธิ์ ที่ต้องการ. ส่วนพุทธศาสนาเราไม่ยอมเรียกว่าตัวตนที่บริสุทธิ์ หรืออาตมันที่ต้องการ เพราะไม่ต้องการจะยึดถือตัวตนหรือของตนอะไรขึ้นมาอีก เลยจัดเป็นความว่างที่สุดเรียกว่านิพพาน. อย่างในบทที่ว่า นิพฺพานํ ปรมํ สุญฺญํ ซึ่งแปลว่า ว่างที่สุดนั่นแหละคือนิพพาน ก็แปลว่าว่างจากตัวกู วางจากของกูโดยเด็ดขาดโดยประการทั้งปวง ไม่เหลือเยื่อใย นั่นแหละคือ นิพพาน หรือความหายจากโรคทางวิญญาณ.

ในเรื่องความรู้สึกว่าตัวกู—ของกูนี้ มันมีความลับมาก ถ้าไม่สนใจจริง ๆ แล้วก็เข้าใจไม่ได้ว่ามันเป็นตัวการของความทุกข์ หรือเป็นตัวการของโรคทางวิญญาณ.

สิ่งที่เรียกว่าอัตตาหรือตัวตนนี้ มันก็ตรงกับคำ ego ในภาษาลาตินที่รู้จักกันดี ถ้าความรู้สึกที่เห็นแก่ตัวตนเกิดขึ้น เราเรียกว่า egoism; เพราะว่าถ้ารู้สึกว่ามีตัวเราแล้ว มันก็ต้องคลอดความรู้สึกว่าของเรานี้ออกมาด้วยเป็นธรรมดา ช่วยไม่ได้ เพราะฉะนั้นความรู้สึกว่าตัวตนและของตนรวมกันนั้นคือ egoism. ความรู้สึกที่เป็นตัวตน หรือ

epo นี้กล่าวได้ว่าเป็นของธรรมชาติ ธรรมดาที่ต้องมีอยู่ในสิ่งที่มีชีวิต แล้วยังแถมเป็นศูนย์กลางด้วย.

ego ถ้าแปลเป็นภาษาอังกฤษก็ต้องแปลว่า soul คืออัตตา และมันก็ตรงกับภาษากรีกว่า kentricon ซึ่งแปลเป็นภาษาอังกฤษว่า centre. คำ kentricon นี้ตรงกับคำ centre ในภาษาอังกฤษ ซึ่งแปลว่าศูนย์กลาง. เมื่อ ego และ kentricon คือสิ่ง ๆ เดียวกัน แล้ว soul อัตตา นี้ก็เป็นสิ่งที่ถือกันว่า เป็นศูนย์กลางของสิ่งที่มีชีวิต เป็น nucleus ที่จำเป็นสำหรับสิ่งที่มีชีวิต; เพราะฉะนั้น จึงเป็นสิ่งที่เราไม่สามารถเอาออกไปได้ หรือเราไม่สามารถจะเว้นจากสิ่งนี้ได้สำหรับคนธรรมดา.

เป็นอันว่า ทุกคนที่เป็น ปุถุชน จะต้องมีความรู้สึกที่เป็น egoism อยู่เป็นประจำ; แม้ไม่แสดงออกมาให้เห็นชัดตลอดเวลาก็จริง แต่ก็จะแสดงออกมาทุกคราวที่ได้เห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส สัมผัสทางผิวหนัง หรือนึกอะไรขึ้นในใจ ฉะนั้นทุกคราวที่มันเกิดเต็มรูปขึ้นมา เป็นความรู้สึกว่า ตัวกู—ของกู ให้ถือว่าเป็นโรคโดยสมบูรณ์แล้ว. จะโดยอาศัยการเห็นรูป หรือฟังเสียง หรือดมกลิ่น หรือลิ้มรส หรืออะไรก็ตาม ถ้าในขณะนั้นเกิดความรู้สึกว่าตัวกู—ของกูแล้วละก็ ถือว่าเป็นโรคโดยสมบูรณ์ ; คือ มันเกิดความรู้สึกที่เห็นแก่ตัวจัดขึ้นมา.

ตอนนี้เราไม่เรียกว่า egoism แล้ว แต่เราจะไปเรียกว่า selfishness หรืออะไรทำนองนั้น คือมันเป็น egoism ที่เดือดพล่านและน้อมไปในทางต่ำ, หรือผิด, หรือข้างเห็นแก่ตัวจนไม่ดูหน้าใคร คือไม่เห็นแก่ผู้อื่น, ฉะนั้นมันจึงทำอะไรที่เป็นไป ข้างเห็นแก่ตัวหมด เป็นความโลภ ความโกรธ ความหลง ที่ปรารภตัวเองหมด. นี่คืออาการของโรค แสดงออกมาเป็น selfishness แล้วมันก็ทำอันตรายผู้อื่น และรวมทั้งตัวเองด้วย คือเป็นอันตรายแก่โลกมากที่สุด.

ที่โลกเรากำลังลำบากยุ่งยากอยู่เดี๋ยวนี้ มันก็ไม่มีอะไรนอกไปจากเพราะสิ่งที่เรียกว่า selfishness คือ ความเห็นแก่ตัวของแต่ละคน ของแต่ละฝ่ายที่คุมกันเป็นพวกๆ

อยู่ในโลกในเวลานี้ : การที่ต้องรบกันอย่างที่ไม่อยากจะรบ ก็จำต้องรบกันนี้มันก็เพราะบังคับสิ่งนี้ไม่ได้ หรือทนต่ออำนาจของสิ่งนี้ไม่ได้มันจึงเกิดเป็นโรคขึ้นมา.

โรคเห็นแก่ตัวนี้มันตั้งขึ้นได้ คือมันรับเชื้อเข้ามาแล้วก่อเป็นโรคขึ้นมาได้ ก็เพราะว่าทุกคนไม่รู้จัก สิ่งซึ่งเป็นเครื่องต้านทานโรค กล่าวคือ หัวใจของพุทธศาสนา.

เดี๋ยวนี้อาตมาได้กล่าว คำว่า "หัวใจของพุทธศาสนา" ขอให้เข้าใจคำว่า หัวใจของพุทธศาสนาต่อไป.

เมื่อถามกันขึ้นว่า อะไร เป็นหัวใจของพุทธศาสนา ? อาจเห็นมีชิงกันตอบจนปากสลอนไปหมด คือใคร ๆ ก็ตอบได้ แต่มันอาจจะถูกหรือผิดนั้นก็อีกเรื่องหนึ่ง; และที่เขาตอบนั้นมันตอบที่ไปจำ ๆ เขามา, หรือว่าเขามองเห็นด้วยสติปัญญาของเขาเอง ว่ามันเป็นหัวใจของพุทธศาสนาจริง ๆ.

ขอให้ลองสังเกตดูในส่วนนี้เถอะ ว่ามันเป็นกันอยู่อย่างไรในบัดนี้ ใครรู้จักหัวใจของพุทธศาสนาจริง ๆ และเข้าถึงจริง ๆ บ้าง.

เมื่อถามกันว่า อะไรเป็นหัวใจของพุทธศาสนา ? คงจะมีคนตอบว่า อริยสัจจ์ ๔ ประการบ้าง, หรือเรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา บ้าง, หรือบางคนก็อ้างหลักว่า "สพฺพปาปสฺส อกรณํ กุสลสฺสูปสมฺปทา สจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธานสาสนํ ไม่ทำชั่วทั้งปวง ทำความดีให้เต็ม ทำจิตให้บริสุทธิ์ ; นี้คือหัวใจของพุทธศาสนา" อย่างนี้ก็ได้ ก็ถูกเหมือนกัน แต่มันถูกน้อยที่สุด และว่าเอาเองด้วย; แล้วก็ยังเป็นเรื่องว่าตาม ๆ กันไปด้วย ไม่ได้เห็นเอง ไม่ได้เห็นจริงด้วยตนเอง.

สิ่งที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนานั้น อาตมาอยากจะแนะถึงประโยคสั้น ๆ ที่มีกล่าวอยู่ว่า "สิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น".

เรื่องมันมีอยู่ในพระบาลี มัชฌิมนิกาย ว่า คราวหนึ่งมีคนไปทูลถามพระพุทธเจ้า โดยทูลว่า พระพุทธวจนะ ทั้งหมดที่ตรัส ถ้าจะสรุปให้สั้นเพียงประโยคเดียวได้หรือไม่ จะว่าอย่างไร พระพุทธเจ้าท่านว่าได้ พระองค์ตรัสว่า "สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสาย" : สพฺเพ ธมฺมา แปลว่า สิ่งทั้งปวง, นาลํ แปลว่า ไม่ควร, อภินิเวสาย—เพื่อจะ

ยึดมั่นถือมั่น ; สิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น แล้วพระองค์ก็ย้ำลงไปอีกทีหนึ่งว่า ถ้าใครได้ฟังความข้อนี้ ก็คือได้ฟังทั้งหมดในพระพุทธศาสนา, ถ้าได้ปฏิบัติข้อนี้ ก็คือได้ปฏิบัติทั้งหมดในพระพุทธศาสนา, ถ้าได้รับผลจากการปฏิบัติข้อนี้ ก็คือได้รับผลทั้งหมดในพุทธศาสนา.

นี่ลองคิดดูเองว่ามันเป็นหัวใจของพุทธศาสนาหรือยังเพราะมันเป็นทั้ง เรื่องวิชชา, เป็นทั้งเรื่องปฏิบัติ, และเป็นทั้งเรื่องผลของการปฏิบัติ. มันสมบูรณ์ถึงอย่างนี้ คือรู้ว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น แล้วก็ปฏิบัติเพื่อไม่ยึดมั่นถือมั่น แล้วก็ได้ผลมาเป็นจิตที่ไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร เป็นจิตที่ว่างที่สุด จึงถือว่า เป็นหัวใจของพุทธศาสนา

ทีนี้ ถ้าใครเข้าถึงความจริงข้อนี้ว่า สิ่งทั้งปวงล้วนแต่ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น ก็แปลว่ามันไม่มีเชื้อที่จะเกิดเป็นโรค โลภ โกรธ หลง, หรือเป็นการกระทำผิดอย่างอื่นทั้งทางกาย ทางวาจา และทางจิต, และเมื่อรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมารมณ์ประดังกันเข้ามา เชื้อต่อต้านภายในที่ว่า "สิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น" จะเป็นเชื้อต้านทานโรคอย่างยิ่ง ; มันไม่รับเชื้อโรค หรือว่าถ้ารับมันก็รับเข้ามาทำลายหมดไป. มันไม่ก่อเชื้อลุกลามเป็นโรคขึ้นมาได้ เพราะมันมีสิ่งต้านทานคอยทำลายอยู่เรื่อย เป็นอำนาจต้านทานโรค เป็น immunity อย่างสูงสุดอยู่เรื่อย.

นี่แหละคือหัวใจของพุทธศาสนา คือหัวใจของธรรมะทั้งหมด ที่ว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น หรือเป็นบาลีว่า สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสาย.

บุคคลชนิดที่รู้หัวใจของพุทธศาสนานี้ ย่อมเป็นบุคคลที่เหมือนกับมีเชื้อต้านทานโรค หรือเชื้อทำลายโรคอยู่ในตัวเขา เขาจึงเป็นโรคทางวิญญาณไม่ได้ แต่คนธรรมดาสามัญที่ไม่รู้หัวใจของพุทธศาสนานั้น ก็ต้องเป็นตรงกันข้าม คือเป็นเหมือนกับบุคคลที่ไม่มีอำนาจต้านทานโรค หรือ immunity ในตัวเสียเลยแม้แต่นิดเดียว จึงลุกลามเป็นโรคทางวิญญาณนี้โดยเร็วและเป็นอยู่ประจำ.

เมื่อพูดมาถึงเท่านี้ก็คงจะเข้าใจได้แล้วว่า คำว่า "โรคทางวิญญาณ" หรือแพทย์ผู้รักษาโรคทางวิญญาณ นี้หมายความว่าอย่างไร ? และได้แก่ใคร ? ต่อเมื่อเราเห็นว่าได้แก่พวกเราเมื่อนั้นเราก็จะกระตือรือร้นกันอย่างยิ่ง และถูกทางด้วย ที่จะรักษาโรค

ของเรา. ก่อนหน้านี้เราไม่รู้ เราก็สนุกสนานกันไปตามเรื่อง เหมือนกับคนที่เป็นโรคร้าย ๆ เช่น โรคมะเร็ง โรควัณโรค หรืออะไรก็ตาม เขาไม่รู้เขาก็หลงใหลเพลิดเพลินไปตามเรื่องตามราว ไม่คิดจัดการเยียวยารักษาโรค จนกระทั่งสายเกินไป แล้วจะต้องตายเพราะเหตุนั้น.

เราจะไม่เป็นคนประมาทถึงขนาดนั้น อย่างนั้นเรียกว่าประมาท ให้สมตามที่พระพุทธเจ้าท่านสอนว่า อย่าประมาท จงสมบูรณ์ด้วยความไม่ประมาท หมายถึงอย่างนี้. เพราะฉะนั้นเราเป็นผู้ไม่ประมาทก็ต้องเหลือบตาดูเสียบ้าง ว่าเป็นโรคทางวิญญาณกันอย่างไร ? หรือพยายามสอบสวนให้รู้จักเชื้อโรคหรือตัวโรค ทางมาของโรค ในทางวิญญาณอย่างถูกต้องอยู่เสมอ ๆ แล้วก็จะต้องได้รับสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้รับทันในชาตินี้เป็นแน่นอน

เราจะต้องดูกันให้ละเอียดต่อไปอีก ถึงข้อที่ความยึดมั่นถือมั่นนี้เป็นตัวโรคหรือว่าเป็นเชื้อโรค แล้วก็ลุกลามเป็นโรคได้อย่างไร.

ถ้าท่านสังเกตสักนิดหนึ่งก็จะเห็นได้ด้วยกันทุกคนว่า : ความรู้สึกยึดมั่นถือมั่นเป็นตัวกูก็ตาม เป็นของกูก็ตาม นี่แหละคือแม่บทของกิเลสทั้งปวง.

กิเลส นั้นเราจะแจกเป็น โลภะ โทสะ โมหะ ก็ได้, ราคะ โกธะ โมหะ ก็ได้, หรือจะซอยลงไปให้ละเอียดเป็น ๑๖ อย่าง เป็นกี่อย่างก็ได้ ; ผลสุดท้ายมันก็รวม โลภ โกรธ หลง, แต่ว่าทั้งโลภ ทั้งโกรธ ทั้งหลง ทั้งสามอย่างนั้น รวมเหลืออย่างเดียวก็ได้ คือความรู้สึก ว่าตัวกู ว่าของกู

ความรู้สึกว่า ตัวกู—ของกู ที่เป็นศูนย์กลาง (nucleus) อยู่ภายในนั้น มันคลอดออกมา เป็นโลภ เป็นโกรธ เป็นหลง :

— ออกมาเป็นโลภ คือ อยากได้ หรือกำหนัดรักใคร่คือออกมาดึงดูด หรือรับเอาอารมณ์ที่มากระทบ.

— ถ้าในขณะอื่น มันออกมาในรูปที่ผลักดัน ผลักไสอารมณ์ออกไป มันก็เป็นเรื่องของความโกรธ หรือโทสะ.

— แต่ในบางคราวมันก็โง่อยู่ ไม่รู้ว่าเป็นอะไรดี ได้แต่วนเวียนอยู่รอบ ๆ คือว่าไม่ดึงดูดหรือไม่ผลักออก; มันก็เป็น โมหะ.

ที่กล่าวอย่างนี้ก็กล่าวเพื่อให้สังเกตง่าย ราคะหรือโลภะ นั้นคือดูดเอาอารมณ์เข้ามา มีการดึงดูดเข้าหากัน; ที่เป็นโกธะ หรือโทสะนั้น คือ ผลักออกจากกัน; ที่เป็นโมหะ ความหลงนั้น มันวนเวียนอยู่โดยไม่แน่ใจว่าจะทำอย่างไรดี คล้ายกับเวียนอยู่รอบ ๆ จะผลักออกก็ไม่กล้า จะดึงเข้าหาก็ยังไม่กล้า.

อาการของความรู้สึกที่เป็นกิเลสนี้จะมีอยู่ ๓ ประเภทที่มันจะมีต่ออารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส; มันแล้วแต่ว่าอารมณ์นั้น มันมาในรูปไหน? คือมาในรูปเปิดเผยหรือเร้นลับ : มาในรูปที่ยั่วให้เข้าหา, หรือยั่วให้ผลักออก, หรือว่ามันไม่อาจเข้าใจได้ มันงง ๆ อยู่ ; อย่างนี้ทั้งนั้น.

แต่ว่าแม้จะแตกต่างกัน ทั้งสามอย่างนี้มันก็เป็นกิเลส เพราะมันมีมูลมาจากตัวกู—ของกู ที่รู้สึกอยู่ภายใน เพราะฉะนั้นเราจึงกล่าวได้ว่าความรู้สึกว่าตัวกู—ของกู ที่เป็นแม่บทของกิเลสทั้งปวงนี้ เป็นมูลเหตุของโรคทั้งปวง.

อย่างที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสถึงความทุกข์ ไม่ค่อยจะสังเกตกันให้ดี ๆ เลยเข้าใจผิด, ไปเข้าใจว่าเกิดเป็นทุกข์ แก่เป็นทุกข์ ฯลฯ นั้นเป็นอาการที่แจกออกไปเป็นลักษณะของอาการ. แต่ท่านได้ตรัสสรุปท้ายไว้ว่า "สงฺขิตฺเตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา" แปลว่า เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว เบญจขันธ์ที่ประกอบอยู่ด้วยความยึดมั่นถือมั่น (คืออุปาทาน) นั่นแหละเป็นตัวทุกข์.

ข้อนี้หมายความว่า สิ่งใดมีความยึดถือหรือถูกยึดถือก็ตามว่าตัวกู ว่าของกูแล้ว สิ่งนั้นคือตัวทุกข์. ในสิ่งใดไม่มีความยึดมั่นถือมั่นว่า ตัวกู—ของกูแล้ว สิ่งนั้นไม่มีทุกข์.

ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย อะไรก็ตาม ถ้าไม่ถูกยึดมั่นในฐานะเป็นตัวกู—ของกูแล้ว มันหาทุกข์ไปได้ไม่. ความเกิด แก่ เจ็บ ตาย ที่ถูกยึดมั่นว่าเป็นตัวกู—ของกูเท่านั้น ที่จะเป็นความทุกข์.

ร่างกายและจิตใจนี้ก็เหมือนกัน ไม่ใช่ว่าเป็นร่างกาย และจิตใจแล้วมันจะต้องเป็นทุกข์กันไปหมด ไม่ใช่; มันต้องต่อเมื่อในนั้นมี ความยึดมั่นว่าตัวกูว่าของกู ต่างหากมันจึง จะเป็นทุกข์. ส่วนในร่างกายจิตใจที่บริสุทธิ์ล้วน ๆ ไม่เจืออยู่ด้วยความรู้สึกว่าตัวกู

ของกูนี้ไม่ทุกข์เลย. เช่นร่างกายและจิตใจของผู้ที่เราถือกันว่าเป็นพระอรหันต์ เป็นร่างกายและจิตใจที่สะอาดบริสุทธิ์ ไม่เจืออยู่ด้วยกิเลส คือตัวกู—ของกู จึงไม่ทุกข์ไม่รู้สึกเป็นทุกข์.

เราจะต้องรู้ว่าตัวกู—ของกูนี้ เป็นมูลเหตุ ของความทุกข์ทั้งปวง.

เมื่อมีความรู้สึกที่เป็นความยึดมั่นถือมั่นแล้ว มันก็มีลักษณะไปในทางมืด เป็นอวิชชา ไม่ใช่เป็นแสงสว่าง เพราะมันไม่ว่าง มันกลัดกลุ้มเดือดพล่านอยู่ด้วยความรู้สึกว่าตัวกู—ของกู. ทีนี้สิ่งที่ตรงกันข้ามก็คือ จิตใจที่ไม่ประกอบอยู่ด้วยความรู้สึกว่าตัวกู—ของกู คือเป็นจิตว่าง; ไม่เดือดพล่านอยู่ด้วยความรู้สึกว่าตัวกู—ของกูอย่างที่ว่านั้น จิตอย่างนี้มันเต็มอยู่ด้วยสติปัญญา.

เราจะต้องจับข้อเท็จจริงข้อนี้ให้ได้ว่า มันมีของอยู่ ๒ อย่าง คือความรู้สึกว่าตัวกู—ของกูนั้นอย่างหนึ่ง, และสติปัญญาอีกอย่างหนึ่ง. สองอย่างนี้เป็นปฏิปักษ์ต่อกันอย่างตรงกันข้าม ถ้าสิ่งหนึ่งเข้ามา อีกสิ่งหนึ่งต้องกระเด็นออกไป; ถ้าสิ่งหนึ่งมีอยู่แล้วอีกสิ่งหนึ่งอยู่ไม่ได้. ถ้าความรู้สึกที่ว่า ตัวกู—ของกูเต็มปรี่อยู่แล้วละก็ สิ่งที่เรียกว่าสติปัญญานี้เข้ามาไม่ได้ ถ้าสติปัญญามีอยู่แล้ว ตัวกู—ของกูก็หายไป, ว่างจาก ตัวกู—ของกู หรือว่างจากตัวกู—ของกูนั่นแหละคือสติปัญญา,

ถ้าจะกล่าวอย่างฉลาด ๆ คือกล่าวอย่างรวบรัด แต่ค่อนข้างจะน่ากลัวนี้ ก็กล่าวอย่างพวกนิกายเซ็น หรืออย่างฮวงโปกล่าวว่า ความว่างนั้นคือธรรมะ ความว่างนั้นคือพุทธะ ความว่างนั้นคือจิตเดิมแท้หรือจิตตัวแท้ นี้ฝ่ายหนึ่ง; ส่วนฝ่ายไม่ว่าง ความไม่ว่างหรือความวุ่นนั้น คือไม่ใช่ธรรมะ ไม่ใช่พุทธะ ไม่ใช่จิตเดิมแท้ แต่เป็นความคิดปรุงแต่งใหม่; เกิดเป็นของ ๒ อย่าง ตรงกันข้ามกันขึ้นมาอย่างนี้. เมื่อเรารู้จักของ ๒ อย่างนี้แล้ว จะเข้าใจธรรมะทั้งหมดได้ง่ายที่สุด,

อย่างท่านที่นั่งฟังที่นี่ เดี๋ยวนี้กำลังว่างอยู่ กำลังไม่มีความคิดปรุงแต่งให้เกิดความรู้สึกว่าตัวกู—ของกู กำลังฟังอยู่ และกำลังมีสติปัญญาอยู่ ความรู้สึกตัวว่าตัวกู—ของกูเข้ามาไม่ได้; แต่ถ้าว่าบางคราว หรือโอกาสอื่น, เมื่อมันมีอะไรมากระทบ เกิดความรู้สึกว่าตัวกู—ของกูขึ้นมาแล้ว ความว่างในใจอย่างที่ท่านมีอย่างที่นี่จะหายไปทันที เพราะฉะนั้นย่อมหมายความว่าสติปัญญาได้หายไปทันที.

ตรงนี้ขอแทรกนิดหน่อยว่า สิ่งที่เรียกว่าสติปัญญานี้ เราหมายถึงสติปัญญาที่แท้จริง; เพราะยังมีสติปัญญาไม่ใช่ที่แท้จริง คือสติปัญญาที่ไม่เกี่ยวกันกับความว่างจาก

ตัวกูนั่นเอง. สติปัญญาเฉลียวฉลาดในทำนองนั้น ภาษาบาลีเขาไม่เรียกว่า สติปัญญา, มีคำอีกคำหนึ่งในภาษาบาลี สำหรับเรียกสติปัญญาชนิดนั้นว่า "เฉโก" เฉโกก็แปลว่าปัญญาเหมือนกัน ถ้าแปลเป็นภาษาไทยก็แปลว่าปัญญา แต่มันไม่ใช่สติปัญญาอย่างที่ว่างจากตัวกู มันกลับเป็นสติปัญญาที่เต็มอัดอยู่ด้วยตัวกู—ของกู คือสติปัญญาโง่ที่จะไปเอาไปเป็น ไปยึงมั่นถือมั่นนั่นเอง. สติปัญญาอย่างนี้ต้องได้รับการยกเว้น ไม่รวมอยู่ในคำว่า "สติปัญญา" ที่มันเป็นปฏิปักษ์ต่อความยึดถือว่าตัวตนเป็น egiosm, เพราะว่าเฉโก อย่างนั้นมันเป็นตัวตน เป็น egoism เสียเอง อย่าเอามาปนกัน ถ้าเอามาปนกันแล้วจะยุ่ง.

ถ้าเรามีความว่างจากความยึดถือว่าตัวตน เป็น egoism ไม่มีความรู้สึกว่าตัวกู—ของกูแล้ว สติปัญญาแท้ที่จะดับทุกข์ได้ ที่เป็นยาแก้โรคทางวิญญาณอยู่ในตัวนั้นก็มีอยู่; เพราะฉะนั้น ในขณะนั้นโรคเกิดไม่ได้ หรือโรคที่เกิดอยู่ก่อนก็หายไปทันทีเหมือนปลิดทิ้ง ในขณะนั้นจึงมีธรรมะเต็มไปหมด; สมกับที่กล่าวว่า ความว่างนั้นคือสติปัญญา ความว่างคือธรรมะ ความว่างคือพุทธะ เพราะว่าในขณะที่จิตว่างจากตัว—ของกู ในขณะนั้นจะมีธรรมะทุกอย่างทุกประการหมดทั้งพระไตรปิฎกที่เราควรปรารถนา.

เอากันอย่างง่าย ๆ ว่า ในขณะนั้นจะมี สติสัมปชัญญะที่สุด มีหิริ โอตตัปปะ คือความละอายบาปกลัวบาปที่สุด, มี ขันติ โสรัจจะ ความอดกลั้นอดทนที่สงบเสงี่ยม, มีความกตัญญูกตเวทีที่สุด, มีความสัตย์ซื่อที่สุด, เรื่อยไปจนกระทั่งมียถาภูตญาณทัสสนะที่จะทำให้บรรลุมรรค ผล นิพพานได้.

อาตมาแจกลูกไปแต่ต้น ว่าจะต้องมี สติสัมปชัญญะ หิริ โอตตัปปะ ขันติ โสรัจจะกตัญญูกตเวที นี้ก็เพราะว่า สิ่งเหล่านี้เป็นธรรมะเหมือนกัน เป็นธรรมะที่เป็นที่พึ่งแก่โลกได้เหมือนกัน.

แม้แต่ หิริ โอตตัปปะ ละอายบาป เกลียดบาป กลัวบาปนี้ ลองมีซิ โลกนี้ก็สงบเป็นสันติภาพถาวร.

เดี๋ยวนี้มีแต่คนหน้าด้าน ไม่รู้จักกลัวบาป อายบาป แก่ตัวเอง จึงทำสิ่งที่ไม่ควรทำอยู่ได้ แล้วยืนยันและยืนกรานที่จะทำอยู่เรื่อย ทั้ง ๆ ที่เห็นว่านี้มันจะทำความพินาศให้ทั้งโลก ก็ยังยืนกรานที่จะทำอยู่เรื่อย, เพราะไม่มีหิริโอตตัปปะ โลกนี้จะต้องวินาศลงเพราะไม่มีธรรมะแม้เพียงข้อนี้.

หรือธรรมะต่ำแคบกว่านั้นอีก คือธรรมมะที่ชื่อว่า กตัญญูกตเวที อย่างนี้ลอง มีธรรมะข้อนี้ข้อเดียว โลกนี้ก็สงบได้ เพราะเราต้องยอมรับว่าทุกคนในโลกมีบุญคุณแก่กันและกัน ในฐานะที่ช่วยกันสร้างโลกให้น่าดูให้งดงามอย่างนี้ เช่นคิดค้นวิชาขึ้นมาใส่โลกอย่างนั้นอย่างนี้ เพราะคนทุกคนในโลกมีบุญคุณต่อกัน. ไม่ต้องพูดถึงคนหรอก; แม้แต่สุนัขและแมวก็ยังมีบุญคุณแก่มนุษย์ แม้แต่นกกระจอกก็ยังมีบุญคุณแก่มนุษย์. ถ้าเรารู้จักบุญคุณของสิ่งเหล่านี้แล้ว ก็ทำอะไรชนิดที่เป็นการเบียดเบียนกันไม่ได้. โดยอำนาจธรรมะ คือ ความกตัญญูกตเวทีเท่านั้น ก็ช่วยโลกได้.

เป็นอันว่า ขึ้นชื่อว่าธรรมะ นั้น ถ้าเป็นธรรมะจริงแล้ว เหมือนกันหมดเป็นอันเดียวกันหมด คือ ช่วยโลกได้ทั้งนั้น,

ถ้าธรรมะไม่จริงแล้วมันขัดขวางกันไปหมด มันจะดูมากมายรกรุงรังไปหมด. ฉะนั้นเมื่อมี ธรรมะจริง คือมีว่างจากตัวกู—ของกูแล้ว ก็มีธรรมะหมด มีพุทธะหมด มีอะไรหมดอยู่ในนั้นเอง ในจิตดวงเดียวนั่นเอง ซึ่งเป็นจิตแท้ หรือจิตที่เป็นสภาพเดิมแท้. ถ้าตรงกันข้ามคือว่า จิตกำลังปรุงอยู่ด้วยตัวกู—ของกู เดือดพล่านอยู่ในใจแล้วธรรมะก็ไม่มี ขณะนั้นมันไม่มีสติสัมปชัญญะ; มีสภาพผลุนผลัน ไม่คิดไม่นึก ไม่ยับยั้งชั่งใจ มือหิมือโนตตัปปะไม่ละอายบาป ไม่กลัวบาป เป็นคนด้านต่อความชั่วที่สุด และเป็นคนอกตัญญูที่สุดตลอดถึงเป็นคนที่ทำทุกสิ่งที่เป็นการทำลายโลกก็ได้. มันมืดมัวถึงขนาดนี้แล้ว ไม่ต้องพูดถึงว่าจะมีญาณทัสสนะเห็นแจ้งใน อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หรืออะไรทำนองนั้น ซึ่งมันเป็นไปไม่ได้.

นี่แหละเราต้องรู้จักของ ๒ อย่างนี้เสียก่อน คือว่า ว่างจากตัวกู กับ ไม่ว่างจากตัวกู: ว่างจากตัวกู นี้ก็เรียกว่า ว่าง, แล้วไม่ว่างจากตัวกู เราเรียกว่า วุ่น; เพื่อประหยัดเวลาในการออกเสียงก็มี ว่าง กับ วุ่น.

ทีนี้อาจรู้สึกด้วยสามัญสำนึกทันทีขึ้นมาเดี๋ยวนี้แล้วว่า ทุกคนไม่มีใครชอบวุ่น. ถ้าถามว่าใครชอบวุ่นลองยกมือขึ้น ถ้าใครยกมือมาแล้วคงจะขำพิลึก เพราะว่าทุกคนนี้ก็ชอบว่าง จะว่างชนิดไหนก็ล้วนแต่ชอบทั้งนั้น; ว่างขี้เกียจไม่ต้องทำงาน นี้ก็ยังมีคนชอบว่างจากไม่มีอะไรมากวน ไม่มีลูกมีหลานมีเหลนมากวนอย่างนี้ใคร ๆ ก็ชอบ, แต่ว่าว่างอย่างนั้นเป็นเรื่องข้างนอก ยังไม่ใช่ว่างจริง.

ว่างข้างในนั้นคือการที่มีใจคอปรกติ ใจคอไม่ระส่ำระสายวุ่นวาย อย่างนี้เรียกว่าว่าง ถ้าใครรู้จักก็จะยิ่งชอบ. ถ้าว่างยิ่งขึ้นไปอีกก็ถึงที่สุด คือว่างจากความรู้สึกที่เป็นตัวตน เป็น egoism ไม่มีความรู้สึกว่าเป็นตัวเราเป็นของเราอย่างนี้ เป็นนิพพาน ว่างอย่างยิ่ง; นี้เราเรียกว่าว่าง.

ที่วุ่นนั้นก็ตรงกันข้าม วุ่นได้ทุกอย่าง ทุกทาง ทั้งทางกายทางใจ และทางวิญญาณ; มันวุ่นคือว่าถูกรบกวนไปหมด ไม่มีความสงบสุขเลย.

ในตัวความว่างนั้น คือธรรมะ คือพุทธะ คือสภาพเดิมแท้ของจิต หรืออะไรแล้วแต่จะเรียก. ในตัววุ่นนั้นคือไม่มีธรรมะ ไม่มีพุทธะ แม้แต่จะร้องตะโกนอยู่ว่า พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ หรืออะไรมันก็ไม่มีธรรมะไปได้.

นี้แหละ คนที่มีจิตใจวุ่นอยู่ด้วยตัวกู–ของกู ถึงจะไปรับไตรสรณาคมน์รับศีล ทำบุญให้ทานอะไรมันก็ไม่มีพุทธะ ธรรมะ สังฆะ ที่แท้จริงขึ้นมาได้ มันเป็นเพียงพิธีไปหมด.

ถ้าเป็นพุทธะ ธรรมะ สังฆะ ที่แท้จริงแล้ว ต้องเป็นอยู่ด้วยจิตว่าง; เมื่อใดจิตว่างจากตัวกู–ของกูแล้ว เมื่อนั้นมีพุทธะ ธรรมะ สังฆะ ที่แท้จริงอยู่ในจิตนั้น. ถ้ามีอย่างชั่วคราว ก็เป็น พุทธะ ธรรมะ สังฆะ ชั่วคราว; ถ้ามีเด็ดขาดไปก็มี พุทธะ ธรรมะ สังฆะ ที่แท้จริงและถาวร.

ให้อุตส่าห์ปรับปรุงให้จิตใจว่าง จากตัวกู–ของกู อยู่เรื่อยไปก็แล้วกัน; แล้วจะมีพุทธะ ธรรมะ สังฆะ ในระดับหนึ่งประจำอยู่ในจิตใจ ทำเรื่อย ๆ ไปจนกว่าจะเต็มที่สมบูรณ์ หรือเด็ดขาด.

นี้เรียกว่าเราได้รับเอาธรรมะที่เป็นยาแก้โรคด้วย, เป็นเชื้อต้านทานโรคด้วย, พร้อมกันไปในตัว เข้าไปใส่ไว้ในจิตใจ ในวิญญาณก็ได้ มันก็ไม่มีทางที่จะเกิดโรคทางวิญญาณ.

ทีนี้เราควรจะได้พูดกันถึง ส่วนที่เป็นการรักษาเยียวยา นั้นให้ชัดเจนลงไปสักเล็กน้อย.

การที่จะป้องกันหรือรักษาเยียวยาโรคนี้ก็ต้องมีหลักอย่างที่กล่าวมาแล้ว; คือว่าต้องไม่ให้ตัวกู—ของกูเข้ามาเกี่ยวข้อง

ทีนี้มันจะโดยวิธีใดบ้าง ? มันก็มีอยู่หลายวิธีเหมือนกัน เพราะว่าแม้แต่รักษาโรคทางกายนี้ หรือทางจิตทาง mental ก็ตาม ซึ่งในโรคเดียวกันนั้นก็ยังมีวิธีรักษาได้หลายแบบ ไม่ใช่มันจะแบบเดียวหลายตัว; แต่ความมุ่งหมายหรือผลของมันนั้นก็มีเป็นอย่างเดียว.

ถ้าเราจะรักษา โรคทางวิญญาณละก็ พระพุทธเจ้าท่านก็ได้กล่าวถึงวิธีปฏิบัตินี้ไว้มากมายหลายอย่างเหมือนกัน เพื่อให้เหมาะสมแก่บุคคล แก่เวลา แก่สถานที่ตามโอกาส เราจึงได้ยินได้ฟังธรรมมากมายหลายชื่อ. บางทีฟังแล้วน่าตกใจว่า ตั้งแปดหมื่นสี่พันพระธรรมขันธ์; ถ้า ๘๔,๐๐๐ เรื่องแล้ว ท่านทั้งหลายจะรู้สึกท้อถอย ถ้าขืนเอาให้ได้ก็ตายเปล่า; คือมันไม่อาจจะได้ มันก็เรียนแล้วลืม ลืมแล้วเรียน เรียนแล้วลืมอยู่นั่นหรือว่าสับสนกันหมด. แต่ว่าที่แท้จริงแล้วมันมีเพียงกำมือเดียว เรื่องเดียว อย่างพระพุทธเจ้าท่านบอกแล้วว่า ท่านสรุปลงในคำ ๆ เดียวว่า "สิ่งทั้งปวงไม่ควรเข้าไปยึดมั่นถือมั่น" ได้ยินข้อนี้ก็คือได้ยินทั้งหมด, ปฏิบัติข้อนี้ก็คือปฏิบัติทั้งหมด, ได้ผลข้อนี้ก็คือหายจากโรคทั้งหมด.

ที่ว่ามีวิธีหลายแบบ ในการขจัดโรคตัวกู—ของกูนี้, ความจริงล้วนแต่สามารถขจัดตัวกู—ของกูนี้ออกไปทั้งนั้นเหมือนกันทุกแบบ; แล้วแต่ว่าจะปฏิบัติโดยวิธีอะไรบ้าง. คือมีหลายอย่างเช่น :—

ประการที่ ๑. วิธีทำการพิจารณาอยู่เสมอ ให้เห็นว่าตัวกู—ของกูนี้เป็นเพียงมายา

ตัวมายา คือสิ่งที่ไม่มีตัวจริง เป็นภาพลวงตา illusion, hallucination หรืออะไรทำนองนี้ เรียกว่ามายา; จะให้เห็นว่า ที่เรารู้สึกว่ามีตัวตน มีก้อน มีชิ้น มีดุ้นว่าตัวกู—ของกูนั้นที่แท้มันเป็นเพียงมายา ตามวิถีทางของอาการที่เรียกกันว่า ปฏิจจสมุปบาท.

เรื่องปฏิจจสมุปบาท นี้ ถ้าจะกล่าวทางทฤษฎีหรือทางหลักวิชามันยืดยาว ใช้เวลาเรียนถึงเดือนหนึ่งหรือสองเดือนก็ได้ สำหรับเรื่องปฏิจจสมุปบาทเพียงเรื่องเดียว; เพราะในทางทฤษฎี หรือหลักวิชานั้น มันขยายไปในรูปของจิตวิทยา หรือปรัชญาเรื่อยไปจนกระทั่งเป็นน้ำท่วมทุ่งเพ้อเจ้อไปเลย.

แต่ว่าปฏิจจสมุปบาทในฝ่ายภาคปฏิบัติแท้ ๆ นั้นมันก็มีเพียงหยิบมือเดียว หรือกำมือเดียว เท่าที่พระพุทธเจ้าท่านว่า; คือว่าเมื่อสัมผัสกันเข้ากับรูป หรือเสียง หรือกลิ่น หรือรส อะไรก็ตาม ทางตา ทางหู ทางใดทางหนึ่ง เมื่อมีการกระทบแล้ว ก็เรียกว่าสัมผัส บาลีว่าผัสสะ, ผัสสะนี้ ปรุงให้เป็นเวทนา เวทนานี้ปรุงเป็นตัณหา ตัณหานี้ปรุงเป็น อุปาทาน อุปาทานปรุงเป็นภพ ภพปรุงเป็นชาติ คือ ความเกิดต่อจากชาติก็คือ แก่ เจ็บ ตาย คือตัวทุกข์.

ให้ดูที่ ว่า พอมา กระทบ อารมณ์ก็เป็นผัสสะ แล้วมันปรุงเป็นเวทนา หรือที่ปรุงต่อ ๆ กันไปนั้น ก็เรียกว่า "อาการของปฏิจจสมุปบาท" คือ อาการของการที่สิ่งต่าง ๆ มันอาศัยสิ่งหนึ่งแล้วปรุงสิ่งหนึ่งขึ้น, แล้วอาศัยสิ่งนั้นปรุงอีกสิ่งหนึ่งขึ้น, อาศัยสิ่งนั้นแล้วปรุงอีกสิ่งหนึ่งขึ้น, อาการอย่างนี้ หรือภาวะอย่างนี้ก็เรียกว่าปฏิจจสมุปบาท : คืออาศัยกันเกิดขึ้น อาศัยกันเกิดขึ้นเท่านั้น ไม่ได้มีตัวจริงที่ไหน เพียงแต่พึ่งอาศัยกันแล้วเกิดขึ้น แล้วเกิดขึ้น เอาอาการที่อาศัยกันเกิดขึ้นนี้เป็นตัวปฏิจจสมุปบาท.

วิธีที่จะใช้ ให้เป็นประโยชน์ก็คือว่า อย่าให้มันอาศัยกันเกิดขึ้นได้ ให้ตัดทอนมันเสีย คือว่าเมื่อผัสสะกระทบทางตาเป็นต้นแล้ว ให้มันขาดตอนลงไป. อย่าให้ปรุงเป็นเวทนา อย่าให้รู้สึกเป็นพอใจ หรือไม่พอใจขึ้นมา นี้เรียกว่าไม่ปรุงเวทนา อย่าให้รู้สึกเป็นพอใจ หรือไม่พอใจขึ้นมา นี้เรียกว่าไม่ปรุงเวทนา. เมื่อไม่ปรุงเวทนาแล้วก็ไม่เกิดตัณหาอุปาทาน ซึ่งเป็นตัวกูหรือของกู มันเป็นตัวกู–ของกู อยู่ตรงที่เกิดตัณหาอุปาทานนั่นแหละ มายาอยู่ที่ตรงนั้น. ถ้าพอว่ากระทบอารมณ์ เป็นผัสสะล้วน ๆ แล้วหยุดแต่แค่นั้น มันก็ไม่มีทางที่จะเกิดตัวกู–ของกู ก็ไม่เป็นโรคทางวิญญาณและไม่เป็นทุกข์.

อีกทีหนึ่งก็คือว่า คนธรรมดาสามัญนี้ที่จะไม่ให้ผัสสะ ปรุงเป็นเวทนานั้นยากนัก เพราะพอกระทบเข้าแล้ว; ก็ต้องเลยไปรู้สึกเป็นพอใจหรือไม่พอใจเสียเสมอไป ไม่หยุดอยู่ได้เพียงแค่ผัสสะ เพราะว่าไม่เคยได้ศึกษาอบรมในทางธรรม. แต่ก็ยังมีทางเอาตัวรอด อีกตอนหนึ่ง คือตอนที่ว่า ปรุงเป็นเวทนาแล้วนี้ พอใจหรือไม่พอใจแล้วนี้ก็ให้หยุดอยู่เพียงนั้นอีก ให้เวทนาสักว่าเวทนาแล้วดับไป; อย่าให้เลยไปเป็นตัณหาความอยากอย่างนั้น อย่างนี้ อย่างโน้น ตามความพอใจหรือตามความไม่พอใจ. เพราะถ้าพอใจก็อยากได้ รักใคร่ หลงใหล หึงหวง ริษยา อะไรกันเป็นแถวเลย; ถ้าไม่พอใจแล้ว

อยากตีให้ตาย อยากทำลาย อยากล้างผลาญมันเสียเลย อยากจะฆ่ามันเสียเลย. ถ้าอยากอย่างนี้แล้ว ได้ชื่อว่า มันปรุงเป็นตัณหาแล้ว, เวทนานั้นได้ปรุงเป็นตัณหาเสียแล้ว. ถ้าอย่างนี้แล้ว ต้องเป็นโรคทางวิญญาณที่เป็นทุกข์ ไม่มีใครช่วยได้ ต่อให้พระเจ้าทั้งหมดรุมกันช่วยก็ช่วยไม่ได้.

พระพุทธเจ้าท่านก็ว่าท่านช่วยไม่ได้ ท่านไม่ใช่ผู้บังคับกฎธรรมชาติได้, ท่านเป็นเพียงผู้เปิดเผยกฎธรรมชาติ; ให้ไปปฏิบัติกันเอาเอง; ถ้าปฏิบัติผิดมันก็ต้องเป็นทุกข์ ถ้าปฏิบัติถูกมันก็ไม่เป็นทุกข์. เพราะฉะนั้นจึงว่าถ้าเวทนาปรุงเป็นตัณหาแล้ว ไม่มีใครช่วยได้ จึงต้องเป็นทุกข์โดยแน่นอน; เพราะมันทำให้เกิดความอยากอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมาแล้ว เป็นตัณหาแล้ว.

ทีนี้ในตัวความอยาก นั้น ในตัวที่เกิดขึ้นเป็นความอยากพล่านอยู่ในใจนั้น ขอให้มองดูให้ดี ๆ; มองดูแยกส่วนออกไปให้ได้ว่า ในนั้นมันมีความรู้สึกที่เป็นตัวผู้อยาก คือตัวกูหรือตัวเรา ที่รู้สึกอยากอย่างนั้น อยากอย่างนี้ อยากจะทำอย่างนั้น อยากจะทำอย่างนี้, หรือว่ากระทำลงไปแล้วอย่างนั้นอย่างนี้, หรือว่าได้ผลการกระทำอย่างนั้นอย่างนี้ มันมีตัวผู้อยากอยู่นั่นแหละคือตัวกูที่มันอยาก; มันก็จะได้เอามาเป็นของกู หรือว่าเป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง : เป็นทรัพย์สมบัติของกู, เกียรติยศของกู, เป็นชัยชนะของกู, เป็นความปลอดภัยของกู, ในนั้นมันมีความรู้สึกกว่าของกูอยู่ด้วย.

ความรู้สึกว่าตัวกูว่าของกูนี้เรียกว่า อุปาทาน. เกิดมาจากตัณหา ตัณหาปรุงเป็นอุปาทาน. ถ้าปฏิจจสมุปบาทได้ส่งทะยอยกันมาถึงตัณหาอุปาทานแล้ว มันก็เป็นมูลเหตุของความทุกข์ได้โดยสมบูรณ์แล้ว, นี้แปลว่าเดี๋ยวนี้เชื้อโรคฟักตักเต็มที่แล้ว. เชื้อโรคที่รับเข้ามาทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ในขณะของผัสสะหรือเวทนานั้นเมื่อมาถึงขั้นของตัณหาอุปาทานนี้ มันฟักตัวเต็มที่ถึงขนาดจะแสดงเป็นอาการของโรคโดยสมบูรณ์แล้ว, เพราะว่าหลังจากอุปาทานก็มีภพ.

อุปาทานทำให้เกิดภพ. ภพแปลว่าความมี—ความเป็น; ความมีความเป็นของอะไร ? ก็ของตัวกู. และของกูนั่นเอง. กรรมภพ ก็คือการกระทำที่ทำให้เกิดตัวกูและของกู. ถ้าเรียกว่า "ภพ" เฉย ๆ ก็คือ ภาวะแห่งตัวกูเต็มที่ เป็นโรคเต็มที่.

ภพให้เกิดชาติ ก็หมายความว่า ความเต็มที่นั้นมันแสดงออกมาเป็นชาติ คือความเกิด ทีนี้ตัวกูได้เกิดออกมาแล้ว เป็นความทุกข์ เป็นความแก่ ความตาย โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส มากมายเหลือที่จะจาระไนอาการ แต่รวมเรียกว่าเป็นทุกข์

ขณะนี้ ก็คืออาการที่เรากำลังเจ็บปวดทุรนทุรายอยู่ด้วย ผลของโรค; นี้เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท ได้เป็นมา ส่งทะยอยกันมา จนถึงกับเกิดโรค หรือเกิดทุกข์.

ในทางปฏิบัติเราหยุดมันเสียได้ ตรงที่ไม่ให้ผัสสะ ปรุงเวทนา, หรือถ้าพลาดตรงนั้น ก็ให้มาทำตรงที่ไม่ให้เวทนาปรุงเป็นตัณหา หลังจากนี้แล้วช่วยไม่ได้.

เราต้องพยายามมีธรรมะกันให้ได้ ตรงที่เมื่อตาเห็นรูป หูฟังเสียง จมูกได้กลิ่น ฯลฯ นี้ โดยที่เราศึกษาอบรมอยู่เป็นประจำ ถึงข้อที่ว่าสิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น แปลว่าคนธรรมดาเขามีแนวว่า ถ้าเกิดผัสสะแล้วก็เกิดเวทนา แล้วเกิดตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ นี้เป็นทางที่เดินกันจนเตียนโล่งไปหมด เดินง่ายที่สุด. แต่เราไม่เอาอย่างนั้น พอมีผัสสะกระทบแล้ว เราก็วกกลับเดินไปในทางของสติปัญญา ไม่เดินไปทางตัวกู–ของกู.

หรือแม้ว่าจิตเดินไปจนถึงเวทนาแล้วก็ตาม ยังยักกลับไปทางของสติปัญญาก็ได้ไม่ลอยไปตามกระแสแห่งตัวกู–ของกู; อย่างนี้ไม่มีทุกข์เลย, ทุกวันทุกคืนจะไม่มีทุกข์เลย. แล้วถ้าทำได้เก่ง คือว่าทำไปตามวิธีที่ถูกต้องถึงที่สุดแล้ว เป็นพระอรหันต์ได้ในตัวเอง.

ถ้าเอาตามหลักที่พระพุทธเจ้าตรัส ก็มีหลักง่าย ๆ คือ หลักที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสแก่พระสาวก ชื่อพาหิยะว่า :—

"ดูกรพาหิยะ, เมื่อใดเธอได้เห็นรูป สักว่าตาเห็น. ได้ฟังเสียง สักว่าหูได้ยิน, ได้ดมกลิ่น ก็สักแต่ว่าได้กลิ่น, ได้ลิ้มรส ก็สักแต่ว่าได้ชิม, ได้สัมผัสผิวหนัง ก็สักแต่ว่าเป็นการกระทบทางผิวหนัง, จะคิดนึกขึ้นมาในใจก็สักแต่ว่า รู้สึกตามธรรมชาติขึ้นมาในใจ. เมื่อเป็นดังนี้แล้ว เมื่อนั้นตัวเธอจักไม่มี (คือตัวกูไม่มี); เมื่อตัวเธอไม่มีการวิ่งไปทางโน้นหรือวิ่งมาทางนี้หรือหยุดอยู่ที่ไหนก็ตาม มันก็ไม่มี. นั่นแหละคือที่สุดของความทุกข์, นั่นแหละคือที่สิ้นสุดของความทุกข์ นั่นแหละคือนิพพาน". เมื่อใดเป็น

อยู่อย่างนั้น เมื่อนั้นเป็นนิพพาน ถ้าเป็นถาวรก็เป็นนิพพานถาวร; ถ้าเป็นชั่วคราว ก็เป็นนิพพานชั่วคราว นี่แปลว่าเป็นหลักเพียงอย่างเดียว ไม่มีอย่างอื่น

จะปฏิบัติวิธีไหนก็ให้เป็นไปเพื่อเฉยได้หรือหยุดได้ ต่ออารมณ์ที่มากระทบทั้งนั้น จะทำวิปัสสนาแบบไหนก็ตามเถอะ ถ้าถูกต้องหรือไม่หลอกลวงกันแล้วก็จะต้องมาในรูปนี้รูปเดียวกัน; คือ ในรูปที่อารมณ์ไม่ปรุงแต่งให้เกิดความรู้สึกว่า ตัวกู—ของกูขึ้นมาได้ และอันนี้มันไม่ยากที่จะทำลายกิเลส; เพราะเมื่อเป็นอยู่อย่างนี้ ทำได้อย่างนี้, มันทำลายกิเลสของมันเอง มันฆ่ากิเลสอยู่ในตัวมันเอง.

เปรียบง่าย ๆ เหมือนว่า ถ้าเราอยากจะให้ไม่มีหนูมารบกวน เราเอาแมวมาเลี้ยง เรื่องของเราก็เพียงแต่เอาแมวมาเลี้ยง หนูมันก็หมดไปได้ โดยที่เราเองไม่ต้องไปจับหนู แมวมันทำหน้าที่ของมันเอง หนูก็ไม่มีได้; สิ่งที่ไม่พึงปรารถนาก็ไม่มีเพราะเหตุนี้.

ทีนี้เราทำแต่ควบคุม ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ให้ถูกวิธีเท่านั้น ตอนที่จะฆ่ากิเลสนั้นมันเป็นการฆ่าของมันเอง นี้พูดอย่างสมมติ. เหมือนอย่างที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า "ถ้าพวกเธออยู่กันให้ถูกต้องแล้ว โลกนี้ก็ไม่ว่างจากพระอรหันต์" ฟังดูให้ดี ๆ; ว่าอยู่กันให้ถูกต้องเท่านั้น ไม่ต้องทำอะไรมากไปกว่าอยู่ให้ถูกต้อง แล้วโลกนี้จะไม่ว่างจากพระอรหันต์.

คำนี้ไม่ใช่คำเล็กน้อย ใจความมันก็บอกอยู่แล้ว; และมันไม่เล็กน้อยก็ตรงที่ว่าพระพุทธเจ้าท่านสั่งเมื่อใกล้ ๆ จะปรินิพพานว่า "อิเม เจ ภิกฺขเว ภิกฺขู สมฺมา วิหเรยฺยุํ อสุญฺโญ โลโก อรหนฺเตหิ อสฺส" — ภิกษุทั้งหลาย, ถ้าภิกษุเหล่านี้จะพึงเป็นอยู่โดยชอบไซร้ โลกจักไม่ว่างจากพระอรหันต์. สมฺมา วิหเรยฺยุํ แปลว่า พึงเป็นอยู่ หรือ พึงอยู่โดยชอบ.

— — — —

อยู่โดยชอบนี้อยู่อย่างไร โลกจึงจะไม่ว่างจากพระอรหันต์ ?

อยู่โดยชอบ ก็คืออยู่ในลักษณะที่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส นี้เข้ามาแตะต้องไม่ได้; คือมากระทบนั้นได้ แต่ว่าจะมา ปรุงแต่งให้เกิดเวทนา เกิดตัณหาอุปาทานนั้นไม่ได้. เราอยู่ในลักษณะที่ฉลาด อยู่ด้วยสติปัญญา หรือความว่างจากตัวกูอย่างที่

กล่าวแล้ว เพราะเราศึกษาเพียงพอ ปฏิบัติมันจนเคยชินเพียงพอ. เพราะฉะนั้นเมื่อมันมา ก็มากระทบ. แล้วตายเหมือนคลื่นกระทบฝั่ง; เหมือนกับบ้านเรามีแมว หนูมาจากบ้านอื่น หรือมาจากป่าขึ้นมาบนเรือนนี้มันก็ตายหมด เพราะแมวมันคอยฆ่าอยู่เรื่อย.

ถ้าเรามีการเป็นอยู่ที่ถูกต้องตามหลักของความไม่ยึดมั่นนี้แล้ว รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธัมมารมณ์ ก็ไม่มาทำอันตรายเราได้. มากระทบได้ มาเกี่ยวข้องได้; แต่เราใช้มันด้วยสติปัญญา เราจัดการกับมันด้วยสติปัญญา; กินมันก็ได้ บริโภคมันก็ได้ มีมันก็ได้ เก็บมันไว้ก็ได้ แต่ไม่มีผลเป็นทุกข์; เพราะมันมีค่าเท่ากับไม่มี ไม่เป็น ไม่ใช้ ไม่กิน ไม่เก็บ เพราะไม่มีตัวเรา ไม่มีของเรา.

ในทางที่ตรงข้ามนั้น มันไปมีตัวเรามีของเราหมด เพราะฉะนั้นมันจึงเป็นทุกข์ตลอดเวลา; ไม่ทันกิน ไม่ทันเก็บ มันก็ทุกข์แล้ว, กินอยู่ เก็บอยู่ มันก็ทุกข์อีก, มันเป็นทุกข์ไปหมดเพราะเหตุนี้; นั่นเรียกว่าไม่อยู่โดยชอบ. ไม่ได้เป็นอยู่โดยชอบ ก็กลุ้มไปด้วยโรค หรือความทุกข์; ถ้าเป็นอยู่โดยชอบ มันก็ไม่มีทางที่จะเกิดโรค หรือเกิดความทุกข์ได้

คำ "เป็นอยู่ชอบ" นี้ อธิบายได้ต่อไปถึงกับว่า เป็นอยู่อย่างนั้นกิเลสไม่ได้อาหารอาหารหล่อเลี้ยง กิเลสผอมตายเอง. เปรียบเหมือนว่าเสือดุร้ายนี้เราล้อมคอกมันไว้ได้แล้ว เราก็ล้อมมัน, มันก็ไม่ได้กินอาหาร; เพราะในคอกนั้นมันไม่มีอาหารเราไม่ต้องฆ่ามัน มันก็ตายเอง. เพราะฉะนั้นเราล้อมไว้ให้ถูกวิธี ตรง รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธัมมารมณ์ ที่มากระทบ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจรอบตัวเรา; ล้อมตรงนี้คือปฏิบัติถูกต่อสิ่งเหล่านี้ ที่ตรงนี้, กิเลสไม่มีทางได้กินอาหาร ก็ไม่อาจเกิดไม่อาจเจริญงอกงาม; เชื้อของกิเลสจึงหมดไป มันก็เลยไม่มีเชื้อที่จะให้เกิดกิเลสหรือทำให้เกิดทุกข์.

พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า "อยู่ให้ชอบ อยู่ให้ถูกวิธีเท่านั้น โลกจักไม่ว่างจากพระอรหันต์" นี้เรียกว่าปฏิบัติตามหลักของปฏิจจสมุปบาท, เรียกว่าเป็นอยู่ถูกต้อง ชนิดที่เกิดกิเลสไม่ได้ โดยที่เห็นว่าตัวกู–ของกูนี้เป็นเพียงมายา เพราะมันเพิ่งเกิดมาเมื่อมีรูปมากระทบตาหูเป็นต้น; เกิดเวทนาแล้วปรุงเป็นความอยาก. ถ้าอย่าให้มีอะไรมาปรุงเป็นความอยาก มันก็ไม่เกิดอุปาทานว่าตัวกูว่าของกู.

พึงเข้าใจให้ถูกต้องว่า กิเลสมันเพิ่งเกิดหยก ๆ เพราะการปรุงขึ้นมา ไม่ใช่ตัวจริง.

มันเป็นมายาเหมือนกับหน่วยคลื่น ที่เกิดขึ้นเพราะลมพัดน้ำ น้ำก็มีอยู่จริง ลมก็มีอยู่จริง แต่ตัวคลื่นนั้นเป็นมายา. นี่เปรียบเทียบโดยวัตถุ แต่จะเอาเป็นเรื่องเดียวกันแท้ไม่ได้ ; มุ่งหมายแต่จะชี้ตรงความเป็นมายาของคลื่น ที่เกิดขึ้นมาเพราะการปรุงแต่งคือลมพัดน้ำให้กระฉอกเป็นลูกคลื่น ยกเป็นสันลูกคลื่นขึ้นมาแล้วก็หายไป.

ความรู้สึกว่า ตัวกู—ของกู คราวหนึ่ง ๆ ในวันหนึ่งซึ่งเกิดอยู่หลาย ๆ คราวนั้นก็เป็นเหมือนคลื่นที่มีมาจากน้ำ คืออารมณ์ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ; แล้วก็กระทบด้วยลม คือ ความโง่ ความหลง อวิชชา แล้วเกิดเป็นคลื่น คือตัวกู — ของกู โผล่ขึ้นมาเป็นคราว ๆ, วันหนึ่งหลายคราว.

— — — —

ความรู้สึกว่า ตัวกู—ของกู หรือ egoism ที่โผล่ขึ้นมาคราวหนึ่งนี้ ท่านเรียกว่าชาติหนึ่ง ชาติคือความเกิดทีหนึ่ง.

นี่แหละความเกิดที่แท้จริง หมายถึงความเกิดของสิ่งนี้คือตัวกู—ของกู. อย่าได้ไปหมายถึงความเกิดจากท้องแม่. คนหนึ่งเกิดจากท้องแม่ทีหนึ่งแล้วก็เข้าโลงไปทีหนึ่งนั้นไม่ใช่ความเกิดที่พระพุทธเจ้าท่านมุ่งหมาย ; มันเป็นความเกิดทาง physical มากไป.

ความเกิดที่พระพุทธเจ้าท่านมุ่งหมายนั้น เป็นฝ่าย spiritual หมายถึงการเกิดที่เป็นอุปาทานว่า ตัวกู—ของกู วันหนึ่งเกิดได้หลายชาติ หลายสิบชาติ หรือหลายร้อยชาติก็ตาม แล้วแต่ว่าใครจะเกิดเก่งสักกี่มากน้อย ; แต่ทุกคราวจะต้องเป็นชาติเป็นตัวกู—ของกู ขึ้นมาทีหนึ่งเสมอไป ; แล้วมันก็ค่อยจางไปเดี๋ยวมันก็ค่อยดับลง แล้วก็ตายไป, เดี๋ยวก็เกิดโผล่มาใหม่อีกเมื่อไปกระทบรูป เสียง หรือกลิ่นอย่างอื่นขึ้นมาอีก. และแต่ละชาติมีปฏิกิริยาเป็น reaction ส่งต่อถึงกัน อย่างที่เราเรียกว่ากรรมเก่าของชาติก่อนมาส่งผลให้ชาตินี้ เป็นอย่างนี้ เป็นผลขึ้นมาแล้วส่งต่อกันไปอย่างนี้ทุก ๆ ชาติ. คำว่า "ผลกรรม" หรือ "การรับผลกรรม" ก็มุ่งหมายอย่างนี้ และจะถูกตามที่พระพุทธเจ้าท่านสอน ; ถ้าไม่อย่างนั้นจะออกนอกเรื่องนอกราวไป. เราต้องเข้าใจเรื่องเกิด เรื่องกรรม ผลกรรม และการรับผลกรรม อย่างนี้.—

อย่างว่า เกิดเป็นผู้อยากได้ของรักอย่างใดขึ้นมาแล้วตายไป; แล้วเกิดเป็นผู้ไปขโมย หรือว่าไปทำโจรกรรมเข้าจริง ๆ แล้วก็ตายไป; แล้วไปเกิดเป็นผู้บริโภคสิ่งนั้นเข้าไป หรือว่าไม่ได้บริโภคสิ่งนั้นเข้าไป เดี๋ยวไปเกิดเป็นจำเลย ถูกกล่าวหาแล้ว, เดี๋ยวไปเกิดเป็นนักโทษอยู่ในตะรางแล้ว. ความเกิดอย่างนี้มีได้มาก และสับสนกันอย่างยิ่งหลายสายหลายแนวพร้อมคลุกเคล้ากันไป; ดูมันให้ดี ๆ จะเข้าใจ. ถ้าทำการหยุดความเกิดเสียได้เมื่อไร เมื่อนั้นเป็นนิพพาน ซึ่งไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย.

ถ้ายังมีเกิด เป็นต้องรู้สึกว่าตัวกู–ของกูอยู่เรื่อย : ก็เป็นวัฏฏสงสารไปเรื่อยคือทุกข์เรื่อย เป็นลูกโซ่ไปเลย.

เราอย่าไปเข้าใจผิดตรงที่ว่า ไม่เกิด ๆ นี้มันหมายถึงว่างจนขนาดว่าไม่มีความรู้สึกอะไร ไปนั่งตัวแข็งเป็นท่อนไม้นี้ไม่ใช่ มันกลับว่องไว (active) มากที่สุด. ที่ว่างจากตัวกู หรือว่างจากการเกิดมากที่สุดนั้นกลับเป็นสติปัญญามากที่สุด ทำอะไรได้คล่องแคล่วที่สุด เพราะมันไม่อาจทำผิด คิดผิด มันจึงทำได้โดยเร็ว.

ที่ว่ามันไม่มีทางที่จะผิดได้ ก็เพราะมันเป็นสติปัญญาอยู่โดยธรรมชาติ ในตัวธรรมชาติเป็นอัตโนมัติ. สิ่งที่เรียกว่า "ความว่างจากตัวกู" มันเป็นอย่างนี้เอง. "เรา" ที่ว่าว่างจากตัวกู หรือผู้ที่ว่างจากตัวกู หรือผู้ที่เป็นนิพพานอยู่นี้ทำอะไรได้หมด แต่แล้วไม่ทำอะไรผิดเลย, เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลอย่างยิ่ง รวดเร็วอย่างยิ่ง มากมายอย่างยิ่งดีอย่างนี้

อย่าได้ไปเข้าใจว่า ถ้าเกิดความรู้สึกว่างอย่างนี้แล้ว มันทำอะไรไม่ได้ หยุดทำอะไรไปหมด, หนืดไปหมด เนือยไปหมด หรือมันอยู่เฉยไปเลย, อย่างนั้นว่าเอาเอง. เพราะความโง่ของตัวเอง ก็เลยทำให้กลัว กลัวความว่าง กลัวนิพพาน หรือกลัวจะหมดกิเลสตัณหา แล้วจะไม่สนุก อย่างนี้เป็นต้น

ความหมดกิเลสตัณหา ยิ่งสนุกอย่างยิ่ง; ยิ่งเป็นสุขอย่างยิ่ง; แต่ถึงอย่างไรก็ต้องเป็นความสุข หรือความสนุกที่แท้จริง คือจะไม่เป็นอันตราย ไม่หลอกลวง ไม่เป็นมายา.

ในความสุขสนุกของคนปุถุชนนั้น มันไม่จริง, มันหลอกลวง มันเป็นมายาแล้วมันใส่ความทุกข์ให้แก่ผู้นั้น เหมือนกับเหยื่อที่ใครกินเข้าไปแล้วมันติดเบ็ด. นี้เรียกว่าตกอยู่ใต้อำนาจพญามาร; มันก็วุ่นกันอยู่ตลอดเวลา, มันก็จมอยู่ในวัฏฏสงสาร คือห่วงโซ่ของความทุกข์, หรือว่าทะเลวนของความทุกข์, ขึ้นมาไม่ได้.

นี้เรียกว่า เราอาศัยการดับตัวกูเสียได้ ด้วยมองเห็นตัวกู—ของกูนี้ว่าเป็นมายา โดยอาศัยการปฏิบัติตามหลักของปฏิจจสมุปบาท นับว่าเป็นอย่างหนึ่ง แนวหนึ่ง หรือวิธีหนึ่ง.

---- ---- ---- ----

ประการที่ ๒. เห็นอารมณ์ทั้ง ๖ โดยหลัก อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา.

อาตมาจะยกตัวอย่างมาหลาย ๆ แนวเพื่อให้เป็นตัวอย่างเช่นว่า : มองที่อารมณ์ คือมองลงไปที่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธัมมารมณ์ หกประการที่มันจะมากระทบ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ว่าแม้แต่อารมณ์นี้มันก็เป็นมายา โดยอาศัยความรู้เรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา.

เราอย่าทำเล่นกับเรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา มันไม่ใช่เรื่องสำหรับคนแก่ หรือว่าเป็นเรื่องเอาไว้สวดศพคนตายแล้ว; มันเป็นเรื่องที่ต้องนำใช้ในชีวิตประจำวัน สำหรับคนเป็น ๆ

ถ้าใครสามารถเอาความรู้เรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เข้ามากำกับอยู่กับชีวิตประจำวันแล้ว คนนั้นได้ชื่อว่ามีเชื้อต้านทานโรคสูงสุด, แล้วอารมณ์ รูป เสียง กลิ่น รส นั้นจะไม่เกิดเป็นพิษขึ้นมาได้ เราจะมีอยู่เป็นอยู่อย่างมีความเกษม.

บาลีใช้คำว่า เขมะ—เกษม นี้เป็นภาษาสันสกฤต คือ ก.ษมะ แล้วมาเป็นไทยว่า เกษม เราจะเป็นอยู่อย่างเกษม.

น่าแปลกเหมือนกันที่ท่านไม่ใช้คำว่า เป็นสุข, เพราะคำว่า "สุข" นี้มันออกจะเป็นมายา หรือหลอกลวงอยู่รูปหนึ่งเหมือนกัน เอาแต่เกษมก็แล้วกัน. เกษมหมายความว่าอิสระและสงบเย็น

ถ้าจะพูดให้เห็นชัดหน่อย ไม่ให้เป็นที่ตั้งของความหลง ก็เรียกว่า เกษมจากโยคะ. โยคะ คือเครื่องรบกวน; เกษมจากเครื่องรบกวนนั้น คือว่าง หรือนิพพาน.

หากต้องการจะมีชีวิตอย่างเกษมแล้ว ก็ต้องอาศัยความรู้เรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ให้สมบูรณ์, มันจะต่อต้านกันได้กับอารมณ์ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ที่มากระทบ ไม่ให้ไปหลงรักหรือหลงเกลียด.

เรื่องวุ่นวายมีอยู่ ๒ อย่างเท่านั้น คือไปหลงรักอย่างหนึ่ง, ไปหลงเกลียดอย่างหนึ่ง, ซึ่งเป็นเหตุให้หัวเราะ และต้องร้องไห้. ถ้าใครมองเห็นหัวเราะก็กระหืดกระหอบมันเหนื่อยเหมือนกัน; ร้องไห้นี้ มันก็กระหืดกระหอบเหมือนกัน; สู้อยู่เฉย ๆ ดีกว่า อย่าต้องหัวเราะ อย่าต้องร้องไห้ นี่แหละมันเป็นความเกษม.

เราอย่าได้ตกไปเป็นทาสของอารมณ์, จนไปหัวเราะ หรือร้องไห้ตามที่อารมณ์มายั่ว; เราเป็นอิสระแก่ตัว หยุดอยู่หรือเกษมอยู่ อย่างนี้ดีกว่า. นี้คือการที่เราใช้ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นเครื่องมือกำกับชีวิตประจำวัน สามารถเห็นว่า รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส เป็นมายา, เป็น illusion เหมือนอย่างที่ตัวกู—ของกูก็เป็น illusion เพราะว่าตัวกู—ของกู มันเกิดมาจากอารมณ์. ตัวกู—ของกูเป็นมายา อารมณ์ทั้งหลายก็เป็นมายา เห็นได้ด้วยหลัก อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา โรคก็ไม่เกิด ความทุกข์ก็ไม่เกิด.

---- ---- ---- ----

ประการที่ ๓ เราจะต้องตัดลัดมองไปดูสิ่งที่เป็นสุขเวทนา คือ ความสุข สนุกสนาน เอร็ดอร่อย ที่เป็นสุขนั้นเรียกว่าสุขเวทนา.

ตัวสุขเวทนานั้นเป็นมายา เพราะว่าเป็นเหมือนลูกคลื่นที่เกิดขึ้นเป็นคราว ๆ ไม่ใช่ตัวจริงอะไร ที่พูดดังนี้ก็เพราะว่าในบรรดาสิ่งทั้งปวงในโลกทั้งหมดทุกโลกไม่ว่าโลกไหน มันมีค่าอยู่ก็ตรงที่ให้เกิดสุขเวทนา.

คิดดูให้ดีว่า ท่านศึกษาเล่าเรียนทำไม ? ท่านประกอบอาชีพ หน้าที่การงานทำไม ? ท่านสะสมทรัพย์สมบัติ เกียรติยศชื่อเสียง พวกพ้องบริวาร ทำไม ? มันก็เพื่อสุขเวทนา อย่างเดียว เพราะฉะนั้น แปลว่าอะไร ๆ มันก็มารวมจุดอยู่ที่สุขเวทนาหมด. ฉะนั้น ถ้าเรามีความรู้สึกในเรื่องนี้ จัดการกับเรื่องนี้ ให้ถูกต้องเพียงเรื่องเดียวเท่านั้น; ทุกเรื่องมันถูกหมด เพราะฉะนั้นจึงต้องดูสุขเวทนาให้ถูกต้อง ตามที่เป็นจริงว่า มันก็เป็นมายาชนิดหนึ่ง.

เราจะต้องจัดการให้สมกันกับที่มันเป็นมายา; ไม่ใช่ว่าจะต้องไปตั้งข้อรังเกียจเกลียดชังมัน อย่างนั้นมันยิ่งบ้าบอที่สุด; ถ้าเข้าไปหลงรัก หลงเป็นทาสมัน ก็เป็นเรื่องบ้าบอที่สุด. แต่ว่าไปจัดการกับมันอย่างไรให้ถูกต้อง นั้นแหละเป็นธรรมะ เป็นลูกศิษย์ของพระพุทธเจ้า ที่จะเอาชนะความทุกข์ได้ และไม่ต้องเป็นโรคทางวิญญาณ.

มันก็ต้องทำโดยวิธีที่พิจารณาให้เห็นว่า สุขเวทนานี้ที่แท้ก็คือมายา เป็นเหมือนลูกคลื่นลูกหนึ่งที่เกิดขึ้นเพราะน้ำถูกลมพัด. หมายความว่าเมื่อรูป เสียง กลิ่น รสฯ เข้ามา แล้วความโง่คือ อวิชชา โมหะ ออกรับ กระทบกันแล้วเป็นคลื่น กล่าวคือสุขเวทนาขึ้นมา, เดี๋ยวมันก็แตกกระจายไป ถ้ามองเห็นอย่างนี้แล้ว เราก็ไม่เป็นทาสของสุขเวทนา เราสามารถจะควบคุม จะจัด จะทำกับมันได้ในวิธีที่ไม่เป็นทุกข์ ตัวเองก็ไม่เป็นทุกข์ ครอบครัวก็ไม่เป็นทุกข์ เพื่อนบ้านก็ไม่เป็นทุกข์ คนทั้งโลกก็ไม่พลอยเป็นทุกข์ เพราะมีเราเป็นมูลเหตุ. ถ้าทุกคนเป็นอย่างนี้ โลกนี้ก็มีสันติภาพถาวร คือเป็นความสุขแท้จริงและถาวร.

นี่คืออานิสงส์ของการหายโรค โดยวิธีต่าง ๆ กัน : ไม่เป็นโรคตัวกู ไม่เป็นโรคของกู

อาตมายกตัวอย่างมาเพียง ๓ อย่างก็พอแล้ว เพราะเวลาก็จะหมดอยู่แล้ว ว่าเราจะเห็นตัวกู–ของกูนี้เป็นมายา โดยหลักของปฏิจจสมุปบาทก็ได้ ; หรือว่าอีกวิธีหนึ่งเราจะเห็นอารมณ์ทั้งหก คือ รูป เสียง กลิ่น รส นี้มันเป็นมายา โดยหลักของ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ก็ได้; หรือว่าเราจะเห็นสุขเวทนาว่าเป็นมายา โดยหลักของการเห็นว่ามันเป็นของปรุงแต่ง หรือเป็นเพียงสังขารเท่านั้น ไม่ใช่ของจริงอะไรอย่างนี้ก็ได้.

ทั้งหมดนั้นจะเป็นได้อย่างนั้น ก็ดูให้ดี หรือระมัดระวังให้ดี มีสติสัมปชัญญะกันให้มาก ตรงขณะที่อารมณ์มากระทบ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกายนั่นเอง. เหมือนที่พระพุทธเจ้าท่านกำชับพระพาหิยะ ให้เห็นสักว่าเห็น ได้ยินสักว่าได้ยิน อย่าให้ปรุงเป็นเวทนา หรือถ้าปรุงเวทนาแล้ว ก็อย่าให้ปรุงเป็นตัณหาก็ได้; ยังได้อีกทีหนึ่ง; แล้วก็ไปสนใจเรื่องว่างเรื่องวุ่นให้มากที่สุด.

พูดเพียงครั้งเดียว หรือฟังเพียงครั้งแรกนี้ พอเข้าใจเลา ๆ; ต้องไปสังเกตจนจับให้ได้ ว่าเราเองนี้แท้ที่จริงก็มีว่างอยู่มาก, เวลาที่เราว่างไม่วุ่นหรือมีสติปัญญามีอยู่มาก. วุ่นหรือความรู้สึกเป็นตัวกู–ของกูนั้นมาเป็นพัก ๆ คราว ๆ, ที่เรียกว่า ความเกิดนั้นมันมาเป็นคราว ๆ เกิดทุกทีเป็นทุกข์ทุกที; แต่ว่าขณะที่ไม่เกิดนั้น ไม่เป็นทุกข์เลย และมีอยู่มาก. แล้วคนก็โง่เอง มองข้ามไปเสียเอง คือมองข้ามนิพพานที่มีอยู่เองไปเสีย จึงมองไม่เห็นว่ามีนิพพาน.

แม้เป็นนิพพานน้อย ๆ นิพพานชิมลองก็จริง แต่ว่าก็เป็นนิพพานอย่างเดียวกับนิพพานจริง หรือนิพพานถาวร เพียงแต่ว่ามันไม่ถาวร เพราะว่าเราไม่สามารถป้องกันโรค ไม่สามารถทำลายโรค โรคจึงมาแทรกเสียเป็นพัก ๆ นิพพานก็ขาดเป็นห้วง ๆ.

ถ้าใครมีบุญ คือฉลาดถึงกับรู้ว่า โดยที่แท้พื้นฐานนั้นมันว่าง หรือเป็นนิพ-พานอยู่เองแล้ว; เรื่องมันก็ระวังอยู่แต่เพียงว่า อย่าให้ของใหม่เข้ามาแทรกแซง. เจ้าบ้านว่างดีอยู่แล้ว แขกอาคันตุกะนั่นคือวุ่น; เพราะฉะนั้น อย่าให้มันเข้ามา ไล่มันออกไปไม่ให้เข้ามาในบ้านในเรือนของเรา มันก็ว่างอยู่ตลอดเวลาได้.

วิธีไล่ออกไป ก็คือวิธีปฏิบัติธรรมะ ตามหลักของพระพุทธเจ้า. นี่เป็นเหตุให้เกิดกำลังใจ เกิดความเชื่อ—ศรัทธาแน่นแฟ้นในธรรมะ, เกิดวิริยะ—ความพากเพียรเอาจริงในธรรมะ, เกิดวิมังสา—สอดส่องอยู่เสมอ, แล้วมันก็สำเร็จเป็นของที่ไม่ยาก.

แต่ถ้าว่าโง่ในตอนแรกแล้ว มันยากอย่างยิ่ง คือว่ายากยิ่งกว่ากลิ้งครกขึ้นภูเขา; แต่ถ้าคลำถูกเงื่อนถูกปมแล้วละก็ มันง่ายยิ่งกว่ากลิ้งครกลงมาจากภูเขา.

อีกทีหนึ่งหรืออีกอย่างหนึ่งก็คือว่า เรามีความรู้สึกตัวอยู่เสมอ อย่าลืมและอย่าประมาท คอยจับให้พบความว่าง และความวุ่นที่เกิดอยู่เป็นประจำวัน.

คำว่า "เรา" นี้หมายถึงจิต ไม่ใช่เราคือตัวกู—ของกู ให้มีจิตรักและพอใจในความว่าง คือนิพพานนี้อยู่เสมอไป อย่าได้มีจิตโน้มไปในทางที่เข้าใจผิดไปหลงสิ่งที่วุ่น.

เดี๋ยวนี้ปัญหายากที่สุดมันอยู่ตรงที่ทุกคนไม่ชอบความดับทุกข์ จนไม่กล้าจะยืนยันว่าเกิดมานี้เพื่อไม่ทุกข์ มันกลายเป็นว่าเกิดมาเพื่ออะไรก็ได้ เอาทั้งนั้น; ขอแต่ให้ได้ตามใจตัวสนุก ๆ ก็แล้วกัน ก็เลยปล่อยตามเรื่องไปหมด. ที่จริงเรื่องดับทุกข์นี้มันไม่ยากไม่เหลือวิสัยอะไร มันก็พอ ๆ กัน กับการงานต่าง ๆ แต่เราไม่เข้าใจ เราหันหลังให้ เพราะฉะนั้น จึงเป็นทุกข์อยู่เรื่อย.

เป็นอันว่าความหมดโรค หรือไม่เป็นโรคทางวิญญาณนี้ มันอยู่ตรงที่รู้จักทำไม่ให้ตัวกู—ของกูเกิดขึ้นมา. นั่นแหละคือ "ความไม่มีโรค" ซึ่งเราเรียกกันว่าเป็นลาภอย่างยิ่ง.

คำนี้เป็นคำโฆษณาชวนเชื่อของคนขายยาครั้งพุทธกาลว่า "อาโรคฺยปรมาลาภา"; เที่ยวร้องก้องไปตามสี่แยก ไปตามถนนหนทาง มันไม่ได้หมายถึงโรคอย่างนี้ มันเพียงเป็นโรค ปวดหัว ปวดฟัน หรืออะไรทำนองนั้น. โรคทางวิญญาณ ของพระพุทธเจ้านี้ท่านหมายถึง โรคที่เป็นทุกข์อย่างยิ่ง ซึ่งเป็นโรคอย่างแท้จริงอย่างนี้ แล้วความหมดโรคก็ต้องจริงถึงขนาดนี้.

เราพ้นโรคอยู่เป็นประจำทุกวันนี้ ก็เป็นการพ้นโรคอย่างตทังคปหาน ตทังควิมุตติ. มันพ้นโรคโดย coincident อยู่เป็นประจำวันอยู่เหมือนกัน. coincident ก็มีมาอีกรูปหนึ่ง คือว่ามีโรคฟลุคขึ้นมาแทรกแซงอยู่เสมอเหมือนกัน. แต่อย่างไรก็ดี เราอย่าลืมว่าพ้นโรคเป็นประจำตามธรรมดา โดยไม่รู้สึกตัวนั้นก็มีอยู่ เรียกว่า ตทังควิมุตติ.

ทีนี้บางคราว เราตั้งอกตั้งใจควบคุมมัน ก็ว่างได้มากกว่านั้นอีก พ้นจากโรคได้มากขึ้นอีก อย่างนี้เรียกว่า วิกขัมภนวิมุตติ เพราะเราคอยคุมมันไว้.

ถ้าเราจัดการเด็ดขาดเลย ถอนรากถอนเหง้าถอนเชื้อได้หมดเลย. อย่างนี้เรียกว่า สมุจเฉทวิมุตติ หรือสมุจเฉทปหาน คือฆ่าตายเลย ไม่เพียงแต่ฟลุค หรือไม่เพียงแต่ข่มขี่ไว้ชั่วคราว.

ตามธรรมดาเราจึงได้ผล อย่างน้อยก็ได้ผลเป็น ตทังควิมุตติ ได้กำไรมากอยู่แล้ว. ถ้ามากกว่านั้นก็เป็น วิกขัมภนวิมุตติ และเป็น สมุจเฉทวิมุตติ ซึ่งเป็นอันดับสุดท้ายไปเลย เราไม่ได้เป็นอยู่โดยความโลภ ความหลง และความไม่ปรารถนาต่าง ๆ แต่ว่าเป็นอยู่ด้วยความเกษมเต็มอยู่ด้วยสติปัญญา, เป็นความไม่ทุกข์ไม่ร้อน เป็นความสดชื่นเหมือนกับภาวะแห่งความหนุ่มความสาวที่ไม่รู้จักแก่เฒ่า; นี่แหละคือความหายจากโรคทางวิญญาณ.

ในที่สุดนี้ ก็ขอให้เราทุกคนที่รวมกลุ่มกันเป็นกลุ่มของพุทธบริษัทนี้ รู้จักความมุ่งหมายอันแท้จริงของการรวมกลุ่ม. ถ้าเห็นว่าดี ว่าจริงอย่างนี้แล้ว ก็ช่วยกันสามัคคีในการที่จะเสียสละสิ่งที่ถูกกว่า เพื่อซื้อเอาสิ่งที่แพงกว่า ดีกว่า ประเสริฐกว่าเข้ามาให้ได้; คือช่วยกันรักษากิจการนี้ไว้ อย่าให้ล้มไป ให้เจริญก้าวหน้า เพื่อประโยชน์แก่ตัวเราเอง แก่เพื่อนมนุษย์ทุกคนก็จะได้ชื่อว่า เกิดมาทีหนึ่งได้ทำสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควร

จะทำ, และได้รับสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้รับ แล้วมันก็ไม่มีอะไรมากไปกว่านั้น มันมีเท่านั้น.

เป็นอันว่าจบเรื่องที่จะต้องเรียนจะต้องทำ หรือว่าจะต้องเสวยผลของการกระทำ และมีชีวิตอยู่โดยไม่เป็นทุกข์เลย ทั้งในขณะแสวงหาและขณะบริโภค. เมื่อประกอบการงานเพื่อแสวงหา รวมทั้งการศึกษาเล่าเรียน การทำอาชีพเหล่านี้ เป็นการแสวงหา, ขณะนี้เราก็ไม่ทุกข์; ครั้นได้ผลเป็นเงินเป็นทอง ทรัพย์สมบัติ เกียรติยศ ชื่อเสียง อะไรมาบริโภค มันก็ไม่เป็นทุกข์, มันไม่เป็นทุกข์ทั้ง ๒ สถานอย่างนี้ มันก็วิเศษอย่างยิ่ง. เหมือนกับ ไปจับปลามากินก็ ไม่เงี่ยงปลาตำ ได้ปลามากิน แล้วก็ไม่ถูกก้างปลาเลย. เมื่อจับปลาก็ไม่ทุกข์ เมื่อกินปลาก็ไม่ทุกข์ มันก็หมดกันเท่านั้นมันไม่มีอะไรมากกว่านั้น.

ขอให้ทุกคนรู้จักโรคทั้งทางกาย (physical diseaes) และทางจิต (mental disease) และทั้งทางวิญญาณ (คือ spiritual disease) กันให้ครบถ้วน; อย่าให้ขาดตกบกพร่อง เว้าแหว่ง แต่ประการใด, แล้วแก้ไขเยียวยามันไปทุกโรค. ให้เป็นผู้ไม่มีโรค และชื่อว่า "อาโรคฺยปรมาลาภา" ที่แท้จริง.

อาตมาขอยุติการบรรยาย

"ใจความทั้งหมดของพระพุทธศาสนา" ตามโอกาสนี้เพียงเท่านี้.

ความว่าง

ท่านสาธุชน ผู้สนใจในธรรม ทั้งหลาย,

การบรรยายในวันนี้จะได้ว่าด้วย "ความว่าง" ทั้งนี้เป็นความต้องการของท่านผู้อำนวยการ การอบรม.

เนื่องจากการบรรยายครั้งที่แล้วมาได้กล่าวถึงความว่างในฐานะที่เป็นเรื่องสำคัญเรื่องหนึ่ง แต่โอกาสไม่อำนวยให้กล่าวถึงเรืองนั้นแต่เรื่องเดียวโดยเฉพาะ เพื่อความเข้าใจที่ทั่วถึง; เพราะฉะนั้น เรื่องความว่างจึงยังมีความคลุมเครืออยู่บางประการ จึงได้มีการบรรยายเฉพาะเรื่องความว่างอย่างเดียวในวันนี้.

ท่านทั้งหลายควรจะทราบว่า เรื่องความว่างนั้นเป็นเรื่องที่เข้าใจยากที่สุดในบรรดาเรื่องของพุทธศาสนา; ทั้งนี้เพราะว่า เป็นเรื่องหัวใจอย่างยิ่งของพุทธศาสนา นั่นเอง

สิ่งที่เรียกกันว่า "หัวใจ" ก็พอจะมองเห็นหรือเข้าใจกันได้ทุกคนว่า หมายถึงสิ่งที่ลึก ที่ละเอียด สุขุม ประณีต ไม่เป็นวิสัยแห่งการเดา หรือความตรึกไปตามความเคยชินหรือตามกิริยาอาการของคนธรรมดา แต่จะเข้าใจได้ก็ด้วยการตั้งอกตั้งใจศึกษา.

คำว่า "ศึกษา" นี้ มีความหมายอย่างยิ่งอยู่ตรงที่การสังเกตสนใจ สังเกตพินิจพิจารณาอยู่เสมอ, ทุกคราวที่มีเรื่องอะไรเกิดขึ้นกับใจที่เป็นความทุกข์หรือเป็นความสุขก็ตาม. ผู้ที่มีความคุ้นเคยกับการสังเกตในเรื่องทางจิตใจเท่านั้นที่จะเข้าใจธรรมะได้ดี ผู้ที่เพียงแต่อ่าน ๆ ไม่สามารถจะเข้าใจธรรมะได้. บางทียิ่งไปกว่านั้นก็คือจะเฝือ แต่ถ้าเป็นผู้ที่พยายามสังเกตเรื่องเกี่ยวกับจิตใจของตัวเอง โดยเอาเรื่องจริงในใจของตัวเองเป็นเกณฑ์อยู่เสมอแล้ว ไม่มีทางที่จะพ้นเฝือ; จะเข้าใจสิ่งที่เรียกว่าความทุกข์ และความดับทุกข์ได้ดี, และในที่สุดก็จะเข้าใจธรรมะ คือจะไปอ่านหนังสือก็จะรู้เรื่องดี. ลักษณะอย่างนี้เราเรียกว่ามี spiritual experience มาก.

คนเราตั้งแต่เกิดมาจนกว่าจะตาย ย่อมเต็มไปด้วยสิ่ง ๆ นี้ : คือการที่ใจของเราได้สัมผัสกันเข้ากับสิ่งแวดล้อม แล้วเกิดผลเป็นอะไรขึ้นมา คราวไหนเป็นอย่างไร และ

คราวไหนเป็นอย่างไร เพราะว่าเรื่องที่เป็นไปเองนั้นย่อมมีได้ทั้งฝ่ายที่เป็นทุกข์ และทั้งฝ่ายที่ไม่เป็นทุกข์ คือทำให้ฉลาดขึ้น และมีจิตใจเป็นปกติเข้มแข็งขึ้น.

ถ้าหากว่าเราคอยสังเกตว่า ความคิดเดินไปในรูปใด ก่อให้เกิดความทุกข์ขึ้นมา; ความคิดเดินไปในรูปใด ก่อให้เกิดความว่างจากความทุกข์; อย่างนี้แล้ว จะมีความรู้ที่ดีที่สุด และมีความเคยชินในการที่จะรู้สึกหรือเข้าใจ หรือเข้าถึงความว่างจากความทุกข์นั้นได้มากขึ้น. จะต้องทำในใจไว้อย่างนี้ จึงจะเข้าใจเรื่องที่เรียกว่าลึก หรือประณีต ละเอียดสุขุม เช่นเรื่องความว่างนี้ได้.

ท่านทั้งหลายควรจะระลึกถึงข้อที่ได้กล่าวในการบรรยายครั้งก่อนว่า พระอรรถกถาจารย์ทั้งหลายเรียกพระพุทธเจ้าว่า เป็นแพทย์ในทางวิญญาณ และแบ่งโรคของคนเราออกเป็นโรคทางฝ่ายร่างกาย จิตใจ และโรคทางวิญญาณ. โรคที่เราจะต้องไปโรงพยาบาลตามธรรมดา หรือไปโรงพยาบาลสมเด็จเจ้าพระยา ที่ปากคลองสาน เหล่านี้เรียกว่าโรคทางกายทั้งนั้น. ส่วนโรคทางวิญญาณนั้น หมายถึงที่ต้องแก้กันด้วยธรรมะ : เพราะฉะนั้น จึงมีโรคทางจิต หรือทางวิญญาณอีกประเภทหนึ่ง ต่างหากจากโรคทางกาย. ข้อความในอรรถกถาเรียกโรคอย่างนี้ว่าโรคทางจิต.

ในภาษาไทยเราเอาคำว่า "โรคจิต" นี้มาใช้ที่โรคทางกาย เช่นโรคที่จะต้องไปโรงพยาบาลที่ปากคลองสานนั้นเราเรียกกันว่าโรคจิต; แต่โรคอย่างนี้ในภาษาบาลี ในทางธรรมะเรียกว่าเป็นโรคทางกายอยู่นั่นเอง. การแบ่งโรคเป็นโรคกายกับโรคจิต จึงมีต่างกันกับที่เราแบ่งกันในภาษาไทยเรา.

อาตมาได้ตั้งข้อสังเกตว่า ถ้าท่านทั้งหลายจะเข้าใจโรค ก็ควรจะแยกเป็นโรคทางกายแท้ ๆ คือ physical และโรคทางกายที่ลึกเข้าไปคือทาง mental ทั้งสองอย่างนี้เอาไว้ทางฝ่ายร่างกาย. ส่วนอีกฝ่ายหนึ่งนั้นก็คือฝ่าย spivitual คือโรคที่เกิดแก่สติปัญญา ไม่ใช่ที่เกิดแก่ระบบประสาทหรือมันสมอง แต่เกิดแต่ระบบของสติปัญญาที่จะรู้จะเข้าใจชีวิตหรือโลกตามที่เป็นจริง; เพราะฉะนั้น ท่านจึงหมายถึงความหลง หรืออวิชชา หรือความเข้าใจผิดที่เนื่องมาจากอวิชชานั้น จนมีการกระทำที่ผิด ๆ จนต้องเป็นทุกข์ทั้งที่เราไม่เป็นโรคทาง physical หรือทาง mental. นี้เป็นความหมายข้อแรกที่จะต้องถือกำหนดไว้เป็นพื้นฐาน.

เมื่อเรามีโรคทางวิญญาณ (spiritual) แล้วเราแก้กันด้วยอะไร ?

ถ้ากล่าวกันทางธรรมะก็แก้ด้วยสิ่งที่เรียกว่า "ความว่าง" นั่นเอง; และยิ่งไปกว่านั้นก็คือว่า สิ่งที่เรียกว่าความว่าง หรือสุญญตา ในภาษาบาลีนั้น มันเป็นทั้งยาแก้โรค และเป็นทั้งความหายจากโรค เพราะว่าเราไม่มีอะไรมากไปกว่านั้น.

ยาที่จะแก้โรคก็คือความรู้ หรือการปฏิบัติ จนให้เกิดความว่าง. ทีนี้ถ้าความว่างเกิดขึ้นมาแล้ว ก็จะเป็นยาแก้โรค; และเมื่อหายจากโรค ก็ไม่มีอะไรนอกจาก ความว่างจากความทุกข์, หรือจากกิเลสที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์. เพราะฉะนั้นคำว่า "ความว่า" จึงหมายถึงทั้งยาแก้โรค และความหายโรค.

ความว่างที่มีขอบเขตกว้าง มีความหมายกว้างนั้น หมายถึงความว่างอยู่ในตัวมันเอง; ถ้าว่าความว่างแล้วต้องเป็นตัวเอง คือตัวมันเอง ไม่มีอะไรมาแตะต้องปรุงแต่งแก้ไข หรือทำอะไรกับมันได้ จึงถือว่าเป็นสภาพที่เป็นนิรันดร คือไม่ต้องเกิดในทีแรกแล้วดับไปในที่สุด. มันมี "ความมี" อยู่อีกชนิดหนึ่ง ไม่เหมือนกับความมีของสิ่งอื่น ๆ ซึ่งมีการเกิดขึ้นแล้วดับไป; แต่เราก็ไม่มีคำอื่นใช้ เราจึงเรียกว่า "ความมี" มีสภาพที่เรียกว่า ความว่าง นี้อยู่เป็นนิรันดร.

ถ้าใครเข้าถึง; หมายความว่า ถ้าจิตใจของผู้ใดเข้าถึงสิ่ง ๆ นี้มันก็จะเป็นยาแก้โรค, และเป็นความหายจากโรคขึ้นมาทันที; เป็นสภาพที่ว่างนิรันดร คือไม่มีโรคนั่นเอง.

ท่านทั้งหลายลองพยายามคอยจับความหมายของคำว่า "ความว่าง" หรือที่เรียกเป็นบาลี "สุญฺญตา" นี้ให้ดี ๆ ซึ่งอาตมาจะได้กล่าวเป็นลำดับไป.

สิ่งแรกที่สุดขอให้นึกว่า พระพุทธเจ้าท่านทรงยืนยันว่า บรรดาคำที่เป็นตถาคตภาสิต คือคำที่พระตถาคตกล่าวแล้วละก็ ต้องหมายถึงเรื่องความว่าง จะโดยตรงหรือโดยอ้อมก็ตาม ไม่ได้กล่าวถึงเรื่องอื่นเลย. นอกนั้นที่ไม่ใช่เรื่องความว่างนั้น เป็นคำกล่าวของคนอื่น ไม่ใช่ของพระตถาคต: คือจะเป็นคำกล่าวของสาวกชั้นหลังซึ่งนิยมความเยิ่นเย้อ พูดมากเรื่องไป เป็นเรื่องที่ตั้งใจจะแสดงความเฉลียวฉลาด หรือความไพเราะ; ส่วนคำที่เป็นตถาคตภาสิตนั้น จะสั้น ๆ ลุ่น ๆ ระบุตรงไปยังเรื่องของความว่างว่างจากความทุกข์ และว่างจากกิเลส ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์นี้เป็นส่วนสำคัญ.

แต่ถ้าจะกล่าว ยังกล่าวไปได้อีกมากมายว่า เป็นความว่างจากตัวตน, ว่างจากความมีอะไรเป็นตัวตน หรือเป็นของของตน, เพราะว่าความว่างนี้ มันมีความหมายมากมายมหาศาลจะกล่าวอย่างไรก็ได้ มันมีลักษณะว่างก็จริง แต่ว่ามีอะไร ๆ ที่แสดงให้เห็นอยู่ที่นั่น มากมายเหลือจะพรรณนาได้.

เรามุ่งหมายจะวินิจฉัยกันแต่เฉพาะ ความว่างจากความทุกข์ และ ว่างจากกิเลสที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ คือว่างจากความรู้สึกว่า มีตัวเรา หรือมีของของเราเท่านั้น. คำว่าความว่างในลักษษะที่จะเป็นการปฏิบัตินี้, หมายถึงความว่างอย่างนี้.

ถ้าเราจะถามกันขึ้นว่า มีหลักพระพุทธภาษิตเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่าอย่างไร ? ที่จะเป็นหลักกันจริง ๆ.

เราก็จะพบว่าโดยทั่ว ๆ ไป พระพุทธเจ้าท่านสอนให้เรารู้จักดูโลกโดยความเป็นของว่าง คือบาลีว่า "สุญฺญโต โลกํ อเวกฺขสฺสุ โมฆราช สทา สโต" เป็นต้นนั้น คือมีใจความว่า "เธอจงดูโลกโดยความเป็นของว่าง มีสติอยู่อย่างนี้ทุกเมื่อ และเมื่อท่านมองเห็นโลกอยู่ในลักษณะอย่างนี้ ความตายก็จะค้นหาตัวท่านไม่พบ" นี้อย่างหนึ่ง.

อีกอย่างหนึ่งมีใจความว่า "ถ้าใครเห็นโลกโดยความเป็นของว่างอยู่แล้ว ผู้นั้นจะอยู่นอกเหนืออำนาจของความทุกข์ ซึ่งมีความตายเป็นประธาน" หรือเรียกกันในนามของความตาย

นี้ก็เป็นการแสดงให้เห็นว่า การที่ทรงกำชับให้ดูโลก. เห็นโลกโดยความเป็นของว่างนั้น เป็นสิ่งสูงสุดอยู่แล้ว; ถ้าผู้ใดอยากจะไม่ให้มีปัญหาเกี่ยวกับความทุกข์ หรือความตายนี้ ให้ดูโลก คือสิ่งทั้งปวง ให้ถูกต้องตามที่มันเป็นจริง คือว่างจากความมีตัวเราหรือของเรา.

ทีนี้ พระพุทธภาษิตที่ถัดไป ก็คือแสดงอานิสงส์ว่า "นิพฺพานํ ปรมํ สุญฺญํ", "นิพฺพานํ ปรมํ สุขํ" ซึ่งแปลตามตัวพยัญชนะก็ว่า ที่ว่างอย่างยิ่งนั่นแหละคือนิพพาน และนิพพาน คือ เครื่องนำมาซึ่งความสุขอย่างยิ่ง นี้ท่านต้องเข้าใจให้ชัดลงไปว่า สิ่งที่เรียกว่า "นิพพาน" ที่แปลว่า ดับไม่เหลือแห่งทุกข์นั้น มีความหมายว่า เป็นความว่างอย่างยิ่ง คือเล็งถึงสิ่งซึ่งเป็นความว่างอย่างยิ่ง.

เราจะต้องเข้าใจว่า "ว่างที่ไม่ใช่อย่างยิ่ง" นั้นก็มีอยู่เหมือนกัน หมายความว่ารู้เรื่องความว่าง เข้าถึงความว่างที่ยังไม่สมบูรณ์หรือไม่ถูกต้องเต็มที่ อย่างนี้ยังไม่เป็นความว่างอย่างยิ่ง. เราจะต้องเข้าถึงด้วยสติปัญญาอย่างยิ่งเต็มที่ จนไม่มีความรู้สึกว่าตัวตนหรือของตนโดยประการทั้งปวงจริง ๆ จึงจะเรียกว่า ปรมํ สุญฺญํ คือความว่าง หรือของว่างอย่างยิ่ง.

ส่วนที่ว่า ความว่างอย่างยิ่งเป็นนิพพาน หรือเป็นอันเดียวกับนิพพานนั้น หมายความว่า : ถ้ามันว่าง มันก็คือดับหมดของสิ่งที่ลุกโพลง ๆ อยู่ หรือของสิ่งที่ไหลเวียนเปลี่ยนแปลงเป็นกระแส เป็นสาย เป็นวงกลม เป็นต้นอยู่ จึงจะเรียกว่า ดับอย่างยิ่ง. เพราะฉะนั้น ว่างอย่างยิ่ง กับ ดับอย่างยิ่ง มันจึงเป็นของอันเดียวกัน.

ที่ว่านิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง คือถ้าว่างอย่างยิ่งแล้วก็เป็นนิพพาน และเป็นสุขอย่างยิ่งนั้น; ข้อนี้เป็นคำพูดอย่างสมมติ ที่เรียกว่าพูดโดยโวหารสมมติ, พูดโดยภาษาชาวบ้านทำนองเป็นโฆษณาชวนเชื่อให้สนใจ; เพราะว่า คนทั่วไปนี้หลงใหลความสุขไม่ต้องการสิ่งอื่นเลย จึงต้องบอกว่าเป็นสุข และเป็นสุขอย่างยิ่งด้วย. แต่ถ้าว่าโดยที่แท้แล้ว มันยิ่งกว่าสุข มันเหนือไปจากสุข เพราะว่าเป็นความว่าง; ไม่ควรที่จะกล่าวว่าสุขหรือทุกข์เลย เพราะอยู่เหนือความสุขและความทุกข์ ที่คนธรรมดาเขารู้จักกันอยู่อย่างไรนั้น.

ความว่างย่อมอยู่เหนือคำว่า "ความสุข" และ "ความทุกข์". แต่ถ้าพูดอย่างนี้คนก็ไม่เข้าใจ เพราะฉะนั้น จึงพูดว่าเป็นความสุขอย่างยิ่ง ซึ่งถือว่าเป็นคำพูดอย่างสมมติตามภาษาชาวบ้าน ไม่พูดว่า ว่างอย่างยิ่ง : แต่พูดว่า สุขอย่างยิ่ง ขึ้นมาอีกโวหารหนึ่งอีกคำหนึ่ง หรืออีกความหมายหนึ่ง.

เมื่อเป็นดังกล่าวมานี้จะต้องถือเอาความหมายนี้ให้ถูกตรง, คือว่า ถ้าพูดกันถึงความสุขจริง ๆ กันแล้ว มันต้องไม่ใช่ความสุขอย่างที่พวกคนทั่วไปเขามองเห็น หรือมุ่งหมาย แต่ต้องเป็นความสุขอีกแบบหนึ่ง มีความหมายอีกแบบหนึ่ง; คือว่างจากสิ่งที่ปรุงแต่งไ ลเวียนเปลี่ยนแปลง อะไรต่าง ๆ ทั้งหมดทั้งสิ้น. นั่นแหละจึงจะเรียกว่าน่าดูจริง ๆ น่าชื่นใจ หรือน่าปรารถนาจริง ๆ; เพราะว่า ถ้ามันยังไหลเวียนเปลี่ยนแปลง คือโยกเยกโคลงเคลงอยู่เสมอ มันจะเป็นความสุขได้อย่างไร.

ความสุขทางเนื้อหนัง ทางรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธัมมารมณ์ ทำนองนี้มันจึงเป็นมายาและไม่ถูกกล่าวว่าเป็นความสุขอย่างยิ่ง; จะกล่าวก็เป็นความสุขตามความหมายของคนธรรมดาสามัญทั่วไป ไม่ใช่สุขอย่างยิ่ง คือนิพพาน หรือความว่าง.

การที่ได้ยินคำว่า นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่งนั้น อย่าเพ่อตะครุบเอาว่า มันตรงกับที่เรามุ่งหมายแล้ว แล้วก็เลยผันถึงนิพพาน โดยไม่เข้าใจความหมายว่าเป็นความว่างอย่างยิ่ง ดังนั้นเป็นต้น.

พระพุทธภาษิตที่แสดงถึงหลักปฏิบัติเกี่ยวกับความว่านั้น คือพระพุทธภาษิตที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา.

อาตมากำลังกล่าวเอ่ยถึงคำว่า เป็น "หัวใจของพุทธศาสนา" ฉะนั้น ขอให้สนใจสักหน่อย นั่นคือพระพุทธภาษิตที่ว่า "สิ่งทั้งหลายทั้งปวงอันใคร ๆ ไม่ควรเข้าไปยึดมั่นถือมั่น ว่าเป็นเรา หรือเป็นของเรา" : ถ้าเป็นบาลีก็ว่า "สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิ-เวสาย" แปลว่า "ธรรมทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น" สั้น ๆ เท่านี้ ตามตัวหนังสือมีเพียงเท่านั้น. แต่ถ้าขยายความในภาษาไทยไปอีกหน่อยก็ว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงอันใคร ๆ ไม่ควรเข้าไปยึดมั่นถือมั่น ว่าตัวเราหรือของเรา.

นี่พึงดูให้ดีอาจจะเข้าใจได้ในตัวประโยคนั้นเองว่า "อันใครๆ" คือไม่ยกเว้นใคร "ไม่ควรเข้าไปยึดมั่นถือมั่น" คือทำให้เกิดความรู้สึกขึ้นมาว่าเป็นตัวเราหรือว่าเป็นของของเรา. เป็นตัวเรา คือ ยึดมั่นว่าอัตตา, เป็นความรู้สึกที่เรียกว่าอหังการ; เป็นของเราก็คือ เป็นอัตตนียา แปลว่าเนื่องด้วยตัวเรา, เป็นความรู้สึกที่เรียกว่า มมังการ.

อย่าได้มีอหังการหรือมมังการในสิ่งใด ๆ หมด นับตั้งแต่ฝุ่นที่ไม่มีราคาอะไรเลยสักเม็ดหนึ่ง ขึ้นมาจนถึงวัตถุที่มีค่า เช่น เพชร นิล จินดา, กระทั่งกามารมณ์, กระทั่งสิ่งที่สูงไปกว่านั้น คือธรรมะ ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ มรรค ผล นิพพานอะไรก็ตาม; ไม่ควรจะถูกยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวเราหรือเป็นของเรา. นี่คือ หัวใจของพระพุทธศาสนา.

เรื่องนี้ก็ได้กล่าวไว้ละเอียดแล้วในการบรรยายในที่บางแห่ง หาอ่านดูได้ มันยืดยาวเหมือนกัน ว่าอะไรคือหัวใจของพระพุทธศาสนา, ด้วยการพิสูจน์ว่าอย่างไร. ใน

ทีนี้จะชี้ให้เห็นว่า พระพุทธเจ้าท่านทรงยืนยันด้วยพระองค์เองว่า "นี่แหละคือบท สรุปของคำสอนทั้งหมด ทั้งสิ้นของตถาคต" :—

ถ้าได้ยินคำนี้ คือคำว่า "สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสาย" นี้แล้วก็เป็นอันว่าได้ยินได้ฟังทั้งหมด ถ้าได้ปฏิบัติในข้อนี้ก็เป็นอันว่าได้ปฏิบัติทั้งหมด ถ้าได้ผลมาจากข้อนี้ก็คือได้ผลทั้งหมด. เพราะฉะนั้น เราไม่ต้องกลัวว่ามันจะมากมายเกินไปจนเราเข้าใจไม่ได้; เหมือนกับที่พระพุทธเจ้าท่านเปรียบเทียบว่า สิ่งที่ตรัสรู้นั้นเท่ากับใบไม้ทั้งป่าทั้งดง แต่สิ่งที่นำมาสอนให้พวกเธอปฏิบัตินั้นกำมือเดียว ก็หมายถึงหลักที่ไม่ให้ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใด โดยความเป็นตัวตน หรือของตนนั่นเอง.

---- ---- ---- ----

ที่ว่าถ้าได้ยินสิ่งนี้เป็นได้ยินทั้งหมดนั้น ก็เพราะว่าทุกเรื่องมันสรุปรวมอยู่ที่นี่ เพราะว่าเรื่องทั้งหมดที่พระพุทธเจ้าตรัสนั้น ไม่มีเรื่องอื่นนอกจากความทุกข์กับเรื่องความดับทุกข์.

ทีนี้ ความยึดมั่นถือมั่นนี้ เป็นตัวเหตุให้เกิดทุกข์ในขณะยึดมั่นถือมั่นอยู่นั้นแหละเป็นความทุกข์, แล้วในขณะที่ไม่ยึดมั่นถือมั่น คือว่างจากความยึดมั่นถือมั่นอยู่นั้นในขณะนั้นไม่มีทุกข์ การปฏิบัติก็ปฏิบัติเพื่อไม่ให้เกิดความยึดมั่นถือมั่นให้เด็ดขาดลงไปเป็นตลอดกาล: ไม่มีความยึดมั่นถือมั่นกลับมาอีก เท่านี้ก็พอแล้ว ไม่มีเรื่องอะไรอีกแล้ว.

ที่ว่าปฏิบัติในข้อนี้ เป็นการปฏิบัติทั้งหมดนั้น หมายความว่า ท่านลองคิดดูว่ามีอะไรที่จะเหลืออยู่ ที่ยังไม่ได้ปฏิบัติ เพราะในขณะใดที่บุคคลคนหนึ่ง จะเป็นนาย ก. นาย ข. นาย ง. อะไรก็ตาม มีจิตใจปราศจากความยึดมั่นถือมั่นอยู่นั้น ในขณะนั้นเขามีอะไรบ้าง ? ขอให้ลองคิดดู.

เราไล่ขึ้นไปตั้งแต่สรญาคมน์ แล้ว ทาน แล้วก็ ศีล แล้วก็ สมาธิ แล้วก็ ปัญญา มรรค ผล นิพพาน เป็นลำดับ.

ข้อแรก เกี่ยวกับสรณาคมน์ :

ถ้าในขณะนั้น เขาเป็นคนเข้าถึง พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ คือว่าเขามีหัวใจว่างจากกิเลสและความทุกข์ เป็นอันเดียวกับหัวใจของพระพุทธ พระธรรม พระ

สงฆ์. เพราะฉะนั้น ในขณะนั้นเขาได้เข้าถึง พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ โดยที่ไม่ต้องตะโกนว่า พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ เป็นต้นเลย.

การร้องว่า พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ เป็นต้นนั้น มันเป็นพิธี เป็นแบบเป็นพิธีที่เริ่มต้นด้วยข้างนอก ยังไม่ถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่จิตใจ. และในขณะใดคนใดก็ตาม มีจิตใจว่างจากความยึดมั่นถือมั่นว่า ตัวเรา—ว่าของเรา แม้ในขณะหนึ่งครู่หนึ่งก็ตาม; อย่างที่ท่านทั้งหลายกำลังนั่งอยู่ที่นี่บัดนี้ ถ้าผู้ใดมีจิตใจว่างจากความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใด ๆ ว่าเรา—ว่าของเราแล้ว แปลว่าจิตใจกำลังว่าง เข้าถึงความว่างมีความสะอาด สว่าง สงบอยู่. เป็นอันเดียวกันกับหัวใจของ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เพราะฉะนั้นชั่วขณะเวลาที่จิตใจว่างอย่างนี้ ถือว่าเป็นผู้มี สรณาคมน์ คือถึง พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์.

เลื่อนขึ้นมาถึง การให้ทาน การบริจาค :

การให้การบริจาค นี้ก็หมายความว่า ให้ออกไป ให้หมดความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวกู หรือของกู ส่วนการทำบุญที่คิดว่าจะได้ผลตอบแทนกลับมาหลายเท่า; เช่น ทำบุญหน่อยหนึ่งก็ให้ได้วิมานหลังหนึ่ง อย่างนี้มันเป็นการค้ากำไรเกินควร; ไม่ใช่การให้ทาน.

การให้ทาน ต้องเป็นการบริจาคสละ สลัดสิ่งที่ยึดมั่นถือมั่น ว่าเรา—ว่าของเรานั่นแหละออกไป. เพราะฉะนั้น ในขณะที่ผู้ใดมีจิตใจว่างจากความรู้สึกว่า ตัวเราว่าของเรา ในขณะนั้นเรียกว่าบุคคลนั้นได้บริจาคทานถึงที่สุด เพราะว่าแม้แต่ตัวเขาเองก็ยังไม่มี แล้วจะเอาอะไรมาเหลืออยู่. ส่วน "ของเรา" ก็พลอยหมดไปตามความที่ไม่มีตัวเรา; และเมื่อหมดความรู้สึกว่ามีตัวเรา สิ่งที่เป็นของเราก็สลายตัวลงไปเอง. เพราะฉะนั้นในขณะใดที่ผู้ใดมีจิตใจว่างจากตัวตน ผู้นั้นได้ชื่อว่าได้บำเพ็ญทานอย่างยิ่ง แม้แต่ "ตัวเรา" ก็บริจาคไปจนหมดสิ้นและพ่วง "ของเรา" เข้าไปด้วยจนหมดสิ้น; ดังนั้นในขณะที่มีจิตว่างอันแท้จริงนี้ จึงชื่อว่ามีการบำเพ็ญทานถึงที่สุด.

เลื่อนขึ้นมาถึง เรื่องศีล :

คนที่มีจิตว่างไม่ยึดมั่นถือมั่นตัวตนของตนนั้น เรียกว่าเป็นคนมีศีลที่แท้จริงและเต็มเปี่ยมถึงที่สุดด้วย. ศีลนอกนั้นเป็นศีลล้มลุกคลุกคลาน คือศีลที่ตั้งเจตนาว่าเรา

จะเว้นอย่างนั้นเราจะเว้นอย่างนี้; แล้วก็เว้นไม่ได้ ลุ่ม ๆ ดอน ๆ อยู่นั่นเอง เพราะว่าไม่รู้จักปล่อยวางตัวตนเสียก่อน.

ไม่รู้จักปล่อยวางของตนเสียก่อน คือไม่มีความว่างจากตัวตนเสียก่อน ศีลก็มีขึ้นไม่ได้; แม้จะมีก็ลุ่ม ๆ ดอน ๆ ไม่เป็นอริยกันตศีล คือไม่เป็นศีลชนิดที่เป็นที่พอใจของพระอริยเจ้าได้ เป็นแต่โลกิยศีล ที่ลุ่ม ๆ ดอน ๆ อยู่เรื่อย ไม่เป็นโลกุตตรศีลขึ้นมาได้. ถ้าเมื่อใดมีจิตว่าง แม้ชั่วขณะหนึ่ง วันหนึ่ง หรือคืนหนึ่งก็ตาม ก็นับว่ามีศีลที่แท้จริงตลอดเวลาเหล่านั้น.

เลื่อนขึ้นมาเรื่อง สมาธิ:

จิตว่างนั้น เป็นสมาธิอย่างยิ่ง เป็นจิตที่ตั้งมั่นอย่างยิ่ง. สมาธิที่พยายามปลุกปล้ำล้ม ๆ ลุก ๆ มันก็ยังไม่ใช่สมาธิ; และยิ่งสมาธิที่มีความมุ่งหมายเป็นอย่างอื่น นอกไปจากเพื่อความไม่ยึดมั่นในเบญจขันธ์แล้ว ล้วนแต่เป็นมิจฉาสมาธิทั้งนั้น.

ท่านต้องทราบไว้ว่า มันมีทั้งมิจฉาสมาธิ และสัมมาสมาธิ. เพราะฉะนั้นคำว่า "สมาธิ" ในที่นี้ เราหมายถึงสัมมาสมาธิ ถ้าเป็นสมาธิอย่างอื่นก็เป็นมิจฉาสมาธิไปหมด. จิตที่ว่างจากความยึดมั่นถือมั่นว่าเรา ว่าของเราเท่านั้น ที่จะมั่นคงเป็นสมาธิได้อย่างแท้จริง และสมบูรณ์ เพราะฉะนั้นผู้ที่มีจิตว่างจึงเป็นผู้ที่มีสมาธิอย่างถูกต้อง.

เลื่อนขึ้นมาถึง เรื่องปัญญา :

ปัญญายิ่งบ่งชัดว่า รู้ความว่าง หรือเข้าถึงความว่างหรือเป็นตัวความว่างนั้นเองก็ตาม นั้นเป็นตัวปัญญาอย่างยิ่ง; เพราะว่า ขณะที่มีจิตว่างนั้น เป็นความเฉลียวฉลาดอย่างยิ่ง. ขณะที่เป็นความโง่อย่างยิ่งก็คือ ขณะที่โมหะหรืออวิชชาเข้ามาครอบงำอยู่ แล้วทำให้ยึดมั่นถือมั่นนั่นนี่ ว่าเป็นตัวตนหรือของตน.

ลองคิดดูก็จะเห็นได้ง่าย ๆ ชัดแจ้งด้วยตนเองว่า พอสิ่งเหล่านี้ออกไปแล้วมันจะโง่ได้อย่างไร; เพราะว่าความโง่มันเพิ่งเข้ามาต่อเมื่อมีอวิชชา หลงยึดมั่นว่าเป็นตัวเราว่าของเรา. ขณะใดที่จิตว่างจากความโง่อย่างนี้ เข้าถึงความว่างจากตัวเรา ว่างจากของเรา มันก็ต้องเป็นความรู้หรือเป็นปัญญาเต็มที่ เพราะฉะนั้นผู้ที่ฉลาดเขาจึงพูดว่า ความว่างกับปัญญา หรือสติปัญญานี้เป็นสิ่งเดียวกัน; ไม่ใช่เป็นของสองสิ่งที่เหมือนกัน; แต่ว่าเป็นสิ่ง ๆ เดียวกันเลย.

ข้อนี้ย่อมหมายความว่า ปัญญาที่แท้จริง หรือถึงที่สุดของปัญญานั้น ก็คือความว่างนั่นเอง คือว่างจากโมหะที่หลงยึดมั่นนั่นเอง. หมายความว่าพอเอาอันนี้ออกไปเสีย จิตก็ถึงสภาพเดิมของจิตที่เป็นจิตแท้ คือปัญญา หรือสติปัญญา.

แต่คำว่า "จิต" อย่างที่กล่าวในที่นี้ มีความหมายเฉพาะในเรื่องที่กล่าวนี้เท่านั้น; คนอื่นอาจให้ความหมายแก่คำว่าจิตเป็นอย่างอื่น ซึ่งไม่ได้เป็นจิตที่เป็นอันเดียวกันกับปัญญาอย่างนี้ก็ได้. ฉะนั้นท่านทั้งหลายอย่าได้เอาไปปนกัน ที่พูดว่าจิต ๘๙ ดวง จิต ๑๒๑ ดวงนั้นไม่ใช่เรื่องนี้ คนละเรื่องกัน. สิ่งที่เราจะเรียกว่าจิตแท้ที่เป็นอันเดียวตัวเดียวกันกับปัญญานั้น เราหมายถึงจิตที่ว่างจากความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวตน.

ที่จริงสภาพอันนี้ก็ไม่ควรจะเรียกว่าจิตเลย ควรจะเรียกว่าความว่าง แต่โดยเหตุที่มันเป็นสิ่งที่รู้อะไรได้เราจึงเรียกว่าจิตหรือกลับมาเรียกว่าจิตอีกทีหนึ่ง. นี้มันแล้วแต่พวกไหนจะนิยมพูดอย่างไร แต่ถ้าจะพูดไปตามที่เป็นจริง หรือตามธรรมชาติจริงๆ ก็พอจะพูดได้ว่า ธรรมชาติเดิมแท้ของจิตก็คือสติปัญญา คือจิตที่ว่างจากความยึดมั่นถือมั่น เพราะฉะนั้น ในความว่างนั่นเองจึงเป็นปัญญาอยู่โดยสมบูรณ์.

เลื่อนขึ้นไปถึง มรรค—ผล_นิพพาน :

มรรค ผล นิพพาน นั่นแหละคือความว่างในระดับหนึ่ง ๆ สูงขึ้นไปตามลำดับ จนถึงนิพพานที่เรียกว่า "ปรมสุญญตา" หรือ "ปรมํ สุญฺญํ" คือว่างอย่างยิ่ง.

นี่ท่านจะเห็นได้ว่า นับตั้งแต่ สรณาคมน์ขึ้นไป แล้วถึงทาน แล้วถึงศีล ถึงสมาธิ ถึงปัญญา ก็ไม่มีอะไรนอกจากความว่างความไม่ยึดมั่นถือมั่น ว่าตัวตน; และมรรคผล นิพพาน ก็ไม่มีอะไรมากไปกว่านี้ แต่เป็นความว่างขั้นเด็ดขาด ขั้นที่ถึงที่สุด.

ตามที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า ได้ฟังข้อนี้คือได้ฟังทั้งหมดได้ปฏิบัติข้อนี้ คือได้ปฏิบัติทั้งหมด และได้รับผลจากข้อนี้คือการได้รับผลทั้งหมด โดยประโยคเพียงประโยคเดียวว่า สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสาย— สิ่งทั้งหลายทั้งปวงอันใคร ๆ ไม่ควรยึดมั่นถือมั่นว่าเรา — ว่าของเรา. นี้จงพยายามเก็บขึ้นมาด้วยตัวเองให้ได้ว่าความหมายของคำว่า "ความว่าง" นั้นเป็นอย่างไร.

--- --- --- ---

ทีนี้ เราลองมานึกถึงสิ่งทั้งปวง สิ่งทั้งปวงนี้ไม่มีอะไรอื่นนอกจากสิ่งที่เรียกว่า "ธรรม".

ในภาษาบาลีคือคำว่า ธมฺม ในภาษาสันสกฤตเขียนว่า ธรฺม ในภาษาไทยเรียกว่า "ธรรม" เฉย ๆ สามเสียงนี้แม้จะออกเสียงต่างกันอย่างไร ก็หมายถึงธรรมะ ซึ่งแปลว่า "สิ่ง" เท่านั้นแหละ ; "สพฺเพ ธมฺมา" ก็แปลว่าสิ่งทั้งปวง.

ท่านต้องทำในใจให้แจ่มแจ้ง เล็งถึงสิ่งทั้งปวงกันก่อนว่าถ้าเราพูดเป็นไทยๆว่า "สิ่งทั้งปวง" แล้วมันหมายถึงอะไรบ้าง ? มันต้องหมายถึงสิ่งทุกสิ่งไม่ยกเว้นอะไรหมด จะเป็นเรื่องโลก หรือเรื่องธรรมะก็คือสิ่งทั้งปวง จะเป็นฝ่ายวัตถุ หรือฝ่ายจิตใจก็คือสิ่งสิ่งทั้งปวง, หรือถ้าจะมีอะไรมากไปกว่านั้นอีก คือมากไปกว่าวัตถุและจิตใจ คือมีสิ่งที่สามขึ้นมาอีก ก็ยังเรียกว่าสิ่งทั้งปวง อยู่ในคำว่า "ธรรม" อยู่นั่นเอง. เพราะฉะนั้น อาตมาจึงแนะให้ท่านทั้งหลายรู้จักสังเกตว่า :—

— ตัวโลกคือสิ่งทางวัตถุ กล่าวคือ ตัวโลกทั้งหมดในฝ่ายวัตถุธรรม; นี้ประเภทหนึ่ง ก็คือ ธรรม.
— แล้วตัวจิตใจที่จะรู้จักโลกทั้งหมดทั้งสิ้น ก็คือ ธรรม.
— ถ้าว่าใจกับโลกกระทบกัน การกระทบนั้นก็เป็น ธรรม
— แล้วผลของการกระทบนั้นเกิดอะไรขึ้น เกิดเป็น ความรัก ความโกรธ ความเกลียด ความกลัว ขึ้นก็ตาม หรือเกิดเป็นสติปัญญา รู้ยิ่งแจ่มแจ้งไปทางความเป็นจริงก็ตาม มันก็เรียกว่า ธรรม ทั้งนั้น.
— จะเกิดถูกหรือผิด ดีหรือชั่ว ก็เรียกว่า ธรรม ทั้งนั้น.
— ทีนี้สติปัญญาก่อให้เกิดความรู้ เป็นระบบต่าง ๆ ขึ้นมาอันนี้ก็คือ ธรรม.
— ความรู้นั้นเป็นเหตุให้เกิดการปฏิบัติ เป็นศีล สมาธิ ปัญญา หรือปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมา การปฏิบัตินั้น ก็คือ ธรรม.
— ครั้นปฏิบัติสิ่งต่าง ๆ ลงไปแล้ว ผลย่อมจะเกิดขึ้นสรุปแล้วเรียกว่า มรรค ผล นิพพาน เหล่านี้เป็นผลที่เกิดขึ้น แม้ผลนี้ ก็คือ ธรรม.

------- ------- ------- -------

สรุปแล้วมันคือธรรมทั้งนั้น กินความมาตั้งแต่เปลือกแท้ ๆ กล่าวคือโลกหรือวัตถุ, แล้วกินความจนถึงจิตใจ ถึงการกระทบระหว่างใจกับโลก ถึงผลที่เกิดขึ้นจากการกระทบ เป็นความผิด ความถูก ความดี ความชั่ว, กระทั่งเป็นวิชชาความรู้ชนิดที่ให้

เกิดความรู้ทางธรรมะ การปฏิบัติธรรมะ และมรรค ผลที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติธรรมะ นี่ถ้าเห็นหมดนี้แต่ละอย่าง ๆ ชัดเจนแล้ว ก็เรียกว่าเห็นสิ่งทั้งปวง.

พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า สิ่งทั้งปวงดังที่ว่ามานี้แหละไม่ควรยึดมั่นถือมั่นส่วนไหนเลย ว่าเป็นเรา หรือว่าเป็นของเรา ; คือส่วนที่เป็นวัตถุหรือร่างกายนี้ก็ยึดถือไม่ได้ ส่วนที่เป็นจิตเป็นใจก็ยิ่งยึดถือไม่ได้ เพราะมันยิ่งเป็นมายา ยิ่งไปกว่าส่วนที่เป็นวัตถุเสียอีก. เพราะฉะนั้น จึงมีคำตรัสว่า ถ้าจะยึดถือตัวตนกันแล้ว น่าจะยึดถือที่วัตถุดีกว่า เพราะมันยังเปลี่ยนแปลงช้ากว่า ไม่มายาหลอกลวงเหมือนจิตใจ อย่างที่เราเรียกกันว่านามธรรมนั้น.

จิตใจในที่นี้ไม่ได้หมายถึง "จิต" อันเป็นตัวเดียวกันกับความว่างอย่างที่กล่าวเมื่อตะกี้ แต่หมายถึงจิตที่เป็นความรู้ทางจิต หรือ mentality ต่าง ๆ อันเป็นจิตที่คนธรรมดารู้จัก.

ทีนี้ การกระทบระหว่างโลกกับจิตใจ มีผลเป็นความรู้สึกต่าง ๆ เป็นความรัก ความเกลียด ความโกรธ เหล่านี้ก็คือธรรมะ ซึ่งก็ยังยึดถือไม่ได้ เพราะมันเป็นมายาที่เกิดจากมายาที่เป็นไปฝ่ายกิเลส แล้วยิ่งเป็นอันตรายอย่างยิ่ง ที่จะไปยึดถือเข้า.

แม้ว่าเป็นฝ่าย สติปัญญา ก็ยังสอนไม่ให้ยึดถือ ว่าเรา—ว่าของเรา เพราะว่าเป็นเพียงสักว่าธรรมชาติ. ถ้าไปยึดแล้วจะเกิดความหลงผิดขึ้นมาใหม่ จะมีตัวเราและมีของเราคือมีเราผู้มีสติปัญญา และมีสติปัญญาของเรา; เป็นความยึดมั่นถือมั่นขึ้นมาก็เป็นความหนัก เนื่องด้วยการยึดถือนั้น จะเกิดความรวนเรไป ตามความเปลี่ยนแปลงของสิ่งเหล่านั้น แล้วก็เป็นทุกข์.

แม้มาถึงความรู้ ก็ให้ถือว่าเป็นสักแต่ว่าความรู้. อย่าเข้าไปหลงยึดมั่นถือมั่นจะเกิดอาการของสีลัพพัตตปรามาสต่าง ๆ ขึ้นมา แล้วก็จะต้องเป็นทุกข์ โดยไม่รู้สึกตัวเพราะเหตุนั้น.

การปฏิบัติธรรมะ นั้นก็เหมือนกัน มันเป็นสักว่าการปฏิบัติ เป็นความจริงของธรรมชาติ ทำลงไปอย่างไรผลย่อมเกิดขึ้นอย่างนั้น โดยสมส่วนกันเสมอ; จะไปเอามาเป็นเรา เป็นของเราไม่ได้. เพราะถ้าเกิดไปยึดมั่นถือมั่นก็คือหลงผิดขึ้นมาอีกเป็นการ

สร้างตัวตนที่ลม ๆ แล้ง ๆ ขึ้นมาอีก แล้วมันก็ต้องทุกข์เหมือนกับที่ไปยึดในเรื่องกามารมณ์ยึดในเรื่องผิด ๆ อย่างอื่นเหมือนกัน.

พอมาถึง มรรค ผล นิพพาน นั่นก็คือธรรมะ หรือธรรมชาติที่เป็นอย่างนั้นเอง. หรือแม้ที่สุดตัวความว่างเองก็สักแต่ว่าธรรมชาติ, พระนิพพานเอง ซึ่งเป็นสิ่งเดียวกันกับความว่าง ก็เป็นสักแต่ว่าธรรมชาติ. ถ้าไปยึดถือเข้าก็เป็นผิดนิพพาน หรือผิดความว่าง ผิดตัวนิพพาน; เพราะว่านิพพาน หรือว่าความว่างจริง ไม่ใช่วิสัยที่จะถูกยึดมั่น—ถือมั่น ว่าตัวหรือว่าของตัวได้.

เป็นอันกล่าวได้ว่า ถ้ามีผู้ใดยึดมั่นลงไปที่นิพพานหรือความว่าง ย่อมจะผิดตัวความว่าง, หรือผิดตัวนิพพานทันที.

นี่คือการบอกให้ทราบว่า ทุกอย่างไม่มีอะไรเลยนอกจากธรรมะ ไม่ได้เป็นอะไรเลยนอกจากธรรมะ.

---- ---- ---- ----

คำว่าธรรมะนี้ หมายความว่าธรรมชาติ, ธรรมชาติเท่านั้นเอง.

ที่ว่าธรรมะล้วน ๆ ไม่มีอะไรเจือนี้ คือธรรมชาติ ถือเอาหลักให้ตรงตัวพยัญชนะว่าธรรมะได้เลย; กล่าวคือ คำว่าธรรมะนี้ แปลว่าสิ่งที่ทรงตัวมันอยู่ ถ้าสิ่งใดมีการทรงตัวอยู่แล้ว สิ่งนั้นเรียกว่าธรรมะ และต้องแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท : สิ่งที่ไหลเวียนเปลี่ยนแปลง นี้ประเภทหนึ่ง, สิ่งที่ไม่ไหลเวียนเปลี่ยนแปลง ไม่มีอะไรปรุงแต่งนี้อีกประเภทหนึ่ง. ท่านไปดูเอาเองจะพบว่ามันมีเพียงสองสิ่งเท่านั้น.

สิ่งที่ไหลเวียนเปลี่ยนแปลง เพราะมีอะไรปรุงแต่งนั้นมันมีการทรงตัวมันเองอยู่ที่ความไหลเวียนเปลี่ยนแปลงนั่นเอง หรือว่า กระแสความไหลเวียนเปลี่ยนแปลงนั่นแหละคือตัวมันเอง. นี้คือความหมายของคำว่าธรรมะ คือทรงตัวอยู่.

ส่วนสิ่งใด ที่ไม่ไหลเวียนเปลี่ยนแปลง เพราะไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย; สิ่งนี้หมายถึง พระนิพพาน หรือความว่างอย่างเดียวเท่านั้น. สิ่งนี้มันก็มีการทรงตัวมันเองอยู่ได้ด้วยการไม่เปลี่ยนแปลง คือภาวะแห่งการไม่เปลี่ยนแปลงนั่นแหละคือตัวมันเองในที่นี้มันจึงเป็นธรรมะประเภทที่ไม่ไหลเวียนเปลี่ยนแปลง.

แต่ทั้งประเภทที่ไหลเวียนเปลี่ยนแปลงก็ตาม และไม่ไหลเวียนเปลี่ยนแปลงเลยก็ตาม มันก็สักแต่ว่า ธรรมะ คือสิ่งที่ทรงตัวมันเองอยู่โดยภาวะอย่างหนึ่งๆ ฉะนั้นจึงไม่มีอะไรมากไปกว่าธรรมชาติ, จึงไม่มีอะไรมากไปกว่าที่จะเป็นเพียงธรรมชาติ, จึงว่าธรรมชาติเท่านั้นไม่มีอะไรมากไปกว่านั้น.

เมื่อเป็นธรรมะเท่านั้น แล้ว จะไปยึดถือว่าเรา—ว่าของเราได้อย่างไร ? หมายความว่าเป็นเพียงธรรมชาติ ซึ่งในภาษาบาลีเรียกว่าธรรมะ. คำว่าธรรมะในกรณีอย่างนี้แปลว่าธรรมชาติ หรือธรรมดา ซึ่งหมายความว่าเป็นตถตา คือมันเป็นอย่างนั้นเองเป็นอย่างอื่นไม่ได้. เพราะฉะนั้นมันจึงเป็นเพียงธรรมะ. สิ่งทั้งปวงจึงไม่มีอะไรนอกจากธรรมะ หรือธรรมะก็ไม่มีอะไรนอกจากสิ่งทั้งปวง. ดังนั้นก็แปลว่าสิ่งทั้งปวงคือธรรมะ.

ธรรมะแท้จะต้องว่างจากตัวตนหมด. ไม่ว่าธรรมะส่วนไหน ข้อไหน ชั้นไหน ประเภทไหน ธรรมะจะต้องเป็นอันเดียวกับความว่าง คือว่างจากตัวตนนั่นเอง. เพราะฉะนั้น เราต้องหาให้พบความว่างในสิ่งทั้งปวง หรือว่าจะศึกษาความว่างก็ต้องศึกษาที่สิ่งทั้งปวง ซึ่งรวมเรียกสั้น ๆ ว่าธรรมะ. หรือจะพูดเป็น logic ว่า สิ่งทั้งปวงก็สักแต่เท่ากับธรรมะ, ธรรมะเท่ากับสิ่งทั้งปวง, หรือสิ่งทั้งปวงเท่ากับความว่าง; เพราะฉะนั้น ความว่างก็เท่ากับธรรมะ แล้วแต่จะพูด. แต่ให้รู้ความจริงว่ามันไม่มีอะไรนอกจากธรรมชาติ ที่เป็นความว่างไม่ควรยึดมั่นเลย ว่าเรา หรือว่าของเราก็ตาม.

ในที่นี้จะเห็นได้ชัดว่า ความว่างนี้ หรือของว่างนี้ก็คือ ความจริงของสิ่งทั้งปวง. ต้องหมดความหลงโดยประการทั้งปวงเท่านั้นจึงจะเห็นความว่าง; หรือถ้าเห็นความว่างนั้น ก็คือปัญญาที่ไม่หลงก็คือปัญญาแท้ที่บริสุทธิ์ไม่หลง.

แต่ทีนี้ มันมีธรรมอีกประเภทหนึ่ง คือธรรมะประเภทอวิชชา หรือความหลงผิด; เป็น reaction ที่เกิดมาจากการที่จิตใจกระทบกับวัตถุหรือโลก. เพราะดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า เมื่อจิตใจหรือธรรมะประเภทจิตใจกระทบกันกับธรรมะประเภทวัตถุนี้ย่อมมี reaction เป็นความรู้สึก; ในความรู้สึกนี้เดินไปทางอวิชชาก็ได้ เดินไปทางวิชชาคือรู้แจ้งก็ได้ มันแล้วแต่สิ่งแวดล้อม แล้วแต่สภาพตามที่เป็นอยู่จริงของสังขารกลุ่มนั้นหรือของธรรมะกลุ่มนั้น มันจะเป็นไปในรูปไหน. เพราะฉะนั้นจึงเป็นธรรมะอีกไม่ใช่

อื่น แต่เป็นธรรมะฝ่ายอวิชชา ทำให้เกิดความรู้สึกยึดมั่นถือมั่นไปในทางที่มีตัวมีตนหรือของของตน. แต่อย่าลืมว่านี้ก็คือสักแต่ธรรมะ เนื้อแท้ของมันก็คือความว่าง.

อย่าลืม อวิชชาก็คือความว่างเท่ากันกับวิชชา หรือเท่ากันกับนิพพานมันเป็นธรรมะเท่านั้น"

ถ้าเรามองมันเป็นแต่ธรรมะเท่านั้นแล้ว เราจะเห็นว่าว่างจากตัวตนอยู่เรื่อย; แต่ธรรมะในขั้นนี้ แม้จะเป็นสิ่งเดียวกันกับความว่างอย่างนี้ มันก็มีผลไปอีกทางหนึ่งตามแบบของอวิชชาคือให้เกิดเป็นมายา ว่าตัวว่าตนขึ้นมาได้ในความรู้สึก หรือในความยึดถือ เพราะฉะนั้น จึงต้องระวังให้ดีในธรรมะประเภทที่เป็นความยึดมั่นถือมั่น หรือเป็นประเภทอวิชชา และมันก็รวมอยู่ในสิ่งทั้งปวง รวมอยู่ในคำว่าสิ่งทั้งปวง คำเดียวกันด้วย.

ถ้าเรารู้สิ่งทั้งปวงจริง ๆ แล้ว ความรู้สึกที่ยึดมั่นถือมั่นที่เป็น อวิชชา นี้ ไม่อาจเกิด; ทีนี้หากว่าเราไม่รู้ธรรมะ หรือไม่รู้สิ่งทั้งปวง ปล่อยไปตามอำนาจของสัญชาตญาณของสัตว์ที่ยังโง่ยังหลงอยู่ มันจึงได้ช่องได้โอกาสแก่ธรรมะฝ่ายอวิชชา หรือฝ่ายยึดมั่นถือมั่นไปเสียตะพึด; ฉะนั้นคนเราจึงมีแต่ความยึดมั่นถือมั่นกันอยู่ คล้ายกับว่าเป็นมรดกที่ตกทอดมาตั้งแต่ไม่รู้ว่าครั้งไหน.

เราจะเห็นได้ว่า พอเกิดมาก็ได้รับการอบรมแวดล้อมโดยเจตนาบ้าง ไม่เจตนาบ้าง ให้เป็นไปแต่ในทางธรรมะฝ่าย ที่ไม่รู้ คือเป็นแต่ในทางยึดมั่นว่าตัวตน ว่าของตนทั้งนั้น การอบรมให้รู้ในทางไม่ใช่ตนนี้ ไม่ได้ทำกันเลย.

เด็ก ๆ เกิดมาไม่ได้รับการอบรมเรื่องไม่ใช่ตัวตนอย่างนี้กันเลย มีแต่ได้รับการอบรมไปในทางมีตัวมีตนทั้งนั้น. แต่อย่าลืมว่าเด็กๆ เกิดมานั้น จิตอันเดิมของเด็ก ๆ นั้นยังไม่มีตัวมีตนอะไรมากมาย; แล้วมาได้รับการแวดล้อมให้เกิดความรู้สึกว่าเป็นตัวเป็นตน พอลืมตา พอรู้สึกอะไรได้ก็ต้องมีการแวดล้อมให้ยึดถือว่า พ่อของตน แม่ของตน ที่อยู่อาศัยของตน อาหารของตน; แม้แต่จานสำหรับจะกินข้าว ก็ต้องใบนี้เป็นของตนคนอื่นมากินไม่ได้.

อาการที่เป็นไปเองโดยไม่ตั้งใจ autonomy อย่างนี้เกิดขึ้นเรื่อย คือความรู้สึกว่าตัวตนนี้เกิดขึ้นมา แล้วเจริญงอกงามขึ้นเรื่อย. ส่วนความรู้สึกที่ตรงกันข้าม ไม่เป็นไปในทางตัวตนนั้นไม่มีเลย; แล้วมันจะเป็นอย่างไร กว่าจะเป็นหนุ่มเป็นสาวเป็นคนแก่คน

เฬ่านี้. มันก็หนาไปด้วยความยึดมั่นถือมั่น หรือกิเลสที่เป็นเหตุให้ยึดมั่นถือมั่นว่า เป็นตัวเป็นตน.

นี่แหละ เราจึงมีตัวตนเป็นชีวิต, มีชีวิตเป็นตัวตน; คือ มีความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวตนนั่นแหละเป็นชีวิต. หรือชีวิตตามธรรมดาก็คือสัญชาตญาณแห่งการยึดมั่นว่าตัวตน; แล้วเรื่องมันจึงเป็นไปในทางที่มีแต่จะเป็นทุกข์, เป็นความหนัก กดทับ บีบคั้น ร้อยรัด พัวพัน หุ้มห่อ เสียบแทง เผาลน ซึ่งเป็นอาการของความทุกข์ทั้งนั้น.

เป็นอันว่า ถ้าลงยึดมั่นถือมั่นแล้ว แม้ในฝ่ายดีในด้านดีก็เป็นความทุกข์. ทีนี้ โลกมาสมมุติฝ่ายดีหรือด้านดีกันแบบนี้ มันจึงหมายถึง ความผิด หรือความชั่ว หรือความทุกข์ตามแบบของพระอริยเจ้า เพราะว่ามันยังไม่ว่าง มันยังวุ่นไปเหมือนกัน; ต่อเมื่อมีความว่างอยู่เหนือนั้นจึงจะไม่ทุกข์.

หลักใหญ่ของพุทธศาสนา จึงไม่มีอะไรมากไปกว่า การกำจัดสิ่งนี้เสียเพียงคำเดียวเท่านั้น กล่าวคือ กำจัดความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวตน หรือของตนนี้เสีย; โดยอาศัยบทที่ว่า สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสาย นั่นเอง ไม่มีอะไรมากไปกว่านี้.

ทีนี้เมื่อตัวเรามาเป็นตัวเดียวกันกับความยึดมั่นถือมั่นอย่างเป็นตัวเดียวกันแท้ดังนี้แล้ว เราจะทำอย่างไร ? ใครจะช่วยเรา ? หรือว่าถ้าจิตมันเป็นอย่างนี้เสียเองแล้วใครจะไปช่วยจิต ? อย่างนี้ก็ได้.

ลองตั้งปัญหาขึ้นมาอย่างนี้. มันก็ไม่มีอะไรอีก มันก็คือจิตนั้นอีกนั่นแหละ. เพราะได้กล่าวมาแล้วว่า ไม่มีอะไรนอกจากธรรมะ : ความผิดก็ธรรมะ ความถูกก็ธรรมะ ความทุกข์ก็ธรรมะ ความดับทุกข์ก็ธรรมะ เครื่องมือแก้ไขดับทุกข์ก็ธรรมะ ตัวเนื้อหนังร่างกายก็ธรรมะ ตัวจิตใจก็ธรรมะ; เพราะฉะนั้น จึงไม่มีอะไรนอกจากที่ธรรมะจะต้องเป็นไปในตัวมันเองโดยอาศัยกลไกที่เป็นไปได้ในตัวมันเอง. อย่างนี้เราจะเรียกว่าเป็นบุญหรือเป็นบาปก็สุดแท้.

ถ้าใครคนใดคนหนึ่ง เมื่อได้กระทบโลกนี้มากเข้าเกิดเป็นไปในทางสติปัญญาอย่างนี้ก็เป็น บุญ. ทีนี้ใครคนหนึ่งเมื่อได้กระทบกับโลกนี้มากเข้า เป็นไปในทางความโง่ความหลงมากขึ้น อย่างนี้มันก็เป็นบาป.

เราสังเกตดูจะเห็นได้ว่า ไม่มีใครเสียเปรียบใคร. เราเกิดมาก็อย่างนี้ด้วยกันทุกคน คือเราก็มีตา มีหู มีจมูก มีลิ้น มีกาย มีใจ อยู่ด้วยกันทุกคน; แล้วข้างนอกก็มีรูป มีเสียง มีกลิ่น มีรส มีสัมผัส มีธัมมารมณ์ ให้ด้วยกันทุกคน ; และกระทบเหมือน ๆ กันทุกคน. แต่แล้วทำไมมันจึงแยกเดินไปในทางโง่บ้าง ฉลาดบ้าง ? เพราะฉะนั้น ที่แยกเดินไปในทางฉลาดก็นับว่าเป็นกุศลหรือเป็นบุญ, ที่มันแยกเดินไปในทางโง่ก็เป็นบาปเป็นอกุศล.

แต่มันยังดีอยู่ว่า ธรรมะนี้ ดูช่างจะเป็นเครื่องคุ้มครองคนเสียจริง ๆ โดยที่มีหลักอยู่อย่างหนึ่งว่า ถ้าถูกความทุกข์เข้าแล้วย่อมรู้จักหลาบ รู้จักจำ. เหมือนอย่างว่าเด็ก ๆ เอามือไปจับขยำเข้าที่ไฟอย่างนี้ มันก็คงไม่ยอมขยำอีก เพราะมันรู้จักหลาบรู้จักจำ. แต่ว่านี่มันเป็นเรื่องทางวัตถุ มันง่าย. ส่วนเรื่องที่ไปขยำเอาไฟคือความยึดมั่นถือมั่นหรือความโลภ ความโกรธ ความหลงเข้านี้ โดยมากมันกลับไม่รู้สึกว่าเราขยำไฟ มันก็เลยไม่มีอาการที่ว่า รู้จักหลาบ รู้จักจำ มันกลับเห็นไปด้วยความหลงนั้นว่า เป็นของน่ารัก น่าปรารถนาไปเสีย.

การที่จะแก้ไขได้ก็มีอยู่ทางเดียวคือว่า รู้จักมันอย่างถูกต้องว่า ธรรมะนี้คืออะไร จนรู้ว่า ธรรมะนี้คือไฟ คือยึดมั่นถือมั่นไม่ได้ มันก็จักเป็นไปในทางสติปัญญา รู้จักหลาบ รู้จักจำต่อการที่จะไปเที่ยวยึดมั่นถือมั่นอะไร ว่าเป็นตัวเราเป็นของเราแล้วเกิดไฟขึ้นมา. สิ่งนี้มันเป็นไฟเผาใจไม่ใช่ไฟไหม้มือ แต่บางทีมันเผาลึกเกินไปจนไม่รู้สึกว่าเป็นไฟหรือเป็นความเร่าร้อน ; ฉะนั้น คนจึงจมอยู่ในกองไฟ หรือในวัฏฏสงสาร อันเป็นกองไฟที่ร้อนอย่างยิ่ง ยิ่งกว่าเตาหลอมเหล็กอย่างนี้.

ถ้าเรามองเห็นเช่นเดียวกับที่เด็กขยำไฟ และไม่ยอมจับไฟต่อไปแล้ว มันก็ไปตามทางนั้นได้. เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าท่านจึงได้ตรัสอธิบายข้อนี้ไว้ว่า เมื่อเห็นโทษของความยึดมั่นถือมั่นเมื่อใด จิตก็จะคลายจากความยึดมั่นถือมั่นเมื่อนั้น.

นี่แหละปัญหามันมีอยู่ว่า เราเห็นโทษของการยึดมั่นถือมั่นหรือยัง ถ้ายังก็ยังไม่คลาย ถ้าไม่คลายก็ไม่ว่าง ภาษิตในมัชฌิมนิกายมีอยู่อย่างนี้ เป็นรูปพุทธภาษิต. และยังตรัสไว้ในที่อีกแห่งหนึ่งว่า เมื่อใดเห็นความว่าง เมื่อนั้นจึงจะพอใจนิพพาน. ย้อนไป

ดูอีกทีหนึ่งว่า "เมื่อใดเห็นโทษของความยึดมั่นถือมั่น เมื่อนั้นจิตจึงจะคลายจากความยึดมั่นถือมั่น" เมื่อคลายจากความยึดมั่นถือมั่น เมื่อนั้นจะมีโอกาสมองเห็นสิ่งที่เราเรียกกันว่าความว่าง คือว่างจากตัวตน.

พอเริ่มเห็นความว่างจากตัวตนเท่านั้น จิตจะเหไปพอใจในอายตนะนั้น คือนิพพาน. อายตนะนั้นคือนิพพานก็หมายความว่า นิพพานก็เป็นเพียงสิ่ง ๆ หนึ่งที่เราจะรู้จักได้เท่านั้น สิ่งใดที่อยู่ในวิสัยที่เราจะรู้จักมันได้ โดยทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจแล้ว สิ่งนั้นนั้น ๆ เรียกว่า "อายตนะ" ทั้งนั้น.

ท่านได้ลดเอานิพพานนี้ลงมาให้เป็นอายตนะอันหนึ่งเหมือนกับอายตนะทั้งหลาย แล้วเรายังจะโง่จนถึงกับไม่รู้จักอายตนะนี้ได้อย่างไร. มันมีอยู่ได้ต่อเมื่อเห็นว่างจากตัวตน เพราะคลายความยึดมั่นถือมั่น จึงจะพอใจในอายตนะคือนิพพาน.

การที่จะให้พอใจนิพพาน นี้มันยาก ยากเหมือนกับที่กล่าวมาแล้วว่า เรามีชีวิตเป็นความยึดมั่นถือมั่นอยู่ตลอดเวลา เพราะฉะนั้นจึงไม่คลาย, ไม่เห็นว่าง ไม่พอใจในอายตนะคือนิพพาน.

เราจะมองเห็นความจริงข้อนี้ได้ โดยมองออกไปถึงศาสนาอื่นดูบ้าง ในศาสนาอื่นนั้นไม่มีคำว่าอัตตวาทุปาทาน. อัตตวาทุปาทาน แปลว่าความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวเราว่าของเรา. เพราะเหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น ? เพราะเหตุว่าในลัทธิอื่นนั้น เขามีตัวเราสำหรับให้ยึดมั่นถือมั่น เพราะฉะนั้น จึงไม่ถือว่าการยึดมั่นถือมั่นว่า "ตัวเรา" นี้เป็นของผิด มันกลายเป็นเรื่องถูกไป มันกลายเป็นความมุ่งหมายของศาสนา หรือของลัทธินั้น ๆ ไปทีเดียวคือว่าสอนให้เข้าถึงสภาพที่เป็น "ตัวเรา" ให้ได้ เพราะฉะนั้นเขาจึงไม่มีคำว่าอัตตวาทุปาทาน คือความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวเราซึ่งพุทธศาสนาสอนว่าต้องละเสีย เขากลับมีตัวเราให้ยึดถือ.

ในพุทธศาสนาเรานี้ มีอัตตวาทุปาทาน คือกำหนดชื่อลงไปว่า นี้เป็นกิเลส นี้เป็นความโง่ นี้เป็นความหลง คือความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวเรา. เพราะฉะนั้น หลักปฏิบัติจึงมีอยู่ตรงที่ให้ละอัตตวาทุปาทานนี้เสีย และคำสอนเรื่องอนัตตาจึงมีแต่ในพุทธศาสนา; ไม่มีในคำสอนลัทธิอื่น ซึ่งสอนให้มีอัตตาให้ยึดมั่นถือมั่น เข้าถึงให้ได้. ส่วน

เรานี้ให้ทำลายความรู้สึกว่าตัวตนเสียให้หมดเลย ให้เห็นสภาพเป็นอนัตตา คือว่างจากอัตตาของสิ่งทั้งหลายทั้งปวง.

อนัตตานี้มีพูดกันแต่พวกเราพุทธศาสนา จะมีความรู้ความเข้าใจขึ้นมาได้ก็แต่ในหมู่บุคคลที่ถูกสอนว่า สิ่งทั้งปวงเป็นอนัตตาไม่ควรยึดมั่นถือมั่น. ถ้าสอนว่ามีอัตตาที่ควรยึดมั่นถือมั่นเสียแล้ว ก็ไม่มีทางที่จะปฏิบัติเพื่อความว่างจากตัวตนนี้ได้. เพราะฉะนั้นจึงต้องสังเกตให้เห็นในข้อที่ว่า มันต้องเห็นโทษของไฟ เราจึงจะกลัวไฟไหม้เรา; เช่นเดียวกับที่เราต้องเห็นโทษของไฟ คือ ราคะ โทสะ โมหะ หรือไฟของความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวว่าตนซึ่งเป็นต้นเหตุของไฟทั้งปวงนี้ มันจึงจะค่อยเบื่อหน่ายเกลียดชังสิ่งที่เรียกว่าไฟ คือคลายความยึดมั่นถือมั่นเสียได้ไม่คิดที่จะก่อไฟอีกต่อไป.

ทีนี้ก็มาถึง ความว่างที่ว่าถ้าเห็นแล้วจะพอใจในนิพพาน.

เราต้องเข้าใจให้ดี ๆ ว่าความว่างนี้เป็นอย่างไร ? ความว่างในขั้นแรกก็คือว่าว่างจากความรู้สึกว่าตัวเรา ว่าของเรา เรียกว่าว่าง. ถ้าความรู้สึกว่าตัวเราว่าของเรามีอยู่แล้วมันก็ไม่ใช่ความว่าง มันเป็นจิตที่กำลังวุ่นอยู่ด้วยความยึดมั่นถือมั่น ว่าตัวเรา ว่าของเรา.

เราต้องเอาคำ ๒ คำ ขึ้นมาเป็นเครื่องช่วยการกำหนดจดจำว่า ว่าง กับ วุ่น, ว่างคำหนึ่ง วุ่นคำหนึ่ง. ว่างก็คือว่างจากความรู้สึกว่าตัวเราหรือของเรา; วุ่นก็คือ มันวุ่นมันกลุ้ม มันปั่นป่วนอยู่ด้วยความรู้สึกว่าตัวเรา ว่าของเรา.

ที่ว่า ว่างจากความรู้สึกว่าตัวเรา ว่าของเรานั้น มันมีอาการอย่างไร ? บาลีที่เป็นพระพุทธภาษิตเรียงไว้ให้ ๔ ข้อ .—

คู่ที่ ๑ "น อหํ กฺวจินิ" — รู้สึกว่าไม่มีอะไรที่เป็นตัวเรา. "น กสฺสจิ กิญฺจนํ กิสฺมิญฺจิ" — ความกังวลต่อสิ่งใดหรือในอะไร ๆ ก็ไม่มี ว่าเป็นตัวเรา นี้คู่หนึ่ง.

คู่ที่ ๒ ก็ว่า "น มม กฺวจินิ" — ไม่มีอะไรที่เป็นของเรา. "กิสฺมิญฺจิ กิญฺจนํ นตฺถิ" — กังวลสิ่งใด ๆ ไม่มีว่าเป็นของเรา.

พูดกันง่าย ๆ เป็นไทย ๆ คู่หนึ่งก็ว่าไม่รู้สึกว่ามีเราแล้วก็ไม่มีกังวลอะไรที่เป็นเรา; แล้วอีกคู่หนึ่งก็ว่าไม่มีอะไรว่าเป็นของเรา แล้วไม่มีกังวลในอะไรว่าเป็นของเรา.

เรารู้สึกว่าไม่มีอะไรเป็นเรา แต่บางทีก็มีเหลืออยู่เป็นกังวลว่า จะมีอะไรเป็นเรา; เรารู้สึกว่าไม่มีอะไรเป็นของเราแต่เราอดสงสัยไม่ได้ว่า มันอาจมีอะไรที่ว่าเป็นของเรา.

มันจะต้องมีความเห็นแจ้งเด็ดขาด เกลี้ยงเกลาลงไปว่า มันไม่มีอะไรเป็นเรา และที่เรา และที่เราจะต้องคอยกังวลว่ามันอาจจะมีอะไรที่เป็นเรา; มันไม่มีอะไรเป็นของเรา และไม่มีอะไรที่อาจจะเป็นของเรา ที่เราคอยสงสัยกังวล คอยคิด คอยนึก คอยท่าอยู่. เมื่อใดจิตใจของใครเกลี้ยงไปจากสิ่งทั้งสิ้นนี้ เมื่อนั้นพระพุทธเจ้าท่านถือว่าเป็นความว่าง. ในอาเนญชสัปปายสูตรมัชฌิมนิกาย บัญญัติไว้อย่างนี้ในฐานะที่เป็นพุทธภาษิต.

อรรถกถาก็สรุปไว้ดื้อ ๆ ตรง ๆ ว่า "น อตฺเตน" — ไม่เห็นว่าเป็นตัวตน "น อตฺตนิเยน" — ไม่เห็นว่าเป็นของตน; นี้ก็พอแล้ว ก็เหมือนกับที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า ต้องปราศจากความรู้สึกยึดมั่นถือมั่น ว่าตัวตน ว่าของตนนั่นเอง.

เมื่อไม่มีความรู้สึกอย่างนี้แล้ว ลองคิดดูเถอะว่ามันจะมีอะไร มันไม่มองเห็นอะไรที่ไหนที่น่าจะเป็นตัวตน หรือเป็นของของตน, หรือได้กำลังเป็นตัวตน หรือเป็นของของตนอยู่, หรือว่าควรจะเป็นตัวตน หรือของของตนต่อไปข้างหน้ามันไม่มีทั้งนั้น. อย่างนี้เรียกว่าไม่มีทั้งขณะนั้น และไม่มีทั้งที่จะกังวลข้างหน้า และข้างหลังด้วย; เป็นจิตที่เข้าถึงความว่าง ด้วยการมองเห็นสิ่งทั้งปวงชัดเจน ตามลักษณะที่ถูกต้องของมันว่า ไม่มีส่วนไหนที่มีความหมายของคำว่าตัวตนหรือของตนเลย เป็นธรรมะคือธรรมชาติล้วน ๆ เหมือนกับที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นอย่างยืดยาว.

นี่แหละคือจิตที่เป็นอันเดียวกันกับความว่าง, หรือว่าความว่างที่เป็นสิ่งเดียวกันกับจิต, หรือที่เราจะพูดว่า จิตเข้าถึงความว่าง, หรือบางทีก็พูดถอยหลังมาอีกนิดว่า จิตได้รู้ถึงความว่าง ซึ่งทำให้คนบางคนเกิดความเข้าใจว่าจิตอย่างหนึ่งความว่างก็อย่างหนึ่ง

ที่ใช้คำว่า "เข้าไปรู้ตัวความว่าง" อย่างนี้ยังไม่ถูกต้องนัก. ขอให้เข้าใจว่าถ้าจิตไม่เป็นอันเดียวกับความว่างแล้วไม่มีทางที่จะรู้เรื่องความว่าง และจิตมันก็เป็นความว่างอยู่เองแล้วตามธรรมชาติ; ความโง่ต่างหากที่เข้าไปทำให้ไม่เห็นเป็นว่าง. พอความโง่ออกไป จิตกับความว่างก็เป็นอันเดียวกัน; เพราะฉะนั้นมันจึงรู้ตัวมันเอง ไม่ต้องไปรู้

อะไรที่ไหน คือรู้ความว่าง และเป็นอันรู้ว่าไม่มีอะไรนอกจากความว่างจากตัวตนจากของตน.

นี่แหละความว่าง อันนี้ คือสิ่งสูงสุดเพียงสิ่งเดียวที่เป็นตัวพุทธวจนะที่ทรงสอนทรงมุ่งหมาย จนถึงกับพระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า ตถาคตภาสิต คือคำที่ตถาคตกล่าวนั้นมีแต่สุญญตา มีแต่เรื่องสุญญตา. บาลีสังยุตตนิกายมีอยู่อย่างนี้ และในบาลีนั้นเองก็ว่า ธรรมะที่ลึกที่สุด ก็คือเรื่องสุญญตา นอกนั้นเรื่องตื้น. ธรรมที่ลึกจนต้องมีพระตถาคตตรัสรู้ขึ้นมาในโลกแล้วกล่าวนั้น มีแต่สุญญตา; เรื่องนอกนั้นเรื่องตื้น ไม่จำเป็นจะต้องมีตถาคตขึ้นมากล่าว. ทีนี้ในอีกวรรคหนึ่งในสังยุตตนิกายนั้นว่า ธรรมที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลตลอดกาลนานแก่พวกฆราวาสนั้น คือเรื่องสุญญตา.

ที่มา เรื่องสุญญตา นี้ เป็นเรื่องที่อาตมาเคยเล่าให้ฟังหลายครั้งหลายหนในที่อื่นว่า :—

มีฆราวาส คหบดี พวกหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า และทูลขอร้องที่จะได้รับธรรมะที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลตลอดกาลนานแก่พวกฆราวาสที่ครองเรือน แออัดอยู่ด้วยบุตร ภรรยา ลูบไล้กระแจะจันทน์ของหอม พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสสูตรนี้ คือสูตรเรื่องสุญญตา.

เมื่อเขาว่ามันยากไป ก็ทรงลดลงมาเพียงเรื่องโสตาปัตติยังคะ คือข้อปฏิบัติเพื่อความเป็นพระโสดาบัน กล่าวคือให้เข้าถึง พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ให้จริง, แล้วก็มีศีลชนิดเป็นอริยกันตศีล คือเป็นที่พอใจของพระอริยเจ้าได้จริง; แต่แล้วมันก็กลายเป็นว่าถูกพระพุทธล่อเข้าบ่วง เข้ากับ ของพระองค์ได้สนิท.

พูดอย่างโวหารหยาบ ๆ ของพวกเราก็คือว่า พระพุทธเจ้า ท่านต้มคนพวกนี้สนิท คือว่าเขาไม่เอาเรื่องสุญญตาพระองค์ก็ยื่นเรื่องที่หลีกสุญญตาไม่พ้น คือห่วงที่คล้องเข้าไปสู่สุญญตาให้คนเหล่านี้ไป ให้เขาไปทำอย่างไรที่จะเข้าให้ถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ที่แท้จริง และมีศีลที่เป็นที่พอใจ ของพระอริยเจ้าได้ มันก็มีแต่เรื่องนี้คือมองเห็นความไม่น่ายึดมั่นถือมั่นไปเรื่อย ๆ.

ทีนี้ เรามาคิดดูว่า พระพุทธเจ้าเป็นผู้ผิดหรือเปล่าในการที่พูดว่าเรื่องสุญญตานี้เป็นเรื่องสำหรับฆราวาส ?

ถ้าพระพุทธเจ้าถูก พวกเราสมัยนี้ก็เป็นคนบ้า ๆ บอ ๆ ไปทั้งหมด คือผิดไปทั้งหมด เพราะไปเห็นว่า เรื่องสุญญตานั้นไม่ใช่เรื่องสำหรับพวกเราฆราวาสที่ครองเรือน เรื่องสุญญตาเป็นเรื่องของผู้ที่จะไปนิพพานที่ไหนก็ไม่รู้. นี่แหละเรากำลังพูดกันอยู่อย่างนี้ ; แต่พระพุทธเจ้ากำลังพูดอีกอย่างหนึ่งว่า เรื่องสุญญตานี้คือ เรื่องที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ฆราวาสโดยตรง. แล้วใครจะเป็นฝ่ายผิดฝ่ายถูก ? ถ้าพระพุทธเจ้าเป็นประโยชน์เกื้อกูลตลอดกาลนานแก่ฆราวาสอย่างไร ?

ทางที่จะพิจารณาเรื่องนี้ ก็จะต้องมองกันไปตั้งแต่ว่าใครมันทุกข์มากที่สุด ร้อนมากที่สุด หรืออยู่ในใจกลางเตาหลอมยิ่งกว่าใคร ? มันก็ไม่มีใครนอกจากพวกฆราวาส. แล้วเมื่อเป็นดังนี้แล้ว ใครเล่าที่จะต้องการเครื่องดับไฟ หรือว่าสิ่งที่จะมากำจัดความทุกข์ด้วยประการทั้งปวง ? มันก็พวกฆราวาสนั้นแหละ พวกที่อยู่กลางกองไฟ จึงต้องหาทางเครื่องดับไฟให้พบในท่านกลางกองไฟ มันดิ้นไปที่ไหนไม่ได้; เพราะไม่มีอะไรนอกจากไฟ, ไม่มีอะไรนอกจากธรรมชนิดที่ไปยึดถือเข้าแล้วเป็นไฟทั้งนั้น. เพราะฉะนั้นจะต้องหาจุดที่เย็นที่สุดที่กลางกองไฟนั่นเอง มันก็คือความว่างจากตัวตนของตน คือสุญญตา.

ฆราวาสต้องหาให้พบสุญญตา ต้องอยู่ในขอบวงของสุญญตา ถ้าไม่อยู่ตรงจุดศูนย์กลางของสุญญตาได้ อย่างน้อยอย่างเลวที่สุด ก็ควรจะอยู่ในขอบวงของสุญญตา คือรู้เรื่องความว่างตามสมควรที่ควรจะรู้ นี่แหละจึงจะนับว่าเป็นประโยชน์สุขตลอดกาลนานของพวกฆราวาส.

พวกนี้เขาไปถามว่า อะไรจะเป็นประโยชน์สุขเกื้อกูลสิ้นกาลนานแก่พวกข้าพระองค์ ? พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า "สุญฺญตปฺ ปฏิสํยุตฺตา โลกุตฺตรา ธมฺมา" แปลว่า ธรรมทั้งหลายที่อยู่เหนือวิสัยโลก ที่เนื่องเฉพาะอยู่ด้วยสุญญตา. โลกุตฺตรา—อยู่เหนือวิสัยโลก ก็คือว่ามันอยู่เหนือไฟ : เพราะเราหมายความในที่นี้ว่า โลกนี้มันคือไฟ ฉะนั้นโลกุตตรา ต้องอยู่เหนือไฟ. และที่ว่าเนื่องเฉพาะอยู่ด้วยสุญญาตานั้น มันย่อมต้องถึงตัวความว่าง, ความว่างจากความยึดมั่นถือมั่น ว่าตัวเราหรือว่าของเรา.

ดังนั้น "สุญฺญตปฺปฏิสํยุตฺตา โลกุตฺตรา ธมฺมา" นั้น จึงคือของขวัญสำหรับฆราวาสโดยตรง ที่พระพุทธเจ้าท่านทรงมอบให้โดยตรง เป็นพระพุทธภาษิตที่ยืนยันอยู่

อย่างนี้ขอให้ลองคิดดูใหม่ว่ามันจำเป็นเท่าไรที่จะต้องสนใจ และมีเพียงเรื่องเดียวจริงหรือไม่ ไม่ต้องพูดถึงเรื่องอื่นกันเลย.

ในบาลีสังยุตตนิกายนั้น ได้ตรัสยืนยันไว้ชัดว่า สุญญตาคือนิพพาน นิพพานคือสุญญตา ; ในที่แห่งนั้นมันมีเรื่องที่จะต้องให้ตรัสอย่างนั้น ซึ่งเป็นความจริงง่าย ๆ ว่า นิพพานคือสุญญตา สุญญตาคือนิพพาน ก็หมายถึงว่างจากกิเลส และว่างจากความทุกข์ ฉะนั้น นิพพานนั่นแหละคือเรื่องสำหรับฆราวาส. ถ้าฆราวาสยังไม่รู้ความหมายของนิพ-พาน ยังไม่ได้อยู่ในขอบวงของนิพพาน ก็แปลว่าอยู่กลางกองไฟมากกว่าคนพวกไหนหมด.

นิพพานก็ขยายความออกไปได้ชัด ๆ ว่า ว่างจากความทุกข์ รวมทั้งว่างจากกิเลสที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ; ในขณะใดพวกเรามีจิตใจว่างจากตัวตน— ว่างจากของตนอยู่บ้าง ก็เป็นนิพพาน.

เช่นขณะที่นั่งอยู่ที่นี่ เดี๋ยวนี้ เวลานี้ ; อาตมายืนยันได้ว่า ทุกคนหรือแทบจะทุกคนนี้ มีจิตว่างจากความรู้สึกว่าตัวตนหรือของตน เพราะมันไม่มีอะไรมาก่อให้เกิดความรู้สึกอย่างนั้น. มันมีแต่คำพูดที่อาตมากำลังกล่าวไป ในทางที่ให้เกลียดชังตัวตนหรือของตน: และท่านทั้งหลายกำลังสนใจฟัง เรื่องมันก็ไม่มีโอกาสที่จะเกิดความรู้สึกว่าตัวตน. แล้วลองคิดดูว่าใจมันว่างหรือไม่ว่าง ? ว่างจากตัวตนหรือของตนนั้น มันว่างหรือไม่ว่าง? ถ้ามันว่างอยู่บ้าง, ใช้คำว่า "อยู่บ้าง" เท่านั้น ไม่ใช้ทั้งหมดหรือตลอดกาล; นั่นก็เรียกได้ว่า ท่านทั้งหลายกำลังอยู่ในขอบวงของนิพพาน ในขอบวงของธรรมะประเภทที่เรียกว่านิพพาน แม้ว่าไม่เด็ดขาดและสมบูรณ์ ก็ยังเป็นนิพพานอยู่นั่นเอง.

ธรรมะมีอยู่หลายความหมาย หลายชั้น หลายระดับ.

ธรรมะที่เป็นความหมายของนิพพาน หรือในระดับของนิพพานนั้น มันอยู่ที่จิต ของท่านทั้งหลายที่กำลังว่างจากความรู้สึกว่าตัวตน หรือของตนอยู่บ้างในบางขณะ. เพราะฉะนั้น ขอให้กำหนดจดจำความรู้สึกอันนี้ที่นี่และเดี๋ยวนี้ไว้ให้ดี ๆ และให้มันติดไปที่บ้านด้วย. บางทีกลับไปที่บ้าน แล้วมันจะรู้สึกเหมือนกับขึ้นไปบนเรือนของคนอื่น; หรือว่าไปทำการทำงานอะไรที่บ้าน จะได้มีความรู้สึกว่าเหมือนกับไปช่วยงานของคนอื่น

ที่บ้านคนอื่น ; อย่างนี้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปแล้วมันไม่ทุกข์ บ้านหรือการงานที่เคยเป็นทุกข์นั้น มันจะไม่ทุกข์ ; แต่จะเป็นอยู่ด้วยจิตว่างจากตัวตนหรือของตนอยู่ตลอดเวลา เรียกว่าเอานิพพาน หรือเอาสุญญตา เป็นพระเครื่องรางแขวนคออยู่เสมอ จะคุ้มครองป้องกันความทุกข์หรืออุปัทวะ เสนียดจัญไรนี้โดยประการทั้งปวง. นี่แหละเป็นเครื่องรางศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธเจ้าจริง ๆ นอกนั้นเป็นเรื่องมายา.

ทีนี้พูดอย่างนี้ เดี๋ยวจะเป็นการโฆษณาชวนเชื่อ ท่านทั้งหลายต้องไม่คิดว่าอาตมาเป็นคนเดินตลาดขายสินค้าของพระพุทธเจ้า จะต้องคิดว่าเราเป็นเพื่อนทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกัน เป็นสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วยกัน ; ถ้าจะพูดเรื่องอะไรที่เป็นเรื่องสมมติชี้ชวนให้เกิดความสนใจนี้ ก็เพราะว่ามีความหวังดีต่อกัน. แต่ถ้าใครมีสติปัญญามากกว่านั้น ก็อาจจะเห็นได้ด้วยตนเอง โดยไม่ต้องเชื่อด้วยอาตมา ไม่ต้องเชื่อตามอาตมา ก็มีทางที่จะสนใจศึกษาต่อไปได้ ถึงความจริงที่เป็นปรมัตถสัจจะนี้ยิ่งขึ้นไปทุกที.

ถ้าเป็นอย่างที่กล่าวมานี้แล้ว ก็ต้องเขยิบการศึกษานี้เลื่อนสูงขึ้นไปถึงเรื่องธาตุ.

คำว่า "ธาตุ" นี้ก็มีความหมายเช่นเดียวกับคำว่า "ธรรม" รากของศัพท์ก็เป็น root เดียวกันด้วย คำว่าธรรมะนี้มาจากคำว่า ธร แปลว่า ทรง คือทรงตัวมันอยู่ได้เหมือนที่กล่าวอธิบายมาแล้ว. คำว่า ธาตุ นี้ก็เหมือนกัน นักศัพทศาสตร์เขายอมรับว่ามันมาจากคำว่า ธร ด้วยเหมือนกัน ก็แปลว่า ทรง. เพราะฉะนั้น คำว่า ธาตุ นี้มันก็แปลว่าสิ่งที่ทรงตัวมันเองอยู่เหมือนกัน เช่นเดียวกับคำว่าธรรมะ : ที่เปลี่ยนแปลงก็มีการทรงตัวมันอยู่ได้ ด้วยการเปลี่ยนแปลง. ที่ไม่เปลี่ยนแปลงก็ทรงตัวอยู่ได้ ด้วยการไม่เปลี่ยนแปลง. ฉะนั้น เราต้องมาเรียนถึงสิ่งที่ไม่อาจเป็นตัวตนได้ คือสิ่งที่เรียกว่าธาตุ นี้บ้าง.

ท่านทั้งหลายรู้จักธาตุชนิดไหนกันบ้าง ที่จะเอาเป็นตัวความว่างได้ ? คนที่เรียนฟิสิกส์หรือเคมี ก็รู้เรื่องธาตุแต่ฝ่ายวัตถุล้วน ๆ เป็นธาตุแท้กี่สิบอย่างหรือกี่ร้อยอย่าง

และก็ยิ่งพบเรื่อย ๆ. ธาตุอย่างนี้เป็นความว่างไปไม่ได้ หรือว่าถ้าว่างก็เป็นความหมายอันลึกของสิ่งเหล่านี้ เพราะว่านี้เป็นแต่เพียงรูปธาตุ.

ทีนี้ยังมีธาตุฝ่ายจิตใจ ฝ่ายวิญญาณ ฝ่ายนามธรรมอีกธาตุหนึ่ง ซึ่งเราไม่อาจจะพิสูจน์ได้ด้วยวิชาฟีสิคส์หรือเคมี อย่างนั้นมันก็ต้องเรียนวิชาวิทยาศาสตร์อย่างของพุทธเจ้า จึงจะรู้เรื่อง นามธาตุ หรือ อรูปธาตุ คือธาตุที่ไม่มีรูป และเป็นแต่เพียงนามหรือเรื่องทางจิต ทางเจตสิก ทางจิตใจ. ที่ว่ามาถึงแค่นี้ เรารู้มา ๒ ธาตุแล้ว.

สิ่งที่เรียกว่าความว่างนี้จะอยู่ในธาตุไหน ?

ถ้าใครคิดว่าความว่างเป็นรูปธาตุ เพื่อนก็หัวเราะตาย. บางคนอาจจะคิดว่าความว่างนี้คงจะเป็นนามธาตุ หรืออรูปธาตุ; อย่างนี้พระอริยเจ้าก็หัวเราะตาย หัวเราะคน ๆ นั้น. เพราะว่าความว่างนี้มันไม่ใช่ทั้งรูปธาตุและทั้งอรูปธาตุ. มันยังมีธาตุของมันอีกชนิดหนึ่ง ซึ่งไม่อยู่ในความหมายของคนธรรมดาจะพูดกัน ท่านเลยเรียกมันว่า นิโรธธาตุ.

วัตถุธาตุ หรือ รูปธาตุ นั้นก็หมายถึงของที่เป็นวัตถุนี้อย่างหนึ่งแล้ว จะเป็นรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส อะไรก็ตาม. แล้ว อรูปธาตุ นั้นหมายถึงจิตใจ จิตเจตสิกหรือความรู้สึกคิดนึกที่เกิดขึ้นในทางจิต ทางเจตสิก นี้เรียกว่าอรูปธาตุ. แล้วมันจะมีธาตุชนิดไหนอีกที่มันจะไม่ซ้ำกันกับสองธาตุนี้ ? มันก็มีได้ในทางเดียวเพียงว่าธาตุที่มันตรงกันข้ามจากสองอย่างนี้ และเป็นที่ดับสิ้นหายไปหมดของสองธาตุนี้ด้วย ท่านจึงเรียกมันว่า นิโรธธาตุ, บางทีก็เรียกว่า นิพพานธาตุ บางทีก็เรียกว่า อมตธาตุ.

ที่เรียกว่า นิโรธธาตุ หรือ นิพพานธาตุ นั้น ล้วนแต่แปลว่า ดับ. ธาตุแห่งความดับคือ ธาตุแห่งความดับของธาตุอื่น ๆ ทั้งหมด. หรือว่าธาตุเป็นที่ดับของธาตุอื่น ๆ ทั้งหมด.

ที่เรียกว่า อมตธาตุ แปลว่า ธาตุที่ไม่ตายนั้น หมายความว่าธาตุอื่น ๆ นอกจากนี้มันตายหมด มันตายได้ มันตายเป็น. ส่วนนิโรธธาตุนี้ ไม่เกี่ยวกับการเกิดหรือการตาย; แต่ว่ากลับเป็นที่ดับสิ้นของธาตุอื่น ๆ. สุญญตาก็คือสิ่งซึ่งอยู่ในธาตุพวกนี้

หรือเป็นธาตุพวกนี้จะเรียกว่า สุญญตธาตุ ก็ได้ เป็นธาตุอันเป็นที่ทำความว่างให้แก่ธาตุอื่น ๆ.

เพื่อความเข้าใจสิ่งที่เรียกว่า "ธาตุ" ชนิดที่ทำให้เข้าใจธรรมะได้แล้ว ต้องเรียนธาตุอย่างที่กล่าวมานี้ อย่าไปมัวหลงเข้าใจว่ารู้จัก ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม เท่านั้น แล้วก็พอแล้ว มันเป็นเรื่องของเด็กอมมือ. ก่อนพุทธกาลเขาก็พูดเขาก็สอนกันอยู่ มันต้องรู้ต่อไปถึงวิญญาณธาตุ คือ ธาตุทางนามธรรม หรือวิญญาณ แล้วก็อากาศธาตุ แล้วก็สุญญตธาตุกล่าวคือ ธาตุความว่างเข้าไปอีกทีหนึ่ง ซึ่งเป็นที่ดับหมดของ ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ วิญญาณ. แปลว่าเรามีธาตุที่ประหลาดที่สุดในพุทธศาสนานี้ เรียกว่าธาตุแห่งความว่าง หรือ สุญญตธาตุ หรือนิโรธธาตุ หรือ นิพพานธาตุ หรือ อมตธาตุ.

ดิน น้ำ ลม ไฟ นั้นมันอยู่ในพวก รูปธาตุ; ส่วนจิตใจ วิญญาณ เจตสิก อะไรต่าง ๆ นั้น มันอยู่ในพวก อรูปธาตุ; ส่วนนิพพานหรือสุญญตานี้ มันอยู่ในพวก นิโรธธาตุ.

ท่านต้องไปนั่งหาเวลาสงบ ๆ นั่งดูธาตุให้ทั่วทุกธาตุแล้วเห็นชัดว่ามันมีอยู่ ๓ ธาตุ อย่างนี้จริง ๆ ก็จะเริ่มพบสุญญตธาตุ หรือนิพพานธาตุ แล้วจะเข้าใจสิ่งที่เรียกว่า อนัตตา หรือสุญญตาที่เรากำลังกล่าวนี้ได้มากขึ้น.

เราอาจจะวางหลักได้ว่า ในตัวความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวกูว่าของกูนั่นแหละมันมีรูปธาตุ และอรูปธาตุ; แล้วในที่ว่างจากความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวกูว่าของกูนั่นแหละ มันมีนิโรธธาตุ; หรือจะกลับกันเสียก็ได้ว่า ถ้ามีนิโรธธาตุเข้ามา มันก็เห็นแต่ความว่าง : เห็นความว่างจากตัวกู–ของกูนี้ปรากฏชัดออกมา. ถ้าธาตุนอกนั้นเข้ามา มันก็เห็นเป็นรูป, เป็นนาม : เป็นรูป เป็นเสียง เป็นกลิ่น เป็นรส เป็นโผฏฐัพพะ, เป็นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อะไรยุ่งไปหมด, แล้วก็มีส่วนที่จะเกิดความยึดถือทั้งนั้น : ถ้าไม่ยึดถือในทางรัก ก็จะยึดถือในทางไม่รัก คือเกลียด.

ความยึดถือของคนเรามี ๒ อารมณ์นี้เท่านั้น คือพอใจ กับ ไม่พอใจ, เราเคยชินกันอยู่แต่กับ ๒ อารมณ์นี้เท่านั้น : เราสนใจกันอยู่แต่อารมณ์ที่น่ารัก เพื่อจะให้ได้มา, และสนใจอยู่แต่ที่จะหลบเลี่ยงอารมณ์เกลียดหรือทำลายมันเสีย; เรื่องมันก็วุ่นอยู่

ตลอดเวลาไม่มีว่าง. ถ้าให้ว่างจะทำอย่างไร ? ก็คือเราอยู่เหนือ หรือว่าชนะธาตุที่วุ่นเหล่านั้น มาอยู่กับธาตุที่ว่าง มันก็ว่างได้.

อีกอย่างหนึ่งท่านเรียก เพื่อแสดงคุณสมบัติของรูปธาตุว่า "เนกขัมมธาตุ". เนกขัมมธาตุ นี้เป็นเหตุให้ออกจากกาม, กามารมณ์. แล้วถัดมาธาตุที่สองเรียกว่า อรูปธาตุ ธาตุนี้เป็นเหตุให้ออกจากรูป, แล้วธาตุที่สามเรียกว่า นิโรธธาตุ นี้ธาตุเป็นเหตุให้ออกจากสังขตะ.

ถ้าพูดเป็นภาษาบาลีอย่างนี้เรื่องชักจะยุ่งขึ้นทุกที จะต้องพูดเป็นไทยจะดีกว่า คือว่าถ้าเรามองเห็นเนกขัมมธาตุ ก็จะเป็นเหตุให้ออกจากกาม—กามารมณ์ หมายความว่าเรา มองเห็นสิ่งที่ตรงกันข้ามจากกาม เห็นธาตุชนิดที่ตรงข้ามจากกามเรียกว่า เห็นเนกขัมมธาตุ. เห็นกามเป็นไฟ แล้วก็ไม่ถูกไฟนั้นเผาคือตรงกันข้ามอย่างนี้เรียกว่าเนกขัมมธาตุ. จิตที่โน้มไปสู่การออกจากกามนี้ เรียกว่าประกอบอยู่ด้วยเนกขัมมธาตุ.

ทีนี้สัตว์ทั้งหลายที่พ้นไปจากกามได้นั้น ไปติดอยู่ที่ของสวยงาม สนุกสนานที่ไม่เกี่ยวกับกาม ; แต่ว่ายังเกี่ยวกับรูป คือรูปธรรมที่บริสุทธิ์. อย่างพวกฤษี มุนี โยคี ติดความสุขในรูปฌาน เหล่านี้เป็นต้น, หรือบางทีเราเห็นคนแก่ ๆ บางคน ติดในเครื่องลายคราม ต้นบอน ต้นโกศล อะไรไม่เกี่ยวกับกาม แล้วหลงใหลยิ่งกว่ากามก็มี. อย่างนี้ก็สงเคราะห์เรียกว่า เป็นพวกติดอยู่ในรูปเหมือนกัน ออกจากรูปไม่ได้.

ถ้าจะออกจากรูปให้ได้ ก็ต้องมีความรู้เรื่องอรูปธาตุ คือธาตุที่เป็นไปเหนือรูป. ทีนี้มันจะไปติดอะไรอีก ถ้ามันหลุดรูปไปได้ ไม่ติดรูป หลุดรูปไปได้ก็ไปติดสิ่งที่มีปัจจัยปรุงแต่งทั่ว ๆ ไป ที่มากไปกว่านั้น ข้อนี้ก็ได้แก่กุศลธรรมทั้งปวง. อกุศลธรรมเราอย่าพูดถึงก็ได้ เพราะมันไม่มีใครเอา เพราะมีแต่คนเกลียด. แต่กุศลทั้งปวงที่ปรุงแต่งให้เป็นคนดีวิเศษเกิดในสวรรค์ ผื่นกันไม่มีที่สิ้นสุด นี้เรียกว่า สังขตะ คือสิ่งปรุงแต่ง. คนเราก็มัวเมาอยู่แต่ที่จะเป็นตัวตนเป็นของของตน : เป็นตัวตนอย่างสัตว์เดียรฉานไม่ดี ก็เป็นอย่างมนุษย์, เป็นอย่างมนุษย์ไม่ดี ก็เป็นอย่างเทวดา, เป็นอย่างเทวดาไม่ดี ก็เป็นอย่างมหาพรหม, เป็นอย่างมหาพรหม; แล้วก็มีตัวตนอยู่เรื่อย. อย่างนี้เรียกว่าสังขตะทั้งนั้น. ต่อเมื่อเข้าถึงนิโรธธาตุ มันจึงจะออกจากสังขตะได้.

นี่แหละธาตุสุดท้าย เป็นนิพพานธาตุ คือเป็นที่ดับสิ้นแห่งตัวกูและของกู. ถ้าดับได้สิ้นเชิงจริง ๆ ก็เป็นพระอรหันต์เรียกว่า อนุปาทิเสสนิพพานธาตุ. ถ้ายังดับไม่ได้สิ้นเชิงก็เป็นพระอริยเจ้าที่รอง ๆ ลงมา เรียกว่า สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ คือตัวกูยังมีเชื้อเหลืออยู่บ้าง ไม่ว่างทีเดียว หรือมันว่างได้แต่มันไม่ถึงที่สุด ไม่ใช่ ปรมํ สุญฺญํ.

รวมความแล้วเราจะต้องรู้ธาตุ คือหมายถึงส่วนประกอบแท้จริงของสิ่งทั้งปวงนี้ ให้เข้าใจในลักษณะอย่างนี้. คือว่าโดยหลักใหญ่แล้วมันจะมีอยู่คือ : รูปธาตุ – ธาตุที่มีรูป, อรูปธาตุ–ธาตุที่ไม่มีรูป, และนิโรธธาตุ–ธาตุซึ่งเป็นที่ดับทั้งของรูปและของอรูปอย่างนี้แล้วกล้าท้าว่า ไม่มีอะไรที่จะอยู่นอกไปจากคำ ๓ คำนี้.

นี่แหละเราลองเรียนวิทยาศาสตร์อย่างของพระพุทธเจ้ากันบ้าง ที่มันครอบงำทั้งฝ่ายกาย (physics) ฝ่ายจิต (mental) และฝ่ายวิญญาณ (spiritual) ; เป็นเหตุให้เรารู้จักสิ่งทั้งหลายทั้งปวงหมดครบถ้วนจริง ๆ เราจึงเรียกว่าเรารู้จักสิ่งทั้งหลายทั้งปวงจริง จึงจะไม่สามารถยึดมั่นถือมั่นสิ่งทั้งปวงได้อีกต่อไป. ไม่มีความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งทั้งปวงนั้นคือว่าง ความว่างของพุทธศาสนาเรามันต้องมีความหมายอย่างนี้.

ทีนี้ เราจะได้พูดกันถึง สิ่งประกอบเล็ก ๆ น้อย ๆ ให้ยิ่งขึ้นไปอีก เพื่อแวดล้อมความเข้าใจในเรื่องเกี่ยวกับความว่าง.

ในอุปริปัณณาสก์ มัชฌิมนิกาย มีพุทธภาษิตว่า สุญญตานี้เรียกว่ามหาปุริสวิหาร สุญญตาคือมหาปุริสวิหารแปลว่า ความว่างนั้นแหละคือวิหารของมหาบุรุษ คือว่ามหาบุรุษอยู่ในวิหารนี้ วิหารนี้ได้แก่ความว่าง. นี้หมายความว่า มหาบุรุษนั้นไม่มีจิตใจที่เที่ยวไปซอกแซกอยู่ที่มุมนั้นมุมนี้เหมือนปุถุชน แต่ว่ามีจิตใจอยู่ในความว่าง อยู่ด้วยความว่าง หรือเป็นความว่างเสียเลย ; ฉะนั้น จึงเรียกสุญญตาว่ามหาปุริสวิหาร โดยเฉพาะก็คือพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์นั่นเอง. ความว่างเป็นวิหารเป็นที่อยู่ของมหาบุรุษ ก็แปลว่าจิตใจของท่านอยู่ด้วยความว่าง คือมีลมหายใจอยู่ด้วยความว่าง.

พระพุทธเจ้าท่านตรัสยืนยันส่วนพระองค์เอง โดยเฉพาะว่า ตถาคตอยู่ด้วยสุญญตาวิหาร คือฆ่าเวลาอยู่ด้วยสุญญตาวิหารหรือให้ชีวิตล่วงไป ๆ ด้วยสุญญตาวิหาร. คือว่า เมื่อท่านกำลังแสดงธรรมสอนคน จิตของท่านก็ว่างจากตัวตนของตน, เมื่อไป

บิณฑบาต หรือทำกิจส่วนพระองค์ท่าน จิตของท่านก็ยังว่างจากตัวตนหรือของตน, หรือเมื่อท่านทรงพักผ่อนหาความสุขส่วนพระองค์ ที่เรียกว่ายามว่าง ทิววิหาร สุขวิ-หาร อะไรนี้ ; ท่านก็เป็นอยู่ด้วยความว่างจากตัวตนหรือของตน ท่านจึงทรงยืนยันแก่พระสารีบุตรว่า ตถาคตให้เวลาล่วงไปด้วยสุญญตาวิหาร.

นี้เราไม่พูดกันถึงบุคคลธรรมดาสามัญที่เป็นปุถุชน เราพูดถึงมหาบุรุษ พูดถึงพระพุทธเจ้า ว่าท่านมีลมหายใจอยู่อย่างไร ท่านอยู่ในโบสถ์วิหารอะไร. ถ้าเราอยากไปเห็นกุฏิวิหารของพระพุทธเจ้าแล้ว อย่าได้นึกถึงเรื่องอิฐเรื่องปูน เรื่องอะไรที่อินเดียกันนัก. ลองนึกถึงวิหารที่มีชื่อว่า "สุญญตาวิหาร" หรือ "มหาปุริสวิหาร" กันบ้าง ; แต่อย่าลืมว่ามันต้องเป็น "ปรมํ สุญฺญํ" คือว่างอย่างยิ่ง, สุญญตาขนาดว่างอย่างยิ่ง ไม่ใช่สุญญตาวอบ ๆ แวบ ๆ เหมือนพวกเราที่นั่งอยู่ที่นี่ กลับไปบ้านก็ไม่ว่างเสียแล้ว.

สุญญตาวิหาร หรือ มหาปุริสวิหาร นั้นหมายถึงว่างอย่างยิ่ง เพราะฉะนั้นจึงมีคำอีกคำหนึ่งซึ่งค่อนข้างจะยาวมากเรียกว่า "ปรมานุตตรสุญญตา" คือ ปรมะ + อนุต-ตระ + สุญญตา รวมกันทั้ง ๓ คำ เป็น ปรมานุตตรสุญญตา — สุญญตาที่ว่างเป็นอย่างยิ่งไม่มีอะไรอื่นยิ่งไปกว่า.

ข้อนี้ ถ้าระบุตาม คำเทคนิคของธรรมะ จะมีกล่าวถึงเจโตสมาธิที่ไม่มีนิมิตจนจิตว่างจากอาสวะ. เจโตสมาธิที่ไม่มีนิมิตที่จิตผ่องใสจนไร้อาสวะ นี้อาจจะเป็นอย่างกุปปธรรม หรืออกุปปธรรมก็ได้ คือว่าจะเป็นอย่างของคนที่จะกลับไปไม่ว่างอีก หรือว่าเป็นของคนที่ว่างเด็ดขาดไปก็ได้. ถ้าในขณะใดประกอบด้วยเจโตสมาธิประเภทที่ไม่มีนิมิตจะยึดถือ อะไรว่ามีตัวตนของตนแล้ว จิตกำลังผ่องใสไร้อาสวะอยู่ในเวลานั้นแล้วก็เรียกว่า "ปรมานุตตรสุญญตา" ได้ ซึ่งพระอริยเจ้าหรือพระอรหันต์นั้นท่านทำอยู่เป็นว่าเล่นคือเป็นไปเอง.

ถ้าเราเป็นปุถุชนจะเป็นโยคีที่สมบูรณ์กันสักที ก็ควรจะเข้าถึงเจโตสมาธินี้ให้ได้ ตามกาล ตามเวลา แม้จะไม่สิ้นอาสวะโดยเด็ดขาด ก็เป็นการไร้อาสวะอยู่ในบางโอกาส บางขณะ. แต่นี่เราไปยืมของท่านมา คือไปยืมของพระพุทธเจ้าหรือของพระอรหันต์มา สำหรับให้พวกเราลองดูบ้างเท่านั้น เพื่ออย่าได้ท้อถอยเสียทีเดียว. เพราะ

เหตุใด ?- เพราะเหตุว่าสิ่งที่เรียกว่าความว่างก็ดี ความหลุดพ้นก็ดี หรือนิพพานก็ดี มีได้ทั้งประเภทที่เด็ดขาดลงไป และประเภทที่ยังกลับไปกลับมาได้ สำหรับคนเราตามธรรมดา หรือยิ่งกว่านั้น ยังมีประเภทที่ประจวบเหมาะก็ยังได้ ในเมื่อสิ่งต่าง ๆ แวดล้อมเหมาะดี เราอาจมีจิตใจว่างอย่างนี้ได้สักชั่วโมงสองชั่วโมงก็ได้. แต่ว่าที่เป็นเรื่องเป็นราวนั้น คือ เราต้องตั้งใจประพฤติปฏิบัติกระทำให้มันว่างได้ ตามที่เราสามารถกระทำได้.

ที่แท้จริงนั้น ที่เป็น ปรมานุตตรสุญญตาจริง ๆ นั้นท่านหมายถึงว่าได้ทำลาย โลภะ โทสะ โมหะ ความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวตนไปเด็ดขาด เป็นสมุจเฉทปหานไปจริง ๆ แล้ว. เพราะฉะนั้น เมื่อจะกล่าวถึงสุญญตาสุดยอด ท่านต้องบัญญัตินามมันไว้ว่า ปรมานุตตรสุญญตา.

เรื่องสุญญตาสุดยอดนี้ ถ้าลองเหลือบดูให้ต่ำๆ ลดหลั่นไปตามลำดับ ก็จะเข้าใจ.

สุญญตาที่ต่ำ ๆ หรือรอง ๆ ลงมา คือถ้าไล่จากทางสูงคือเอาปรมานุตตรสุญญตาเป็นสุดยอดแล้ว ที่ลดต่ำลงมาก็คือ แนวสัญญานาสัญญายตนะ นี้เป็นความว่างที่รองลงมา, แล้วก็ อากิญจัญญายตนะ รองลงมาอีก วิญญาณัญจายตนะรองลงมาอีก, อากาสานัญจายตนะ รองลงมาอีก, แล้วปฐวีสัญญา รองลงมาอีก, แล้วก็อรัญญสัญญารองลงมาอีก.

นี่มองจากข้างบนสุดลงมาหาพื้นต่ำ นี้เข้าใจยาก ดูไปจากพื้นต่ำ ดีกว่า คือ ให้ค่อย ๆ เงยขึ้นไปข้างบน.

อันแรกที่สุดที่เรียกว่า อรัญญสัญญา — มีความสำคัญมั่นหมายว่าเป็นป่า. นี่ถ้าที่ในบ้านในเมืองนี้มันวุ่น เราลองทำความสำคัญมั่นหมาดด้วยจิตใจว่าเป็นป่า เหมือนอยู่ในป่า หรือออกไปอยู่ป่าจริง ๆ แล้วทำสัญญาว่าป่า ; ให้มีความว่าง มีความสงัดจากเสียงรบกวน มันก็เรียกว่าว่างชนิดหนึ่งมาแล้ว. เพียงแต่ทำสัญญาว่าป่าเท่านั้น ก็ได้สุญญตาเด็กเล่นขึ้นมาแล้ว.

สูงขึ้นไปอีก ปฐวีสัญญา — ทำความมั่นหมายว่าดินคือสักว่าดินเท่านั้น. ดินก็หมายความว่าธาตุดิน รู้สึกสิ่งต่าง ๆ เป็นธาตุดินไปหมด ก็อาจจะกำจัดความกำหนัดในกามารมณ์ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ได้. นี่ก็เป็นสุญญตาที่สูงกว่าเด็กอมมือจึงควรที่คนหนุ่มคนสาวจะลองดู.

ถ้าจะให้มันสูงขึ้นไปอีกก็ต้องทำสัญญาเป็น อากาสานัญจายตนะ — ทำความรู้สึกว่าทั้งหมดมีแต่อากาศที่ไม่มีที่สิ้นสุด. อากาศนี้คือความว่างชนิดหนึ่งเหมือนกัน แต่ยังไม่ถึงสุญญตา. ที่ว่างที่โล่งไม่มีอะไร นี้ก็ยังได้ความว่างหรือสุญญตาที่สูงขึ้นไป.

ทีนี้อย่าไปสนใจในเรื่องความว่าง ที่ว่าง ที่โล่งนั้นให้สนใจเรื่องที่ละเอียดกว่านั้น จับตัวได้ยากกว่าคนอื่น คือวิญญาณอย่างนี้เรียกว่า วิญญาณัญจายตนะ — ทำในใจไว้ว่า ไม่มีอะไรนอกจากมีแต่วิญญาณที่ไม่มีที่สิ้นสุด มิแต่วิญญาณธาตุที่ไม่มีที่สิ้นสุดเหล่านี้ก็ยังว่างยิ่งขึ้นไปอีก.

ถ้าจะให้สูงขึ้นไปกว่านั้นก็เป็นสุญญตาประเภททำในใจถึง อากิญจัญญายตนะ — ว่าไม่มีอะไรเลย ที่แท้มันไม่มีอะไรเลย คือว่าจะไม่ให้จิตไปกำหนดถึงอะไรเลย กำหนดความไม่มีอะไรเลย แต่ยังรู้สึกอยู่ว่าไม่มีอะไรเลย อย่างนี้ก็เป็นว่างขึ้นไปอีก.

ที่ได้ขึ้นไปอีกทีหนึ่งก็คือ เนวสัญญานาสัญญายตนะ — ทำความรู้สึกอยู่ด้วยความไม่รู้สึก เรียกว่าจะเหมือนกับคนเป็นก็ไม่ใช่ คนตายก็ไม่ใช่ คือ มีสัญญาก็ไม่ใช่ไม่ใช่; หมายถึงการไม่ทำสัญญาในอะไรเลย มีความรู้สึกอยู่แต่ว่าไม่ทำสัญญาว่าอะไรเลย, ละเอียดยิ่งขึ้นไป ๆ จนถึงกับว่าคนนั้นเรียกว่าคนตายแล้วก็ไม่ใช่ คนเป็นอยู่ก็ไม่เชิง; อย่างนี้ก็เรียกว่าว่างเหมือนกัน.

ว่างทั้ง ๖ ระดับนี้ ไม่ชื่อว่าสุญญตาอย่างที่ว่า คือไม่ใช่ปรมานุตตรสุญญตา; เป็นแต่เพียงท่านแสดงให้เห็นว่าที่ว่าว่าง ๆ นี้มันว่างขึ้นมาได้อย่างไร, มันว่างยิ่งขึ้นไปๆๆ ได้อย่างไร. แต่ถึงอย่างนั้นมันก็ยังไม่ใช่ว่างอย่างมหาปุริสวิหารมันว่างอย่างที่พวกฤษี มุนีก่อนพุทธกาล หรือในครั้งพุทธกาลได้ค่อย ๆ คลำไป ๆ ๆ จนมาพบและจนมุมอยู่ที่นี่ ไม่รู้ว่าจะไปทางไหนอีก; จนกระทั่งพระพุทธเจ้าทรงพบสุญญตาแท้ที่เป็นมหาปุริสวิหารหรือปรมานุตตรสุญญตา อย่างที่กล่าวแล้วนั่นเอง.

อรรถกถาเรียกความรู้สึกต่อสุญญตานี้ว่า สุญญตาผัสสะ หรือ สุญญโตผัสโส. พวกเรารู้จักกันแต่ผัสสะทางตา ผัสสะทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ในรูปในเสียง ในกลิ่น ในรส ในโผฏฐัพพะ ในธัมมารมณ์; ไม่เคยมีสุญญตาผัสสะ ไม่เคยผัสสะต่อสุญญตา เพราะว่าเรารู้จักกันแต่รูปธาตุ อรูปธาตุ ไม่รู้เรื่องนิโรธธาตุ.

เมื่อไรเรารู้เรื่องนิโรธธาตุ เราจะได้ผัสสะอันใหม่ คือ สุญญตาผัสสะ อย่างที่อรรถกถาเรียก แล้วอันนี้มันเป็นชื่อของอริยมรรคในขั้นทำลายกิเลสได้จริง. ต่อเมื่อสร้างอริยมรรคที่ทำลายกิเลสได้จริง และทำลายกิเลสอยู่ขณะนั้นเรียกว่า "สุญญตาผัสสะ" คือเราได้เอามือไปแตะสุญญตาเข้าแล้ว นี่พูดอย่างอุปมา ว่าเหมือนกับเราเอามือไปแตะสุญญตาเข้าแล้ว คือ จิตของเราได้สัมผัสกันเข้ากับความว่าง.

ความว่างในลักษณะที่เป็นผัสสะ เช่นนี้ มันหมายถึงอริยมรรคของคนที่เห็นอนัตตา คือ อนัตตนุปัสสนา—เห็นว่าไม่มีตัวตนไม่มีของตน เป็นสักแต่ว่าธรรมชาติเรื่อยไปยิ่งขึ้น ๆ เป็นอริยมรรคทำนองนี้อยู่แล้ว ก็เรียกว่าสุญญโตในที่นี้, แล้วผัสสะใดเกิดขึ้นในขณะแห่งมรรคนั้น ผัสสะนั้นเรียกว่า "สุญญโตผัสโส" หรือสุญญตาผัสสะ คือการแตะต้องสุญญตา.

อนัตตานุปัสสนาที่ทำให้มีการอย่างนี้ได้ นี้มันสืบต่อมาจากการเห็นทุกข์ คือ อนันตตานุปัสสนา จะต้องสืบต่อมาจากทุกขานุปัสสนา เหมือนกับว่าไปขยำเอาไฟเข้าแล้ว มันร้อนอย่างนี้ มันจึงจะรู้ว่าไฟนี้ไม่ใช่สิ่งที่ควรขยำเลย หรือว่าธรรมทั้งปวงนี้ไปขยำเข้าแล้วก็เป็นไฟขึ้นมา แล้วธรรมทั้งปวงนี้ไม่ควรขยำเลย คือไม่ควรไปยึดมั่นถือมั่นมันเลย.

ความเจนใจทางวิญญาณ — spiritual experience ของเรามากพอ ในการที่ว่ามันไหม้เอาอย่างไร มันเผาเอาอย่างไร มันร้อยรัด หุ้มห่อ ทิ่มแทง พัวพัน เผาลนอย่างไร อย่างนี้เรียกว่า "ทุกขานุปัสสนา".

ความเจนใจทางวิญญาณ — spiritual experience ในขั้นนี้เรียกว่า ทุกขานุปัสสนา เป็นเหตุให้เกิดอนัตตานุปัสสนา หรือสุญญตานุปัสสนาขึ้นมา เพราะฉะนั้นผัสสะต่อธรรมะ คือผัสสะที่รู้สึกต่อธรรมะ ขณะนั้นเรียกว่า "สุญญตาผัสสะ".

ทีนี้จะต้องคิดต่อไปถึงว่า บางคนเขาค้านว่า ถ้าไม่ถึงนิพพานจะรู้เรื่องนิพพานได้อย่างไร. อย่างว่าไม่เคยไปยุโรปจะเห็นยุโรปได้อย่างไร ? นี้มันไม่ใช่เรื่องทางวัตถุ มันเป็นเรื่องในทางจิตใจ คือจิตใจของคนเรานี้ว่าง เป็นการชิมลองอยู่ได้เองแล้ว เหมือนกับอาตมาบอกว่า เดี๋ยวนี้ทุกคนอยู่ที่นี่ส่วนมากจิตยังว่างอยู่ แต่ว่างเป็นการชิมลองอย่างนี้ให้ขยันดู.

ในนิเทศของการปฏิบัติ อานาปานสติ ตอนจิตตานุปัสนา ที่ว่าเพ่งดูจิตตามที่เป็นจริงอย่างไรนั้น ได้มีตอนกล่าวถึงว่า ถ้าจิตมีราคะก็รู้ว่าจิตมีราคะ ถ้าจิตมีโทสะก็รู้ว่าจิตมีโทสะ ถ้าจิตมีโมหะก็รู้ว่าจิตมีโมหะ จิตหดหู่ก็รู้ว่าจิตหดหู่ จิตไม่หดหู่ก็รู้ว่าจิตไม่หดหู่ จิตวิมุตติก็รู้ว่าจิตวิมุตติ จิตไม่วิมุตติก็รู้ว่าจิตไม่วิมุตติ. นี้คือความหมายของคำว่าว่าง หรือไม่ว่างนั่นเอง. ให้เราดูที่จิตของเรานี้กำลังวิมุตติ คือว่างจากสิ่งทั้งปวงอยู่หรือว่าจิต ของเรากำลังถูกจับกุม ยึดถือ อยู่ด้วยสิ่งใด.

ในการปฏิบัติขั้นต้นเพียงขั้นนั้นก็ยังสอนให้ดูจิตที่ว่าง หรือจิตที่วิมุตติอยู่แล้ว ซึ่งมันมีให้ดูในภายใน ไม่ใช่คาดคะเนเอาตามตัวหนังสือที่เคยอ่าน.

เป็นอันว่านิพพานหรือความว่าง หรือสุญญตานี้ มีให้ดูเป็นสิ่งที่มีให้เราดูได้แม้ในขณะที่เป็นปุถุชนอย่างนี้ เพราะว่ามันมีความว่างอย่างตทังควิมุตติอยู่บ้าง คือบังเอิญเหมือนอย่างที่กำลังเป็นอยู่เดี๋ยวนี้ เรียกว่าบังเอิญเป็น ตทังควิมุตติ ถ้าได้แวดล้อมอะไรอย่างนี้แล้ว จิตยังว่างอยู่ อย่างนี้ก็ว่างเหมือนกัน. หรือถ้าใครไปทำสมาธิถูกวิธี จิตมันว่างสบายไปหมด ยิ่งกว่าความสุขชนิดไหนหมดก็ยังได้ นั่นเป็นวิกขัมภนวิมุตติ. ไม่ต้องพูดถึง สมุจเฉทวิมุตติ ที่เป็นของพระอรหันต์; เราก็ยังมีความว่างมาดูเป็นตัวอย่างได้ เหมือนกับตัวอย่างสินค้าของพระพุทธเจ้า ถ้าใครสนใจก็พอจะหาดูได้จากตัวของตัวเอง

เราควรจะทำอานาปานสติไปตามลำดับ ของกายานุปัสสนา เวทนานุปัสสนา จิตตานุปัสสนา ธัมมานุปัสสนา จะเป็นการชิมความว่างเรื่อยไปตั้งแต่ต้นจนปลายทั้งนั้น ในที่สุดก็จะเข้าใจความว่าง เพราะมองเห็นโทษของความยึดมั่นถือมั่นแล้วจิตก็จะหันไปพอใจในอายตนะนั้น คือนิพพานหรือความว่างขึ้นมาได้ทันที.

นี่แหละเรียกว่าเราดูความว่างไปได้เรื่อย ๆ ดูสุญญตาไปได้เรื่อย ๆ ก่อนที่จะถึงปรมสุญญตา เป็นการก้าวหน้าไปตามกฎของมันเอง หรือว่ากฎของธรรมชาติเองที่ว่ารู้เห็นสิ่งใดด้วยตนเอง อย่างมั่นคง แล้วก็เป็นไปได้อย่างมั่นคง ไม่โยกเยกเหมือนความรู้ที่มาจากการได้ยิน ได้ฟัง หรือว่าเป็นความรู้ที่เป็นมายา ทำนองนั้น.

ที่จะเป็นความสุขขึ้นมาได้อย่างไรนั้น เราไม่ต้องทำหรอก เราไม่ต้องอธิบาย หรือไม่ต้องไปทำให้ยุ่งยาก เราทำให้ว่างเถอะมันก็พอแล้ว คือทำให้ว่างจาก โลภะ โทสะ

โมหะ คือว่างจากความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวเราว่าของเรา แล้วมันก็ว่างจาก โลภะ โทสะ โมหะ. เมื่อว่างจาก โลภะ โทสะ โมหะ ก็คือว่างจริง ๆ มันเป็นคำ ๆ เดียวกัน ; เมื่อนั้นความทุกข์ทั้งปวงก็จะหมดไป แม้แต่กรรมก็ยังหมดไปเอง.

ในบาลีอังคุตตรนิกาย ยืนยันในข้อที่ว่า กรรมหมดไปเอง ในเมื่อว่างจาก โลภะ โทสะ โมหะ หรือว่างจากตัวกู—ของกู ซึ่งพูดกันให้สั้น ๆ ในที่นี้ก็ว่า ถ้ามันว่างจากความยึดมั่นถือมั่นว่าเรา — ว่าของเราแล้ว กรรมก็จะหมดไปเอง ; หมายความว่า หมดไปทั้งกรรม และวิบากของกรรม และกิเลสซึ่งเป็นเหตุให้ทำกรรม มันหมดพร้อมกันไปเอง. เพราะฉะนั้นเราไม่ต้องไปกลัวกรรม กลัวจะต้องเป็นไปตามกรรม. เราไม่ต้องไปสนใจกับเรื่องกรรม แต่เราสนใจกับความว่าง ทำความว่างให้แก่ตัวกู และของกูได้แล้วกรรมย่อมสลายไปหมดสิ้นไม่มีการที่จะต้องเป็นไปตามกรรม.

นี่แหละจุดนี้เป็นสิ่งที่สามารถทำให้คนอย่างองคุลีมาลเป็นพระอรหันต์ได้ที่ตรงนั้น. อย่าอธิบายผิด ๆ อย่างที่เขาอธิบายกันว่า ไม่ฆ่าคนแล้วก็เป็นพระอรหันต์ หรือว่าพระพุทธเจ้าตรัสตอบแก่องคุลีมาลว่า "ฉันหยุดแล้ว แกไม่หยุด แกไม่หยุด ก็คือยังฆ่าคนอยู่" แล้วองคุลีมาลก็หยุดฆ่าคน แล้วจึงเป็นพระอรหันต์.

อย่างนี้คนนั้นอธิบายเอาเองต่างหาก, แล้วยังเป็นการตู่พระพุทธเจ้าอย่างยิ่ง. เพราะคำว่า "หยุด" ของพระพุทธเจ้านี้ ท่านหมายถึงหยุดการมีตัวกู หยุดมีของกู. หยุดมีตัวเรา หยุดมีของเรา หยุดความยึดมั่น นั้นคือความว่าง ; เพราะฉะนั้น ความว่างนั่นแหละคือความหยุด. ความหยุดชนิดนี้เท่านั้นที่จะทำองคุลีมาลให้เป็นพระอรหันต์ได้ ไม่ใช่หยุดฆ่าคน.

หยุดฆ่าคนนั้น ใคร ๆ ก็ไม่ฆ่าคนอยู่แล้ว ทำไมไม่เป็นพระอรหันต์ ? เพราะเหตุที่ว่าความหยุด หรือหยุดที่แท้นั้นมันคือความว่าง จนไม่มีตัวเราที่จะอยู่ที่ไหน หรือจะไปที่ไหน หรือจะมาที่ไหน หรือจะทำอะไร นั้นมันจึงจะหยุดแท้ ; ถ้ายังมีตัวเราอยู่แล้วมันหยุดไม่ได้.

เราควรจะเข้าใจคำว่า "ว่าง" นี้ คือคำ ๆ เดียวกับคำว่า "หยุด" ที่พระพุทธเจ้าสั่งองคุลีมาลคำเดียว แล้วกลายเป็นพระอรหันต์ไปได้ ทั้งที่ฆ่าคนมามือยังเลือดแดง ๆ

อยู่, หรือว่าแขวนคะแนนคนที่ฆ่าไปแล้ว ด้วยกระดูกนิ้วมืออยู่ที่คอตั้ง ๙๙๙ หรือ ๙๙ ซึ่งแปลว่ามันมากเต็มที. นั่นแหละคือไม่หยุด ; มันมีความยึดมั่นถือมั่นอะไรจนวิ่งป่วนไปหมดไม่หยุด.

ทีนี้ กรรมจะหมดไปเอง หรือว่า จะถึงความหยุดก็ต้องอาศัยคำ ๆ เดียว คือความว่างจากตัวกู—ของกู ไม่ยึดมั่นถือมั่นในธรรมทั้งปวง.

การกระทำให้ว่างนี้ จัดว่าเป็นการทำโยคะในทางพุทธศาสนา ก็ได้ คือเราดูกันที่ตัวการกระทำให้ว่างนี้ นี่แหละเรียกว่าโยคะ. มันเป็นโยคะสูงสุด ถึงขั้นที่เรียกว่ายอดของโยคะ กล่าวคือชั้นราชโยคะ อะไรนั้น. ในที่เช่นนี้ แม้เราจะยืมคำว่าราชโยคะในฝ่ายเวทานตะมาใช้ก็ได้ ซึ่งมีความหมายว่ายอดสุดของโยคะ แต่ราชโยคะอย่างเขามีตัวตนถึงที่สุด.

สำหรับพุทธศาสนาเรา โดยเหตุที่ พระพุทธเจ้าตรัสว่า อริยสัจจทัสนะ คือโยคะ ; นั่นก็แปลว่า โยคะในพุทธศาสนานี้ก็มี แต่มันหมายถึงการทำความว่างให้แจ้งออกมา ให้ปรากฏออกมา. เพราะฉะนั้น การกระทำอันใดที่เป็นไปเพื่อให้ความว่างปรากฏขึ้นมาแล้ว การกระทำอันนั้นเรียกว่า "โยคะ" ได้เหมือนกัน.

ถ้าใครจะอยากใช้คำว่าโยคะ หรือชอบพูดถึงโยคะอยากมีโยคะอะไรนี้ ต้องมีให้ถูกอย่างนี้ จึงจะสมกับที่พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้ว่า โยคะคืออริยสัจจทัสสนะ — การทำของจริงที่สุดให้ปรากฏออกมา เรียกว่า โยคะ แล้วเราก็เอามาใช้กันกับการทำทุกอย่างในทางจิตใจ เพื่อให้หยุดในทางจิตใจ เพื่อให้หยุดความยึดมั่นถือมั่นว่าเรา ว่าของเราเสีย ; นี่แหละคือโยคะ. เราจะเอาคำว่าโยคะคำไหนของพวกอื่นมาใช้มาเรียกก็ได้ทั้งนั้น มันจะมีความหมายที่ปรับให้เข้ากันได้ทั้งนั้น ; อย่างกรรมโยคะ ให้ทำความไม่เห็นแก่ตัวให้ประพฤติประโยชน์ของผู้อื่นดายไป อย่างนี้เราก็มี. ถ้าว่าเราอย่ามีตัวเรา — มีของเรา เราอย่ามีความรู้สึกว่าตัวเราว่าของเราอย่างนี้ เราทำไปเถอะมันจะเป็นกรรมโยคะไปหมด.

แม้จะเป็นเป็นโยคะชั้นต่ำ ๆ เตี้ย ๆ คือการทำบุญ ทำกุศล ทำความดี ความงามเสียสละแก่ผู้อื่น ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์อย่างนี้ ต้องทำด้วยจิตที่ว่าง ว่างจากตัวกู

ว่างจากของกู. อย่าให้ความรู้สึกแล่นหรือน้อมเอียงไปในทางว่าของฉัน หรือตัวฉัน มัน ก็เป็นโยคะไปหมด.

นี่แปลว่า ไม่ต้องแสวงหาโยคะอย่างอื่น จะเป็นชื่อสักกี่สิบโยคะ กี่ชนิดโยคะ ก็ตาม ต้องนับว่าเป็นอันทำโยคะทั้งสิ้น กล่าวคือการทำตัวตนหรือของตนให้หมดคือ ทำความว่างให้ปรากฏขึ้นมา.

เท่าที่กล่าวมา ค่อนข้างจะยืดยาวนี้ ก็เพื่อจะให้เข้าใจเรื่อง "ความว่าง" คำเดียว. ความว่างจากกิเลส ก็คือ ว่างจากความรู้สึกว่าตัวกู–ของกู; แล้วว่างจากความทุกข์นั้นมันแน่นอน เพราะเมื่อว่างจากกิเลสแล้วก็ว่างจากความทุกข์, ว่างจากตัวกู — ของกูอย่างเดียวนั้นจะว่างหมดจากทุกสิ่ง. และสภาพอันนั้นเป็นนิโรธาตุ; ไม่ใช่ธาตุน้ำ ธาตุดิน ธาตุไฟ ธาตุลม ไม่ใช่อากิญจัญญายตนะ ไม่ใช่อากาสานัญจายตนะ ไม่ใช่วิญญาณัญจายตนะ อะไรเยอะแยะ ล้วนแล้วแต่พระพุทธเจ้าท่านปฏิเสธว่ามันไม่ใช่ทั้งนั้น. มันมีแต่นิโรธธาตุ เป็นความว่างจากตัวกู–ของกู เป็นที่ดับแห่งกรรมเป็นที่ดับแห่งกิเลสเป็นที่ดับแห่งความทุกข์.

ข้อสุดท้ายที่เราจะต้องนึก ก็คือว่าสิ่งนี้เป็นของที่เนื่องกันอยู่กับทุกสิ่ง ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น. อย่าลืมเสียว่า ทุกสิ่งไม่มีอะไรนอกจากธรรมะ ธรรมะก็ไม่มีอะไรนอกจากธรรมชาติ ธรรมดา หรือความที่มันเป็นเช่นนั้นเอง เป็น ตถตา เพราะฉะนั้นมันจึงว่างจากตัวตนของตนอยู่แล้ว.

แต่ธรรมะประเภทโง่ ประเภทหลง ประเภทอวิชชามันคอยโผล่ขึ้นมาเรื่อย เพราะเป็นการอยู่ หรือชีวิตประจำวัน หรือ วัฒนธรรมของเราสมัยนี้ มันให้โอกาสแก่ธรรม ฝ่ายตัวกู ฝ่ายของกู คือ ฝ่ายอวิชชา ไม่ได้ให้โอกาสแก่ฝ่ายวิชชา; เพราะฉะนั้นเราจึงต้องถูกลงโทษด้วย original sin คือบาปดั้งเดิมของเรา ที่พอเกิดมาแล้วก็มีแต่จะหลงไปในทาง autonomy นี้เรื่อยไป ไม่เข็ดหลาบ. แม้เป็นหนุ่มเป็นสาวก็ยังไม่รู้สึก เป็นกลางคนแล้วก็ยังไม่รู้สึก เป็นคนแก่คนเฒ่าแล้วก็ยังไม่รู้สึกก็มี. ถ้าอย่างไรก็ควรที่จะรู้สึกในเมื่อกลางคน หรือเมื่อยามแก่เฒ่าจะได้พ้นโทษ จะได้ออกจากกรงขังแห่งวัฏฏสงสาร จะได้รับอิสรภาพ สู่ที่โล่งที่แจ้ง ที่ไม่มีขอบเขต ไม่มีอะไรจำกัด.

เมื่อพุทธศาสนาแผ่ไปถึงเมืองจีน คนจีนสมัยโบราณเขามีสติปัญญาเฉลียวฉลาดรับเอา, ได้เกิดวรรณกรรมอย่างของเว่ยหล่าง หรือของ ฮวงโป ขึ้นมา; อธิบายเรื่องจิต เรื่องธรรมะ เรื่องพุทธะ เรื่องหนทาง เรื่องความว่างให้เข้าใจกันได้ด้วยถ้อยคำเพียงไม่กี่คำ. คือโผล่ขึ้นมาประโยคแรกก็ชี้ว่า จิตก็ดี ธรรมะก็ดี พุทธะก็ดี หนทางก็ดี ความว่างก็ดี คือสิ่งเดียวกัน มันเท่านี้ก็พอแล้ว ไม่ต้องพูดอะไรอีกแล้ว. ประโยคเพียงเท่านี้พอแล้ว มันเท่ากับพระไตรปิฎกทั้งหมดได้เหมือนกัน; แต่มันไม่อาจเข้าใจเลยก็ได้.

ยิ่งพวกเราที่ศึกษาปฏิบัติกันอยู่ในแบบนี้แล้ว ไม่มีทางที่จะเข้าใจประโยคนี้ได้เลย ควรที่จะละอาย มีหิริโอตตัปปะในเรื่องนี้กันเสียบาง มันจะได้ดีเร็ว ๆ. และยิ่งกว่านั้น พุทธบริษัทเมืองจีน ยังพูดก้าวไปถึงว่า ความว่างนี้มันเป็นอยู่แล้วแต่เราไม่เห็นเอง.

อาตมาอาจจะพิสูจน์ได้เหมือนกับที่พูดอยู่แล้วอยู่เล่าว่า ทุกคนที่นั่งอยู่ที่นี่มีจิตว่างอยู่เองแล้วในขณะนี้ แต่ก็หามองเห็นไม่ และไม่ยอมรับว่านี่เป็นความว่างเสียด้วยซ้ำไป.

นี่แหละฮวงโปจึงด่าว่า คนพวกนี้เหมือนกับ คนที่เพชรติดอยู่ที่หน้าผากแล้วก็ไม่รู้; แล้วก็เที่ยววิ่งหาไปรอบ ๆ โลก หรือบางทีก็นอกโลก ไปหาที่เมืองนรก เมืองสวรรค์ เมืองพรหมโลก เมืองอะไรต่ออะไร, หารอบ ๆ โลกมนุษย์นี่ยังไม่พอยังไปเที่ยวหาเสียหลาย ๆ โลก ทำบุญสักหมื่นบาท แล้วจะได้ไปสวรรค์ ก็จะไปพบอะไรที่ต้องการ. อย่างนี้ เรียกว่าไม่ดูของที่ติดอยู่แล้วที่หน้าผาก แล้วก็จะไปหาที่รอบ ๆ โลกหรือโลกอื่น ๆ ไปอีก. เพราะฉะนั้น ขอให้ดูให้ดีสักหน่อยเท่านั้น ว่ามันอยู่ที่หน้าผากแล้วอย่างไร แล้วมีวิธีที่จะคลำพบสิ่งที่อยู่ที่หน้าผากแล้วได้อย่างไร.

พอพูดเรื่อง วิธีคลำให้พบ เขาก็พูดอย่างเหนือเมฆ หรืออะไรทำนองนั้นยิ่งขึ้นไปอีก ว่า "ไม่ต้องทำอะไร" คืออยู่นิ่ง ๆ ไม่ต้องทำอะไร แล้วมันก็จะว่างอยู่เอง.

คำว่า "อยู่นิ่ง ๆ ไม่ต้องทำอะไรนี้" มันมีความหมายมากอยู่ คือว่าเรามันซุกซน เรามันสัปดน เที่ยวรับเอาอารมณ์ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกายเข้ามา; รับเข้ามาแล้วยังโง่พอที่จะเปิดโอกาสให้ธรรมะฝ่ายอวิชชานั้น ขึ้นนั่งแท่งบัญชางานเสียเรื่อย มันจึงเป็นไปแต่ในทางยึดมั่นถือมั่นว่าตัวกู—ว่าของกู เรียกว่าซนไม่อยู่นิ่ง ๆ.

ถ้าอยู่นิ่ง ๆ ก็หมายความว่าไม่รับเอาอารมณ์มา หรือว่าอารมณ์มากระทบก็ให้มันตายด้าน เหมือนเคลื่อนกระทบฝั่ง. เมื่อตาเห็นรูปก็สักแต่ว่าเห็น เป็นต้น นี้เรียกว่าไม่รับเข้ามา. หรือว่าทำอย่างนั้นไม่ได้ มันเลยไปเป็นเวทนา คือพอใจหรือไม่พอใจเสียแล้ว ก็ให้หยุดอยู่เพียงแค่นั้น อย่าได้อยากต่อไปอีก ตามความพอใจหรือความไม่พอใจ : อย่างนี้ก็พอที่จะให้อภัยว่ายังอยู่นิ่ง ๆ อยู่ได้ เรื่องมันจะได้หยุดอยู่เพียงแค่นั้น. ถ้าพอใจแล้วทำอะไรต่อไปยืดยาว เดี๋ยวตัวกู—ของกู ก็โผล่มา, หรือว่าถ้าไม่พอใจแล้วก็ทำอะไรไปตามความไม่พอใจ ; มันก็เป็นตัวกู—ของกู โผล่ออกมามันก็วุ่นไปหมด และเป็นความทุกข์ ; นี้เรียกว่า ไม่อยู่นิ่ง ๆ.

คำว่า "อยู่นิ่ง ๆ" ของเว่ยหล่าง หรือฮวงโปก็ตามนั้นได้แก่การปฏิบัติ ตามที่พระพุทธเจ้าสอน ให้เห็นสิ่งทั้งปวง โดยความไม่ควรยึดมั่นถือมั่น ว่าตัวเรา—ว่าของเรา นั่นเอง.

"อยู่นิ่ง ๆ" คำนี้มันมีความหมายอันเดียว อย่างเดียวกับประโยคที่ว่า "สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสาย" นั่นเอง เพราะว่าถ้าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น ; แล้ว ธุระอะไรจะไปยุ่ง หรือเข้าไปที่สิ่งเหล่านั้นให้มันวุ่น ทำไมไม่อยู่นิ่ง ๆ. เพราะฉะนั้น คำว่า "อยู่นิ่ง ๆ" จึงมีความหมายอย่างนี้.

เราจงดูให้เห็นความว่าง ที่พึงประสงค์ การที่กล่าวว่ามีความว่างชนิดที่ก่อให้เกิด ความหยุด หรือความสะอาด ความสว่าง ความสงบอะไรก็ตาม นี้ยังพูดอย่างสมมติ; เพราะว่า ถ้าพูดอย่างความจริง หรือพูดอย่างถูกต้องแล้ว มันไม่มีอะไรนอกจากความว่างเพียงสิ่งเดียวเท่านั้น. แล้วความว่างนั้นมันไม่ก่อให้เกิดอะไร เพราะว่าความว่างนั้นมันเป็นตัวธรรมะตัวพุทธะ ตัวสังฆะ ตัวหนทาง ตัวสะอาด ตัวสว่าง ตัวสงบอะไรหมดอยู่ที่ตัวความว่างนั้น.

ถ้ายังพูดว่าความว่างเป็นเหตุให้เกิดนั่นเกิดนี่แล้วก็แปลว่า เรายังไม่รู้ถึงที่สุดยังไม่ใช่ว่างถึงที่สุด ; เพราะถ้าว่างถึงที่สุดแล้วมันไม่ต้องทำอะไร. อยู่นิ่ง ๆ มันก็เป็นพุทธะ ธรรมะ สังฆะ สะอาด สว่าง สงบ นิพพาน อะไรในตัวนั่นเอง ในตัวที่ไม่ปรุงแต่งให้เป็นอะไรขึ้นมานั่นเอง.

เมื่อจะสอนคนเขลา ๆ โดยวิธีที่ง่ายที่สุด ให้รู้จักสังเกตความว่างนั้น ฮวงโปได้ให้ปริศนาไว้อันหนึ่งว่า "ให้ดูที่จิตของเด็กก่อนที่จะปฏิสนธิ". อาตมาก็ฝากท่านทั้งหลายไว้ให้ไปหาดู จิตของเด็กที่ก่อนจะมาปฏิสนธิในครรภ์นั้นมันอยู่ที่ไหน ถ้าหาอันนี้พบแล้วจะหาความว่างพบ ง่าย ๆ เหมือนกับคลำพบของที่มีอยู่ที่หน้าผากแล้ว.

ขอสรุปว่า เรื่องความว่างนี้ไม่ใช่เรื่องอื่น คือ เรื่องทั้งหมดของพุทธศาสนา; อาจกล่าวว่าพระพุทธเจ้าหายใจเข้าออกอยู่ด้วยความว่าง, หรือว่ามันเป็นทั้งหมดของพุทธศาสนาเป็นความรู้ เป็นการปฏิบัติ เป็นผลของการปฏิบัติ. ถ้าเรียนก็ต้องเรียนเรื่องนี้ ปฏิบัติก็ปฏิบัติเพื่ออันนี้ ได้ผลมาต้องเป็นอันนี้ แล้วในที่สุดเราก็จะได้สิ่งที่ควรจะได้ที่สุด ไม่มีอะไรมากไปกว่านี้. เพราะว่าเมื่อเข้าถึงความว่างได้นั้นมันก็หมดปัญหา ; มันไม่ใช่อยู่ข้างบนหรือไม่ใช่อยู่ข้างล่าง หรือมันไม่ใช่อยู่ที่ไหน มันไม่รู้จะพูดอย่างไร ควรหุบปากมากกว่า แต่เราก็ยังต้องพูดว่าเป็นสุขที่สุดอยู่นั่นเอง.

ต้องระวังให้ดี เรื่องนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง กับนิพพานคือว่างอย่างยิ่ง นั้นจะต้อง จับความหมายให้ถูกต้อง : อย่าเอาความสุขตามความหมายที่เคยชินกันมาก่อน. เหมือนกับพวกก่อนพุทธกาลโน้น ไพล่ไปเอาความสมบูรณ์ถึงที่สุดทางกามารมณ์มาเป็นนิพพานก็เคยมี. ไปเอาความสุขทางฝ่ายรูปความสุขจากรูปสมาบัติเป็นนิพพานมาแล้วก็มี.

พระพุทธเจ้าท่านต้องการให้ออกมาเสีย คือ เอาเนกขัมมธาตุเป็นเครื่องมือออกมาจากกาม, เอาอรูปธาตุเป็นเครื่องมือออกจากความหลงใหลในรูปสมาบัติ, และในที่สุดก็เอานิโรธธาตุเป็นเครื่องออกมาเสียจากสังขตะ, คือความวุ่นนานาชนิดมาสู่ความว่าง.

ท่านจะเข้าใจได้หรือไม่ จะปฏิบัติได้หรือไม่ ย่อมเป็นเรื่องของท่านทั้งหลายเอง อาตมามีหน้าที่แต่จะกล่าวไปตามที่มันมีอยู่อย่างไร. การรู้ และการเข้าใจ และการเข้าใจ และการปฏิบัติย่อมตกเป็นของท่านทั้งหลาย.

อาตมาขอยุติการบรรยายในวันนี้เพียงเท่านี้

วิธีปฏิบัติ
เพื่อเป็นอยู่ด้วยความว่าง

ท่านสาธุชน ผู้สนใจในธรรมะ ทั้งหลาย,

การบรรยายในวันนี้ จะได้กล่าวเฉพาะ วิธีปฏิบัติเพื่อเป็นอยู่ด้วยความว่าง. หลักทั่ว ๆ ไปเกี่ยวกับความว่างมีอยู่อย่างไร ได้อธิบายพิจารณากันแล้วอย่างละเอียดเมื่อคราวก่อน คราวนี้จึงเหลืออยู่แต่วิธีปฏิบัติอย่างไร จึงจะสำเร็จประโยชน์แก่คนทั่ว ๆ ไปทุกคน แม้ที่มีการศึกษาน้อย แม้ที่ไม่ได้เล่าเรียนปริยัติโดยตรง.

หัวข้อของเรื่องมีอยู่ว่า "วิธีปฏิบัติเพื่อเป็นอยู่ด้วยความว่าง" เพราะฉะนั้นจะต้องสนใจในคำว่า "เป็นอยู่ด้วยความว่าง" มีชีวิตเป็นอยู่ด้วยสุญญตาก็ได้ แล้วแต่จะเรียก. เมื่อเอ่ยชื่อถึงสุญญตา ก็ขอให้เข้าใจว่าหมายถึงความว่าง เพราะเป็นคำภาษาบาลี ภาษาไทยเราก็ว่าความว่าง.

ทีนี้ จะปฏิบัติอย่างไรจึงจะมีชีวิตเป็นอยู่ได้ ด้วยความว่างหรือเป็นจิตที่ว่าง ?

เกี่ยวกับเรื่องนี้จะต้องรู้จักสังเกตให้ละเอียดลออสักหน่อย คือจะต้องสังเกตคำบางคำให้เข้าใจความหมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือ : คำว่ารู้, คำว่าเห็นแจ้ง, คำว่าเข้าถึง, คำว่าเป็นอยู่ด้วย, หรือคำว่า มีความว่างอยู่ กำลังว่างอยู่, และคำว่าเป็นความว่างเสียเอง. พูดโดยโวหารชาวบ้านธรรมดาก็ว่า เรารู้ คือเรารู้ความว่าง, เราเห็นแจ้ง ก็คือเราเห็นแจ้งความว่าง, เราเข้าถึง ก็คือเข้าถึงความว่าง, เราเป็นอยู่ด้วย ก็คือเป็นอยู่ด้วยความว่าง, นั่นเอง หรือว่าเราเป็นตัวความว่างเสียเอง. บรรดาที่ออกชื่อว่าว่าง—ว่าง ทั้งหมดนี้ มันมีความหมายตื้นลึกกว่ากันอย่างไร ? แล้วจะมองเห็นกันในแง่ไหน จึงจะเป็นความหมายอย่างเดียวกันหรือในระดับเดียวกันได้ ?

อันแรก อย่างว่า เรารู้ความว่าง คนทั่ว ๆ ไปก็มักจะคิดว่า เราเรียน เราพูด เราปรึกษาหารือกันเรื่องความว่าง; ถ้าหมายเพียงเท่านั้นแล้วเรารู้ความว่างอย่างนี้ยังไม่ถูก.

คำว่า "รู้" ในภาษาธรรมะนั้น ไม่ได้หมายถึงรู้เพราะเรียน เพราะฟัง หรืออะไรทำนองนั้น หรือแม้แต่พูดว่าเราเข้าใจความว่าง ก็ยังไม่ใช่การรู้ถึงความว่างอยู่ดี.

คำว่า "รู้" คำว่า "เข้าใจ" ตามภาษาชาวบ้านตามธรรมดานี้ เป็นเรื่องอ่าน ๆ ฟัง ๆ คิด ๆ นึก ๆ คำนวณไปตามเหตุผลกันทั้งนั้น กิริยาเหล่านี้ใช้กันไม่ได้กับการรู้ความว่าง.

การรู้ความว่างนั้นต้องหมายถึงรู้สึกต่อความว่าง ที่จิตกำลังว่าะอยู่จริง ๆ เราต้องรู้ต่อสิ่งที่กำลังมีอยู่แก่จิตใจจริง ๆ. ถ้าเรารู้ความว่างก็ต้องมีความว่างปรากฏอยู่ในขณะนั้น แล้วเรารู้ว่ามันเป็นอย่างไร อย่างนี้จึงเรียกว่า "รู้ความว่าง".

ที่เราฟังกันมาตั้งสองครั้งแล้ว และเอาไปคิดไปนึกดูตามเหตุผลว่า มันควรจะเป็นได้ หรือมันเป็นสิ่งที่อาจจะเป็นได้อย่างนั้น ๆ อย่างนี้ยังไม่เรียกว่า "ความรู้" ในที่นี้ แต่ก็เป็นความรู้ หรือเป็นความเข้าใจตามภาษาธรรมดา. คำว่ารู้ในที่นี้ ขอให้ถือว่ามีความหมายเฉพาะ ตามหลักของธรรมะในพระพุทธศาสนา.

ถ้ารู้ธรรมะ ก็หมายความว่า กำลังมีธรรมะอยู่ทีเดียว และรู้สึกต่อธรรมะนั้นอยู่ และรู้สึกต่อธรรมะนั้นอยู่ จึงจะเรียกว่ารู้ธรรมะ; ในที่นี้ก็เหมือนกัน รู้ความว่างก็หมายถึงมีความว่าง. เพราะฉะนั้น จึงได้แนะให้สังเกต แนะแล้วแนะอีก ในคราวก่อน ๆ นั้นว่าในขณะใด ที่จิตมีความว่างอยู่บ้าง แม้ไม่ใช่ว่างเด็ดขาด ไม่ใช่ว่างสมบูรณ์ ก็ขอให้รู้จักมันไว้เรื่อย ๆ ในฐานะที่มันมีอยู่มากเหมือนกันในวันหนึ่ง ๆ หากแต่ว่ามันยังไม่แน่นอน ไม่เป็นความว่างที่เด็ดขาดตายตัวลงไป ยังกลับไปกลับมาอยู่ แต่แม้กระนั้นก็ยังเป็นการดีมาก.

ถ้าใครอุตส่าห์สังเกต สนใจรู้จักความว่างในทำนองอย่างนั้นไปก่อน จะเป็นเหตุให้พอใจในความว่าง และเป็นการง่ายที่จะปฏิบัติให้ลุถึงจริง ๆ. เพราะฉะนั้น ในที่มีคำว่าเรารู้ความว่าง จึงหมายถึงว่ามีความว่างปรากฏอยู่ในความรู้สึก.

ทีนี้คำว่า เห็นแจ้งความว่าง ก็ต้องอย่างเดียวกันอีก คือเห็นแจ้งประจักษ์ยิ่ง ๆ ขึ้นไป เมื่อเรารู้สึกว่าว่างอย่างไรแล้ว เราพิจารณาดู หรือว่าเรา ทำความรู้สึกให้ชัดเจนยิ่งขึ้น จึงจะได้ชื่อว่าเห็นแจ้ง หรือเห็นแจ้งแทงตลอด คือรู้อย่างทั่วถึง.

สำหรับคำว่า เราเข้าถึงความว่าง ก็อย่างเดียวกันอีก หมายความว่าในขณะที่เราได้เข้าถึงตัวความว่าง พูดอย่างสมมติก็ว่า เราเข้าถึงความว่าง. ถ้าพูดอย่างความจริง

อย่างไม่ใช่สมมติก็ว่า จิตเข้าถึงความว่าง หรือว่า ความรู้สึกนั้นเป็นผู้รู้สึกต่อความว่างและเข้าถึงความว่าง.

สำหรับ คำว่า เป็นอยู่ด้วยความว่างนั้น ย่อมหมายถึงสุญญตาวิหาร คือการเป็นอยู่ มีลมหายใจอยู่ เป็นความรู้สึกต่อความว่างนั้นตลอดเวลา อย่างนี้เรียกว่า เป็นอยู่ด้วยความว่าง.

คำว่า ว่างอยู่ ก็หมายความว่า ไม่มีความรู้สึกว่าตัวว่าตน ว่าของตัวหรือของตน ตัวเราหรือของเรา ตัวกูหรือของกู เหล่านี้ ซึ่งเป็นการปรุงแต่งของตัณหาอุปาทาน. เมื่อว่างจากสิ่งเหล่านั้นอยู่ก็คือว่างอยู่. อะไรมันว่าง ? ก็หมายถึงจิตอีกนั่นเองว่าง คือ ว่างอยู่จากความรู้สึกว่า ตัวตนหรือว่าของ ไม่มีทั้งอย่างหยาบและอย่างละเอียด. อย่างหยาบเราให้ชื่อมันว่าตัวกู—ของกู อย่างละเอียดเราให้ชื่อมันว่าตัวตน—ของตน.

ถ้าจิตมีความว่างถึงขนาดว่า ไม่มีตัวตนอย่างละเอียดก็เรียกว่า เป็นความว่างเสียเอง คือว่าจิตนั้นเป็นความว่างเสียเอง. สมกับที่คำสอนในพุทธศาสนาบางพวกบางนิกายเขาพูดว่า จิตคือความว่าง ความว่างคือจิต; ความว่างคือพุทธะ พุทธะคือความว่าง; ความว่างคือธรรมะ ธรรมะคือความว่าง; มันมีเพียงสิ่งเดียวเท่านั้น.

เป็นอันว่าอะไรทั้งหมดทั้งสิ้นในบรรดาที่เรารู้จักนี้ไม่มีอะไร มีแต่ความว่าง ซึ่งจะได้ชี้ให้เห็นต่อไป โดยการพิจารณาคำว่า "ว่าง" นี้กันอีกครั้งหนึ่ง.

คำพูดว่า ว่าง หรือ ความว่าง นี้ มันเล็งถึงของ ๒ สิ่ง คือเล็งถึงลักษณะ ๒ ลักษณะ.

คำว่า ว่าง ในลักษณะที่หนึ่งนั้น หมายถึงลักษณะของสิ่งทั้งปวง; ขอให้กำหนดจดจำว่า ลักษณะของสิ่งทั้งปวง คือความว่าง.

คำว่า "สิ่งทั้งปวง" นี้จะต้องเข้าใจถูกต้อง ว่ามันหมายถึงทุกสิ่งจริง ๆ. คำว่า "ทุกสิ่ง" นี้หมายถึงทั้งรูปธรรมและนามธรรม อย่างที่จะใช้โวหารเรียกว่า นับตั้งแต่ฝุ่นอนุภาคเล็กนิดหนึ่งขึ้นไป จนกระทั่งของมีค่า จนกระทั่งนามธรรม จนกระทั่งนิพพานเป็นที่สุด; จากฝุ่นอนุภาคหนึ่งไปจนถึงนิพพานเป็นที่สุด นี้เรียกว่าสิ่งทั้งปวง.

ทีนี้ สิ่งทั้งปวง ทุก ๆ สิ่งแต่ละสิ่ง ๆ นี้ มีลักษณะคือความว่าง. ความว่างความหมายที่หนึ่งเป็นอย่างนี้ ต้องเข้าใจให้ดีเหมือนกัน ว่าแม้ในฝุ่นเม็ดหนึ่งมันมีความ

ว่างจากตัวตน. สูงขึ้นมาจะเป็นในเงินในทอง ในเพชรพลอยอะไรก็ตาม นี้มันมีความว่างจากตัวตนเป็นลักษณะของมัน, กระทั่งมาเรื่องจิต เรื่องใจ เรื่องความคิดนึก ความรู้สึกในสิ่งเหล่านั้นแต่ละสิ่ง ก็มีความว่างเป็นลักษณะของมัน คือว่างจากตัวตนนั่นเอง, กระทั่งถึงการเรียน หรือการปฏิบัติธรรมะ มีลักษณะเป็นความว่างจากตัวตน, กระทั่งถึงสิ่งที่เรียกว่า มรรค ผล นิพพาน เป็นที่สุด คือมีลักษณะที่เป็นความว่างจากตัวตนอยู่ที่นั่นด้วยกันทั้งนั้น; แต่แล้วเราไม่เห็นเอง. แม้แต่นกกระจอกที่กำลังบินไปบินมาอยู่นี้ ก็มีลักษณะแห่งความว่างโดยสมบูรณ์อยู่ที่นกกระจอกนั้น แต่เราก็ไม่เห็นเอง.

ขอให้คิดดู ให้พิจารณาดู ให้สังเกตดู ให้คำนวณดู จนกระทั่งเห็นว่า ที่สิ่งทุกสิ่งมีความว่าง คือมีลักษณะแห่งความว่างแสดงอยู่ทั้งนั้น. แต่ว่าเราไม่เห็นเอง แล้วจะโทษใคร ?

เหมือนอย่างปริศนาของพวกนิกายเซ็นที่เขาเรียกว่า โกอานนี้ อย่างมีพูดว่าต้นสนแก่คร่ำคร่าต้นหนึ่งกำลังแสดงธรรมอยู่; แม้อย่างนี้ก็หมายถึงข้อที่ว่า แม้แต่ต้นสนแก่นั้น มันก็แสดงความว่างได้เหมือนกัน คือ มันมีความว่างเหมือนกับสิ่งทุกสิ่ง แต่คนก็มองไม่เห็น หรือว่าไม่ได้ยินในข้อที่มันแสดงธรรม คือแสดงลักษณะของความว่างอยู่ทุกเมื่อ.

ขอให้เราจับให้ได้ว่า ความว่างนั้นมีอยู่ที่ทุกสิ่ง; เพราะว่าเป็นลักษณะของสิ่งทุกสิ่ง สิ่งทุกสิ่งมีลักษณะคือความว่าง. นี่แหละคำว่าว่างในลักษณะทีแรก คือลักษณะของความว่างที่มีอยู่ที่สิ่งทุกสิ่ง จึงเรียกว่าว่าง นี่แหละเล็งถึงลักษณะของสิ่งทุกสิ่ง.

ลักษณะว่างอย่างที่สอง ว่างนี้เล็งไปยังลักษณะที่จิตกำลังไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร ลักษณะของจิตที่ไม่ยึดมั่นถือมั่นสิ่งทั้งปวงนั่นแหละ เรียกว่า "ความว่าง" เหมือนกัน.

ข้อที่หนึ่งนั้นว่า สิ่งทั้งปวง มีลักษณะว่าง ว่างคือลักษณะของสิ่งทั้งปวง ข้อที่สองนี้ชี้ไปยัง ว่างที่จิตที่ไม่ยึดมั่นถือมั่นต่อสิ่งทั้งปวง.

ข้อนี้ให้เข้าใจว่าตามธรรมดาแม้ตัวจิตเองมันก็ว่าง ว่างจากตัวตน; แต่จิตนั้นไม่อาจจะรู้สึกว่าตัวมันเองว่าง เพราะมันมีอะไรมาหุ้มห่อรบกวนอยู่เรื่อย ได้แก่ความคิดปรุงแต่งที่เกิดขึ้น เพราะการเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส สัมผัสทางผิวหนัง เป็นต้น

นั่นเอง; จิตจึงไม่รู้สึกต่อความว่างในตัวมันเอง หรือต่อความว่างในสิ่งทั้งปวง. ต่อเมื่อใด จิตปลดเปลื้องสิ่งที่หุ้มห่อออกไปเสียได้หมด กล่าวคือปลดเปลื้องความยึดมั่นถือมั่น ด้วยความหลงด้วยความไม่รู้นั่นแหละออกไปเสียหมด: เมื่อนั้นจิตก็มีลักษณะว่าง เพราะไม่ยึดมั่นถือมั่นสิ่งทั้งปวง.

ความว่างในลักษณะที่สองนี้จึงหมายถึง ว่างที่เป็นลักษณะของจิตที่ไม่ยึดมั่นถือมั่นสิ่งทั้งปวง ผิดกันกับอย่างที่หนึ่ง ซึ่งหมายถึงว่างที่เป็นลักษณะของสิ่งทั้งปวง.

ว่างทั้งสองอย่างนี้มันเนื่องกัน ถ้าสิ่งทั้งปวงมันมีลักษณะโดยแท้จริง คือว่างจากตัวตนที่ควรยึดมั่นถือมั่น เพราะว่ามันว่างอย่างนี้ เราจึงเห็นความจริงว่ามันว่างได้; ถ้าตามความจริงมันเป็นสิ่งที่ไม่ว่างจากตัวตนแล้ว เราก็ไม่อาจเห็นมันว่าว่างได้เลย.

แต่ทีนี้ตรงกันข้าม ทั้ง ๆ ที่สิ่งทั้งปวงเป็นของว่าง เราก็เห็นเป็นไม่ว่าง ไปเสียหมด; เพราะว่าจิตชนิดที่ถูกกิเลสถูกอวิชชาห่อหุ้มนั้น ไปยึดมั่นถือมั่นเป็นตัวเป็นตนไปหมดไม่ว่าในอะไร. แม้แต่ในฝุ่นสักเม็ดหนึ่ง อนุภาคน้อย ๆ อันหนึ่งนี้ ก็ยังยึดมั่นถือมั่นว่า เป็นตัวเป็นตนของฝุ่นนั่นเอง รู้สึกเป็นบุรุษที่สองจากเราขึ้นมาทีเดียว. เราเป็นบุรุษที่หนึ่งคือเรา บุรุษที่สองคือสิ่งต่าง ๆ นอกจากตัวเรา นั่นเป็นนั่น นี่เป็นนี่ ล้วนแต่เป็นตัวเป็นตนของมันเองทั้งนั้น.

เราจะต้องรู้จักคำว่า "ว่าง" นี้ ว่ามันหมายถึงอะไรให้ถูกต้องที่สุด ซึ่งสรุปแล้วก็ให้รู้จักว่าว่างนี้ คือลักษณะของ สิ่งทั้งปวง อย่างหนึ่ง; แล้วว่างนี้คือ ลักษณะของจิตที่ไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร ไม่ยึดมั่นถือมั่นสิ่งทั้งปวงนี้อีกอย่างหนึ่ง.

ว่างทีแรกเป็นวัตถุแห่งความรู้ หรือความเข้าถึง; ว่างที่สองคือจิตว่างนี้เป็นลักษณะของจิตที่ว่าง เพราะเข้าถึงความจริง คือความว่างนั้น.

จิตมองเห็นความว่าง ในสิ่งทั้งปวงรวมทั้งตัวมันเอง มันจึงสลายไปเอง เหลืออยู่แต่ความว่าง คือ จิตได้กลายเป็นความว่างเสียเอง. และจะเห็นทุก ๆ สิ่งเป็นความว่างหมด นับตั้งแต่ฝุ่นเม็ดหนึ่งไปถึงนิพพานอย่างที่กล่าวแล้ว. จะเป็นสิ่งของ หรือเป็นคน หรือเป็นสัตว์ เป็นสถานที่ เป็นเวลา เป็นอะไรต่าง ๆ เป็นธรรม ไม่ว่าในลักษณะ

ไหนหมด ล้วนแต่หลอมตัวเป็นสิ่งเดียว คือเป็นความว่าง เพราะความที่มารู้ความจริงข้อนี้. นี่คือความหมายของคำว่า "ว่าง".

เท่าที่กล่าวมานี้ ท่านทั้งหลายย่อมจะพอสังเกตหรือว่าจับได้ด้วยตนเองแล้วว่า คำว่า ว่าง นี้ มันเท่ากับความดับไม่เหลือแห่งตัวกู—ของกู. คำว่า "ว่าง ๆ" นี้มันเท่ากับความดับไม่เหลือแห่งความรู้สึกว่า ตัวเรา หรือของเรา; ว่างเท่ากับความดับไม่เหลือแห่งตัวตน.

ตัวตนนั้นมันเป็นเพียงสิ่งที่เกิดขึ้น เพราะความยึดมั่นถือมั่นเท่านั้น. ไม่เห็นเป็นว่าง เห็นเป็นตัวตนขึ้นมาเสีย ก็เพราะความยึดมั่นถือมั่น ด้วยอวิชชา ด้วยกิเลส จึงไปยึดมั่นถือมั่นโดยไม่ต้องแกล้งยึด. เพราะมันไม่รู้ มันจึงเกิดความรู้สึกขึ้นมาเอง; ไม่ใช่เราต้องไปตั้งเจตนายึด หรือตั้งข้ออย่างนั้นอย่างนี้ให้มัน ว่ามันเป็นตัวเป็นตน. เมื่อจิตประกอบด้วยอวิชชา ความไม่รู้แล้ว มันรู้สึกต่อสิ่งต่าง ๆ เป็นตัวตนไปเสียหมดเองไม่ต้องแกล้งทำ ไม่ต้องเจตนาอะไร.

ถ้ามีความรู้ที่ถูกต้องเกิดขึ้น มองเห็นสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามที่เป็นจริง แล้วมันก็จะเห็นของจริง คือความว่างนั่นแหละ คือความดับไม่เหลือแห่งตัวตน. ฉะนั้น จึงได้กล่าวเพื่อเป็นหลักว่า "ว่าง" นี้=ดับไม่เหลือแห่งตัวตน. เพราะฉะนั้นเราต้องสนใจคำว่า "ดับไม่เหลือ ๆ ๆ" นี้กันให้ถูกต้อง.

ดับอย่างไรเหลือ ? ดับอย่างไรไม่เหลือ ?

ดับมีส่วนเหลือ ก็หมายความว่า มันเพียงแต่เปลี่ยนรูป จากรูปหนึ่งไปสู่รูปหนึ่ง รูปทีแรกดับไปมันก็มีเชื้อเหลืออยู่ สำหรับเป็นรูปใหม่ เป็นรูปอื่น อย่างนี้เรียกว่า "ดับเหลือ" คือยังมีความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งนี้ แล้วไปยึดมั่นถือมั่นในสิ่งโน้นเรื่อยไป. อีกทีหนึ่งก็คือว่า สติปัญญาหรือความรู้ธรรมะที่ยังไม่ถึงที่สุดนั้น มันจะดับความยึดมั่นถือมั่นได้ แต่บางสิ่งบางอย่าง หรือบางส่วนโดยเอกเทศเท่านั้นเอง.

บางคนอาจเห็นว่าฝุ่นนี้ไม่ใช่ตัวตน แต่ไปเห็นกระจอกเป็นตัวตนก็ได้ไม่ต้องพูดถึงคน เพียงเห็นสัตว์เป็นตัวเป็นตนก็ได้. และบางคนอาจมองเห็นต้นไม้หรือสัตว์ว่าไม่ใช่ตัวตน แต่ไปเห็นคนว่าตัวตนเข้าก็ได้. หรือว่าเห็นคนว่าตัวตนนี้ บางทีก็ว่าร่างกายนี้ไม่ใช่ตัวตนแล้ว แต่ว่าส่วนจิตใจที่เป็นศูนย์กลางนั้นเป็นตัวตน อย่างนี้ก็ได้. อย่างนี้เรียกว่ามันดับไม่หมด มันดับบางส่วน เหลืออะไรบางอย่างอยู่เสมอไป. กระทั่งถึงว่า จิต

นี้ก็ไม่ใช่ตัวตน แต่ว่าคุณสมบัติอะไรบางอย่างของจิตเช่นธรรมะนี้เป็นตัวตนขึ้นมาก็ได้. หรือว่า ถ้าสิ่งเหล่านี้ไม่ใช่ตัวตนแล้ว สิ่งที่อยู่ถาวรเป็นอนันตกาล เช่นนิพพานธาตุนี้เป็นตัวตนก็ได้; อย่างนี้ดับมีเชื้อเหลืออยู่เรื่อย จนกว่าเมื่อใดจะกวาดทิ้งไปหมด แม้แต่นิพพานธาตุก็ไม่ใช่ตัวตน อย่างนี้มันจึงจะเรียกว่าดับไม่เหลือแห่งตัวตน หรือดับไม่เหลือแห่งตัวกูที่แท้จริง.

คำว่า "ดับไม่เหลือแห่งตัวกู" นี้ ก็คือการที่ไม่อาจเกิดความรู้สึกว่าตัวกูนั่นเอง. ถ้าเป็นการปฏิบัติถูกต้อง หมายความว่า เราปฏิบัติในทำนองที่จะไม่ให้เกิดความรู้สึกว่าตัวกูขึ้นมาได้; ถ้าปฏิบัติอย่างนี้อยู่ได้เรื่อย ก็เรียกว่าดับไม่เหลือแห่งตัวกูได้เหมือนกัน. การปฏิบัติที่ถูกต้อง และเป็นไปอย่างสมบูรณ์ถึงที่สุดนั้น ย่อมหมายถึงการปฏิบัติชนิดที่ตัวกู หรือความรู้สึกว่าตัวกูนี้ไม่มีทางเกิดอีกต่อไป ก็แปลว่าไม่ให้ตัวกูเกิดขึ้นมาได้ อยู่ตลอดเวลา ด้วยการกระทำที่ถูกต้องนั้น.

เท่าที่กล่าวนี้ก็พอจะเข้าใจกันได้ทุกคนว่า คำว่า เกิดแห่งตัวกู; "เกิด" ในที่นี้ไม่ได้หมายถึงการเกิดจากท้องบิดามารดา แต่หมายถึงเกิดในห้วงความคิดนึกในทางจิตเท่านั้น จะเรียกว่าปฏิสนธิ หรือจะเรียกว่าคลอดออกมา หรือจะเรียกว่าอะไรก็สุดแท้ต้องหมายถึงปฏิสนธิหรือคลอดออกมาในความรู้สึกเท่านั้น คือในความรู้สึกของจิตเท่านั้น.

อย่างเรารู้สึกว่า "เราเป็นเรา" "ฉันเป็นฉัน" ขึ้นมานี้มันรู้สึกที่ไหนก็ขอให้เข้าใจว่ามันเกิดที่นั่นแหละ การเกิดหรือการคลอดออกมามันอยู่ที่นั่น. เพราะฉะนั้น การเกิดนี้จึงหมายถึง การเกิดในทางใจ ไม่ใช่เกิดทางเนื้อหนังร่างกาย.

ต้องเข้าใจว่าการเกิดทางเนื้อหนังร่างกาย แม้จะคลอดออกมาแล้วจากท้องแม่ แต่ถ้ายังไม่มีการเกิดทางจิตใจ คือไม่มีความเกิดรู้สึกว่า กูเป็นกู เราเป็นเรา อย่างนี้แล้วละก็ให้ถือว่า การเกิดทางร่างกายนั้นยังไม่มีความหมายอะไรเลย ยังเหมือนกับก้อนอะไรก้อนหนึ่ง หรือดุ้นอะไรดุ้นหนึ่งเท่านั้น. จนกว่าเมื่อใดจะมีความรู้สึกยึดมั่นถือมั่นตัวตนเสียก่อน เมื่อนั้นเกิดทางร่างกายดุ้นนั้นจึงจะสมบูรณ์ คือในภายในมีความรู้สึกเป็นตัวตน.

ความเกิด นั้นจำกัดความหมายอันแท้จริง อยู่ที่ความรู้สึกว่าตัวตนนั่นเอง. เมื่อเด็กนั้นเกิดขึ้นมาแล้ว เมื่อใดมีความรู้สึกว่าตัวตนอยู่ในใจ เมื่อนั้นเรียกว่าเขาเกิด.

พอเขาไม่มีความรู้สึกว่าตัวตนอย่างนั้น เมื่อนั้นก็คือเขาตาย กลายไปเป็นดุ้นหรือเป็นก้อนอะไรทางเนื้อหนังอยู่ตามเดิม. ความรู้สึกอย่างอื่นไม่อาจช่วยให้เกิดความหมายว่าตัวตนได้ จึงไม่อาจให้เกิดความหมายว่าเขาเกิดอยู่ได้ มันจึงเท่ากับเขาตายอยู่; แต่ประเดี๋ยวเดียว ถ้ามีอะไรมากระทบ มีอารมณ์มากระทบแล้วก็เกิดความรู้สึกว่า เป็นตัวตนขึ้นมาได้อีก. เพราะฉะนั้น เขาจึงเกิดขึ้นมาอีก และประเดี๋ยวเขาก็ตายไปอีก จึงว่าวันหนึ่ง ๆ เกิดหลายครั้งหลายหน.

การปฏิบัติเพื่ออยู่ด้วยความว่างนั้น มันก็อยู่ตรงนี้เอง คืออยู่ตรงที่ปฏิบัติอย่าให้เกิดความรู้สึกว่าตัวตนขึ้นมาในดุ้น หรือในก้อนนี้ ในร่างกาย ก้อนนี้ดุ้นนี้; อย่าให้เกิดจิตใจชนิดที่เป็นความรู้สึกว่าเป็นตัวเราขึ้นมา. ปฏิบัติอย่างนั้นเรียกว่าปฏิบัติเพื่อเป็นอยู่ด้วยความว่าง ใจความมันมีอยู่อย่างนี้.

ทีนี้รายละเอียดเกี่ยวกับการปฏิบัตินี้ ก็ควรจะมองดูให้เห็น อย่างแจ่มแจ้งชัดเจน ว่าเราจะปฏิบัติอย่างไร ? ปฏิบัติในขณะไหน ?

ที่ว่า ปฏิบัติอย่างไร นั้นก็ได้อธิบายมาแล้วข้างต้น ว่าปฏิบัติอย่างที่ไม่เกิดแห่งตัวตน แต่ว่ายังไม่ชัดเจน; จะต้องอธิบายพร้อมกันไปกับข้อที่ว่าจะปฏิบัติในโอกาสเวลาไหน, ในขณะไหน, อย่างไร. เพราะฉะนั้นเราจึงแบ่งแยกการปฏิบัตินี้ว่า มีโอกาสปฏิบัติในขณะไหนบ้างให้เห็นชัดเป็นโอกาส ๆ ออกไป. ในที่นี้จะขอแบ่งเพื่อให้เห็นง่าย ๆ สัก ๓ โอกาส หรือ ๓ ขณะ คือ :—

— ในขณะตามปรกติ หรือโอกาสที่เป็นปรกติอย่างหนึ่ง.
— ในขณะที่มีอารมณ์มากระทบ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย หรือทางผิวหนัง เป็นต้นนี้ อีกอย่างหนึ่ง เป็นอย่างที่สอง.
— แล้วอีกขณะหนึ่ง ซึ่งขอผนวกเข้าไว้เลย นี้คือขณะที่จะดับจิต ที่เราเรียกกันว่าโอกาสจะตาย คือตายทางร่างกาย ตายชนิดที่เป็นความแตกดับของร่างกาย ในขณะที่จะตายอย่างนั้น มีการปฏิบัติสำหรับโอกาสนั้น อีกขณะหนึ่ง.

นี่แหละ ขอทบทวนใหม่ว่า ขณะที่ไม่มีอารมณ์มากระทบ ทางตา ทางหู นี้อย่างหนึ่ง; แล้วในขณะที่มีการกระทบอารมณ์ คือรูป เสียง กลิ่น รส เป็นต้น นี้ก็อย่างหนึ่ง; แล้วอีกขณะหนึ่งก็คือ ขณะที่จะดับจิต คือตายอย่างชาวบ้านเรียก.

การปฏิบัติในโอกาสอย่างแรก คือ ในขณะที่ปรกติ ไม่มีอารมณ์มากระนั้น เราจะทำอย่างไร ?

ในขณะปรกติอย่างนี้ก็หมายถึง เมื่อเราทำการทำงานอะไรอยู่ตามปรกติลำพังของเรา. เวลาปรกติอย่างนี้เราจะทำการทำงานประจำวันอยู่ก็ได้ หรือว่าเราจะใช้เวลาปรกตินั้นไปทำกัมมัฏฐานวิปัสสนา อะไรอย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้. นี่เรียกว่า ยังไม่มีอา-รมณ์มากระทบ ยังไม่มีปัญหาเรื่องที่อารมณ์มากระทบ. เราทำการงานตามประสาชาวบ้าน ๆ นี้อยู่ก็ได้ แต่ต้องในขณะที่ไม่มีอารมณ์มากระทบ. หรือเรามีเวลาว่างเราจะอ่านหนังสือก็ได้ เราจะคิดนึกอะไรก็ได้. จะทำวิปัสสนาก็ได้.

เราจะต้องปฏิบัติในลักษณะที่เป็นการศึกษา เป็นการทำให้เห็นแจ้งยิ่งขึ้น ว่าสิ่งทั้งปวงว่างอยู่อย่างไร แล้วจิตนี้มันจะว่างได้อย่างไร จิตจะไม่หลงผิดในสิ่งทั้งปวงได้อย่างไรให้นึกคิด ศึกษาด้วยตนเอง หรือไต่ถาม ปรึกษาหารือผู้อื่นอยู่เป็นประจำและทำไปเรื่อย.

โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับผู้ที่ไม่มีความรู้ทางปริยัติ สำหรับผู้ที่เป็นชาวบ้านกระทั่งไม่รู้หนังสือ ไม่ได้เคยบวชเคยเรียนเรื่องปริยัติ ก็ยังมีวิธีลัดอีกแบบหนึ่ง ซึ่งก็มีความหมายแบบเดียวกัน มีความมุ่งหมายอย่างเดียวกัน คือให้รู้สิ่ง ๆ เดียวกับ คือรู้ความว่างของสิ่งทั้งปวงเหมือนกัน. แต่เราไม่อาจพูดถึงความว่างอย่างนั้นได้ เพราะเขาจะยิ่งไม่เข้าใจใหญ่. เพราะฉะนั้น เราจึงพูดไปอีกทำนองหนึ่งว่า "ให้ดูว่าสิ่งต่าง ๆ มีอะไรบ้างที่น่าเอาหรือน่าเป็น".

ให้คนธรรมดาทั่วไปตามปรกตินั้น เป็นอยู่ด้วยการพิจารณาว่า มีอะไรบ้างที่น่าเอา—น่าได้ หรือว่าน่าเป็น. ที่ว่าเอา หรือ ได้ นี้ เช่นได้เงิน ได้ของ ได้ทอง ได้เกียรติยศ ได้อำนาจวาสนานี้ เรียกว่า เอาหรือได้. มีอะไรบ้างที่น่าเอาหรือน่าได้ ? แล้วมีอะไรบ้างที่น่าเป็น ? เป็นอย่างไรบ้างที่ว่าน่าเป็น เป็นคน เป็นสัตว์ เป็นเศรษฐี เป็นขอทาน เป็นพระเจ้าแผ่นดิน เป็นราษฎร เป็นมนุษย์ เป็นเทวดา เป็นต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นอย่างไหนบ้างที่น่าเป็น ?

เราต้องเข้าใจคำว่า "เอา" ว่า "เป็น" ให้ถูกต้องกันเสียก่อน. คำว่า เอา ว่า เป็น นี้ หมายความถึง ความยึดถือโดยตรง. ถ้าไปรู้สึกว่าเอา หรือได้ นี้มันต้องมีความยึดถือ

ที่จะเอามาเป็นของเรา จึงจะเข้าขั้นที่เรียกว่า "เอา หรือ ได้" เต็มตามความหมาย. เช่น เราเอาเพชร เอาพลอย มากองไว้เต็มห้องอย่างนี้ ถ้าไม่มีความยึดถือว่าเราได้ เราเป็นเจ้า เราเอามาได้ อย่างนี้มันก็เท่ากับว่าไม่การเอา ไม่มีการได้; เพชรพลอยก็กองอยู่ที่นั่นเอง ไม่มีความหมายอะไร. ถ้าเกิดความรู้สึกชนิดที่เป็นอุปาทานว่าตัวเรา ตัวเราเอามาได้ ตัวเราได้มาแล้ว อย่างนี้มันจึงจะเรียกว่า "เอา" หรือ "ได้". ขอให้เข้าใจความหมายของคำว่า เอา ว่า ได้ อย่างนี้.

แล้วถามอีกทีว่า อะไรบ้างมันน่าเอาน่าได้ ? เอาอันไหนบ้าง จะไม่ทำบุคคลนั้นให้เป็นทุกข์ ? มันมีแต่จะแผดเผาบุคคลนั้น หุ้มห่อบุคคลนั้น ครอบงำบุคคลนั้น; หากเข้าไปเอาไปเป็นมันเข้า. แต่ถ้าเพชรพลอยที่กองอยู่เต็มห้องนั้น เขาไม่มีความรู้สึกว่าเอาว่าเป็น มันก็ไม่มีอาการ แผดเผา พัวพัน หุ้มห่อ ร้อยรัดแต่ประการใดเลย. นี่เรียกว่าไม่เอาไม่เป็น.

มีอันไหนบ้าง ที่ไปเอา ไปเป็นเข้าแล้ว จะไม่เป็นทุกข์ ?

ถ้าไปมีความรู้สึกว่าเอาว่าเป็นเข้าแล้ว ไม่ต้องมาอยู่ในห้อง ต่อให้อยู่ในป่า หรืออยู่คนละประเทศ ข้ามทวีป ข้ามมหาสมุทร อย่างนี้มันก็ยังเป็นทุกข์ได้. ลองมีลูกมีหลานอยู่ที่อเมริกา แล้วก็มีความยึดมั่นถือมั่นว่าเราว่าของเราดูซิ มันก็จะทำให้นอนไม่หลับ และมากเข้าก็เป็นโรคเส้นประสาทได้. นั่นแหละคือความหมายของคำว่า "เอา" ว่า "เป็น".

ตามปรกติให้พิจารณาดูว่า มีอะไรบ้างที่น่าเอาน่าเป็น ที่ไปเอาไปเป็นเข้าแล้ว จะไม่เป็นทุกข์ อย่างนี้. เมื่อพบความจริง ว่าไม่มีอะไรที่น่าไปรู้สึกเอาหรือเป็น มัน ก็วางเฉยกับสิ่งทุกสิ่ง, แต่จะจัด จะทำ จะมี จะเก็บ จะรักษา จะบริโภคใช้สอย ก็ทำไปตามเรื่อง. จิตใจนี้อย่าไปเอา อย่าไปเป็น อย่าไปรู้สึกเป็นตัวเรา เอา, เป็น, มี, ขึ้นมา. ให้นึกถึงหลักธรรมะที่ว่า "ทำโดยไม่ต้องมีผู้ทำ; การกระทำได้ทำเสร็จไปแล้ว แต่ผู้ทำหามิได้; การเดินทางได้เดินถึงที่สุดแล้ว แต่ตัวผู้เดินหามีไม่". นี้หมายถึงพระอรหันต์ ท่านปฏิบัติธรรมะถึงที่สุดแล้ว คือว่าทำการปฏิบัติธรรมะถึงที่สุดแล้ว, หรือว่าเดินไปตามทางของอริยมรรคนี้ถึงที่สุดแล้ว บรรลุนิพพานแล้ว แต่ตัวผู้เดินหามีไม่ ตัวผู้ทำหามีไม่.

หลักอันนี้จะต้องนำเอามาใช้กับชีวิตประจำวันของเรา : จะกิน อยู่ นั่ง นอน ยืน เดิน บริโภค ใช้สอย แสวงหา ทำอะไรต่าง ๆ เหล่านี้ ต้องมีสติปัญญาเพียงพอที่จะ

ไม่ให้เกิดความรู้สึกว่า เรามีอยู่ เราเป็นผู้ทำ ผู้กิน ผู้เดิน ผู้นั่ง ผู้นอน ผู้บริโภค ใช้สอย. นี้เรียกว่าทำให้มันว่างจากตัวเราอยู่เสมอ ให้เป็นปรกติ ด้วยความรู้ที่ว่า ไม่มีอะไรที่น่าเอาน่าเป็น.

การปฏิบัติธรรม สามารถจัดทำพร้อมกันไปได้กับการทำการงาน, หรือการเคลื่อนไหวในการงานประจำวันนั่นเอง เป็นการปฏิบัติธรรมะอย่างสูงยิ่งไปเลย ไม่ต้องแยกจากกัน. ขอแต่ให้มีสติสัมปชัญญะอย่างนี้อยู่ งานก็ได้ผลดีด้วย ไม่ผิดพลาดด้วย, และธรรมะ ก็เจริญก้าวหน้าอย่างยิ่งพร้อมไปในตัวการงานนั้นด้วย นี้เรียกว่าเป็นอยู่ตามปรกติในเรื่อง ไม่มีการเอา ไม่มีการได้.

สำหรับ "การเป็น" นั้นยิ่งง่ายขึ้นมาอีก คือขอให้คิดดูว่า "เป็นอะไรบ้างที่จะไม่ต้องทุกข์ไปตามความเป็นนั้น ๆ" นี่เป็นสูตร เป็นใจความสำคัญ คือว่าเป็นตัวสูตร formula เลยว่า "เป็นอะไรบ้างจะไม่ต้องเป็นทุกข์ไปตามความเป็นนั้น ๆ" คำว่า "เป็น" นี้ก็เหมือนกัน หมายเอาแต่ที่เป็นด้วยอุปาทาน เป็นในความยึดมั่นถือมั่นว่าเราเป็น เช่นเดียวกับคำว่า "ได้" หรือ "เอา" เหมือนกัน

ยกตัวอย่าง เช่นเมื่อมีทองกองอยู่เต็มห้องนี้ ถ้าไม่รู้สึกว่าเราเป็นเจ้าของ มันก็ไม่มีการได้หรือมีการเอา. การเป็นแม้โดยทางโลกจะสมมติทางกฎหมายจะรับรองว่า ใครเป็นนั่นใครเป็นนี่ คนนั้นเป็นอย่างนั้น คนนี้เป็นอย่างนี้อยู่ก็จริง; แต่ในใจของเราจริง ๆ นั้น อย่าไปรู้สึกอย่างนั้นเข้า อย่าไปหลงไปเข้าใจผิด ตามสมมติอย่างนั้นเข้า.

อีกตัวอย่างหนึ่ง เช่นว่าคนหนึ่งคลอดบุตรออกมา คนผู้คลอดก็ต้องเป็นแม่ คนที่เขาคลอดออกมาก็ต้องเป็นลูก นี่ก็เป็นตามธรรมชาติ. ถ้าอย่าไปยึดถือว่าเป็นแม่หรอก; เพราะไปหลงเอาเอง ไปว่าเอาเอง ไปเข้าใจผิดเอาเองว่าเป็นแม่มันก็เป็นแม่. อย่างนี้ควรถือว่าเป็นสัญชาตญาณของสัตว์ animal instinct คือว่าสัตว์มันก็รู้สึกเป็น; แม่ไก่ แม่สุนัข แม่วัว แม่อะไร มันก็รู้สึก ว่ามันเป็นอยู่ตามธรรมชาติของสัตว์.

ถ้าขั้นที่เป็นสติปัญญามันต้องดีกว่านั้น มันต้องรู้จักทำลายความยึดถือ ที่มาจากความไม่รู้ อย่างนั้นเสียได้.

คนบางคนจะคิดว่า แหม ! เหี้ยมโหดทารุณจริง ไม่ให้รู้สึกว่าเป็นแม่ ไม่ให้รักลูกอย่างนั้นหรือ ? ฟังให้ดี ไม่ได้หมายความอย่างนั้น คือว่าการเป็นแม่นี้เป็นด้วย

สติปัญญาก็ได้. เราจะปฏิบัติหน้าที่ของแม่อย่างไรก็ทำไปด้วยสติปัญญาก็ได้ ไม่ต้องทำด้วยตัณหาอุปาทาน ซึ่งมันจะทำให้มีความทุกข์ทุกประการ ต้องน้ำตาไหลบ่อย ๆ ต้องเหี่ยวแห้งในใจบ่อย ๆ ต้องอะไรบ่อย ๆ แล้วไม่มีความสุขเลย. นั่นแหละค่าที่ไปเป็นแม่ไม่เป็น เป็นแม่ไม่ถูกวิธีของธรรมะ ต้องเป็นทุกข์เพราะลูก นี้เรียกว่าความทุกข์ของแม่.

เมื่อเป็นแม่ก็ต้องทุกข์อย่างแม่ เมื่อเป็นลูกก็ต้องทุกข์อย่างลูก เมื่อเป็นพ่อก็ต้องทุกข์อย่างพ่อ.

นี่ลองถามตัวเองดูที่ว่า เกิดมาเป็นแม่เขานี่สนุกไหม ? เกิดมาเป็นพ่อเขานี่สนุกไหม ? คนที่สูงอายุที่ได้ผ่านสิ่งเหล่านี้มาแล้ว อย่างที่เรียกว่ามีประสพการณ์ดีมาแล้ว ลองคิดดูซิว่าจะเป็นอย่างไร ? จะตอบว่าอย่างไร ? ถึงไม่ตอบก็คงสั่นหัวทั้งนั้น. เป็นพ่อเขาสนุกไหม ? เป็นแม่เขาสนุกไหม ? อย่างนี้ นี่คือสิ่งที่จะต้องศึกษา หรือรู้สึกอยู่เป็นปรกติ แม้ในเวลาที่ไม่มีอารมณ์มากระทบ.

ถ้าเป็นสามีสนุกไหม ? เป็นภรรยานี้สนุกไหม ? ไปคิดดูเอง คนที่เป็นสามีเป็นภรรยามาโดยสมบูรณ์แล้วจะสั่นหัวทั้งนั้น.

ทีนี้ ว่า เป็นหญิงน่าสนุกไหม ? เป็นชายน่าสนุกไหม ? ถ้าสติปัญญาเดินมาโดยลำดับ และโดยละเอียดยิ่งขึ้นก็จะสั่นหัวทั้งนั้น. เป็นผู้หญิงก็ต้องมีความทุกข์อย่างผู้หญิง เป็นผู้ชายก็ต้องมีความทุกข์อย่างผู้ชาย.

เป็นเด็กสนุกไหม ? เป็นผู้ใหญ่สนุกไหม ? เด็ก ๆ เขาคงจะตอบว่าสนุก. แต่เราที่เป็นผู้ใหญ่ผู้เฒ่าแล้วนี้ ลองย้อนกลับไปดูที่ว่า มันสนุกไหม ? เด็กมันก็มีทุกข์ไปตามประสาเด็ก ผู้ใหญ่ก็ทุกข์ตามประสาผู้ใหญ่ ถ้าหากมีความยึดมั่นถือมั่น.

ทีนี้ ขยายให้กว้างออกไปว่า เป็นคน น่าเป็นไหม ? เป็นสัตว์เดรัจฉานน่าเป็นไหม ? เป็นอะไรคู่ตรงข้ามนี้กับที่ไม่ต้องเป็นอะไรเลย อันไหนจะดีกว่ากัน เป็นคนธรรมดากับเป็นสัตว์นรกอย่างนี้น่าเป็นไหม ?

หรือพูดอีกคู่หนึ่งว่า เป็นคนนี้น่าเป็นไหม ? เป็นเทวดาในสวรรค์นี้น่าเป็นไหม ? นี้มันเป็นเครื่องวัดสติปัญญาของบุคคลว่า คนนั้นเขามองเห็นความยึดมั่นถือมั่นอย่างสมบูรณ์อย่างถูกต้องหรือไม่. ถ้าเขามองเห็นความยึดมั่นถือมั่นอย่างสมบูรณ์แล้ว ก็จะสั่นหัวทั้งหมดอย่างเดียวกัน; เพราะว่าเป็นคนก็ต้องมีความทุกข์ตามแบบคน, เป็นเทวดา

ก็ต้องมีความทุกข์ตามแบบเทวดา. หมายความว่า ถ้าเกิดไปยึดมั่นว่าเราเป็นคน หรือว่าเราเป็นเทวดาเข้าแล้ว นั่นแหละจะต้องเป็นทุกข์ตามแบบคน หรือเป็นทุกข์ตามแบบเทวดาทั้งนั้น.

ถ้าว่าง คือไม่ยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นอะไรเลย มันไม่เป็นทั้งคน ไม่เป็นทั้งเทวดา นี่เรียกว่าว่าง. ถ้าต้องเป็นคนตามความยึดมั่นถือมั่น หรือเป็นเทวดาตามความยึดมั่นถือมั่น แล้วมันสนุกไหม ? นี่ขอให้คิดอย่างนี้ แล้วว่าเป็นคนสนุกไหม ? เป็นเทวดาสนุกไหม ? ถ้าใครเข้าถึงความจริงแล้วก็จะส่ายหัวทั้งนั้น.

ทีนี้คิดให้ใกล้เข้ามาอีกว่า เป็นคนดีน่าเป็นไหม ? เป็นคนชั่วน่าเป็นไหม ? ถ้าถามว่าใครอยากเป็นคนดีบ้าง คงยกมือกันสลอนไปหมดเลย. เขายังมองไม่เห็นว่า การยึดมั่นว่าเป็นคนดีนั้น มันก็ต้องมีความทุกข์ไปตามแบบของคนดี ไปตามประสาของคนดี เช่นเดียวกับที่คนชั่วจะต้องมีความทุกข์ตามแบบประสาคนชั่ว.

ถ้าลงยึดมั่นถือมั่นแล้วเป็นไม่มีความสุขเลย เพราะมันจะหนักชนิดใดชนิดหนึ่งอยู่ในตัว "ความเป็น" นั่นเอง; หากแต่ว่าความทุกข์บางอย่างมันไม่แสดงออกมาให้เห็น แล้วมันมีความสนุกสนานเพลิดเพลินอะไรบางอย่างกลบเกลื่อนไว้ มันจึงทนทุกข์ในการมีการเป็นได้ ทะเยอทะยานดิ้นหรือเห่อที่จะเป็นนั่นเป็นนี่กันอยู่ได้ด้วยการถูกหลอก.

ที่จริงนั้น ธรรมชาติหลอกให้คนเราสู้ทนทุกข์ เช่นตัวอย่างที่เห็นง่าย ๆ ในกรณีที่ทุกข์ เพราะการสืบพันธุ์ เพราะการคลอดบุตรนี้ มันหลอกได้อย่างที่ตนเองก็สมัครใจทีเดียว. ถ้าเขามองเห็นความจริงข้อนี้แล้ว ก็คงไม่เล่นด้วยกับการหลอกลวงของธรรมชาตินั้นเลย. เป็นคนดีสนุกไหม ? เป็นคนชั่วสนุกไหม ? ลองดู

หรือว่าใกล้เข้ามาอีกก็ว่า เป็นคนมีบุญน่าเป็นไหม ? เป็นคนมีบาปน่าเป็นไหม? คนที่ผลีผลามไม่ดูไม่แลอะไร คงจะยกมือทันทีว่าเป็นคนมีบุญน่าสนุกกันใหญ่, แต่คนที่เขาผ่านบุญมาโดยสมบูรณ์แล้วก็จะส่ายหัวว่า คนมีบุญก็ต้องเป็นทุกข์ ไปตามแบบตามประสาของคนที่ยึดมั่นถือมั่นว่าตนมีบุญ. นี่คนมีบุญจะต้องเป็นทุกข์ไปตามประสาคนมีบุญ เช่นเดียวกับที่คนมีบาป ต้องเป็นทุกข์ไปตามประสาคนมีบาป.

ทีนี้ใกล้เข้ามาอีกก็คือ เป็นคนมีความสุขน่าเป็นไหม ? เป็นคนมีความทุกข์น่าเป็นไหม ? คนก็ยิ่งยกมือกันสลอนมากกว่าคราวก่อนว่า จะขอเป็นคนมีความสุข. ทีนี้

ส่วนคนที่เคยมีความสุข เสวยสุขอย่างที่เรียก ๆ กันนี้มาแล้ว ได้ผ่านมาแล้วกลับสั่นหัวว่าเป็นคนมีความสุขนี้ก็เป็นทุกข์ไปตามแบบของคนมีความสุข.

ตอนนี้จะพึ่งไม่เข้าใจ ขอกล่าวซ้ำอีกว่า คนมีความสุขจะต้องมีความทุกข์ไปตามแบบของคนมีความสุข. ข้อนี้ต้องนึกถึงข้อที่ว่าในโลกนี้ชาวโลกเขาสมมติ เขาบัญญัติ เขายึดมั่นถือมั่นกันว่า คนอย่างไหนเป็นคนมีความสุข มีเงิน มีอำนาจวาสนา มีนั่นมีนี่ มีกามคุณ มีอะไรสมบูรณ์ ไปหมดทุกอย่าง เป็นคนมีความสุข. แต่แล้วก็จงดูให้ดี มันจะต้องมีความทุกข์ไปอีกแบบหนึ่ง รูปหนึ่ง ตามประสาคนมีสุข.

ไม่ต้องพูดถึงความสุขชนิดมีก้างอย่างนี้ ต่อให้เป็นความสุขชนิดที่เกิดมาจากสมาธิ สมาบัติ จากฌานของพวกฤษีมุนี ถ้าไปยึดมั่นถือมั่น ว่าฉันเป็นคนมีความสุขขึ้นมาแล้ว มันก็จะเกิดก้างขึ้นมาในเนื้อนั่นเองแล้วติดคอ.

พวกที่ยึดมั่นถือมั่นความสุขในรูปฌานเป็นต้นเหล่านี้ก็เรียกว่า เป็นคนมีทุกข์ไปตามประสาของคนมีสุขจากรูปฌานนั้นเอง. เพราะฉะนั้น จึงมีบทบัญญัติให้รูละปราคะอรูปราคะเสีย ในสังประโยชน์เบื้องปลายที่จะทำให้คนเป็นพระอรหันต์อย่างนี้เป็นต้น. เพราะว่าการที่ไปติด ไปยึดเข้าว่า เรามีความสุข. แม้จะเป็นความสุขเกิดจากธรรมะก็เถอะ มันจะยังคงเป็นก้างติดคอชนิดที่ละเอียด อย่างใดอย่างหนึ่งอยู่เป็นธรรมดา และไม่เป็นธรรมะจริงขึ้นมาได้.

ข้อที่จะไปยึดพระนิพพาน ว่าเป็นตัวตน หรือเป็นความสุขของเราขึ้นมานั้นเป็นไปไม่ได้ ถ้าเพียงแต่พูดนั้น พูดได้ ว่า นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง แล้วยึดพระนิพพานว่าเรา เป็นของเรา เรามีสุขอย่างนิพพาน บรรลุนิพพาน อย่างนี้มันพูดได้ แต่ตามความจริงนั้นมีไม่ได้ เพราะว่า ผู้ที่มีความยึดมั่นอย่างนั้นอยู่จะบรรลุถึงนิพพานไม่ได้เป็นอันขาด. เพราะฉะนั้น ถ้าเขาสำคัญอยู่ว่าเขาได้รับ เขาเป็นผู้มีสุขที่เกิดแต่นิพพานอย่างนี้ มันเป็นนิพพานปลอมทั้งนั้น นิพพานจริงไม่มีทางที่จะมาอยู่ในฐานะที่ถูกยึดถืออย่างนั้นได้.

ข้อที่จะไปยึดพระนิพพาน ว่าเป็นตัวตน หรือเป็นความสุขของเราขึ้นมานั้นเป็นไปไม่ได้ ถ้าเพียงแต่พูดนั้น พูดได้ ว่า นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง แล้วยึดพระนิพพานว่าเรา เป็นของเรา เรามีสุขอย่างนิพพาน บรรลุนิพพาน อย่างนี้มันพูดได้ แต่ตามความ

จริงนั้นมีไม่ได้ เพราะว่า ผู้ที่มีความยึดถืออย่างนั้นอยู่จะบรรลุถึงนิพพานไม่ได้เป็นอันขาด เพราะฉะนั้น ถ้าเขาสำคัญอยู่ว่าเขาได้รับ เขาเป็นผู้มีสุขที่เกิดแต่นิพพานอย่างนี้ มันเป็นนิพพานปลอมทั้งนั้น นิพพานจริงไม่มีทางที่จะมาอยู่ในฐานะที่ถูกยึดถืออย่างนั้นได้.

นี่เราไล่ความสุขขึ้นไปตั้งแต่ความสุขของเด็ก ๆ ความสุขของผู้ใหญ่ ความสุขหนุ่มสาว คนแก่คนเฒ่า คนมีอำนาจวาสนา กระทั่งคนเป็นเทวดา มีฌาน มีสมาบัติอะไรเป็นที่สุด. ถ้าลงยึดมั่นถือมั่น ว่าฉันมีความสุขละก็ มันต้องมีความทุกข์ไปตามแบบของคนมีความสุข. ผู้ที่เข้าถึงความจริงจะรู้สึกอย่างนี้. ส่วนผู้ที่ไม่เข้าถึงความจริงก็ตื่นก็เห่อกันไปตามเรื่องตามราว เห่อเงิน เห่อทอง เห่ออำนาจวาสนา เห่อความสุขทางเนื้อทางหนัง กระทั่งเห่อวิปัสสนา เห่อฌาน เห่อสมบัติ เห่อจนต้องส่งโรงพยาบาลปากคลองสาน. อย่างนี้แหละเป็นการแสดงอยู่ในตัวมันเองแล้ว ว่ายึดมั่นถือมั่นไม่ได้ เพราะถ้าไปยึดมั่นถือมั่นแล้ว คนมีความสุขก็จะต้องเป็นทุกข์ ไปตามแบบของคนมีความสุข. คำว่า "ทุกข์ไปตามแบบของคนมีความสุข". เด็ก ๆ ฟังไม่ถูก ฟังไม่ออก แต่ผู้สูงอายุควรจะจะฟังออก.

ทีนี้เราจะลองคิดดูอีกสักคู่หนึ่งว่า เกิดอยู่นี้สนุกไหม ? ตายไปสนุกไหม ? ให้เลือกเอาฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งของคู่นี้ คือเกิดอยู่เป็นอยู่สนุกไหม ? หรือว่าตายไปคือไม่เป็นอยู่นี้สนุกไหม ? เกิดกับตายสองอย่างนี้อันไหนน่าสนุก ? คนเกิดอยู่น่าเกิด หรือคนตายไปน่าตาย ? ลองคิดดู. ถ้ารู้ธรรมะจริงมันก็สั่นหัว ไม่เอาทั้งนั้น ไม่เอาทั้งเกิดไม่ทั้งตาย. แต่คนธรรมดาแล้วไม่อยากตาย อยากเกิดแล้วไม่อยากตาย อยากเกิดเรื่อย อยากเกิดชนิดไม่รู้จักตายด้วยซ้ำไป; หรือว่า ถ้าจะต้องตายแน่แล้วก็ ยังอยากเกิดอีก. นั่นแหละคือความยึดมั่นถือมั่น.

เราอาจตัดบทได้สั้น ๆ ว่า คนเกิดก็ต้องมีความทุกข์ตามแบบของคนเกิด, คนตายก็มีความทุกข์ตามแบบของคนตาย. ต่อเมื่อไม่รู้สึกว่าเกิด ไม่รู้สึกว่าตาย คือว่าง นั่นแหละ จึงจะไม่มีความทุกข์เลย.

ทำไมไม่นอนคิดเล่น นั่งคิดเล่น เดินคิดเล่น ในเรื่องอย่างนี้ ในขณะที่ไม่อารมณ์อะไรมากระทบ. ทำไมไม่ลองนอนคิดอย่างนี้ นั่งคิดอย่างนี้ เดินคิดอย่างนี้. หรือว่าเมื่อทำอะไรอยู่ หรือเป็นอะไรอยู่ ทำไมไม่ลองคิด อย่างนี้.

เมื่อเหน็ดเหนื่อยยากลำบากอยู่ด้วยความเป็นมารดาเป็นต้นอย่างนี้ ทำไมไม่รู้สึก บ้างว่าความเป็นมารดาอย่างนี้ไม่น่าสนุก แล้วความเป็นสามี ความเป็นภรรยา ความเป็นอะไรต่าง ๆ อย่างที่ว่ามาแล้วทั้งหมดนี้ เมื่อกำลังวุ่นอยู่ด้วยอาการของความเป็นนั้น ๆ ทำไมไม่รู้สึกว่านี้ไม่สนุกเลย. ทั้ง ๆ ที่ต้องร้องไห้อยู่ ก็ยังไม่รู้สึกว่า นี่ไม่สนุกเลย ยังสนุกอยู่เรื่อย สนุกอยู่ทั้ง ๆ ร้องไห้อย่างนั้น.

เราจงคิดดูให้ดีอีกทีหนึ่งในครั้งสุดท้ายว่า เกิดก็ตาม ไม่เกิดก็ตาม ไม่ไหวทั้งนั้น : เกิดก็ไม่ว่าง ไม่เกิดก็ไม่ว่าง. ถ้าไปยึดถือว่าไม่เกิดแล้วมันก็ไม่ว่างเหมือนกัน ตอนนี้มันจะต้องเป็นตอนที่ฟังยากที่สุด หรือจะว่าปฏิบัติยากที่สุดก็ตามใจ. ระหว่างเกิดกับไม่เกิดนี่มาถึงสุดท้ายนี้ เราไม่เอาทั้งนั้น. เราไม่เข้าไปยึดด้วยคำว่าเกิด หรือคำว่าไม่เกิด ก็ไม่ยึด มันจึงจะว่าง.

เมื่อพูดถึง เอา ถึง เป็น มาเรื่อย ๆ แล้ว ไม่เอา ไม่เป็น มาเรื่อย ๆ แล้วมาถึงเกิด—ไม่เกิด เป็นคู่ขึ้นมาอย่างนี้ ประเดี๋ยวก็จะไปยึดเอาที่ไม่เกิดเข้าอีก. ฉะนั้นในอันสุดท้ายข้อปฏิบัติของเราจะต้องสาวก้าวไปจนกระทั่งถึงว่า ความรู้ว่าไม่เกิดอย่างนี้ ก็ต้องไม่เป็นที่ยึดมั่นถือมั่น คือให้สลายไปด้วยเหมือนกัน มันจึงจะเป็นว่างจริง ๆ ขึ้นมา คือเกิดก็ไม่ใช่ นั่นแหละจึงจะเป็นเรื่องไม่เกิดที่แท้จริง คือเป็นดับไม่เหลือที่แท้จริง.

คำพูดตอนนี้ออกจะพัดไปพัดมาอยู่แล้ว แต่ความหมายนั้นไม่ได้พัดไปพัดมา มันมีความจริงอยู่ แยกออกจากกันเด็ดขาดเลย. ฉะนั้น ท่านอย่าไปยึดมั่นในนิพพาน ว่าเป็นความไม่เกิด แล้วก็วิเศษวิโสอย่างนั้นอย่างนี้ แล้วก็อย่าไปยึดมั่นในวัฏฏสงสาร ว่าเกิดกันใหญ่ เกิดกันสนุกดี; มันต้องไม่ยึดมั่นทั้งสองฝ่าย มันจึงจะเป็นความว่าง และเป็นความไม่เกิด. การปฏิบัติในเวลาปรกติจะต้องเป็นอย่างนี้อยู่เรื่อย ๆ ไป.

สำหรับในขณะที่เรากำลังทำการงานอย่างยิ่ง คืองานกัมมัฏฐานกล่าวคือปฏิบัติสมาธิภาวนา วิปัสสนา ในลักษณะที่เป็นเทคนิคจัด เพื่อให้รู้โทษของความยึดมั่นถือมั่นแล้วก็ว่างจากความยึดมั่นถือมั่นอย่างเดียวกัน ข้อนี้ต้องทำตามที่ได้เล่าได้เรียนได้ศึกษามาเป็นอย่างมาก; ไม่ใช่คนธรรมดาที่ไม่รู้หนังสือจะทำได้. เพราะฉะนั้น มันจึงมีหลัก มีคำอธิบาย อย่างที่เคยอธิบายมาแล้วมากมาย ไปอ่านดู หรือนึกถึงที่เคยกล่าวแล้วทั้งหมดนี้รวมกันเรียกว่าข้อปฏิบัติในขณะปรกติ.

การปฏิบัติในโอกาสที่สอง คือ ในขณะที่อารมณ์มากระทบ.

นี้หมายความว่า เมื่อมีรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสมากระทบที่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ผิวหนัง เหล่านี้จะต้องปฏิบัติในลักษณะที่ให้ผัสสะหยุดอยู่ที่ผัสสะ ให้เวทนาหยุดอยู่ที่เวทนา อย่างนี้เป็นต้น ซึ่งได้บรรยายทั่วไปในที่ทุกหนทุกแห่งกระทั่งที่ได้บรรยายที่นี่ คราวก่อนมาแล้ว จนบางคนก็เข้าใจบางคนก็ไม่เข้าใจ. ที่ว่ามีการกระทบแล้วหยุดอยู่แค่ผัสสะนี้ มันเป็นชั้นดีเลิศ ถ้าชั้นธรรมดา ก็ไปถึงเวทนา แล้วหยุดอยู่ที่เวทนาอย่าปรุงเป็นตัณหา อุปาทาน เป็นตัวกู เป็นของกูขึ้นมา.

บางคนหรือนักพูดตามศาลาวัด หรือนักสอนตามบนโรงเรียนนักธรรมก็เหมือนกัน อาจพูดว่าหยุดอยู่แค่ผัสสะนั้นไม่มีต้องไปถึงเวทนาเสมอ นั่นเพราะเขายึดมั่นถือมั่นหนังสือถ้อยคำหรือแบบอย่างอะไรอย่างหนึ่งเท่านั้น ไม่ใช่ความจริง.

ความจริง พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า ให้เห็นรูปสักว่าเห็น ได้ยินสักว่าได้ยิน ดมกลิ่นสักว่าดม ลิ้มรสสักว่าลิ้ม สัมผัสสักว่าสัมผัส นี้ก็มีอยู่ ถ้าทำได้อย่างนั้น ตัวเธอไม่มีคือตัวกูไม่เกิด แล้วก็เป็นที่สุดทุกข์ คือว่างอยู่เรื่อย.

ขอให้สังเกตอย่างนี้ก็แล้วกันว่า เมื่อเราทอดสายตาไปยังทางใดทางหนึ่ง เห็นภาพนั้น ภาพนี่ ลองเหลือบตาไปทางประตู หน้าต่าง มันก็เป็นแต่เพียงผัสสะเท่านั้น ไม่เกิดเวทนาพอใจหรือไม่พอใจอะไร. เมื่อ รูป เสียง กลิ่น รส อันใดเข้ามาในลักษณะผัสสะอย่างนี้ ก็ให้มันหยุดอยู่อย่างนั้นบ้างเป็นไร.

หรือเหมือนกับทหารที่นอนอยู่ข้างปืนใหญ่ เมื่อปืนใหญ่ลั่นตึงออกไป มันก็เพียงแต่ได้ยินเสียงเท่านั้น ไม่เกิดเวทนาอะไร ยังนอนหลับสบายอยู่ด้วยซ้ำไป หนัก ๆ เข้าไม่สะดุ้ง ไม่ตื่น ไม่อะไรเลย มันเป็นแต่เพียงเสียงปืนใหญ่กระทบหูแล้วก็เลิกกันอย่างนี้.

ให้ผัสสะหยุดอยู่เพียงแค่ผัสสะ อย่างนี้ในเมื่อได้ยินเสียงผู้หญิง เสียงผู้ชาย เสียงคู่รัก เสียงอะไรต่าง ๆ เหล่านี้มันจะได้หรือไม่. ถ้าทำได้มันก็ต้องนับว่าเก่งมาก.

ข้อนี้นึกดูอีกทีหนึ่ง ก็ว่าบางทีสัตว์มันจะเก่งกว่าคน เพราะสัตว์ไม่มีปัญญาชนิดรู้มากยากนาน. ทีนี้เราถ้าอยากเก่งอย่างถึงที่สุดดังนั้นบ้างก็ต้องหัด ชนิดผัสสะสักว่าผัสสะ.

แต่ถ้าสู้ไม่ไหวยอมแพ้ ก็ไปที่เวทนาก็ได้ พอเวทนารู้สึกสบายไม่สบาย พอใจไม่พอแล้วให้หยุดอยู่อย่างนั้น, หยุดอยู่เพียงเท่านั้น ดับไปเพียงเท่านั้น; อย่าเกิดความอยากต่อไปอย่างนั้นอย่างนี้ ไปตามเรื่องของความอยาก ของกิเลสตัณหา อุปาทานอย่างนี้ก็ได้. นี้เรียกว่าเราประพฤติปฏิบัติในโอกาสที่กระทบกันกับอารมณ์ให้มีหลักอย่างนี้.

— — — —

เวลายังมีเหลือเพียงนิดหน่อยนี้ อยากจะพูดเรื่องการปฏิบัติ ในโอกาสที่สาม คือ ในขณะที่จะดับจิต ร่างกายจะแตกตายลงไปนี้ จะปฏิบัติอย่างไรจึงจะว่าง.

ข้อนี้จะต้องอาศัยหลักที่ว่า ดับไม่เหลือ—ดับไม่เหลือมาเป็นหลักอยู่เป็นประจำ.

การที่จะต้องตายไปตามธรรมชาติ คือแก่ชราแล้วจะต้องตายไปตามชาตินี้ เป็นสิ่งที่เด็ดขาดแน่นอน ถ้าใครไปถึงปูนอายุนั้นเข้า ไปถึงระยะนั้นเข้า มันก็เรียกว่ามีเวลาเหลือน้อยเต็มทีแล้ว จะทำอย่างไรมันจึงจะทันแก่เวลา ?

เพื่อให้ทันแก่เวลานั้นเอง เป็นคนแก่ไม่รู้หนังสือ ไม่มีเวลาเรียนอะไรมากได้ เพราะว่าสติปัญญามันสมองไม่อำนวยมากมายอะไร ก็จงถือหลักอย่างที่ว่าดับไม่เหลือแห่งตัวกู ดังที่กล่าวมาแล้วนั้นเอง.

ตามปกติก็ให้ดูอยู่ว่า เป็นคนก็ไม่สนุก เป็นเทวดาก็ไม่สนุก เป็นพ่อก็ไม่สนุก เป็นแม่ก็ไม่สนุก เป็นลูกก็ไม่สนุก เป็นสามีก็ไม่สนุก เป็นภรรยาก็ไม่สนุก เป็นบ่าวก็ไม่สนุก เป็นนายก็ไม่สนุก เป็นผู้แพ้ก็ไม่สนุก เป็นผู้ชนะก็ไม่สนุก กระทั่งเป็นผู้ดี - ผู้ชั่ว กระทั่งผู้มีบุญ - มีบาป กระทั่งผู้สุข - ผู้ทุกข์นี้ก็ล้วนแต่ไม่สนุก; อย่างนี้ก็แปลว่า จิตนี้ไม่มีที่หวังที่ไหนที่จะไปเอา ไปเป็น พูดว่าสิ้นหวังก็ได้.

คำสิ้นหวังนี้ใช้ได้เหมือนกันในการบรรลุพระอรหันต์แต่ไม่ใช่สิ้นหวังอย่างโลก ๆ อย่างคนโง่ คนขี้เกียจ คนไม่มีที่หวัง; คนสิ้นหวัง อย่างนั้นมันอีกความหมายหนึ่งต่างหาก. เดี๋ยวนี้ ในที่นี้ มันเป็นความสิ้นหวังของคนที่มีปัญญาอย่างถูกต้อง มองออกว่าไม่มีอะไรที่ควรหวัง ไปเอาไปเป็นที่นี่ก็ตาม ที่โลกอื่นที่โลกไหนก็ตาม คือสิ่งทั้งหมดนี้ไม่น่าเอาไม่น่าเป็นจริง ๆ ทุกกาลเวลา ทุกสถานที่.

จิตของเขาจะน้อมไปทางไหน ? ขอให้ลองคิดดู จิตของเขาไม่น้อมไปทางไหนได้เลย เมื่อไม่มีอะไรที่น่าหวังที่ไหน; เพราะฉะนั้น มันจึงเป็นไปเพื่อสลายตัวมันเอง ไม่มีความอยากเอาอยากเป็นที่ไหน มันว่างไปในตัวมันเอง.

อุบายที่จะเอาเปรียบธรรมชาติได้บ้างก็ตอนนี้ ก็คือว่าเมื่อจะต้องดับจิตลงไปจริง ๆ แล้ว ก็ให้ฟื้นความรู้สึกที่ว่า ไม่มีอะไรที่น่าเอา ไม่มีอะไรที่น่าเป็น ที่ไหนหมดทุกหนทุกแห่งนี้ ให้มาอยู่ที่จิตใจในเวลาที่จะดับจิตนั้น มันจะนิพพานไปได้โดยไม่มีทางที่จะหลีกเลี่ยงได้. ให้ร่างกายกับจิตใจมันดับลงไป ด้วยความรู้สึกไม่มีอะไรที่น่าเอา - น่าเป็นที่ไหน; แล้วจะบรรลุนิพพานได้ในตัวมันเอง ในตัวความตายทางร่างกายนั่นแหละ.

นี่เรียกว่าเป็นการได้กำไรอย่างยิ่ง ลงทุนน้อยอย่างยิ่งแล้วแน่นอนอย่างยิ่ง. ให้นักธรรมะ ชั้นมหาเปรียญ ชั้นเอก ชั้นสูงสุดที่ไหนมาพิสูจน์ดูทีว่า มันจะเป็นอย่างไร ถ้าเขาดับจิตไปด้วยความรู้สึกที่แท้จริงว่า ไม่มีอะไรที่น่าเอา - น่าเป็นที่ไหนอย่างนี้ มันก็เป็นการสลายตัวชนิดที่สลายไปกับนิพพานธาตุ ไปเป็นนิพพานธาตุได้ในตัวมันเอง; เป็นตาแก่ ยายแก่ที่ไม่รู้หนังสือ พูดอะไรก็ไม่ได้ แต่มีความรู้สึกอย่างนี้ได้อย่างเดียวก็พอแล้ว.

เพราะฉะนั้น เมื่อเราจะตายขึ้นมาจริง ๆ ขอให้ความรู้สึกอย่างนี้มีอยู่ และต้องรู้ไว้ว่าใกล้จะตายนั้น มันอาจค่อย ๆ เลือนไป ในการที่ร่างกายมันชำรุดลง มันจะต้องแตกดับนี้ ความรู้สึกมันจะหมดไป ๆ มันจะลืมนั่นลืมนี่ ลืมเข้ามาทุกสิ่งทุกอย่าง ; แม้แต่ว่าเดี๋ยวนี้กี่โมง กี่ยามแล้ว เป็นกลางวันหรือกลางคืนก็ไม่รู้สึกได้, แม้ว่าตนกำลังอยู่ที่ไหน อยู่ในบ้านไหน - เรือนไหนก็ไม่รู้ได้ แม้แต่ว่าตัวเองชื่อไรก็ลืมไปแล้ว จะสวด อิติปิ โส ภควา ก็ไม่ถูกแล้ว; แต่ที่จะอยู่ได้เป็นคู่ชีวิตจิตใจไปด้วยกันก็คือว่า ความรู้ว่า ไม่มีอะไรที่น่าเอา - น่าเป็น ดับไม่เหลือ สมัครดับไม่เหลือ.

ความรู้สึกว่า - สมัครดับไม่เหลือนี้ขอให้อยู่คู่กันกับจิตจนถึงวาระสุดท้าย มันจะสลายตัวเป็นความว่าง หรือเป็นนิพพานไปได้; ด้วยอุบายอย่างนี้ ด้วยเคล็ดอย่างนี้ นี่เรียกว่าข้อปฏิบัติในขณะที่ร่างกายจะแตกทำลาย ที่เรียกว่าของผู้รู้น้อย. ตาแก่ยายแก่ที่ไม่รู้หนังสือ ผู้รู้น้อยมีอุบายที่จะดับไปได้ ด้วยอาการอย่างนี้ และเราเรียกอุบายนี้ว่า "อุบายตกกระได แล้วพลอยโจนให้เหมาะ ๆ"

ที่ว่า "ตกกระได" ก็คือหมายความว่า ร่างกายมันต้องแตกแน่ มันแก่ชราแล้ว มันถึงที่สุดแล้ว มันต้องแตกแน่ เรียกว่าตกกระไดลงมาแล้ว ทีนี้ "พลอยกระโจน" เลย กระโจนสู่ความดับไม่เหลือ เพราะทำความรู้สึกในใจอยู่ว่า ไม่มีอะไรที่น่าเอาน่าเป็นที่ไหน; นี้เรียกว่ากระโจนอย่างถูกทาง. เพราะฉะนั้น มันจึงไม่เจ็บไม่ปวดอะไรเลย กระโจนอย่างนี้ไม่เจ็บไม่ปวด แต่เป็นผลดีที่สุด คือถึงความดับไม่เหลือได้.

นี่เราเรียกว่านี้มันเก่ง มันตกกระไดเป็น ไม่เหมือนคนโง่บางคน ตกกระไดลงมาปากคอแตก แขนขาหักอย่างนี้ มันคือคนโง่.

แม้เรียนมาก แม้เที่ยวพูดจ้ออยู่ตามศาลาวัดอย่างนี้มันก็ยังตกกระไดปากแตกขาหักอยู่นั่นเอง. มันเอาตัวรอดได้อย่างนี้.

ถ้าสมมติว่า การตายที่เป็นอุบัติเหตุ เช่นถูกรถยนต์ทับบี้แบนไปกลางถนน หรือถูกตึกพังทับ หรือว่าชาวไร่ชาวนาเดินอยู่ ควายวัวมันขวิดข้างหลังทีเดียวตาย หรือว่าถูกระเบิดปรมาณูลงมาอย่างนี้ จะทำอย่างไร ?

ถ้าฉลาดสักหน่อยก็จะมองออก มองเห็นได้ด้วยตนเองว่ามันก็อย่างเดียวกันนั่นแหละ. ถ้าความรู้สึกมันเหลือนิดเดียวแวบเดียวก็ให้รู้สึกว่า ดับไม่เหลือ สมัครดับไม่เหลือ ไม่มีอะไรที่น่าเอาน่าเป็น เพราะได้ทำความรู้สึกดังกล่าวนั้นมาจนคล่องแคล่วชำนาญดีอยู่แล้วเป็นปรกติ ; พอมาถึงขณะเช่นนี้ ก็รู้สึกได้เพียงแวบเดียวก็ดับไป.

เช่นว่ารถยนต์ทับตายอย่างนี้ ไม่ใช่มันจะตายทันที ไม่ใช่จะไม่มีเวลาเหลือครึ่งวินาทีให้เขารู้สึก. มันต้องมีเวลาเหลืออยู่ แม้ครึ่งวินาที หรือเศษหนึ่งส่วนสี่วินาทีสักขณะจิตหนึ่ง พอรู้สึกแวบหนึ่งได้ว่า สมัครดับไม่เหลือ อย่างนี้ก็ทันถมไป.

ถ้าสมมติเอาว่ามันวูบเดียวไม่มีความรู้สึกเลย มันก็ดับไม่เหลือนั่นแหละ เพราะว่า เราอยู่ด้วยความรู้ที่ถูกต้องว่าดับไม่เหลืออยู่เป็นประจำ ยามปรกติมาแล้ว. ตามที่กล่าวแล้วข้างต้นว่า เวลาปรกตินั้นเราซ้อมความดับไม่เหลืออยู่เป็นประจำไม่มีอะไรที่น่าเอาไม่มีอะไรที่น่าเป็น จนใจน้อมไปสู่ความดับไม่เหลืออยู่เองเป็นประจำ ; ทีนี้มันก็ดับไม่เหลือไปด้วยความรู้สึกอันนี้ แม้ว่าในขณะที่ถูกทำให้ร่างกายสลายแตกตายไปโดยไม่ให้โอกาสที่จะรู้สึกคิดนึกได้

ยิ่งถ้ามันให้โอกาสที่จะรู้สึกคิดนึกได้สักขณะจิตหนึ่งหรือว่าครึ่งวินาทีอย่างนี้ก็คิดได้สบาย เพราะฉะนั้น อย่าได้ขลาด อย่าได้กลัว อย่าให้ความขลาดความกลัวแทรกเข้ามา เช่น ขอให้ไปตามหมอที หามไปโรงพยาบาลที อย่างนี้แล้ว ก็ต้องตายตรงนั้นเอง ไม่มีประโยชน์อะไร และเรื่องอย่างนี้เขาถือกันว่าเป็นการตายโหง คือตายโดยไม่อยากจะตาย และตายโดยกระทันหันอย่างนี้ บัญญัติคำเรียกกันว่าตายโหง

ธรรมะที่ประเสริฐ นี่มันป้องกันการตายโหงอย่างเด็ดขาด แต่ทำให้นิพพานได้ที่ตรงนั้นเอง ที่ข้าง ๆ ล้อรถ หรือใต้รถ หรือใต้ตึกทับ หรือว่ากลางทุ่งนาตรงที่ควายขวิด หรือว่าในซากกองเถ้าถ่านของลูกระเบิด อย่างนี้เป็นต้น มันไม่มีการตายโหงแต่มีนิพพานแทน

ควรจะซ้อมความเข้าใจที่ถูกต้องไว้อย่างนี้ สำหรับผู้ที่มีการศึกษาน้อย รู้น้อย กระทั่งเป็นตาแก่ ยายแก่ ที่ไม่รู้หนังสือแต่ว่าฟังการพูดอย่างนี้ ก็พอจะเข้าใจได้

ส่วนการตายของผู้ที่รู้โดยสมบูรณ์ มีสติปัญญาสมบูรณ์ ศึกษาเพียงพอแตกฉานในปริยัติธรรม ปฏิบัติธรรมนั้น ไม่ต้องเป็นอย่างนี้ คือไม่ต้องมีอาการตกกระไดพลอยโจน ; เพราะว่าเขาเป็นผู้ไม่ตายเสียแล้วตั้งแต่ที่แรก ตั้งแต่ยังไม่เจ็บไม่ไข้ ตั้งแต่ยังหนุ่ม ๆ ด้วยซ้ำไป คือบรรลุคุณธรรมชั้นสูงเสียตั้งแต่ก่อนโน้นแล้ว เพราะฉะนั้นจึงไม่มีการตาย

ถ้าว่าคนรู้มามากอย่างนั้น พอถึงเวลาจะตายเข้าจริง ๆ เขาก็ยังมีการเตรียมดีกว่าพวกที่ตกกระไดพลอยโจน เขารู้จักตั้งสติสัมปชัญญะอย่างที่ว่าไม่มีความตาย, หัวเราะเยาะความตายได้ ; อย่างนี้ก็นับว่าเป็นการดีที่ว่า เหมือนลงกระไดลงไปอย่างเรียบร้อย ไม่ใช่ต้องตกกระไดแล้วพลอยกระโจนอย่างว่า นี่เป็นเรื่องของผู้รู้สมบูรณ์ แต่สำหรับผู้รู้น้อยนี้ ควรจะฉลาดในการที่จะตกกระไดพลอยกระโจน นี่คือการปฏิบัติเพื่อว่างในวินาทีสุดท้าย

ต่อไปนี้อยากจะพูดถึงการเตรียมตัวตายของผู้เจ็บป่วยกันบ้าง เมื่อรู้สึกว่าจะต้องตายแน่ สำหรับผู้มีความเจ็บไข้เห็นอยู่ชัด ๆ เช่นเป็นวัณโรคหรือโรคอะไรก็ตามเถอะ ซึ่งมันจะต้องตายแน่แล้ว ก็ควรจะทำให้ดีที่สุดด้วยสติสัมปชัญญะ ไม่ต้องขลาดไม่ต้องกลัว

อยากจะเล่าเรื่องที่เคยพบ เกี่ยวกับวิธีเตรียมตัวตายของคนครั้งพุทธกาลให้ฟัง สำหรับผู้ที่เขาถือศีลสมาทานวัตรกันอยู่ประจำอย่างนี้ เป็นธรรมดาการอดข้าวย่อมไม่มีปัญหาอะไรเพราะวันอุโบสถก็อดข้าวเย็นอยู่แล้ว ทีนี้พอโรคภัยไข้เจ็บมาถึง ซึ่งเขาเชื่อแน่ว่าไม่เกินสิบวัน จะต้องตายอย่านี้ เขาเตรียมที่จะไม่กินอาหาร; ไม่เหมือนกับพวกเราที่ว่าคนใกล้จะตายต้องให้ไปหาอาหารดี ๆ อย่างนั้นอย่างนี้อย่างแพงที่สุดมาให้กิน ๆ กินจนตายไปกับอาหารก็มี

ในการที่เขาพยายามหลีกอาหารนี้ เขาเพื่อจะมีจิตใจที่เป็นปรกติที่สุด เพราะเมื่อร่างการชำรุดอย่างนี้แล้วมันไม่ย่อยอาหาร ขืนใส่เข้าไปมันก็เป็นพิษ มันก็วุ่นวายใจมันกระสับกระส่าย เพราะฉะนั้น จึงเตรียมตัดอาหาร กินแต่น้ำ หรือกินแต่ยา

ถ้าใกล้เข้าไปอีก แม้แต่น้ำก็ไม่อยากกิน ยาก็ไม่ยอมกิน เพื่อจะสำรวมสติ-สัมปชัญญะ ที่จะตายชนิดที่ดับไม่เหลือ

พวกที่ยึดมั่นถือมั่นในบุญกุศล ก็เตรียมยึดมั่นถือมั่นในบุญกุศล พวกที่ฉลาดชั้นสุดก็เตรียมที่จะปล่อยวางดับไม่เหลือดังกล่าวมานั้น เขาไม่ต้องการหมอ ไม่ต้องการฉีดยา ประวิงเวลาให้นานที่สุดเท่าที่จะนานได้อย่างนี้ ซึ่งเป็นการรบกวนอย่างยิ่ง; การทำเช่นนี้ เรียกว่า "ปลงสังขาร" คือปลงตัวตนลงไปอีกครั้งหนึ่งเกี่ยวกับร่างกาย เขาเรียกว่า "ปลงสังขาร" ยังไม่ทันตายนี้แหละ เขาเตรียมที่จะแตกทำลายทางกายให้ดีที่สุดในทางจิตก็น้อมไปเพื่อดับไม่เหลือ

ส่วนพวกเราสมัยนี้มัวแต่โกลาหลตามหมอกันมาจนเต็มห้องก็มี ให้กินยา ให้กินอาหาร ฉีดยา ต่าง ๆ นานา ทำให้พะงับพะง่อนหาความสงบไม่ได้ นี่แหละทำให้ไม่รู้ว่าจะตายอย่างไร ทำให้ไม่รู้ว่าจะตายหรือจะอยู่; อย่างนี้มันพะว้าพะวังกันไปหมด มันเลยไม่ได้ประสบชัยชนะเหนือความตาย หรือเข้าถึงความว่าง หรือความดับไม่เหลืออย่างกล่าวมาแล้ว

การเตรียมตัวตายของคนครั้งพุทธกาลกับคนเดี๋ยวนี้มันต่างกัน อย่างว่าคนเดี๋ยวนี้ คงจะนึกหาเตียงที่สบายที่สุด หาห้องที่สบายที่สุด หาอาหาร หายาที่แพงที่สุดมาไว้; แล้วก็ตายไปด้วยการกุลีกุจอ อยากจะรักษาชีวิตถ่วงเอาไว้ให้ได้ต่อไปแม้นาทีหนึ่ง

ก็ยังดีอย่างนี้ ก็เลยระดมฉีดยาเป็นการใหญ่ ทำอะไรเป็นการใหญ่ แล้วมันก็ต้องตายอย่าง "หลับตาตาย" คือว่าตายโดยไร้สติสัมปชัญญะ เรียกว่าทำกาลกิริยาด้วยความหลง

ถ้าทำถูกทางมันก็ต้องกล้าด้วยธรรมะ และตายอย่างชัยชนะเหนือความตาย อย่างที่ว่ามานี้ จึงจะเรียกว่า เข้าถึงความว่างได้ในวินาทีสุดท้าย มีโอกาสกระทั่งถึงวินาทีสุดท้าย ขอให้จำคำนี้ไว้ให้ดี ๆ ว่า โอกาสสำหรับพวกเรามีกระทั่งวินาทีสุดท้าย แต่ถ้าเราเอาชนะเดี๋ยวนี้ไม่ได้เรื่อย ๆ ไป ในวินาทีสุดท้ายนั้นต้องได้แน่ เพราะว่าอย่างน้อยที่สุดก็ยังได้ด้วยการตกกระไดพลอยกระโจนให้ดีอย่างที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง

นี้คือวิธีปฏิบัติเกี่ยวกับความว่าง ซึ่งแบ่งเป็น ๓ ขณะ ปฏิบัติใน ๓ โอกาส ขณะปรกติ ทำการทำงานอยู่ตามปรกตินี้อย่างหนึ่ง, ขณะที่อารมณ์มากระทบ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย จะสู้มันอย่างไรให้เป็นความว่างนั้นก็อย่างหนึ่งแล้ว ขณะที่เบญจขันธ์จะแตกสลายไปตามธรรมชาตินี้ จะทำอย่างไรนี้อย่างหนึ่ง รวมเป็น ๓ วิธีด้วยกัน

ควรจะเป็นสิ่งที่นำมาพูดมาคิด มาปรึกษาหารือกันอยู่เป็นประจำ เหมือนอย่างที่คุยเรื่องวิทยุ เรื่องโทรทัศน์ เรื่องบ้าน เรื่องเมือง เรื่องโลกนั้นพล่อยไปหมดทั้งวันทั้งคืน; แล้วเรื่องสำคัญเห็นปานนี้ ทำไมถึงไม่ลองเอามาคุยมาปรึกษากันดูบ้าง, พวกที่ชอบมวยก็คุยแต่เรื่องการต่อสู้ จนเวลามีไม่พอ พูดหายใจแทบไม่ทัน

ทีเรื่องต่อสู้กับความตาย เอาชนะความตายให้ได้ให้ว่างจากเกิดจากตายนี้ ทำไมไม่ลองคุยกันบ้าง; มันจะเป็นของง่ายขึ้นมาทันที ถ้าว่าเราคุยกันปรึกษาหารือกัน แต่ในเรื่องนั้น เหมือนกับที่เราคุยกันในเรื่องอื่น ๆ ไม่เท่าไรสิ่งเหล่านี้ก็จะเป็นของง่าย ๆ เหมือนกับทำเล่นไปได้ ไม่ยากเลยเมื่อทำถูกวิธีแล้วไม่มียาก ง่ายไปหมดแม้แต่การบรรลุนิพพานและการตกกระไดพลอยโจน อย่างที่กล่าวนี้

--- --- --- ---

นี่แหละสรุปรวมความแล้วเราจะต้องเข้าใจให้ถูกเรื่องคำว่าว่าง เข้าถึงความว่าง เป็นอยู่ด้วยความว่าง ว่างอยู่เป็นปรกติ แล้วเป็นความว่างเสียเอง. ความว่างมีอยู่ที่

สิ่งทั้งปวง เป็นลักษณะของสิ่งทั้งปวง ทำจิตใจให้ว่างจากความยึดถือสิ่งทั้งปวง และจิตก็จะเป็นความว่างเสียเอง เป็นความดับไม่เหลือแห่งตัวกู—ของกู ไม่มีการเกิดขึ้นมาอีก ไม่มีความรู้สึกเป็นความเกิด เป็นตัวเรา—เป็นของเราขึ้นมาอีก. นี้คือ วิธีปฏิบัติเพื่อความว่าง.

อาตมาจึงขอยุติลงด้วยการหมดเวลาเพียงเท่านี้.

แพทย์อาสาสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี

สำนักงานกลาง วังสระปทุม กรุงเทพมหานคร

โทรศัพท์ ๕๒๘๓๘๘, ๕๒๑๗๓๓

คุณหมอ สุพัฒน์ บัวเลิศ เป็นสมาชิกแพทย์อาสาสมเด็จพระศรีนครินทรา-บรมราชชนนี คนแรกของจังหวัดพัทลุง ซึ่ง สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้จังหวัดพัทลุงเป็นจังหวัดแพทย์อาสา ฯ ตามที่ผู้ว่าราชการจังหวัดและคณะแพทย์ของจังหวัดได้ขอพระราชทานตั้งขึ้น ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๑๔ คุณหมอ สุพัฒน์ บัวเลิศ ได้รับพระราชทานบัตรประจำตัวอาสาสมัคร เลขที่ ๔๘๐๐ ซึ่งมีข้อความจารึกในบัตรนั้นว่า เป็นอาสาสมัครในกิจการแพทย์อาสาสมเด็จพระศรีนครินทรา-บรมราชชนนี เพื่อสงเคราะห์ประชาชนทั่วไปไม่จำกัดชาติ ศาสนาโดยไม่คิดมูลค่า เพื่อมนุษยธรรมและไม่เห็นแก่ประโยชน์หรือสิ่งตอบแทนใด ๆ

เป็นที่ทราบกันดีว่า จังหวัดพัทลุง เป็นจังหวัดที่ไม่สู้ปลอดภัยนัก แต่คุณหมอสุพัฒน์ บัวเลิศ ก็ยินดีเป็นอาสาสมัคร เดินทางออกไปให้การรักษาพยาบาลแก่ประชาชนทั่วไปในบริเวณที่ห่างไกลจากโรงพยาบาลและสถานีอนามัย ที่หน่วยแพทย์อื่น ๆ ไปไม่ค่อยถึงหรือไปถึงได้ยาก แม้จะเป็นการเสี่ยงภัย แต่คุณหมอสุพัฒน์ บัวเลิศ ก็ได้เสียสละไม่เห็นแก่เหน็ดเหนื่อย สมกับที่ได้รับอาสาออกปฏิบัติงานประจำตลอดมาจนถึงวาระสุดท้ายของชีวิต จึงเป็นผู้หนึ่งที่ถือได้ว่าเป็นตัวอย่างของแพทย์ที่มีเกียรติสมควรได้รับการยกย่องและสรรเสริญในคุณธรรมความดีของคุณหมอเป็นอย่างยิ่ง

พวกเราชาวแพทย์อาสา ฯ จำนวนกว่า ๒๐,๐๐๐ คน จะไม่ลืมคุณหมอสุพัฒน์ บัวเลิศ สมาชิกผู้หนึ่งที่ได้จากไป กุศลผลบุญที่คุณหมอสุพัฒน์ บัวเลิศ ได้บำเพ็ญไว้จะช่วยส่งเสริมให้ครอบครัวของคุณหมอ โดยเฉพาะคุณหมอ ชุมพร บัวเลิศ ได้รับความเจริญรุ่งเรืองตลอดไป

นายแพทย์มณเฑียร บุนนาค

เลขาธิการ มูลนิธิ พอ. สว.

ยังอาลัย....

โศกใดเทียบคราวนี้ไม่มีแล้ว
ร่มโพแก้วของปวงข้า....มาปลิดศูนย์
ระทมตรมข่มหาด้วยอาดูร
ความทุกข์พูนเทวษท้นล้นหัวใจ

นำดอกไม้งามตามาเรียงร้อย
เพื่อแทนถ้อยระลึกมั่นมิหวั่นไหว
กตัญญูรู้คุณเหลือเหนือสิ่งใด
ขอเรียกให้ท่านกลับมารับพึ่ง

จงหลับตานิรันดร์กาลเถิดท่านเอ๋ย....
อย่าห่วงเลยถึงผู้อยู่ข้างหลัง
ภาพชีวิตเรานี้ไร้จีรัง
จะมุ่งหวังสิ่งใดมิได้นาน

น้อมจุดธูปขอขมาร่ำลาอยู่
เพื่อนทุกผู้สงบลงด้วยสงสาร
สงบจิต....อุทิศส่ง....ดวงวิญญาณ
ด้วยดวงมานหม่นหมองนองน้ำตา

จำเนียร พัฒนพลานนท์

ในนามคณะพยาบาลโรงพยาบาลจังหวัดพัทลุง

วิวาทะ
ในเรื่อง "จิตว่าง"
ระหว่าง
ท่านพุทธทาสภิกขุ
กับ
ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช

ท่านพุทธทาส – ท่านที่สนใจในธรรมทั้งหลาย ซึ่งมีท่านรัฐมนตรีเป็นประธาน!

อาตมาได้รับคำขอร้องให้มาบรรยายธรรมะในรูปของธรรมสากัจฉา คือจะมีการซักไซร้ในทุกแง่ทุกมุมเท่าที่จะทำได้ เพื่อให้เข้าใจแจ่มแจ้งนั่นเอง ฉะนั้นขอให้ตั้งใจฟังเป็นพิเศษ ข้อแรกอยากจะกล่าวว่า อาตมามักจะถูกหาว่าโฆษณาชวนเชื่อให้แก่พระธรรมมากเกินไปอย่างกับว่าจะโฆษณาขายสินค้า เกี่ยวกับเรื่องนี้ก็ขอให้ทราบไว้ก่อนว่า พระธรรมนั้นวิเศษอย่างยิ่งจนไม่น่าจะต้องใช้การโฆษณา แต่พวกเราต่างหากที่มีจิตเสื่อมทรามลงทุกทีจนต้องใช้การโฆษณาชวนเชื่อ แม้แต่เรื่องที่เป็นการบุญการกุศลเช่นกิจการสภากาชาด ก็ยังต้องมีการโฆษณาชวนเชื่อด้วยอุบายมากขึ้นทุกที ส่วนสิ่งที่ไม่ใช่ธรรมะหรือแม้เรื่องที่กระเดียดไปในทางกามกอนาจารเป็นอบายมุขก็มีการโฆษณาชวนเชื่อกันรุนแรงยิ่งขึ้น นี่เป็นการกลบเกลื่อนและดึงความสนใจในธรรมะให้หันเหไปหมด และถึงเวลาแล้วที่เราจะต้องโฆษณาให้แก่ธรรมะเสียบ้าง เพื่อจะต่อสู้หรือดึงกันไว้ให้เหมาะสม ฉะนั้นจะถือว่าเป็นการโฆษณาให้แก่พระศาสนาอาตมาก็ยอม

บรรยากาศในโลกขณะนี้เต็มไปด้วยการโฆษณาชวนเชื่อที่ใช้โวหารมุสาวาท ไม่โดยตรงก็โดยอ้อม หวังเอาประโยชน์ส่วนตัวเป็นหลักสำคัญ มองดูแล้วก็เป็นบรรยากาศแห่งการหลอกลวงด้วยวาจาโดยเจตนา เป็นการเบียดเบียนที่ลึกซึ้งทางจิตใจ การเบียดเบียนนี้ไม่ใช่หน้าที่ของคน แต่เป็นวิสัยของโจรของพาลชน ฉะนั้นเราจึงว่าคนกำลังไร้ธรรมะ เขามีความเป็นมนุษย์

เสื่อมลง อาตมาอยากจะสรุปสั้น ๆ ว่า คนมีคุณภาพทางจิตใจที่เข้าใจธรรมะเสื่อมลง แม้ทางฝ่ายวัตถุจะเจริญมากขึ้น วิชาความรู้ทางค้นคว้านั้นก้าวหน้า แต่คุณธรรมที่จะทำอะไรได้ตรงตามหน้าที่ให้คงเส้นคงวานั้นมันเสื่อมลง จนไม่เหมาะที่จะเข้าใจธรรมะยิ่งขึ้นทุกที ปัญหาจึงมีว่าจะทำอย่างไรให้คนเข้าใจธรรมะได้ดี อนุชนรุ่นนี้หรือต่อไปจะเข้าใจธรรมะยิ่งขึ้นทุกทีหรือไม่ การศึกษาเล่าเรียนของเขาเหมาะที่จะทำให้เขาเข้าใจธรรมะได้หรือไม่ นี่เป็นข้อหนึ่งที่อาตมาอยากจะขอฝากไว้ให้เราหาทางแก้ไข

ในโลกนี้ใช้กระดาษพิมพ์หนังสือวันหนึ่งตั้งหลายหมื่นตันแปลว่าหนังสือมีอิทธิพลมาก แต่สิ่งที่พิมพ์ออกมานั้นเป็นเรื่องทางธรรมะสักกี่เปอร์เซ็นต์ ส่วนมากเป็นไปในทางยั่วให้ลุ่มหลงกามารมณ์และวัตถุ หมายความว่าส่วนที่ทำไม่ให้สนใจธรรมนั้นมีมากเหลือเกินจนกระทั่งสิ่งเหล่านี้เหล่านี้หุ้มห่อจิตใจของมนุษย์ทั้งโลก แล้วจะเข้าใจธรรมะได้อย่างไร ยิ่งไปกว่านั้น อาตมาอยากจะกล่าวว่า การเรียนปริยัติหรือการเรียนบาลีตามวัดวาอารามของเรานี้ ผ่านไปได้โดยไม่ต้องสนใจธรรมะ โดยไม่ต้องเข้าใจธรรมะเลยก็ได้ คณะสงฆ์ยังอยู่ในสภาพที่น่าวิตก คือว่ากิจการของคณะสงฆ์ก้าวหน้าไปแต่ในทางที่จะทำให้เรื่องราวเพิ่มมากขึ้น มุ่งหมายจะเอาประโยชน์อย่างอื่นไม่ใช่การเผยแพร่ธรรมะ คือหาความรู้เพื่อไปประกอบอาชีพโดยไม่ต้องสนใจธรรมะโดยไม่ต้องเข้าใจธรรมะอย่างถูกต้องละเอียดละออก็ได้ เรื่องมันเป็นไปอย่างนี้ ฉะนั้นพวกเรากำลังเข้าใจธรรมะในลักษณะที่น่าชื่นใจหรือน่าวิตกน่าเป็นห่วง ก็ขอให้อาจารย์คึกฤทธิ์ช่วยอภิปรายในส่วนนี้เพื่อความเข้ากันเสียก่อน

คึกฤทธิ์ — กระผมก็เห็นด้วย รู้สึกว่าทุกวันนี้คนยังไม่เข้าใจธรรมะ หรือเข้าใจในสิ่งที่ความจริงไม่ใช่ธรรมะว่าเป็นธรรมะสำหรับการโฆษณาชวนเชื่อในทางโลก คนทำมาหากินก็ต้องโฆษณาขายสินค้าต่าง ๆ อย่างนี้ก็เป็นเรื่องธรรมดา กระผมไม่ติดใจ ใต้เท้ากล่าวว่าการเรียนบาลีเรียนปริยัติในวัดโดยไม่เกี่ยวกับธรรมะเลยก็ได้ นี่กระผมก็เห็นด้วยเป็นอย่างยิ่งที่ใต้เท้าถูกหาว่าพูดโฆษณาให้แก่พระธรรมมากเกินไปนั้น เห็นจะเป็นเพียงคนหนึ่งหรือสองคนว่าถ้าหากโฆษณาจริงก็จะมีคน ได้ยินและมีคนเชื่อถือไปตามคำโฆษณา นั้นแต่ผลปรากฏว่าคนก็ยังไม่เข้าใจธรรมะ เพราะฉะนั้นถ้าโฆษณาจริงก็ยังโฆษณาไม่เก่งสู้คนอื่นเขาไม่ได้ แต่ที่เขาโฆษณา

ธรรมะกันอยู่ทุกวันนี้ ผมรู้สึกว่าเป็นลักษณะของการค้าอยู่มาก คือผู้โฆษณาธรรมะนั้นก่อนโฆษณาย่อมดูลักษณะตลาดก่อนว่าจะต้องการอะไรแล้วก็เอาสิ่งนั้นมาโฆษณาล่อขายให้ คนที่อยู่ในวัดทุกวันนี้เมื่อรู้ว่าตลาดทั่ว ๆ ไปเขาต้องการตัณหาอุปาทาน ก็นำสิ่งที่อ้างว่าเป็นธรรมะ (แต่ความจริงเป็นตัณหาอุปาทาน) เอามาเสนอให้เป็นต้นว่าเทศนาสั่งสอนในเรื่องอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ทั้งทางวิทยุและทางอื่น ๆ ในเรื่องสวรรค์ เรื่องเทวดาเกี้ยวพาราสีกันเป็นเรื่องสนุกสนานครึกครื้นฟังกันทั่วประเทศ ตลาดจนกระทั่งพูดไปถึงเรื่องที่จะเป็นจริงไปไม่ได้ เรื่องที่แม้แต่เด็ก ๆ ก็อาจจะเถียงได้ กระผมรู้สึกว่าการโฆษณาธรรมะที่ทำกันอยู่ทุกวันนี้นั้นยังไม่รอบคอบเลย มันอาจทำให้ประชาชนทั่วไปหมดความสนใจหมดความเลื่อมใสในธรรมะ แล้วเมื่อคนเห็นว่าธรรมะผิด (คือธรรมะที่ได้ยินจากวัด จากวิทยุกระจายเสียง) ไม่เป็นเรื่องที่น่าสนใจ คือเป็นแต่เรื่องที่เป็นจริงไปไม่ได้หรือสงสัยได้ เป็นเรื่องที่แย้งได้อย่างนี้แล้ว คนทั่ว ๆ ไปที่ไม่ได้ศึกษาธรรมะก็ย่อมหมดความสนใจ เห็นว่าธรรมะนั้นเองเป็นสิ่งไร้ประโยชน์ไม่มีสาระ สู้มีชีวิตธรรมดาอย่างทางโลก ๆ สู้การทำมาหากินตามปกติไม่ได้ ยกตัวอย่างว่า ถ้าวัดใดวัดหนึ่งจะโฆษณาขายพระเครื่องลางหรือรูปหลวงพ่อต่าง ๆ ว่าใครได้ไปบูชาแล้วจะเกิดหมูนพูนเขาทำให้เกิดทรัพย์สมบัติมาก อย่างนี้มีคนโง่เชื่อได้มากเป็นความเลื่อมใสศรัทธาที่ไม่คำนึงถึงเหตุผล แต่มีคนอีกมากเห็นว่า ถ้าอยากได้เงินทองหรือทำให้สมบัติเจริญแล้ว น่าจะมีทางอื่นที่ดีกว่านั้น น่าจะเป็นการทำงานด้วยความซื่อสัตย์สุจริตด้วยความเพียร หรือคนอีกพวกหนึ่งก็เห็นว่า ถ้าอยากจะได้สตางค์มาก ๆ ก็คิดโกงเขาเอาดีกว่า ไม่จำเป็นจะต้องไปบูชาพระพุทธรูปหรือพระสงฆ์ ทุกวันนี้ทางวัดหนักไปในทางโฆษณาหลอกลวงคน ทำให้เกิดผลที่ไม่น่าปรารถนา กระผมก็เคยนึกอยู่เสมอเหมือนกันว่าทางวัดใช้วิธีการของทางโลกมาก คนอยากฟังอะไรก็มักจะส่งเสริมในสิ่งที่เขาอยากฟัง อย่างคนที่มีตัณหาอยู่ก็สอนในทางที่จะให้เขามีตัณหามากขึ้น คนที่มีอุปาทานอยู่แทนที่จะสอนไปในทางปราบอุปาทาน กลับไปสอนให้มีอุปาทานเพิ่มขึ้น หรือบางทีก็มีการทรงเจ้าเข้าผีหรืออะไรต่าง ๆ ไปเลยทีเดียวซึ่งมันเป็นเรื่องของตัณหาอุปาทานทั้งนั้นแล้วก็เรียกให้คนเข้ามาเลื่อมใสได้มาก กระผมไม่เข้าใจว่าที่ท่านทำไปอย่างนั้นทำเพื่ออะไร แต่เมื่อสืบสวนไปก็ได้ความว่าท่านทำไปเพื่อหาเงิน อ้างว่าหาเงินเข้าวัด ทำให้คิดต่อไปว่าวัดนั้นมีประโยชน์สำหรับอะไร คือว่าถ้าวัดเป็นสถานที่ตั้งของธรรมะ สำหรับเผยแพร่ธรรมะในทางที่ถูกแล้ว มันจะขัดกันในการที่จะ

ใช้วิธีซึ่งไม่ใช่ธรรมะ คือวัดไปล่อให้คนเขาติด เพื่อจะหลอกเอาสตางค์เขาแทนที่จะเป็นสถานที่แห่งความหลุดพ้นทุกข์ วัดทุกวันนี้จึงเป็นสถานที่ของความติดของความหลงงมงาย ไม่ใช่ที่ตั้งแห่งวิมุติ กระผมพูดอย่างนี้จะหาว่ารุนแรงไปก็สุดแล้วแต่ เท่าที่สังเกตดูทุกวันนี้ ก็รู้สึกมันเป็นอย่างนั้น มีการโฆษณาแข่งแย่งแข่งดีกันเหมือนสินค้า ทุกวันนี้ส่งเสริมการเรียนวิปัสสนากันมาก เข้าสำนักวิปัสสนาต่าง ๆ กันแล้วออกมานินทากัน วิปัสสนาโน้นไม่ดีสู้วิปัสสนานี้ไม่ได้ สำนักนี้ดีกว่าสำนักโน้น นินทากันไปถึงเรื่องส่วนตัวบุคคล ครูบาอาจารย์ กระผมเองไม่อยู่สำนักวิปัสสนาไหนจึงรู้มาก เพราะได้รับฟังนินทาทุกสำนัก ใคร ๆ ก็มาหาผมแล้วก็มานินทาให้ฟังหมด ว่าเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ มีรายละเอียดซึ่งผมไม่อยากจะพูด เมื่อนั่งวิปัสสนาเพื่อออกเที่ยวนินทากันแล้วอย่างนี้ ผมก็ไม่เห็นว่าวิปัสสนานี้จะเป็นทางส่งเสริมธรรมะหรือทำให้คนเข้าใจธรรมะได้อย่างไร ปัญหาทุกวันนี้เป็นอย่างนี้ ขอใต้เท้าได้โปรดบรรยายต่อไปดีกว่า ถ้ากระผมพูดต่อไปเดี๋ยวก็จะพูดเสียคนเดียวเท่านั้นเอง

ท่านพุทธทาส — ข้อต่อไปก็คือ เรื่องอุปสรรคของการเข้าใจธรรมะ คือคนสนใจกันแต่ในแง่ของหลักทฤษฎี แล้วก็ดันดั้นไปจนเลยขอบเขตที่จำเป็น ทั้งนี้เพราะว่าศึกษากันในส่วนทฤษฎีนี้มันสนุก มีเรื่องที่จะถกเถียงกันได้มาก แล้วก็มีทางที่จะได้เกียรติได้ชื่อเสียงว่าเก่งอย่างนั้นเก่งอย่างนี้ มากกว่าที่จะนั่งพิจารณาธรรมะแท้จริงโดยตรง มันจึงดึงไปโดยไม่รู้สึกตัวให้ไปหลงติดศึกษาในฝ่ายทฤษฎีไม่เกี่ยวกับวิธีการปฏิบัติ ยกตัวอย่างเช่นอภิธรรม อภิธรรมนี้เป็นเรื่องหลักทฤษฎีล้วน ๆ ไม่แสดงวิธีปฏิบัติ ถ้าจะเปรียบเทียบก็เหมือนกับการค้นคว้าสูตรต่าง ๆ จนสร้างมนุษย์ขึ้นมาได้ใหม่เสียเองดีหรือว่าเราจะศึกษาแต่เฉพาะวิธีปฏิบัติสำหรับมนุษย์ที่เกิดอยู่แล้วนี่ให้พ้นทุกข์ดี ลองเปรียบเทียบกันดูเถิดว่าอย่างไหนมันน่าสนุกชวนให้เกิดความสนใจมากกว่ากัน คนย่อมคิดว่าการคิดสร้างมนุษย์ขึ้นมาได้ใหม่นี้น่าสนุกกว่าน่าอัศจรรย์กว่าส่วนวิธีจะทำให้มนุษย์ที่เกิดแล้วตาดำ ๆ นี้เอาชนะความทุกข์ให้ได้นั้น ดูมันเป็นเรื่องธรรมดาไป แต่แล้วอันไหนมันควรจะทำก่อนกัน อันไหนจะเป็นที่พึ่งแก่เราได้มากกว่ากัน ตามข้อเท็จจริงเราจะเห็นได้ว่า เราหลงเล่าเรียนตำรากันมากมายจนลืมดูธรรมะที่เนื้อที่ตัว ลืมทำเนื้อทำตัวให้เป็นธรรมะ นี่เป็นอุปสรรคที่จะทำให้เราไม่เข้าใจธรรมะอย่างถูกต้อง ในที่สุดกลายเป็นเพียงทำเอาอย่างตาม ๆ กันไปหมดจนกล่าวว่าเราถือศาสนากันเหมือนอย่างลูกปู คือมันเดินคดอย่างแม่ปู

จึงไม่ประสงค์จะเข้าใจธรรมะกันอย่างสมบูรณ์ กลายเป็นการถือศาสนาในลักษณะทำการค้าอย่าง อาจารย์คึกฤทธิ์ว่า ศึกษาธรรมะจะเป็นไปในลักษณะอย่างนั้นไม่ได้ข้อนี้อาจารย์คึกฤทธิ์มีความเห็นอย่างไร อาตมาขอร้องให้อธิบายด้วย

คึกฤทธิ์ – กระผมก็เห็นอย่างใต้เท้าว่า ถ้าใต้เท้าพูดอย่างนี้กระผมก็เห็นด้วยทุกที่ ผมเห็นว่าเหตุของปัญหาต่าง ๆ นั้น มันมาจากการขาดความเข้าใจในวัตถุประสงค์ว่าเราศึกษาธรรมะและรู้ธรรมะเพื่ออะไร บุคคลทั่วไปไม่สนใจในแง่เหล่านั้น เลยมักจะเข้าใจง่ายเกินไป เป็นต้นว่าเข้าใจว่าศาสนาทุกศาสนาก็มีวัตถุประสงค์แต่เพียงจะสอนให้คนทำดี เพราะฉะนั้นศาสนาจึงเหมือนกันหมด จะนับถือศาสนาไหนก็ได้ เอาศาสนาต่าง ๆ มารวมเป็นศาสนาเดียวกันก็ได้คนมีความเข้าใจอย่างนี้อยู่ในเวลานี้ แล้วก็ประชุมกันแล้ว คล้าย ๆ กับว่ามันไม่มีความสำคัญอะไรนักจะมัวแตกต่างกันอยู่ทำไม ใครชวนไปประชุมศาสนาที่ไหนก็ไปร่วมกับเขาได้ นี่แสดงว่าคนยังขาดการเข้าใจธรรมะอยู่มาก พอไปถือศาสนาเข้าก็ไปถือเอาตัวอุปกรณ์ว่าเป็นสิ่งที่แท้จริง หรือเข้าใจผิดว่าพระสูตรก็คือธรรมะ เมื่อเรียนพระสูตรก็จะต้องท่องจำให้ได้ แล้วก็หมกหมุ่นไปในทางท่องจำอย่างที่ใต้เท้าว่า เมื่อถือศีลก็พยายามถือให้เคร่งเพื่อแข่งกัน เพื่อจะให้เห็นว่าใครเก่งกว่ากัน หรือถ้าไม่สามารถรักษาให้เคร่งได้ก็ไม่รักษามันเลยอ้างว่าเรียนพระอภิธรรมดีกว่า ลึกซึ้งกว่า ถ้าชำนาญทางปรมัตถ์แล้วไม่ต้องถือศีลก็ได้ กินข้าวเย็นก็ได้ นั่งวิปัสสนาตัวแข็ง ปั๋งทุกทีอย่างนี้ก็มี มันก็หย่อนกันไปคนละทาง

คนศึกษาพระอภิธรรมก็เพื่อจะได้เรียนศัพท์สูง ๆ เรียนนับจำนวนจิตกี่กองอะไรกี่กอง ว่ากันเป็นกอง ๆ มาคุยกันเล่นว่าอะไรมากอะไรน้อย อย่างนี้กระผมก็เห็นว่าเขาศึกษาอภิธรรมเพื่ออภิธรรมศึกษาพระสูตรเพื่อพระสูตร รักษาศีลเพื่อศีล มันไม่ใช่เพื่อธรรมะแล้วก็ไม่ใช่เพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์ ซึ่งควรเป็นวัตถุประสงค์ที่แท้จริง ด้วยเหตุที่เราขาดความเข้าใจในวัตถุประสงค์ เพราะฉะนั้นการศึกษาก็ผิดพลาดไปได้มาก เมื่อเรายังไม่เข้าใจในวัตถุประสงค์ของธรรมะ เราก็เอาธรรมะไปวางไว้เป็นที่ๆไม่ได้เอาธรรมะให้เข้ามาแทรกซึมอยู่ในตัว ไม่เอาธรรมะมาใช้ในชีวิตประจำวัน เห็นธรรมะเป็นเรื่องของโอกาส ของสถานที่ เป็นต้นว่าการไปวัดก็ควรจะไปพูดกันเรื่องธรรมะ ควรจะไปฟังพระท่านแสดงธรรมแล้วก็ไปถือศีลพอออกจากประตูวัดแล้วก็หมดภาระที่จะรับศีลหรือรับธรรมเอาไว้

ธรรมะที่สอนเรานั้นมีอยู่ครบถ้วนในชีวิตประจำวัน ไม่ว่าจะมองอะไรในชีวิตหรือมองดูการงานของเรา ถ้ามองด้วยธรรมะ หรือเอาธรรมะมะประกอบอยู่เรื่อย ๆ เราก็จะสามารถปลดความทุกข์จากตัวได้วันละเล็กละน้อยเรื่อยไป แต่เพราะไปนึกว่าเข้าวัดเพื่อเอาบุญเรียนธรรมะเพื่อจะได้เป็นคนดี จะดีอย่างไรจะบุญอย่างไรก็ไม่ทราบบางทีก็เลยเลิกทำความดีเอาเลยถ้าไม่ได้ดีหรือได้บุญตามที่หมายไว้ นี้เพราะขาดความเข้าใจในความหมายของธรรมะเป็นประการแรก ประการที่สองก็คือในวัตถุประสงค์ของธรรมะ ประการที่สามคือไม่เข้าใจด้วยซ้ำไปว่าความดีในธรรมะนั้นหมายความว่ากระไร ถ้าหากจะสอนธรรมะกันต่อไป ผมเห็นว่าควรจะต้องสอนกันให้มันถูกหลัก คือควรจะสอนกันเสียก่อนว่าในศาสนาพุทธนี้ความดีคืออะไร อะไรคือความดีสูงสุดในศาสนาพุทธ* ถ้าเราไม่สอนอย่างนั้นแล้วเราก็ไม่สามารถจะวัดความดีได้ ทุกวันนี้มีแต่สอนให้คนทำดีแต่ไม่รู้ว่าความดีคืออะไรบุญอย่างไร ดีแค่ไหน เมื่อไม่มีใครสอนคนก็ไม่เข้าใจ เลยเข้าใจความดีผิด ถือว่าความดีหรือบุญก็ถือวัตถุที่จะมาตอบแทน นึกว่าจะได้สวรรค์วิมาน นึกว่าเป็นชื่อเสียงเกียรติยศ เป็นรถยนต์คันใหญ่ เป็นเงินจำนวนมาก เป็นสายตะพาย ฯลฯ ทั้งหมดนี้ก็เพราะเรื่องไม่เข้าใจธรรมะที่ใต้เท้าว่ามาแล้ว กระผมมีความเห็นอย่างนี้.

ท่านพุทธทาส— ในฐานะที่อาจารย์คึกฤทธิ์รู้จักโลกรู้จักประชาชน รู้จักสังคมกว้างขวางพอที่จะมองเห็นว่าสังคมที่เขาออกไปนอกทางอย่างนี้ เรามีทางจะทำความเข้าใจกับเขาได้หรือไม่ ?

คึกฤทธิ์— ทางต้องมีเสมอครับ เพราะระบบการศึกษาทั่วไปก็น้อมนำใจคนให้มองเหตุมองผลมากยิ่งขึ้นทุกวัน การเชื่อถือหรือเลื่อมใสในสิ่งที่ไม่สามารถจะพิสูจน์ได้นั้น ก็อาจจะมีน้อยลงไป กระผมเห็นว่าวงการศาสนาควรจะตั้งหลักเกณฑ์ที่ใครจะแย้งไม่ได้ขึ้นมาเสียทีหนึ่ง ว่าเรานับถือพระพุทธศาสนานี้เพื่ออะไร เรานับถืออะไร ทุกวันนี้คนที่นับถือศาสนาพุทธนั้น เขานับถือตั้งแต่พระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ เจ้าพ่อกวนอูตลอดไปจนหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์เขานับถือได้หมด นับถืออะไรเพื่ออะไรนิกายของไทยก็ไม่ได้บอกนั่งเฉย ๆ กันอย่างนั้นแหละ ไปถามองค์นี้ก็ว่าเพื่ออย่างนี้ ไปถามองค์โน้นก็ว่าเพื่ออย่างนั้น เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นของนักบวชไทยมีมากเหลือกิน แล้วแต่

วัดแล้วแต่คณะแล้วแต่กุฏิ กระผมแต่ก่อนเคยคิดว่าจะพึ่งพระ สงสัยอะไรก็ไปถามพระ ยิ่งคบพระมากยิ่งเห็นว่าความคิดแตกแยกกันมาก ทุกวันนี้ก็ได้แต่นับถือพระโดยไม่ถามพระ เห็นก็ไหว้ ทำบุญไปอย่างนั้นแหละ ถามมากก็ปวดศรีษะทุกที ท่านพูดแตกต่างกันไปหมด เพราะฉะนั้นควรจะต้องตั้งหลักเสียทีว่าเรานับถือศาสนาพุทธเพื่ออะไร ตลอดจนวางหลักลงไปว่าที่เรียกว่าความดีคือความดีอะไร อะไรเป็นความดีสูงสุด ที่เรียกว่ารู้ศาสนาพุทธ รู้อะไรจึงจะถือว่ารู้ อะไรเป็นความดีสูงสุด ที่เรียกว่ารู้ศาสนาพุทธ รู้อะไรจึงจะถือว่ารู้ มีเขตไหนเป็นจุดจบ อันนี้ไม่เคยมีใครบอก คนนั่งทำวิปัสสนาเกือบตายก็ไม่รู้ว่าทำแล้วหรือยัง คือไม่รู้อะไรเลยทั้งนั้น

ให้คนเขาเข้าใจแค่นั้นก่อน แต่ต้องเป็นคนที่มีอำนาจหน้าที่ แล้วเมื่อถืออย่าง-ไร ก็ควรจะถือเหมือนกันเสียที ในหลักทฤษฎีของพระพุทธศาสนาอย่างกว้าง ๆ ควรจะวางหลักเกณฑ์ที่ใครจะเถียงไม่ได้ เกี่ยวกับธรรมะเสียที ควรจะมีหลักทฤษฎีเป็นที่พึ่งของฆราวาส คือเขาถามอะไรให้ตอบตรงกันได้ในหลักการใหญ่ ๆ เข้าวัดไหนให้ได้คำตอบอย่างเดียวกันเสียก่อนเท่านั้น เวลานี้แต่ละวัดเข้าไปไม่ตรงกันสักวัดหนึ่ง อย่างกระผมไปสวนโมกข์ ไปกราบเรียนถามใต้เท้าว่าทำบุญเพื่ออะไร ท่านก็คงบอกว่าทำบุญเพื่อกำจัดกิเลส เพื่อความรอดพ้น ถ้าไปเชียงใหม่ถามหลวงพ่อองค์อื่นเข้า ท่านก็ตอบว่าทำบุญแล้ว ได้ขึ้นสวรรค์ขึ้นวิมานสูงตั้งเจ็ดโยชน์สิบโยชน์ ตักบาตรข้าวทัพพีเดียว ตายแล้วเกิดเป็นเทวดา มีนางฟ้าเป็นบริวารแปดหมื่นสี่พัน ค้ากำไรเกินควรใส่ผมให้อย่างนั้น ในที่สุดผมก็ตั้งหลักศาสนาพุทธที่กำหนดเอาเองตามความเข้าใจของกระผม แล้วก็นับถือของกระผมคนเดียว ไม่สอนใครทั้งนั้น

ท่านพุทธทาส— เป็นอันว่าเราจะต้องทำความเข้าใจในหลักพระพุทธศาสนาให้เป็นอันเดียวกันก่อน มิฉะนั้นเราจะประสบปัญหายุ่งยากอย่างอาจารย์คึกฤทธิ์ว่า แต่ธรรมะที่เอามาอธิบายกันได้นั้น มันยังไม่ใช้ธรรมะที่แท้จริง ไม่ใช่ธรรมะที่สูงสุด ธรรมะตัวจริง และสูงสุดนั้นสุดวิสัยที่คนจะเอามาพูดอภิปรายได้ เพราะเป็นลักษณะที่เรียกว่า "เห็นได้รู้ได้เฉพาะตน" เหมือนกับว่ารสหวานรสเค็มนี้ไม่อาจจะเอามาอธิบายให้คนเข้า

ใจกันได้ เว้นแต่ว่าให้เขาชิมมันจริงๆ อาตมาขอให้อาจารย์คึกฤทธิ์ ช่วยวินิจฉัยหลักที่ว่านี้ว่ามันเป็นจริงอย่างนี้หรือเปล่า

คึกฤทธิ์— ธรรมะที่แท้จริงนั้นเป็นเรื่องที่ผู้ใดประสบแล้ว ก็ย่อมอธิบายไม่ได้ เพราะธรรมะขนาดนั้นเป็นธรรมะที่เกินคำพูดของมนุษย์ เป็นธรรมะที่หาอะไรมาเปรียบเทียบก็มิได้ แต่ทว่าก่อนที่จะถึงธรรมะขั้นนั้น จำเป็นจะต้องปูพื้นวางแนวทางอย่างที่พระพุทธเจ้าได้กระทำมาแล้ว ถ้าเรายังเมตตาต่อคนอื่นที่จะให้เขาเข้าถึงธรรมก็จำต้องวางแนวให้เขาปฏิบัติหรือสอนธรรมะแก่เขา ถึงจะไม่ใช่ธรรมแท้แต่ก็เป็นธรรมะที่จะนำไปสู่ธรรมะแท้ อย่าไปสอนธรรมะที่จะนำเขาให้ห่างทางออกไปเลย อย่าไปสอนธรรมะที่จะเป็นกำแพงขวางกั้นสัจจะอย่างที่กระผมได้พูดมาแล้วในตอนต้น ว่าถ้าจะสอนธรรมะก็ควรคัดเลือกว่าจะเป็นอุปสรรคแก่การที่จะเข้าใจธรรมะแท้หรือไม่ ถ้าสั่งสอนไปเพื่อส่งเสริมกิเลสตัณหาอุปาทานแล้วเหล่านี้เป็นอุปสรรคแห่งการเข้าถึงธรรมเราไม่ควรจะสอนเขาเลย

ท่านพุทธทาส— ทีนี้ เราจะพิจารณากันในความหมายของคำว่า "ธรรม" ให้เป็นยุตเสียที ว่าธรรมอันไหนกันแน่ที่ควรจะเข้าใจ เพื่อให้เกิดความสนใจ แล้วมีการปฏิบัติตาม

ข้อที่ ๑ "ธรรม" ก็คือสิ่งทั้งปวงไม่ยกเว้นอะไรหมด จะเป็นรูปธรรม เป็นนามธรรม เป็นการกระทำ เป็นผลของการกระทำ จะมีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง หรือไม่มีเหตุปัจจัยปรุงแต่ง เที่ยงแท้ถาวรหรือไม่เที่ยงถาวรก็ตาม สิ่งทุกสิ่งนั้นแหละคือ "ธรรม" (= ธรรมชาติ)

ข้อที่ ๒ สิ่งทุกสิ่งเหล่านั้นมีกฎเกณฑ์ในตัวมันเอง ดังนั้นกฎของสิ่งทั้งปวงก็คือ "ธรรม" เหมือนกัน (= ธรรมดา คือความเป็นธรรมชาตินั่นเอง)

ข้อที่ ๓ คือหน้าที่ที่เราจะต้องกระทำต่อสิ่งทั้งปวง ให้ถูกต้องตามกฎเกณฑ์นั้น ๆ เพื่อจะมีชีวิตอยู่ได้โดยผาสุกปราศจากทุกข์

สรุปทั้ง ๓ ข้อนี้ว่า ธรรมคือสิ่งที่ต้องรู้ ต้องปฏิบัติ หรือต้องมีเพื่อไม่ให้สิ่งทั้งปวงเกิดเป็นทุกข์ขึ้นมา นี่เป็นการกล่าวตามความมุ่งหมายของศาสนาเท่าที่มันเกี่ยวข้องกับมนุษย์ และตามความมุ่งหมายของพระศาสดาผู้สอนศาสนา แล้วในที่สุดเราจะพบว่า

การกระทำนั้นไปสิ้นสุดลงที่การไม่มีอุปาทานแม้ในธรรมนั้น ๆ การมีธรรมะจริงมีธรรมะสูงสุดนั้น ก็คือไม่มีความยึดมั่นถือมั่นแม้ในธรรมชาติว่าเป็นตัวเราหรือของเรา แปลว่าดับความคิดว่าเป็นตัวเราหรือของเราเสียให้หมดในสิ่งทั้งปวง ในกฎเกณฑ์ของสิ่งทั้งปวง แม้ในหน้าที่ที่เราประพฤติต่อสิ่งทั้งปวง หรือว่าในผลแห่งการปฏิบัติ ก็กลายเป็นผู้ว่างจากความรู้สึกว่า มีตัวเราหรือของเรา เราต้องเข้าใจธรรมะถึงขั้นนี้ จึงจะเอาตัวรอดได้ ถ้ายังไม่ถึงขั้นนี้ก็เอาตัวไม่รอดหรือว่ายังต่ำเกินไป ที่จะเรียกว่ารู้จักพระพุทธศาสนา หลักเกณฑ์ที่กล่าวนี้ อาจารย์คึกฤทธิ์มีความเห็นอย่างไร ?

คึกฤทธิ์— ตามที่ใต้เท้าว่ากระผมก็ไม่มีอะไรเพิ่มเติม กระผมก็เข้าใจอย่างนั้นที่พยายามพูดมา ก็อยากจะให้คนเข้าใจอย่างนั้น

ท่านพุทธทาส— เป็นอันว่าอาจารย์คึกฤทธิ์ได้ยอมรับว่า คำว่า "จิตว่าง" นี้ไม่ใช่คำเหลวไหล เป็นธรรมะยอดสุด เป็นจุดหมายปลายทางของพระพุทธศาสนาที่ทุกคนจะต้องประพฤติปฏิบัติ จนให้ถึงความเป็นผู้มี "จิตว่าง" ต่อไปนี้อาตมาขอให้ข้อคิดอันหนึ่งที่สำคัญ คือ "ยิ่งศึกษาพุทธสนา จะยิ่งไม่รู้พุทธศาสนา" โดยเฉพาะก็ชาวต่างประเทศ เพราะคำว่าศาสนานั้นเขาเล็งถึงแต่หลักวิชาหรือหลักทฤษฎีรวมทั้งพิธีรีตองต่าง ๆ เราต้องศึกษาโลก หรือศึกษาความทุกข์ จึงจะรู้พุทธศาสนา (พระพุทธเจ้าท่านใช้คำเดียวกัน โลกคือทุกข์ทุกข์คือโลก หรือชีวิตก็คือโลก) พระไตรปิฎกทั้งหมดไม่อาจจะช่วยให้เข้าใจพุทธศาสนา การที่ชาวต่างประเทศมีความเห็นว่าต้องศึกษาพระไตรปิฎก ให้หมดทั้งฝ่ายเถรวาทและฝ่ายมหายาน แล้วยังแถมศึกษาวิชาทั้งหมดเกี่ยวกับประเทศอินเดีย เช่นศิลปะวัฒนธรรม และศาสนาของอินเดียทั้งหมด ก็ยิ่งไม่มีทางรู้พุทธศาสนา ยิ่งจะวนเวียนอยู่ในป่ารกป่าพงอะไรอันหนึ่ง เว้นไว้แต่จะศึกษาโลกหรือชีวิตหรือความทุกข์ในตัวเองที่ยาวประมาณวาหนึ่งนี้ คือศึกษาสิ่งที่เกิดขึ้นแก่เนื้อแก่ตัว มองดูเข้าไปในเนื้อในตัวจริง ๆ ว่าเราเป็นทุกข์เพราะความยึดมั่นถือมั่น ในวินาทีที่ไม่มีความยึดมั่นถือมั่นเราก็จะไม่มีความทุกข์เลย อย่างนี้ ยิ่งมองมากเท่าไรก็จะเข้าใจพุทธศาสนาหรือธรรมะโดยตรงและโดยเร็วยิ่งขึ้นเท่านั้น เกี่ยวกับความข้อนี้อาจารย์คึกฤทธิ์มีความเห็นอย่างไร ?

คึกฤทธิ์— ถ้าท่านสอนพุทธศาสนาอย่างนี้ กระผมว่าต้องสอนกระผมดีกว่าคือคนไม่ยึดสอนคนไม่ยึดนะครับ ถ้าไปสอนคนที่เขายังยึดเขาจะเข้าใจผิด เพราะ "จิตว่าง"

นั้นท่านหมายถึงการไม่มีอุปาทาน แต่คำว่า "ว่าง" มันแปลได้กว้างขวางเหลือเกิน ถ้าพูดว่าจิตไม่ยึดก็น่าจะเข้าใจได้ดีกว่า เพราะ "ว่าง" อาจจะหมายถึงการไม่นึกคิดอะไรเลยก็ได้ คำว่า "ทำงานด้วยจิตว่าง" ถ้าคนธรรมดาเขาได้ยินแล้ว เขาจะคิดว่าเมื่อจิตว่างแล้วเขาจะทำอะไรได้ มันต้องมีแนวอะไรบ้าง ถ้าพูดกับกระผม ๆ ก็เข้าใจ ไม่มีปัญหาอะไรทั้งนั้น เพราะเมื่อท่านพูดไปกระผมก็นึกตามไป แต่ถ้าสอนคนที่ยังมีอะไร ๆ ยึดอยู่บ้าง หรือคนที่เขาไม่ค่อยจะสนใจแล้ว เห็นจะมีความลำบาก

นอกจากนั้น คำพูดเป็นต้นว่า "ยิ่งศึกษาพระพุทธศาสนาก็จะยิ่งไม่รู้จักพระพุทธศาสนา" นั้น บางคนที่ไม่เคยได้ยินได้ฟังเข้าก็ตกใจเสียแล้ว วิ่งหนีเลย เขาหาว่าท่านพุทธทาสเอาอะไรมาพูดก็ไม่รู้ มันเป็นสิ่งที่คนไทยไม่ค่อยจะคุ้นหู อย่างนี้จะต้องไปสอนคนญี่ปุ่น คือพูดเหมือนพุทธศาสนานิกายเซ็น กระผมขอกราบเรียนตรง ๆ ว่ากระผมชักจะไม่ค่อยเห็นด้วยเท่าไรแล้วในตอนนี้ ที่ท่านกล่าวว่ายิ่งศึกษาความทุกข์มาก ๆ จึงจะยิ่งรู้พระพุทธศาสนา ข้อนี้กระผมสงสัย คือได้เคยเห็นมามากแล้ว คนที่ศึกษาความทุกข์ โดยไม่คำนึงถึงหลักพระพุทธศาสนาเลยนั้น ส่วนมากมักจะเข้าใจผิดเตลิดไปใหญ่ทีเดียว กระผมอยากจะขอประทานเสนอว่า คนที่จะศึกษาความทุกข์แล้วก็ให้รู้จักความทุกข์ตลอดจนรู้จักพระพุทธศาสนานั้น จะต้องมีแนวพระพุทธศาสนาอยู่ในใจบ้าง คืออย่างน้อยก็จะต้องรู้ว่าศึกษาเพื่อให้หมดอุปาทานความยึดมั่นถือมั่น ถ้าคนนั้นมีความยึดถืออยู่ในใจเสียแล้ว เป็นต้นว่าเชื่อว่ามีพระเจ้า ผมว่าเขาศึกษาความทุกข์ให้จนตายก็ไม่มีทางหลุดพ้นทุกข์ไม่มีวันเข้าใจธรรมะได้ แต่ถ้าศึกษาทุกข์ด้วยทัศนะของพระพุทธศาสนาอย่างนั้นก็จะรู้จักโลกยิ่งขึ้น เมื่อรู้จักโลกยิ่งขึ้น รู้จักความทุกข์ยิ่งขึ้นแล้ว เมื่อนั้นก็จะรู้จักพุทธศาสนากว้างขวางขึ้น

ข้อแรก กระผมเห็นด้วยที่ว่า ถ้ามัวศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างที่เขาศึกษากันตามวัดทุกวันนี้ ก็ไม่มีวันจะได้รู้จักพระพุทธศาสนา ถ้าได้ศึกษามากขึ้นก็เพียงได้เป็นเจ้าคุณ ได้พัดยศ ได้เปรียญหลาย ๆ ประโยค แต่ไม่แน่ว่าจะรู้จักพระพุทธศาสนานัก ข้อหลังที่ว่าศึกษาโลกและความทุกข์นี้ มันต้องมีจิตใจอยู่ในแนวทางของพระพุทธศาสนาด้วย ถ้ายึดถือศาสนาอื่นละก็ลำบากแน่ คือถ้าศึกษาโลกโดยหวังว่าโลกนี้จะเป็นความสุข

ยิ่งพบทุกข์เท่าใดยิ่งไม่เห็นว่าโลกนี้เป็นทุกข์ เมื่อเกิดโทมนัสมันยิ่งเกิดความเคียดแค้น เกิดความไม่พอใจ แล้วก็ไม่มีวันที่จะหมดทุกข์ได้ มันยิ่งทุกข์มากขึ้นไปอีก ถ้าเรารู้แนวของพระพุทธศาสนาแล้วศึกษาโลกในแนวนั้น กระผมว่าบางทีจะดีกว่า ส่วนเรื่องพระไตรปิฎกที่ว่าศึกษามากไปแล้วยิ่งไม่รู้พระพุทธศาสนานั้น กระผมไม่พูดหรอกครับ พูดไปเดี๋ยวคนเขาจะมาด่าผมหยาบ ๆ คาย ๆ อีก เพราะเคยถูกด่ามาแล้ว

ท่านพุทธทาส– ข้อที่อาตมาว่า "ยิ่งศึกษาพุทธศาสนายิ่งไม่รู้พระพุทธศาสนา" นี้หมายความว่า มันยิ่งทำให้เลอะและหลงใหลในรสอร่อยของความรู้ ในความนึกความคิดของการใช้เหตุผลตามหลักปรัชญา ตรรกวิทยา หรืออะไร ๆ มากขึ้น พระพุทธศาสนาที่แท้นี้เรามิได้หมายถึงความรู้ แต่เราหมายถึงตัวธรรมะแท้ที่ทำลายความยึดมั่นถือมั่น ยิ่งศึกษาพระไตรปิฎกก็ยิ่งสนุกจนคนโบราณยุคหนึ่งเรียกพระไตรปิฎกว่านางฟ้า (วาณี) ทั้งสวยทั้งอะไรสารพัดอย่างเป็นที่ลุ่มหลงของนักศึกษา สามารถที่จะผูกรัดจิตใจของนักศึกษานี้ให้มัวเมาในนางฟ้านี้ได้ อาตมาได้เคยประสบมาแล้ว ถ้าอยากจะรู้พุทธศาสนาให้เร็ว ๆ ก็ต้องทำตามวิธีพระพุทธเจ้าท่านตรัสสอนไว้อย่างที่เรียกว่าทำวิปัสสนา แต่ขอให้เป็นปัสสนาจริง ๆ อย่าให้เป็นวิปัสสนาเก๊เป็นมรรคผลเก๊ดังรู้กันอยู่ดีแล้ว เดี๋ยวนี้ก็ปรากฏผลกลายเป็นเมฆหมอกปิดบังพระพุทธศาสนายิ่งขึ้น เขาควรลองทำตามที่พระพุทธเจ้าสอน โดยควบคุมพฤตของจิตไว้ในขณะที่ตาได้มองเห็นรูป หูได้ฟังเสียง จมูกได้ดมกลิ่น ลิ้นได้ลิ้มรส ฯลฯ ให้เป็นไปในทางของสติปัญญา อย่าให้เผลอเอียงไปในทางของกิเลสตัณหาอุปาทาน อย่างนี้ไม่กี่วัน ไม่กี่เดือน ก็จะเข้าถึงตัวธรรมะหรือตัวพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าท่านมีให้ (ขออภัยต้องใช้คำอย่างนี้) ไม่ใช่ตัวธรรมะหรือพระพุทธศาสนาที่เขียนเพิ่มเติมกันขึ้นมาเรื่อง ๆ โดยพระอรรถกถาจารย์ในระยะหลัง ๆ ซึ่งกลายเป็นพระไตรปิฎกหรือเป็นคัมภีร์อะไร ๆ มากมาย

ข้อที่ว่า ให้ดูที่ตัวทุกข์หรือโลกหรือชีวิตนี้มีความหมายเฉพาะพระพุทธเจ้าท่านตรัสคำว่า "โลก" กับคำว่า "ทุกข์" นี้ แทนกันหมายถึงปัญหาต่าง ๆ ที่มันเกิดเป็นทุกข์ขึ้นมา ตัวโลกแท้ ๆ นั้นมันไม่เป็นทุกข์เป็นสุข แต่ทว่าเมื่อใดมีความยึดมั่นถือมั่นในลักษณะว่าเป็นตัวเราหรือของเราแล้ว โลกนี้จะเป็นทุกข์ขึ้นมาทันที โลกนี้จะหมายถึง

อะไร ๆ ก็ได้ หมายถึงทุกสิ่งทุกอย่าง หมายถึงเกียรติยศชื่อเสียง ทรัพย์สมบัติ บุตรภรรยา ในวงแคบ ๆ อย่างนี้ก็ได้ ยึดมั่นเมื่อไรก็มีทุกข์เมื่อนั้น ไม่ยึดมั่นเมื่อไรไม่มีความทุกข์เมื่อนั้น แต่ไปเรียนในเวลาอื่นไม่ได้นอกจากเรียนเอาเวลาที่กำลังมีความทุกข์เท่านั้น มันต้องใช้เวลามีความทุกข์นั่นแหละเป็นวินาทีทองที่วิเศษสุดที่จะศึกษาพระพุทธศาสนา ดูความทุกข์นี้เป็นอย่างไร มาจากอะไร และความตรงกันข้ามของมันคืออะไร แล้ววิธีปฏิบัติเพื่อให้เกิดความตรงกันข้ามนั้นจะปฏิบัติอย่างไร (อริยสัจจ์ ๔ ประการ) นี่เป็นหลักในพระพุทธศาสนา การมองดูตัวเองในความทุกข์ ดูพฤติของจิตที่เต็มไปด้วยตัณหาอุปาทานนั้นแหละ เรียกว่า "ยิ่งดูทุกข์ก็ยิ่งจะรู้จักทุกข์ และธรรมะของพระพุทธศาสนา"

ความเกิดแก่เจ็บตายก็เหมือนกัน ถ้าไม่ถูกยึดมั่นถือมั่นแล้ว มันก็ไม่เป็นทุกข์ขึ้นมาได้ เพราะฉะนั้นถ้าเราได้ยินบทสวดที่ว่า ความเกิดเป็นทุกข์ความแก่เป็นทุกข์ ก็อย่าได้ทึกทักเอาทันทีว่าการเกิดแก่เจ็บตายนี้เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้ตอนท้ายว่า เบญจขันธ์ที่ถูกยึดมั่นถือมั่นต่างหาก ที่เป็นตัวทุกข์ นี่เป็นวิธีเฉพาะสำหรับศึกษาพระพุทธศาสนาให้เข้าใจธรรมะเร็วที่สุด

ทีนี้ เราก็มาถึงสิ่งที่เรียกว่า 'หัวใจ' ของธรรมะ หรือของพระพุทธศาสนา คำ ๆ นี้เราตั้งกันขึ้นเองคิดขึ้นเองในเมืองไทย เพราะว่าในสมัยพุทธกาลนั้นพุทธศาสนาเป็นหัวใจล้วน ๆ อยู่แล้ว แต่พอมาถึงยุคนี้ กระพี้ เปลือก มันงอกมากออกจนไม่รู้ว่า **"หัวใจ" ของธรรมะนี้มันอยู่ที่ไหน เราจึงต้องพิจารณากันเสียใหม่ว่าอะไรเป็นหัวใจ** โดยทั่วไปก็ถือว่าพระโอวาทปาฏิโมกข์ (คำสอนว่าอย่าทำชั่วทุกอย่าง จงทำความดีทุกอย่าง ละทำจิตให้บริสุทธิ์สิ้นเชิง) นี้เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา บางคนก็ว่าได้แก่คำของพระอัสชิ คือมีเรื่องอยู่ว่า เมื่อพระพุทธเจ้าประกาศพระพุทธศาสนาใหม่ ๆ มีคนมาถามพระอัสชิว่า ธรรมะของพระสมณโคดมนี้ว่าอย่างไร พระอัสชิท่านก็ตอบว่า "สิ่งเหล่าใดเกิดมาเพราะมีเหตุทำให้เกิด พระตถาคตเจ้าแสดงเหตุของสิ่งเหล่านั้น พร้อมทั้งแสดงความดับสิ้นเชิงของสิ่งเหล่านั้น เพราะหมดเหตุ" บางคนก็บอกว่า อริยสัจจ์ ๔ ประการเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา (คือเรื่องทุกข์ เรื่องที่มาของความทุกข์ สภาพที่ไม่มีความทุกข์เลย และวิธีปฏิบัติที่จะให้ถึงสภาพที่จะไม่มีทุกข์)

ส่วนอาตมานั้นขอเอาพุทธภาษิตบทหนึ่ง คือเมื่อมีผู้ไปถามพระพุทธเจ้าว่า คำสอนทั้งหมดทั้งสิ้น สรุปให้เป็นประโยคสั้น ๆ ประโยคเดียวจะได้หรือไม่ พระพุทธเจ้าท่านก็ว่าได้ คือ "สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น" นี่คือทั้งหมดของพระพุทธศาสนา ถ้าได้ยินข้อนี้ก็คือได้ยินหมด ถ้าปฏิบัติข้อนี้ก็ได้ปฏิบัติหมด ถ้าได้รับผลจากข้อนี้ก็ได้รับผลทั้งหมด ที่ว่าอย่าทำชั่ว ให้ทำแต่ความดี ทำจิตให้บริสุทธิ์นั้นก็ถูกเหมือนกัน แต่ยังมิได้บอกว่าการทำจิตให้บริสุทธิ์นั้นทำอย่างไร ส่วนคาถาพระอัสชิที่ว่าสิ่งใดมีเหตุเป็นแดนเกิด พระตถาคตท่านชี้เหตุที่เป็นแดนเกิดของสิ่งเหล่านั้น (นี่หมายถึงทุกข์ ทุกข์นี้ย่อมมีเหตุ) แล้วความดับของมันก็มีอยู่ นี้ก็ยังไม่ปรากฏชัดว่าจะดับอย่างไร มันจึงเป็นเพียงแง่หนึ่งที่บอกว่าเราจะต้องถือเหตุผลกันแล้วจะต้องดับผลได้ ส่วนเรื่องอริยสัจจ์นั้นต้องศึกษาถึง ๔ เรื่อง แต่ละเรื่องก็กว้างขวาง อาตมาจึงไม่ชอบที่จะถือว่าเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาเพราะเรื่องมันมาก จึงติดใจอย่างยิ่งในพุทธภาษิตที่พระองค์ตรัสว่า "สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น" อาตมาเห็นว่านี่แหละเป็นหัวใจ โดยเหตุที่ว่าเมื่อเราพิจารณาอยู่ว่าสิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นเท่านั้น มันก็พอแล้ว

การไม่ยึดมั่นถือมั่นก็คือการไม่ไปสำคัญว่านั่นเป็นตัวเราหรือเป็นของเรา เมื่อไม่ยึดมั่นว่าอะไรเป็นตัวเราหรือเป็นของเราแล้วอะไร ๆ ก็จะมีหมดเองอย่างที่พระพุทธเจ้าท่านว่า คือศีลจะมีเอง สมาธิจะมีเอง ปัญญาจะมีเองด้วยการไม่มีการยึดมั่นถือมั่น (คนเราขาดศีลเพราะไปยึดมั่นอะไรเข้า ไม่มีสมาธิก็เพราะยึดมั่นอะไรเข้า ไม่มีปัญญาโง่ที่สุดก็เพราะยึดมั่นถือมั่นอย่างยิ่ง) ฉะนั้นจึงขอให้ทำแต่อย่างเดียว เรียนก็เรียนอย่างเดียว ปฏิบัติก็ปฏิบัติอย่างเดียว ได้ผลมาก็จากสิ่ง ๆ เดียวนี้ คือระวังจิตในขณะที่ได้ยินเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรสประจำวัน อย่าให้กระแสจิตเป็นไปในทางยึดมั่นถือมั่นว่าสิ่งใดเป็นตัวเราหรือเป็นของเรา จิตที่ไม่ยึดมั่น (จิตว่าง) จะเป็นจิตที่สมบูรณ์ด้วยปัญญา และสมบูรณ์ด้วยสติสัมปชัญญะ (ในขณะที่จิตวุ่น เรามีตัณหาอุปาทาน นี้เป็นของตรงกันข้ามเสมอ) "จิตว่าง" ก็หมายถึงจิตไม่มีอุปาทานไม่มีความเห็นแก่ตัว แต่แจ่มใสเยือกเย็นอยู่ด้วยสติปัญญาและสติสัมปชัญญะ ฉะนั้น จึงถือว่าหัวใจข้อเดียวสั้น ๆ ของพระพุทธศาสนาก็คือการทำจิตให้ว่างจากความยึดมั่นว่าเป็นตัวเราหรือเป็นของเรา นี้คือ ข้อความที่พระพุทธ

องค์ท่านสรุปว่าเป็นคำสอนทั้งหมดของพระองค์ ซึ่งเราเรียกกันว่าหมดพระไตรปิฎก จะได้มรรคผลนิพพานก็เพราะไม่มีความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใดนั่นเอง การที่เรามีหลักของการปฏิบัติธรรมในประโยคสั้น ๆ อย่างนี้ จะเป็นที่เพียงพอเหมาะสมแก่สังคมในยุคปัจจุบันนี้หรืออย่างไร ขออาจารย์คึกฤทธิ์ได้วินิจฉัย

คึกฤทธิ์ — ฟังท่านอภิปรายกระผมก็เข้าใจครับ แต่จะถือว่ามันง่าย อย่างใต้เท้าว่านั้นมันยังไม่ง่าย คือจะไปอธิบายให้ชาวบ้านฟังเห็นจะลำบาก ความจริงกระผมก็เข้าใจเพราะถ้าจับธรรมะข้อนี้เพียงข้อเดียวก็หมดอุปาทานได้ แต่ตามความจริงนั้นธรรมะของพระพุทธเจ้าทุกข้อ ถ้ามีปัญญาพิจารณาไปในทางตัดอุปาทานก็ได้ทุกข้อ แต่ถ้าจะยึดเพียงข้อเดียวเพื่อความง่ายความสะดวกก็พอจะได้ การพิจารณาโลกพิจารณาทุกข์อย่างไรก็ตาม ถ้าไม่รู้จักคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้วก็จะไม่รอด คงจะมองอะไรไม่ออก ทุกวันนี้ที่กระผมมองเห็นโลกเข้าใจโลกรู้ความทุกข์ ก็เพราะมีศรัทธาเป็นเบื้องต้นว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้ชอบตรัสรู้ความจริงแล้วก็พยายามศึกษาว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร และพยายามมองโลกในทัศนะนั้น ไม่เคยถามว่า คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าผิดหรือถูก ไม่เคยถามตัวเองว่าพระพุทธเจ้าท่านตรัสรู้จริงหรือเปล่า เชื่อเสียก่อนในเบื้องต้น คือมีศรัทธาอย่างที่ท่านสอนให้มีศรัทธาแล้วทำความเข้าใจในศาสนาพุทธ คือไม่พยายามคิดอะไรให้มันวกออกไปนอกพุทธศาสนา

พระไตรปิฎกก็เป็นเรื่องที่ทิ้งไม่ได้อีกนั่นแหละ จะลืมเสียเลยก็ไม่ได้ ธรรมะของพระพุทธเจ้าที่เรารู้กันอยู่ทุกวันนี้ก็มาจากพระไตรปิฎก จริงอยู่ พระไตรปิฎกอาจมีสิ่งที่ผิด แต่ของที่เราเห็นว่าถูกก็อยู่ในพระไตรปิฎกนั่นเอง แล้วใครจะเป็นคนชี้ว่าพระไตรปิฎกหน้าไหนถูกหน้าไหนผิด ถ้ารับก็ต้องรับทั้งเล่ม ถ้าไม่รับก็ไม่เลย แต่ถ้าไม่รับเลยของดีที่อยู่ในนั้นเราก็จะไม่มี กระผมถืออย่างนี้ เพราะฉะนั้นอย่างที่ใต้เท้ากรุณาว่ามานั้นก็ถูกทุกประการ กระผมไม่เถียงเลย แต่ว่าขั้นแรกเห็นจะต้องให้มีศรัทธาก่อน คือยึดถือพระรัตนตรัยเป็นสรณะก่อน เชื่อก่อนว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้ดีตรัสรู้ชอบ แล้วก็เชื่อด้วยว่าสิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ (คือทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค) เป็นความจริงที่เชื่อถือได้ทุกประการ ถ้าไม่เชื่ออย่างนั้นแล้วกระผมคิดว่าไม่มีทางที่จะเข้าใจธรรมะได้ มีแต่จะทุกข์มีแต่จะยึด จะดิ้นรนขวนขวายอย่างไม่มีการสิ้นสุด กระผมเชื่ออย่างนี้จะผิดถูกอย่างไรก็ขอกราบเรียนถามใต้เท้าด้วย

ท่านพุทธทาส — หัวใจของพระพุทธศาสนาตามหลักพุทธภาษิตข้อที่อ้างนั้น ได้เลือกเอาหลักที่มีประโยชน์ที่สุด หรือว่าครอบคลุมความหมายทั้งหมดไว้ มาถือเป็นหลัก จริงอยู่เราต้องอาศัยความเชื่อเป็นพื้นฐาน แต่อาตมาก็บอกว่าเพื่อจะประหยัดเวลาแก่ผู้ศึกษาและผู้ปฏิบัติ จึงควรเอาความเชื่อนั้นมาระดมทุ่มเทไปที่หัวใจของพุทธศาสนา และจะเป็นความเชื่อที่ถูกต้องที่สุดกว้างขวางที่สุดสมบูรณ์ที่สุด ข้อนี้หมายความว่าพระ-พุทธพระธรรมพระสงฆ์ที่แท้จริง หรือหัวใจของพระพุทธเจ้า ก็คือภาวะปราศจากความยึดมั่นถือมั่น เพราะท่านตรัสรู้และทำลายความยึดมั่นถือมั่น และพระพุทธเจ้าองค์แท้ก็คือภาวะแห่งความไม่ยึดมั่นถือมั่น (ส่วนร่างกายนั้นเหมือนกับบุคคลทั่วไป) หัวใจของพระธรรมนั้นก็คือภาวะของความไม่ยึดมั่นถือมั่น พระธรรมในส่วนปฏิบัติในลักษณะที่จะทำลายความยึดมั่นถือมั่น และพระธรรมในส่วนปฏิเวธคือผลที่ได้รับ ก็ขอให้เป็นมรรคผลนิพพาน คือการทำลายความยึดมั่นถือมั่นเสียได้จนหมดจนสิ้นเชิง ฉะนั้น เรามุ่งจุดลงไปที่การทำลายความยึดมั่นถือมั่น นั่นแหละคือเราได้รวมเอาพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ที่แท้จริงมาฝังไว้ในจิตใจเราอย่างถูกต้อง เรามีพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ ที่แท้จริงโดยความเชื่อก็ตามโดยการกระทำก็ตาม ได้ด้วยลักษณะอย่างนี้

เป็นอันว่าเราไม่ต้องนับถือพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ที่เป็นเพียงวัตถุ เป็นเพียงเสียง เป็นเพียงสิ่งของ ซึ่งเป็นการเนิ่นนานเสียเวลาของเราให้เปลืองไป แม้เราจะต้องผ่านวัตถุเหล่านั้นก่อน ก็ขอให้ผ่านไปโดยเร็ว ไปยังจุดที่เป็นองค์จริงของพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ (คือภาวะที่จะทำลายความยึดมั่นถือมั่น) แล้วก็จะมีพระพุทธพระ-ธรรมพระสงฆ์ในตัวเราจริง ๆ แล้วก็เชื่อได้จริง เชื่อได้ด้วยตนเอง โดยไม่เชื่อตามผู้อื่น เห็นความยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นภาวะแห่งความทุกข์ เห็นว่าการทำลายความยึดมั่นถือมั่นนี้เป็นทางดับทุกข์เท่านั้น แล้วศีลสมาธิปัญญาก็มีครบถ้วนอยู่ในตัวเอง คนขาดศีลก็เพราะมีความยึดมั่นถือมั่นในของรักหรือในของไม่รัก แล้วทำไปตามอำนาจแห่งความรักหรือความไม่รัก สมาธิฟุ้งซ่านเลื่อนลอยเป็นนิวรณ์ต่าง ๆ นานาก็เพราะการยึดมั่นถือมั่น ถ้ามองเห็นว่าสิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นจิตก็จะสงบลงไปเอง การเพ่งพิจารณาอยู่เสมอว่าไม่มีสิ่งอะไรน่ายึดมั่นถือมั่นอยู่เสมอ ๆ คือตัวปัญญาสูงสุดที่พระพุทธเจ้าประสงค์จะให้เรา

มี ฉะนั้นเราจึงมีศีลสมาธิปัญญาครบถ้วนบริบูรณ์ ตามความต้องการของพระพุทธศาสนา ด้วยการไม่ยึดมั่นถือมั่น

ถ้าจะพูดถึงพระไตรปิฎก ก็จะเห็นได้ชัดว่า มุ่งทำลายความยึดมั่นถือมั่นทั้งนั้น แม้ในเรื่องอริยสัจจ์ ๔ ประการ ก็เห็นได้ชัดว่าความทุกข์และเหตุให้เกิดทุกข์ ก็คือผลของการยึดมั่นถือมั่น เมื่อไม่มีความยึดมั่นถือมั่น (คือไม่มีตัณหาอุปาทาน) นั่นแหละคือนิโรธ (กล่าวคือความดับทุกข์) การกระทำทุกอย่างทุกประการที่เป็นไปด้วยความไม่ยึดมั่นถือมั่น นั้นก็คือตัวมรรค แม้ท่านจะจำแนกไว้ ๘ องค์มันก็ล้วนแต่มุ่งหมายที่จะทำลายความยึดมั่นถือมั่น กล่าวคือความสำคัญผิดอย่างไรอย่างหนึ่งว่าเป็นตัวเราหรือเป็นของเรา ก็ขอให้เอาข้อแรกคือสัมมาทิฏฐิ (ความเข้าใจถูกต้อง) นั้นเป็นหลักใหญ่ มันต้องเห็นว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นเสียก่อน จึงจะเป็นสัมมาทิฏฐิที่สมบูรณ์ ต่อนั้นไปก็จะถูกต้องในเรื่องต่าง ๆ ต่อไปเองจนครบ ๘ องค์ พระพุทธเจ้าตรัสว่าสัมมาทิฏฐิต้องมาก่อน คือเห็นสิ่งทั้งปวงตามที่เป็นจริง ว่าสิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นเราว่าเป็นของเรา นี้เป็นอริยสัจจ์ที่รวมอยู่ในคำวรรคเดียวคือ "สิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น"

ฉะนั้น ศรัทธาในพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ก็ดี จะปฏิบัติศีลสมาธิปัญญาก็ดี การปฏิบัติอื่น ๆ ทั้งหมดก็ตาม ล้วนแต่ขยายออกไปจากส่วนนี้ ปริยัติหรือพระไตรปิฎกก็เป็นเรื่องนี้ แต่เป็นคำบรรยายในลักษณะที่ไพเราะกว้างขวางที่สุด ฉะนั้นจึงขอให้พวกที่ประสงค์จะเข้าใจธรรมะโดยเร็ว จงเล็งถึงหลักนี้ไว้ ในฐานะที่เป็นหัวใจของธรรมะ อาตมาเห็นด้วยกับอาจารย์คึกฤทธิ์ว่ามันยาก หรือมันลึกซึ้งแก่คนทั่วไป แต่ว่าถ้าเราไม่ยอมแพ้และหาหนทางจนสุดความสามารถของเรา ก็จะต้องมีหนทางที่จะทำได้ และเหมาะสำหรับชนทั่วไปที่จะประพฤติปฏิบัติให้ตรงจุด แล้วเขาก็จะได้พระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ได้อริยสัจจ์พร้อมกันไปในคราวเดียวไม่รู้สึกตัว ฉะนั้น ขอให้สนใจเป็นพิเศษในประโยคที่ว่า "สิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น" ถ้ายังเห็นว่ามันยาวไป ก็พูดได้สั้น ๆ ว่า "จิตว่าง" (สุญญตา) นี่แหละคือหัวใจของธรรมะหรือหัวใจของพระพุทธศาสนา เพราะการหมดการยึดมั่นถือมั่นนี้เป็นจุดหมายปลายทางของพระพุทธศาสนา

อาตมามีระบบปฏิบัติอันหนึ่ง มีหัวข้อว่า "ให้ทำงานด้วยจิตว่าง ทำงานให้ความว่าง กินอาหารของความว่าง อยู่ด้วยความว่าง ส่วนความตายนั้นไม่มีไปเสียตั้งแต่ทีแรกแล้ว"

ที่เรียกว่า ทำงานด้วยจิตว่าง นั้น ก็คือทำงานตามหน้าที่ของเราทุกอย่างทุกประการ ด้วยจิตที่ไม่มีความเห็นแก่ตัวจัด ไม่มีความรู้สึกที่น้อมไปทางที่มีตัวเราหรือมีอะไรเป็นของเรา และไม่มีความรู้สึกที่จะยึดมั่นถือมั่น สิ่งหนึ่งสิ่งใดไว้ว่าเป็นตัวเราหรือเป็นของเรา เพราะตัวเรานั้นมันไม่ใช่เป็นตัวเราจริง ๆ มันเป็นเพียงมายา แต่อย่าดูถูกสิ่งที่เป็นเพียงมายา สิ่งที่เป็นมายานั้นก็คือความรู้สึกดูเหมือนว่า มีตัวตนเป็นสิ่งเป็นก้อนอะไรจริง ๆ แต่ที่จริงนั้นเป็นเพียงความรู้สึกยึดมั่นถือมั่นสำคัญผิดเพราะอวิชชา การทำงานด้วยจิตว่างนี้ก็เต็มไปด้วยความสติสัมปชัญญะและสติปัญญา สติสัมปชัญญะมันทำให้รอบคอบในการกระทำ สติปัญญามันทำให้ฉลาดในการกระทำ พระพุทธเจ้าตรัสว่าสติเท่านั้นที่จะช่วยให้รอดได้ แต่บางคนไม่เข้าใจอย่างนี้ เขาเข้าใจว่าจิตว่างก็คือจิตที่ไม่มีอะไรเหมือนอย่างท่อนไม้ หรือว่าทำไปเหมือนอย่างคนละเมอ อย่างนี้มันไม่ใช่ คำว่า "ว่าง" หรือ "สุญฺญ" ว่างมันมีหลายความหมาย ที่เป็นมิจฉาทิฏฐิก็มีเป็นสัมมาทิฏฐิก็มี แต่ถ้าเป็นไปตามหลักของพระพุทธศาสนาแล้ว ต้องมีความหมายว่างจากกิเลสว่างการจากเห็นแก่ตัว ว่างจากความรู้สึกว่ามีตัวเราหรือของเรา

ธรรมะอย่างที่พวกพุทธศาสนานิกายเซ็นรวบรัดเอาว่า พุทธะ คือความว่าง ธรรมะคือความว่าง เขาหมายถึง "ว่าง" อย่างที่ว่านี้ เมื่อใดว่างจากความยึดมั่นถือมั่น เมื่อนั้นก็เป็นพุทธะ เป็นธรรมะที่พึงประสงค์ นี้ก็เป็นอย่างเดียวกับที่มีอยู่ในฝ่ายเถรวาท เมื่อจะทำการงาน งานก็จะดี ขอยกตัวอย่างเช่นชาวนาทำนาด้วยจิตว่าง หมายความว่าไถนาอยู่กลางแดดเหงื่อไหลไคลย้อย แต่จิตใจของเขาว่างจากกิเลส เช่น ความโลภหรือความโกรธ เขาก็ร้องเพลงพลางไถนาไปพลาง มันเลยเพลิดเพลินในการไถนา ถ้าเห็นว่าเป็นการปฏิบัติธรรมไปในตัวยิ่งสนุกใหญ่ จิตก็ยิ่งว่างใหญ่ จึงทำนาด้วยความสบายใจ ไม่ได้คิดน้อมไปทางว่าไปปล้นดีกว่า รวยเร็วกว่า อย่างนี้เป็นต้น หรือว่าคนแจวเรือจ้างกลางแดดกลางฝนทวนลมทวนน้ำ ถ้ามี "จิตว่าง" ซึ่งหมายความว่าไม่มีความคิดไปใน

ทางที่เกี่ยวกับตัวเขา เช่นเขาเป็นคนจน เขาเป็นกรรมกร แต่มีความสำนึกว่านี่เป็นงานสุจริตของเขา หรือแม้แต่จะนึกว่าเป็นผลกรรมของเขาก็ยังได้ อย่าให้เลยไปถึงว่าต้องน้อยเนื้อต่ำใจหงุดหงิดใจ แล้วการแจวเรือจ้างก็จะไม่เป็นทุกข์ทรมาน หรือเป็นนรกหมกไหม้อยู่ในใจ ร้องเพลงไปพลางแจวเรือไปพลาง กรรมกรอย่างอื่นก็เหมือนกัน ต้องมีหลักอย่างนี้จึงจะเรียกว่า "ทำงานด้วยจิตว่าง"

แม้เรื่องการยิงปืนให้แม่น หรือถึงแม้นักเรียนจะเขียนคำตอบสอบไล่ ก็ต้องเตรียมให้จิตว่าง ลืมเรื่องเกี่ยวกับตัวตนหมด ให้เหลือแต่สติสัมปชัญญะและสติปัญญาเท่านั้น แล้วการตอบข้อสอบก็จะทำได้ดีผิดธรรมดา จริงอยู่เด็ก ๆ หวังสอบไล่เพื่อเอาผล แต่ในขณะเขียนสอบนั้นไม่ควรจะมีความนึกคิดอย่างนั้น ให้มีแต่สมาธิหรือ "ความว่าง" แม้เรื่องที่ต้องวิวาทกันถึงโรงถึงศาล เราก็ควรทำกันไปด้วย "จิตว่าง" เพราะถ้าทำด้วย "จิตวุ่น" แล้ว จะเป็นทุกข์ ว้าวุ่น จะมืดมัว จะเสียเปรียบเขา ถ้ามี "จิตว่าง" แล้วจะพบลู่ทางที่ดี จะรอบคอบ และจะเป็นฝ่ายได้เปรียบ

แม้การร้องเพลงฟังเพลงบางประเภท ก็เป็นไปในแบบ "จิตว่าง" ได้ คือไม่ได้เป็นไปแบบ "จิตวุ่น" ฉะนั้น ดนตรีบริสุทธิ์ที่ไม่มีคำร้องอะไร ก็ยังทำให้ "จิตว่าง" อยู่ ถึงแม้ว่าเราจะร้องเพลงเอง ถ้าปราศจากความยึดมั่นถือมั่นในตัวตนหรือของตน นี้ก็ยังร้องเพลงด้วย "จิตว่าง" ยังช่วยให้คลายความหมกมุ่นกังวลใจ ฉะนั้น การร้องเพลงหรือการผิวปากนั้นอย่าได้เข้าใจว่าเป็นเรื่องของกิเลสตัณหาไปหมด แต่ถ้าร้องเพลงเรื่องกามารมณ์มันก็ต้องเป็นเรื่องจิตวุ่น แน่ ๆ ศิลปะบริสุทธิ์นั้น มีคุณสนับสนุนความมี "จิตว่าง" ส่วนศิลปะไม่บริสุทธิ์นั้นย่อมจะสนับสนุนกิเลสตัณหาแน่นอน

ที่ว่า ทำงานให้ความว่าง นั้น คือไม่ได้ทำงานให้ตัวเองหรือให้ครอบครัว ให้ประเทศชาติหรือศาสนาอะไรหมด ได้กล่าวมาแล้วว่าธรรมะคือ "ความว่าง" (สุญญตา) ความว่างนี้คือสิ่งสูงสุด ซึ่งเป็นหลักที่ยอมรับกันทั่วไปแล้วว่าสิ่งทุกอย่างนั้นไม่ควรยึดมั่นถือมั่น เพราะมันไม่มีตัวตน มันเป็นเรื่องว่างไปหมด โลกนี้ทั้งโลกรวมทั้งตัวเรา ครอบครัวของเรา ประเทศชาติของเรา มันเป็นเพียงสังขารของปรุงแต่ง เป็นธรรมชาติ เป็นรูปธรรมนามธรรม โดยเนื้อแท้แล้วมันไม่ใช่ตัวตนของใคร ฉะนั้น การทำงานให้ใคร

หรืออะไรมันก็เท่ากันเป็นการทำงานให้ความว่างอยู่ในตัวแล้ว เพราะฉะนั้นการคิดทำงานให้ความว่างเสียเลย ย่อมเป็นอุดมคติที่สูงสุด ถ้าทำงานเพื่อนั่นเพื่อนี่มันก็ยังเป็นเรื่องต่ำอยู่ ยิ่งเพื่อเงินด้วยแล้วยิ่งเลวใหญ่ ถ้าทำงานเพื่องานเพื่อหน้าที่ก็ยังนับว่าสูงพอใช้ เพราะถือว่าเพื่ความว่างไปด้วย ผลก็ไม่ไปไหนเสีย ย่อมจะตกแก่ผู้ทำนั้นเอง จึงไม่ต้องกลัวว่าจะไม่มีอะไรกินอะไรใช้ ถึงแม้จะได้ผลมามากมายอย่างไร เราก็มิได้ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งเหล่านั้น จึงกลายเป็นการทำงานเพื่อความว่าง

ทีนี้ ถ้าถามว่าแล้วจะเอาอะไรกินขอตอบว่า กินอาหารของความว่าง นั่นก็คือการกินอาหารของธรรมะ กินอาหารของพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ แต่เราเรียกว่ากินอาหารของ "ความว่าง" (ซึ่งมีความหมายเฉพาะเป็นพิเศษ) ฉะนั้น เราก็ยังมีอาหารกินทั้ง ๆ ที่ทำงานด้วยจิตว่าง ทำงานเพื่อความว่าง มันเป็นอาหารที่บริสุทธิ์ ไม่ประกอบด้วยโทษ และจะทำความเจริญให้แก่เราโดยแท้

ถัดไปที่ว่า อยู่ด้วยความว่าง นี้ก็คือการมีชีวิตมีลมหายใจอยู่โดยไม่รู้สึกว่ามีตัวเราหรือมีอะไรเป็นของเรา ส่วนข้อที่ว่า ความตายนั้นไม่มีมาตั้งแต่ทีแรก ก็หมายความว่าเมื่อทำงานด้วยความว่าง ทำงานเพื่อความว่าง กินอาหารของความว่างแล้ว มันก็ไม่มีตัวเราแล้ว ความตายมันก็ไม่มี (นิพพาน) การกล่าวแบบนี้อาตมาก็ไม่แน่ใจว่าจะเข้าใจได้หรือไม่ จึงขอให้อาจารย์คึกฤทธิ์ได้อภิปรายอีกครั้ง

คึกฤทธิ์ — ตั้งแต่กระผมฟังใต้เท้ามา ก็เห็นว่าใต้เท้าแสดงสัจจธรรมที่กว้างขวางอย่างกับพระมหาสมุทร เมื่อพูดถึงความมุ่งหมายของการพ้นทุกข์ คือการไม่ยึดมั่นถือมั่นหรือการตัดอุปาทานก็เป็นความจริงที่ไม่มีใครปฏิเสธได้ แต่พอมาถึงตอนที่ว่า "ทำงานด้วยจิตว่าง ทำงานเพื่อความว่าง กินอาหารของความว่าง อยู่ด้วยความว่าง" ตอนนี้ฟังเหมือนอย่างว่าใต้เท้าพยายามเทน้ำในมหาสมุทรลงไปใส่ถ้วยใบเล็กๆ มันใส่ไม่ลง มันล้นไปหมด สัจจธรรมที่ใต้เท้าประกาศนั้นมันเป็นเรื่องกว้างขวางใหญ่โตเหลือเกิน คือมันเป็นสภาพจิตของพระอรหันต์ ชาวบ้านสามัญเขาทำมาหากินกันตามปกติจะนำธรรมะที่ใหญ่โตนั้นใส่ลงไปในถ้วยแก้วใบเล็กเท่านี้ ใส่ไปเท่าไรมันก็ไม่ลงครับ คือถ้ายังทำงานอยู่แล้วจิตมันว่างไม่ได้ กระผมยังถืออย่างนี้อยู่ครับ

ใต้เท้าเองก็รับว่าถ้าเป็นพระก็พูดกันง่ายหน่อย เพราะภาวะของพระสะดวกที่จะปฏิบัติธรรมอย่างนี้ แต่ถ้าฆราวาสจะเอามาปฏิบัติกระผมเห็นว่ายังขัดข้องเหลือเกิน ไม่ใช่หมายความว่าธรรมะนั้นผิดเชื่อถือไม่ได้ แต่ตรงกันข้าม กระผมเห็นว่าถูกที่สุด ปัญหาอยู่ที่ว่าคนที่อยู่ในฆราวาสวิสัย จะพึงปฏิบัติได้แค่ไหน ที่ใต้เท้ากล่าวมานั้นเป็นกิจกรรมของพระอรหันต์ ของพระพุทธเจ้า ฆราวาสเห็นว่าจะไปไม่ไหว คือประการแรกการที่จะทำงานด้วยจิตว่างจากความเห็นแก่ตัวนั้น กระผมยังนึกไม่ออกว่าจะทำอย่างไร คือถ้าทำงานแล้วไม่ถือว่านั้นเป็นงาน ไม่ถือว่าตัวเราเป็นผู้รับประโยชน์ของงาน หรือไม่ถือว่าผู้อื่นเป็นผู้ได้รับประโยชน์ของงาน ไม่ถือว่าชาติบ้านเมืองเป็นผู้ได้รับประโยชน์ของงานแล้ว ก็ไม่ทราบว่าจะทำไปทำไมเหมือนกัน เราควรจะคิดทำลายมันเสียด้วยซ้ำ จะไปทำมันทำไม ? ถ้าจิตว่างจากความเห็นแก่ตัวแล้วคนก็จะไม่ทำงาน ถ้ากระผมทำตัวให้ปราศ-จากอุปาทานได้จริงแล้ว ก็จะไปขอบรรพชากับใต้เท้า ไม่มานั่งทำงานให้มันเสียเวลาอยู่หรอกครับ ทีนี้เพราะมันยังไปไม่ไหวจริง ๆ จึงได้มานั่งเป็นฆราวาส ยังตัดอุปาทานไม่หมดการทำงานมันเป็นสภาพของการยึดมั่น ถ้าใครยังละอุปาทานไม่ถึงขนาดก็ยังต้องทำงานกันกันต่อไป มันเป็นส่วนหนึ่งของทุกข์ ถ้าจะให้ทำงานด้วยจิตว่างกระผมก็ยังมองไม่เห็นทาง นี่ผมอาจจะใจคอคับแคบหรือดวงตายังไม่เห็นธรรม คือยังนึกไม่ออกจริง ๆ

ส่วนเรื่องสติสัมปชัญญะหรือสติปัญญาก็ดี กระผมนึกว่าสตินั้นก็หมายเพียงการระลึกได้ว่าของทุกอย่างไม่ใช่ตัวไม่ใช่ตน จับอะไรขึ้นมาก็เป็นอนิจจังทุกขังอนัตตา ไม่ใช่ของผมทั้งนั้น ถ้ามีสติอย่างนั้นแล้วก็ทำงานไม่ได้อีก นึกจะไปค้าไปขายอะไรก็ไม่อยากไป นอนดีกว่า กระผมกราบเรียนด้วยความเคารพจริง ๆ กระผมมันยังไม่เข้าใจแล้วก็อยากจะเข้าใจ แต่มันก็นึกอยู่อย่างนี้ แต่ถ้าใต้เท้าบอกว่าทั้งหมดต้องการจะพ้นทุกข์ ต้องการจะทำให้จิตว่างเพื่อบวชต่อไปแล้วกระผมเชื่อ แต่ถ้าใต้เท้าสอนอย่างนี้ เสร็จแล้วว่า "ให้เองกลับบ้านไปทำงานและจิตต้องว่างนะลูกนะ" กระผมทำไม่ได้ นี่แหละครับเป็นการพูดของฆราวาสกับพระ มันเป็นคนละโลกกันอย่างนี้ กระผมก็อยากขอประทานกราบเรียนถามความรู้ต่อไปว่า จะให้ทำอย่างไรกันแน่

ท่านพุทธทาส — อาตมายังสงสัยอยู่นิดหนึ่ง ขอถามว่า ถ้าสมมุติว่าเราเทน้ำทั้งมหาสมุทรลงไปในถ้วยใบเล็ก ๆ นี้ มันล้นได้ แต่ที่มันเหลืออยู่ในถ้วยนั้นน่ะ มันเป็นน้ำอย่างเดียวกับที่ล้นออกไปหรือเปล่า ?

คึกฤทธิ์ — เป็นน้ำอย่างเดียวกันครับ แต่ผลของมันไม่เหมือนกัน ปริมาณมันไม่เหมือนกัน ถ้าใครฟังเรื่องนี้ไปแล้วอย่างดีจริง ๆ ไอ้ที่ว่า "จิตว่าง" อย่างที่ใต้เท้าพูดนั้น มันก็ไม่ใช่จิตว่างมันยังเป็นอุปาทานอยู่นั่นเอง แต่มันว่างจากกิเลสนิดๆ หน่อยๆ เท่านั้นพูดในภาษาตรรกวิทยามันไม่เข้ากัน

ท่านพุทธทาส — ที่ว่าให้ "ทำงานด้วยจิตว่าง" อย่างให้เจือด้วยความรู้สึกว่ามีตัวเราหรือของเรานั้น" หมายความว่า ในขณะที่ทำนั้นต้องมีจิตว่างไม่เห็นแก่ตัวจัด ส่วนสติปัญญาความรู้สึกผิดชอบชั่วดีว่า เรามีประเทศชาติ ศาสนา เรามีหน้าที่ที่จะต้องทำต่อประเทศชาติศาสนา ทำงานเพื่อหน้าที่นั้น มันมีแล้ว มีก่อนแต่ลงมือทำ ซึ่งจะเรียกว่าเป็นอุปาทานในฝ่ายดีก็ได้ แล้วอุปาทานในฝ่ายดีนี้ไม่ได้ถูกตำหนิติเตียน ยอมให้ทุกคนมีอุปาทานในฝ่ายดี เป็นทุนสำรองไปเรื่อย ๆ แต่ให้พยายามสูงขึ้น ๆ พอถึงที่สุดของฝ่ายดีมันก็เข้าเรื่องเหนือหรือ "ความว่าง" นั่นเอง

วิธีปฏิบัติก็มีอยู่ว่า ในขณะที่ลงมือทำแท้ ๆ นั้น อย่าได้มีจิตวุ่น มีความรู้สึกตั้งแต่แรกว่าอะไรควรจะทำและจะทำอย่างไร เท่าไร เพียงไหน นี้มีได้ คิดนึกได้ แต่ก็ด้วยสติปัญญาอีกนั่นแหละ อย่าได้คิดด้วยจิตที่หมกมุ่นอยู่ด้วยความรู้สึกเห็นแก่ตัวจัด เพราะมันจะมากไปบ้างน้อยไปบ้างผิดที่ควร ที่ทำด้วยความว่างจากความรู้สึกว่า มีตัวเราของเรานี้ ก็คิดได้ว่าเราจะทำอย่างใดเมื่อเรามีฐานะอย่างนี้ มีสภาวะอย่างนี้ จะต้องทำอาชีพอย่างไร มีประโยชน์แก่ส่วนรวมอย่างไรนี้คิดไปได้ แต่ก็ยังกล่าวได้ว่ายังมีจิตว่างอยู่เหมือนกัน ความสำคัญอยู่ที่ว่าขณะที่ลงมือทำก็ให้เหลือแต่สติสัมปชัญญะอย่างที่กล่าว สติในพระพุทธศาสนาหมายถึงสติปัฏฐาน คือคุมความรู้สึกไว้เสมออย่าเผลอตัว มีสติอยู่เสมอว่าไม่มีอะไรเป็นตัวตนหรือเป็นของตนแล้วทำงานโดยสตินั้น ในขณะนั้นจิตจะเฉลียวฉลาดที่สุด ว่องไวที่สุด อาตมาจึงว่าน่าจะลองไปคิดพิจารณาดู และลองพยายามทำดู ให้การพยายามนั้นแหละเป็นเครื่องวัดตัดสินว่าจะทำได้หรือไม่ได้เพียงใด เพราะว่า

บางทีอาจจะได้ของวิเศษที่สุดจากปริมาณที่น้อยที่สุด เหมือนกับน้ำที่ขังอยู่ในถ้วยใบเล็ก ๆ ที่เราเทให้ทั้งมหาสมุทรก็ได้

ฉะนั้น ขอให้กล้าเอาธรรมะที่ยังเข้าใจไม่ได้เวลานี้ ไปขบคิดเพื่อประโยชน์แก่ความเข้าใจใน ๕ ปีหรือ ๑๐ ปีข้างหน้า อาตมากำลังพยายามที่จะบอกว่า ท่านทั้งหลายควรจะเข้าใจธรรมะในลักษณะอย่างนี้ เพื่อประหยัดเวลาหรือเพื่อให้ได้ผลทันตาเห็น ที่อาจารย์คึกฤทธิ์พูดนี้ก็มีเหตุผล ควรที่จะเอาไปคิดนึกปรับปรุงสะสาง ให้เข้ารูปจนพอที่จะได้รับประโยชน์แม้ในปริมาตรเท่ากับน้ำถ้วยเดียวจากมหาสมุทร ก็ขออย่าได้ท้อถอย จงพยายามศึกษาคำว่า "จิตว่าง" (สุญญตา) ซึ่งเป็นหลักสำคัญที่สุดของพระพุทธศาสนาให้เข้าใจกันให้จงได้ เพราะพุทธเจ้าท่านได้ถือว่า นิพพานคือความว่างอย่างยิ่ง ว่างอย่างยิ่งคือนิพพาน หมดความรู้สึกว่ามีตัวตนถึงที่สุดได้เมื่อไรก็คือนิพพาน สิ่งสูงสุดที่มนุษย์ควรจะได้จึงอยู่ที่ตรงนี้ จึงได้ขอร้องให้เข้าใจธรรมะในลักษณะอย่างนี้ อย่าได้เข้าใจว่าเพื่อจะเป็นพระอรหันต์ จะดี จะเด่น อย่างนั้นอย่างนี้ เพราะนั่นมันเพิ่มอุปาทาน แต่ถ้าเพื่อให้เบาบางหมดไปจากความเห็นแก่ตัวจัด จากความยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวตนหรือเป็นของตนแล้ว นี้เป็นการถูกต้อง

คำว่า "ความว่าง" หรือ "นิพพานคือความว่างอย่างยิ่ง" นี้ มันมีความหมายเฉพาะ หรือพระพุทธภาษิตที่สำคัญอีกข้อหนึ่ง ที่ว่า "ให้มองดูโลกทั้งหมดนี้ โดยความเป็นของว่างอยู่เสมอ ๆ เถิด" ก็หมายความว่าโลกมันว่างจากแก่นสารที่จะยึดว่าอะไรเป็นตัวตนหรือของตน แต่เราไม่เห็นเป็นว่าง ฉะนั้น ขอให้พยายามจนเห็นจริงว่ามันว่างจริงนี้จะนำไปสู่ภาวะสูงสุดที่พึงปรารถนา คำกล่าวที่ใช้บัญญัติพูดกันนี้ มันมีความหมายพิเศษของมันเอง พอมาผิดยุคผิดสมัยกันก็เข้าใจยาก อาตมาจึงได้พยายามอย่างยิ่งที่จะใช้ภาษาไทยของปัจจุบัน หรือภาษาไทยง่าย ๆ ฉะนั้น อย่าได้ยึดมั่นติดมั่นในคำนั้นในคำนี้นัก หรือว่าอาจารย์คึกฤทธิ์เห็นว่าควรจะมีข้อแม้อย่างไร

คึกฤทธิ์— กระผมเข้าใจตามที่ท่านได้อธิบายมา คนที่ "ว่าง" อย่างพระอรหันต์แล้ว ไม่ได้ใช้ชีวิตอย่างกระผม ไม่ได้ใช้ชีวิตอย่างคนส่วนมากที่นั่งอยู่ที่นี่ การใช้ชีวิตอย่างโต้เท้านุ่งห่มด้วยผ้าสามผืน สละหมู่คณะออกไปอยู่ต่างหากตามลำพัง แล้วก็ถือศีล

๒๒๗ ข้อ โดยไม่เดือดร้อนในการถือนั้น ไม่ใช่ใครบังคับให้ถือ มันถือไปเอง อย่างนี้เรียกว่า "ว่าง" ถ้าจะให้คนอย่างกระผมไปทำงานด้วย "จิตว่าง" กระผมยังมองไม่เห็นเพราะลักษณะของงานมันขัดต่อการมีจิตว่าง ภาวะของผมมันว่างไม่ได้ ถ้าว่างไปแล้วมันก็ไม่เป็นกระผม ถ้าท่านบอกว่าให้กระผมไปบวชแล้วมันจะว่าง กระผมเชื่อ กระผมก็ไม่ยึดอะไรทั้งนั้น แต่การทำงานด้วยจิตว่างนั้นกระผมก็อยากจะเรียนถามเหมือนกันว่า ท่านหมายความว่าอย่างไร ถ้าท่านบอกว่าทำงานด้วยจิตว่างแล้วงานทางโลกนั้นจะดี กระผมไม่เชื่อ อย่างว่าเป็นทหารไปรบกับเขา แล้วรบด้วยจิตว่าง ยิงปืนด้วยจิตว่าง แล้วมันจะเป็นทหารที่ดี พูดอย่างไร ๆ กระผมก็ไม่เชื่อ

แต่ถ้าใต้เท้าบอกว่าทำงานอยู่ในโลก ก็อยู่อย่างชาวโลกเถิด ถ้าทำงานด้วยจิตว่างอย่ายึดมั่นในอะไรแล้ว งานจะดีไม่ดีหรือถึงจะเกิดผลร้ายเราก็ไม่เป็นทุกข์ ถ้าอย่างนั้นกระผมเชื่อ ที่ท่านพูดมาว่าจิตว่างแล้วงานจะประเสริฐ การงานจะรุ่งเรืองอย่างนั้นกระผมไม่เชื่อ เพราะงานของโลกมันขัดกันกับเรื่องจิตว่าง หรือเรื่องการพ้นทุกข์ ความสุขของทางโลกมันก็เป็นความทุกข์ในทางธรรม ความสำเร็จของงานเขาหมายความในทางโลก ถ้า "จิตว่าง" จะนำความสำเร็จทางธรรมนั้นก็ถูก แต่จะเอาพร้อมกันทั้งสองอย่างนั้นไม่ได้ สำเร็จทางธรรมด้วยจิตว่าง ก็ต้องเสียทางโลก ไม่อย่างนั้นคนจะไปบวชกันทำไม

ท่านพุทธทาส— หมายความว่าฆราวาสนี้จะไม่พยายามทำให้ "จิตว่าง" อย่างนั้นรึ ?

คึกฤทธิ์— ทำได้ คือว่างจากกิเลส กระผมเชื่อ

ท่านพุทธทาส— ฆราวาสควรจะพยายามหรือไม่ ?

คึกฤทธิ์— เรื่องไม่ควรยึดมั่นถือมั่นนั้น กระผมเชื่อ คือว่าฆราวาสควรจะศึกษาธรรมะของพระพุทธเจ้า ให้รู้ว่าธรรมะนั้นคืออะไร แต่ขณะเดียวกันก็ควรจะรู้ด้วยว่า แม้ในขณะที่ทำไป ถ้ามันจำเป็นต้องยึดมันก็ต้องยึด เพราะเรายังเป็นฆราวาสอยู่ ถ้าปล่อยหมดก็อย่าเป็นฆราวาส

ท่านพุทธทาส— อาตมาต้องการให้ฆราวาสทำงานด้วยความมีทุกข์น้อย และมีผลสำเร็จเต็มที่ จะมีวิธีอย่างไร จะทำด้วยจิตว่างหรือจิตวุ่นดี ?

คึกฤทธิ์— กระผมเห็นว่าถ้าจะเอาผลสำเร็จทางโลกแล้ว มันก็ต้องซื้อผลสำเร็จนั้นด้วยความทุกข์ คือจะเอาทั้งสองอย่างไม่ได้หรอกครับ จะเอาเนยไปทาขนมปัง ๒ หน้าไม่ได้ ไม่มีใครเขาทำอย่างนั้น กระผมขอสอนพระสักวันเถิดครับ ไม่มีทางทำได้ แต่ถ้าเผื่อว่าจะให้สิ้นทุกข์โดยสิ้นเชิงแล้ว ให้ว่างจริงโดยไม่มีทุกข์แล้ว ต้องสละความสำเร็จทางโลก ๆ เลิกกัน อย่างนั้นกระผมเชื่อ เมื่อเป็นฆราวาสมันก็ต้องสุขบ้างทุกข์บ้างมันไม่ว่าง

ท่านพุทธทาส— แล้วจะมีวิธีทำให้ทุกข์น้อยลงได้อย่างไร ?

คึกฤทธิ์— ก็อย่างที่กระผมพูดอยู่นี้แหละครับ คือทุกอย่างมันไม่ใช่ตัวใช่ตนหรือของตัวของตน แต่ในขณะที่ทำงานนั้น มันต้องนึกถึงงาน มันไม่ "ว่าง" หรอก มันก็นึกว่าทำเพื่อตัวอยู่อย่างนั้นเองแหละ แต่ถ้ามันเกิดผิดพลาดเสียหายขึ้นมาแล้ว ตอนนี้แหละธรรมะของใต้เท้านำเข้ามาช่วยได้ ถือว่ามันไม่ใช่ตัวใช่ตนอะไรของเรา มันเสียไปแล้วก็แล้วกัน อย่างนี้มันก็พอนึกได้ มันพอปลอบใจได้เหมือนกัน

ท่านพุทธทาส— ข้อ "วิวาทะ" ของเราก็อยู่ที่ตรงนี้ อาตมายังขอยืนยันว่าแม้เป็นฆราวาสทำงานอย่างฆราวาส ก็ต้องพยายามเอาชนะต่อความทุกข์ในการงานนั้นให้ได้มากยิ่งขึ้น ๆ โดยอุบายวิธีที่เอาหลักของพระพุทธศาสนาเรื่องสุญญตา คือทำจิตให้ว่างจากอุปาทานนี้ มาใช้ให้ถูกตามสัดตามส่วน แล้วให้ลืมความเป็นฆราวาสหรือบรรพชิตเสียชั่วคราว มีปัญหาเฉพาะหน้าอยู่ว่าในจิตใจกำลังเป็นอยู่อย่างไร ถ้าเป็นทุกข์ก็จะแก้มันให้ตรงจุด ตามหลักที่ว่า สิ่งทั้งปวงเกิดมาแต่เหตุ แล้วมันก็จะค่อย ๆ เป็นพระอยู่ในบ้านในเรือนนั้นเอง มากขึ้น ๆ จนถึงขนาดที่ทนไม่ไหวก็ต้องออกไปบวช

คึกฤทธิ์— ถ้าอย่างนั้นกระผมเชื่อครับ พึ่งแต่แรกคล้าย ๆ กับว่าใต้เท้าจะให้เป็นพระอยู่ในเรือนแล้วไม่ต้องบวชทีหลัง ถ้าค่อย ๆ อบรมไป ๆ ทำให้ "ความว่าง" เกิดมากขึ้น ๆ กระผมเชื่อ - - -

ท่านพุทธทาส— อาตมาบอกว่า ให้พยายามทุกอย่างให้เข้าใกล้ "ความว่าง" นี้มากขึ้น ๆ แม้แต่ในการทำงาน การกินอาหาร ในการมีลมหายใจอยู่ ให้ใช้อุบายที่ประณีตแยบคายที่ให้เข้าใกล้ความว่างนี้มากขึ้น ๆ แม้แต่ในเพศฆราวาส ความเห็นของเราแตกต่างกันนิดเดียวเท่านั้น

คึกฤทธิ์— มันแตกต่างกันแยะครับ คือถ้ายิ่ง "ว่าง" มากขึ้น ความสำเร็จทางโลกมันต้องน้อยลงทุกที ๆ

ท่านพุทธทาส— ถ้าอย่างนั้นมันก็ยังไม่ใช่ "ความว่าง" (สุญญาตา) ตามความหมายของพระพุทธเจ้า ที่ทรงสอนพวกฆราวาสไว้

คึกฤทธิ์— เป็นมหาเศรษฐีด้วยเป็นสัตตบุรุษด้วย อย่างนี้ไม่สำเร็จหรอกครับ เป็นมหาเศรษฐีทุกข์มาก และ "ว่าง" ไม่ได้

ท่านพุทธทาส— เป็นมหาเศรษฐี ที่เป็นพระอริยบุคคลอย่างนี้จะมีได้ไหม ?

คึกฤทธิ์— ถ้าได้รับมรดกมา เป็นพระอริยบุคคลได้ แต่ถ้าหาเอาเอง อย่างนี้เป็นพระอริยบุคคลไม่ได้ เพราะถ้าเป็นพระอริยบุคคล ก็ไม่คิดเป็นเศรษฐีเสียแล้ว

ท่านพุทธทาส— เป็นพระอริยบุคคลขั้นหนึ่งขั้นใดแล้ว จะเป็นเศรษฐีด้วยอย่างนี้ไม่ได้หรือ ?

คึกฤทธิ์— กระผมไม่เชื่อครับ ไม่ต้องเป็นพระอริยบุคคลหรอกครับ คนขนาดความว่างนิด ๆ หน่อย ๆ อย่างกระผม เห็นว่าสมบัติไม่เที่ยง เงินก็ไม่เที่ยง อะไรมันก็ไม่เที่ยง มันไม่ใช่ตัวใช่ตน กระผมก็ยังไม่เป็นเศรษฐี ทุกวันนี้ผมก็หากินพอใช้ ความจริงแล้ว กระผมมีหลักการของกระผมว่า กระผมไม่หาเงินล่วงหน้า ผมอยากได้อะไรไปหาเงินมาซื้อ ซื้อแล้วเลิกกัน กระผมไม่หาต่อ ถึงได้มีเวลาว่างมานั่งคุยกับท่านได้ ถ้าตั้งหน้าตั้งตาจะหาเงินอย่างเดียวเพราะอยากเป็นเศรษฐีแล้ว วันนี้ผมไม่มา ผมไม่ว่าง

ท่านพุทธทาส— คนที่เป็นเศรษฐีแล้ว รู้สึกว่ามีเพียงพอแล้ว จะไปสนใจธรรมะเรื่องของ "ความว่าง" (สุญญตา) นี้ได้ไหม ?

คึกฤทธิ์— ถ้าอ้างลอย ๆ ว่าสนใจละก็ได้ แต่ใครลองไปแตะเงินเข้าซีครับ เกิดไม่ว่างขึ้นเชียว กระผมไม่เชื่อหรอกครับ

ท่านพุทธทาส— ข้อขัดแย้งข้อนี้ต้องขอฝากเอาไว้ ให้ท่านทั้งหลายช่วยไปพิจารณาดูด้วยความคิดที่เป็นอิสสระของตนเอง อาตมายังขอยืนยันอยู่ในหลักเกี่ยวการกับดำรงสติ ให้มีความรู้สึกเป็น "จิตว่าง" อยู่เสมอนี้ ว่านำไปใช้ได้ในทุกกรณี ทุกชั้นทุกวัย และทุกเพศ เท่าที่สามารถจะทำได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในขณะที่ลงมือทำงานแล้ว

มีความทุกข์เกิดขึ้น ก็ขอให้ใช้ "จิตว่าง" ในกรณีนั้น ๆ อย่างยิ่ง ข้อขัดแย้งกันที่เกี่ยวกับความคิดเห็นนี้ไม่สำคัญ โดยเนื้อหาอาจารย์คึกฤทธิ์ก็ยอมรับว่าอุปาทานนี้เป็นสิ่งที่ต้องทำลาย ต้องละในที่สุด เพราะเป็นหลักของพระพุทธศาสนา อาตมาก็ย้ำและยืนยันว่าเราควรเข้าใจธรรมะในลักษณะนี้ คือทำลายความเห็นแก่ตัวจัดนี้เรื่อยไป ๆ ให้เบาบางหรือจนหมด ถ้าทำถูกวิธีแล้วจะสบายเย็นอกเย็นใจ ทำการงานก็สนุกสนานไม่รู้สึกว่าเป็นการทนทรมาน แล้วก็เป็นการก้าวหน้าในทางธรรมพร้อมกันไปในตัว ขอให้อาจารย์คึกฤทธิ์ กล่าวทัศนะส่วนตัวอีกครั้งหนึ่ง

คึกฤทธิ์— กระผมอยากจะสรุปนิดเดียวว่า ความจริงที่ท่านเจ้าคุณพุทธทาสได้กรุณากล่าวธรรมะมานั้น กระผมเห็นด้วยทุกประการ ไม่มีความขัดแย้งเลย แล้วท่านก็ได้พูดความจริงที่สุด เรื่องตัณหาอุปาทานเป็นเหตุแห่งความทุกข์ทั้งหลายทั้งปวงนั้น ก็เป็นความจริงซึ่งไม่มีใครจะปฏิเสธได้ เป็นความจริงซึ่งพิสูจน์ให้เห็นได้ และยิ่งตัดตัณหาอุปาทานลงไปได้มากเท่าไร ก็เท่ากับตัดความทุกข์ออกจากตัวได้มากเท่านั้น นี่เป็นหลักธรรมะบริสุทธิ์ ซึ่งเป็นความจริงที่ไม่มีวันเปลี่ยนแปลง และเป็นความจริงที่ควรส่งเสริมควรเข้าใจเป็นอย่างยิ่ง ควรเผยแพร่เป็นอย่างยิ่ง ที่กราบเรียนท่านไปก็อยากให้ท่านเข้าใจอย่างที่ผู้ฟังทั้งหลายเข้าใจ ว่าในการปฏิบัติธรรมะนั้นมันมีปัญหามันเป็นเรื่องของการเสียสละ

"โลก" หมายความถึงความวุ่นวายอลเวงต่าง ๆ "ธรรม" หมายถึงความบริ-บริสุทธิ์สะอาดต่าง ๆ มันเป็นของขัดกันอยู่ในตัว เราอยู่ในโลกเราก็ได้ยึดธรรมะหรือความบริสุทธิ์สะอาดเป็นที่พึ่ง ตัณหาอุปาทานเป็นเหตุแห่งทุกข์นั้นเป็นเรื่องที่เราจะต้องนึกไว้เป็นประจำใจ แต่ขณะเดียวกันถ้าหากเราปฏิบัติธรรมตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไปเรื่อย ๆ จนถึงที่สุดแล้ว โลกนั้นก็จะหมดความสำคัญสำหรับเราไปเอง มันไม่ใช่เป็นเรื่องที่เราอยากหรือไม่อยาก ถ้าตั้งหน้าปฏิบัติธรรมของพระพุทธเจ้าให้ถูกต้องแท้จริงแล้ว ถ้าหากว่ามันจะไปถึงพระนิพพาน มันก็ถึงไปเอง ไม่ใช่เพราะเราอยากไปนิพพานหรือไม่อยากไปนิพพาน แต่ในขณะที่เราเป็นฆราวาสนั้นความยากลำบากมันมีอยู่ กระผมพูดก็เพราะอยากให้เข้าใจเท่านั้น คือมันเป็นเรื่องที่จะต้องเลือกเอา ระหว่างความสำเร็จในทางโลก ความมีตำแหน่งแห่งหน มีวาสนา มีความสะดวกสบายต่าง ๆ คนทุก

วันนี้ยังเข้าใจว่าสิ่งเหล่านั้นคือความดี หรือว่าสิ่งเหล่านั้นคือผลของการปฏิบัติธรรม ผมยืนยันว่าไม่ใช่

การทำใจให้ "ว่าง" นั้นมันเกิดผลดี คือการพ้นจากทุกข์ ฐานะทางโลกมันเป็นเรื่องนำมาซึ่งทุกข์ทั้งนั้น มันไม่ได้นำมาซึ่งความผาสุกอันแท้จริง นี่เป็นเรื่องที่เราควรจะต้องรู้ ถ้านึกว่าทำใจให้ "ว่าง" แล้วทำงานจะเป็นเศรษฐี ข้อนี้ผมไม่ขอยืนยัน แต่ถ้าว่าจะเป็นเศรษฐีในทางธรรม คือเป็นเศรษฐีประเภทที่ความลำบากยากแค้นของตัวเราไม่มากระทบใจให้วุ่นวายได้แล้ว อย่างนั้นผมยอมรับ ผมอยากกราบเรียนให้ท่านทราบว่าการสอนธรรมะให้แก่ชาวบ้านทุกวันนี้อย่าเผลอนะครับ เขาแปลผิดเอาง่าย ๆ อย่างที่ได้เท้าว่าทำใจให้ "ว่าง" งานจะสำเร็จด้วยดีนั้น เขาเข้าใจทันทีว่าถ้าทำใจให้ว่างแล้วเงินแสนเงินล้านจะเข้ามา คนทุกวันนี้หายใจเป็นเงินอยู่ตลอดเวลา นี่เป็นอุปสรรคของการประกาศธรรม และเผยแพร่ธรรมอีกอย่างหนึ่งที่กระผมอยากจะกราบเรียนไว้ ฉะนั้นว่าโดยทั่วไปแล้วผมไม่ได้มีความเห็นแตกต่างเลยและก็ได้ฟังธรรมที่ท่านได้อธิบายมาด้วยความจับใจเป็นอย่างยิ่งลึกซึ้งและด้วยความเข้าใจ แต่ที่ได้ตั้งแง่ข้อสังเกตต่าง ๆ ก็ด้วยวัตถุประสงค์บางประการ ข้อแรกคือ อยากจะให้ท่านอธิบายกระจายความออกไปอีก หรือมิฉะนั้นก็อยากจะแสดงสภาพความเป็นจริงทางด้านฆราวาส ทางด้านกิเลสตัณหา ทางด้านจิตใจของคนที่มันเป็นอยู่ทุกวันนี้ให้ท่านได้ทราบ และถ้าหากว่าจะมีทางแก้ไขในการสอนธรรมะต่อไปอย่างไร ก็คงจะเป็นประโยชน์ต่อไปข้างหน้า ที่กระผมพูดมาก็เพื่อวัตถุประสงค์เท่านี้ ไม่ใช่ความเห็นขัดแย้ง หรือไม่ใช่เพราะอยากจะมาขัดคอพระให้บาปกรรมเปล่า ๆ ความจริงไม่ได้ขัดคอเลย

ประการสุดท้าย ผมเองก็ขอกราบเรียนด้วยความสุจริตใจว่า ผมไม่เคยยึดถือเรื่องเป็นพระอรหันต์เลย ไม่เคยนึกอยากจะเป็นพระอรหันต์ ไม่เคยคิดจะเป็น และไม่เคยนึกด้วยว่าการเป็นพระอรหันต์นั้นเป็นของวิเศษวิโส ที่พึงปรารถนาอะไรทั้งนั้น ไม่เคยยึดหรือมีอุปาทานในข้อนี้เลย เห็นจะสรุปได้เท่านี้แหละครับ

ท่านพุทธทาส – ส่วนที่ได้ทราบมาแปลก ๆ อาตมาจะเอาไปคิดดู ถ้ามีโอกาสจะได้อธิบายกันใหม่

กระผมได้รับทราบข่าวมรณกรรมของนายแพทย์ สุพัฒน์ บัวเลิศ ซึ่งท่านได้ดำรงตำแหน่งนายแพทย์ใหญ่ของจังหวัดพัทลุง ว่าได้ถึงแก่กรรม รู้สึกเสียใจเป็นอย่างยิ่ง และกระวนกระวายใจบอกไม่ถูกในขณะนั้นที่รับข่าว เพราะนายแพทย์ สุพัฒน์ เป็นผู้ที่กระผมรู้จักกับท่านมา และท่านเป็นผู้ให้แสงสว่างส่องทาง และแนวทางเหมือนกับคุณพ่อบังเกิดของกระผมคนหนึ่ง ในขณะที่ท่านยังมีชีวิตอยู่จนกระทั่งท่านจากไปรวมเวลา แล้ว ๒๐ ปีในจังหวัดพัทลุง ตั้งแต่ท่านดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการโรงพยาบาลจังหวัดพัทลุง โดยท่านไม่ได้โยกย้ายไปไหนในหน้าหน้าที่ราชการ และท่านเป็นผู้ที่รับราชการอยู่ในโรงพยาบาลจังหวัดพัทลุงเป็นเวลายาวนาน ที่กระผมเคยพบเคยเห็นท่านมา เห็นนายแพทย์คนนี้เป็นผู้รับราชการในจังหวัดพัทลุงจนเป็นผู้ที่คนชาวพัทลุงเคารพรักใคร่เป็นอย่างมาก ซึ่งตัวท่านเองก็เป็นคนที่มาจากจังหวัดอื่นก็ตาม แต่ท่านมาอยู่จนเป็นคนชาวพัทลุงที่มีความเมตตาธรรมประจำใจ ประดุจดังดวงแก้วมณีโชติ อันสุกใสไพโรจน์ต่อปวงชนชาวไทย–จีน ในเขตเทศบาลเมืองพัทลุงเป็นอันมาก เมื่อชาวพัทลุงได้รับข่าวมรณกรรมของนายแพทย์ สุพัฒน์ เช่นนี้ ย่อมอดเสียมิได้ที่จะต้องมีความเสียใจ และเสียดาย และจะต้องระลึงถึงคุณงามความดีของนายแพทย์ สุพัฒน์ ผู้ที่มีแต่สร้างสรรพ ขยาย สู้ สร้าง ช่วยส่งเสริม ซึ่งทำความเจริญให้แก่โรงพยาบาลจังหวัดพัทลุงอย่างดี ดังที่ปรากฏแก่สายตาของปวงชนอยู่ทุกวันนี้ สิ่งอันนี้แหละ ใครไปใครมา ย่อมประจักษ์ และระลึกถึงท่านอยู่มิวาย ในคุณงามความดีของท่านตลอดไป เมื่อท่านจากไป ก็ไม่มีโรคภัยใด ๆ มารบกวนจนถึงต้องล้มหมอนนอนเสื่อ จึงได้ชื่อว่า ไปดีด้วยความดีงาม

ทุกอย่างในโลกย่อมเป็น อนิจจัง ชีวิตของคนจึงไม่พ้นจากความเป็นอนิจจัง เมื่อมันไม่เที่ยง มันจึงตั้งมั่นอยู่ไม่ได้มันต้องเปลี่ยนแปลงไป บัดนี้ชีวิตของนายแพทย์ สุพัฒน์ บัวเลิศ ได้เปลี่ยนแปลงไปแล้ว คงเหลือไว้แต่คุณงามความดีเท่านั้นที่ทิ้งไว้เป็นอนุสรณ์ เพื่อเป็นแบบอย่างของข้าราชการโรงพยาบาลจังหวัดพัทลุงรุ่นหลังสืบไป

ด้วยอนุภาพแห่งคุณงามความดีนั้น กระผมจึงขอตั้งสัจจอธิษฐานในดวงวิญญาณของนายแพทย์ สุพัฒน์ บัวเลิศ อันที่เคารพรักอย่างสูง จงไปสู่สุคติ ในสัมปรายภพเทอญ

ภมร เดชดี

นายกเทศมนตรีเมืองพัทลุง

แด่... ดวงวิญญาณ ของ นายแพทย์สุพัฒน์ บัวเลิศ

มือประนมก้มลงตรงหน้าธูป
ซ้ายมีรูปของผู้ลับดับสลาย
ตรงหน้าคือเรือนทองของผู้ตาย
ขวัญเลือน---หายย้ายสำนักปักษ์พี

จากนี้ไปวิญญาณของคุณหมอ
ดลสู่หอลิ่วลิบทิพย์วิถี
อย่างโดดเดี่ยวบันเทิงเริงฤดี
แสนสุขีชั่วกัปกัลป์นิรันดร

แต่นี้ไปผู้มีคุณมาสูญสิ้น
จะถวิลหาใครมาไถ่ถอน
ยามทุกข์ร้อนข้อนไร้อนาทร
จะไปวอนช่วยใครให้ทุกข์คลาย

หลายครั้งเคยพึ่งหมอขอชีวิต
บรรเทาฤทธิ์โรคภัยให้เหือดหาย
พระคุณนี้ซึ้งใจอยู่ไม่รู้วาย
ทั้งครอบครัวได้สบายไร้ระทม

น้ำใจเอื้ออารีหมอมีอยู่
ยังไม่รู้ทดแทนใดให้เหมาะสม
หายากล้นค้นคำที่ขำคม
มากล่าวชมเทอดพระคุณอุ่นอนันต์

ประนมกรกราบกรานส่งผ่านฟ้า
ขอวิญญาณลอยล่วงสู่สรวงสวรรค์
จงเริงสุข ณ ฟากฟ้า อย่าอำพัน
ฝากนามไว้คู่กันกับเมืองพัทลุง

สุรัตต์ — วิชัย โง้วศิริ พัทลุง

สังคมนิยม ชนิดที่ช่วยโลกได้

พุทธทาสภิกขุ

บรรยายในวันล้ออายุ ๒๗ พ.ค. ๑๘

ท่านสาธุชนผู้มีความสนใจ ในการทำบุญล้ออายุวันนี้

หัวข้อที่สาม ที่จะได้พูดดังต่อไปนี้ ก็คือ ธรรมสัจจะเพื่อสังคมนิยม ที่จะช่วยโลกได้

ขอทำความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องนี้ ไปตามลำดับ นับตั้งแต่ข้อแรกที่สุดว่า ทำไมจะต้องพูดเรื่องของสังคมนิยม เป็นเรื่องบ้าบอ หรือเป็นเรื่องเห่อการเมือง การโลกอะไรกับเขาด้วยหรือเปล่า ? ข้อนี้มองกันได้หลายแง่หลายมุม คือเราไม่จำเป็นจะต้องไปเห่อระบบสังคมนิยมอะไรที่ไหน เพราะว่าในพุทธศาสนานั้นมีระบบสังคมนิยมที่ดีเลิศและวิเศษอยู่แล้ว และเนื่องจากเหตุที่ว่า ปัจจุบันนี้ โลกนี้กำลังมีปัญหาเกี่ยวกับสังคมนิยม และมีสังคมนิยมบางชนิดเป็นเหมือนกับเชื้อโรคร้าย ที่จะนำมาซึ่งการนองเลือด ซึ่งเป็นเหมือนกับโรคภัยไข้เจ็บของมนุษย์ในโลก

โดยเหตุที่คำว่าสังคมนิยม มันกำลังระบาดไปในการพูดจาอย่างนี้ก็มี และโดยเหตุที่มันกำลังจะระบาดเข้ามาจริง ๆ จนเป็นปัญหา ให้บางคนนอนไม่ค่อยหลับก็มี ทีนี้พุทธบริษัททั้งหลายก็อยู่ในโลกนี้ อยู่ในประเทศนี้ บ้านเมืองนี้ ซึ่งจะต้องพบกันเข้ากับปัญหาเหล่านี้ จึงควรจะรู้เรื่องนี้บ้างพอสมควร

คนทั่วไปเขาก็เป็นห่วงเรื่องนี้กันมากเหมือนกัน แม้ว่าจะไม่ได้เป็นห่วงเพราะกลัว แต่ก็เป็นห่วง หรือว่าอยากจะรู้ หรือจะปฏิบัติให้มันถูกต้อง ให้มันปลอดภัยมากกว่า ฉะนั้นการบรรยายอบรมผู้ที่จะเป็นผู้พิพากษา ปีสุดท้ายนี้ ก็มีหัวข้อกำหนดมาตามทางการจากทางการว่าให้ช่วยบรรยายโดยหัวข้อนี้ครั้งหนึ่ง เรียกว่าสังคมนิยม นี้ก็เป็นเครื่องวัด เป็นเครื่องแสดงว่า มันกำลังตื่นตัวตื่นใจ ตื่นอะไรก็สุดแท้ กำลังตื่นในสิ่งที่เรียกว่า สังคมนิยม

เราควรจะรู้เรื่องนี้กันอย่างไร จึงจะได้ผลดีที่สุด สำหรับการเป็นมนุษย์ ที่มีลมหายใจอยู่ในโลกนี้ ในทุกวันนี้

สำหรับอาตมาเองก็รู้สึกว่าเป็นเรื่องน่าล้อเล่นมากกว่า ไม่มีคุณค่าอันใดนัก ถ้าว่ามาเปรียบเทียบกันกับข้อที่ว่าในพุทธศาสนา มีสังคมนิยม หรือเป็นสังคมนิยม อันประเสริฐอยู่แล้ว ก็อยากจะเอามาล้อว่า เรานี้มันช่างโชคดีเสียเหลือเกินที่เผอิญมามีชีวิตอยู่ ในยุคในสมัยที่เขากำลังตื่นกันในเรื่องนี้ และเมื่อมาเทียบกันดู กับหลักพระพุทธ-ศาสนา ก็รู้สึกว่า สังคมนิยมของชาวโลกนั้น มันเป็นเรื่องเด็กเล่น เป็นเรื่องเด็กอมมือที่ไม่รู้อะไร เข้าใจอะไรต่าง ๆ ไปในลักษณะที่ไปติดตัน หาทางออกไม่ได้ ถ้าจะพูดโดยธรรมชาติแท้ ๆ มนุษย์หรือสัตว์ทั้งหลายจะรอดอยู่ได้ ด้วยอุดมคติของสังคมนิยม ที่เป็นธรรมะสัจจะอันแท้จริง แล้วก็พูดได้ว่า ระบบสังคมนิยมที่กำลังเห่อกันอยู่ในโลกนี้ มันเป็นสักว่า สัจจาภินิเวส—ความโง่ ความหลงไปติดไปตัน ไปจดอยู่ที่แห่งใดแห่งหนึ่ง ทำให้ปัญหาเกิดมาทำให้ระส่ำระสายในโลก

คำว่าสังคมนิยมตามที่มีอยู่ในตำรับตำรา หรือในการศึกษาอะไรต่าง ๆ นั้น มันก็มีอยู่หลายแบบ โดยปลีกย่อยแล้วจะมีตั้งหลายสิบแบบด้วยซ้ำไป สังคมนิยมเข้มข้น สังคมนิยมอ่อน ๆ สังคมนิยมพวกนั้นพวกนี้ ยุคนั้นยุคนี้ ล้วนแต่ไม่เห็นมีอะไรดีไปกว่าสังคมนิยมที่เป็นอุดมคติของพุทธบริษัท ฉะนั้น เรามีอุดมคติสังคมนิยมอยู่แล้วโดยไม่รู้สึกตัว จะว่าอยู่ในระบบของการปกครองของคณะสงฆ์ ในครั้งพุทธกาลเรื่อยๆ มาอย่างนี้ก็ยังได้ หรือว่าจะมีอยู่แล้วในระบบธรรมะในพระพุทธศาสนา ที่เป็นส่วนพระธรรม อย่างนี้ก็ได้ หรือจะดูว่า พระพุทธองค์ทรงประพฤติต่อสัตว์โลกทั้งหลายอย่างไร ก็ยังเห็นได้ว่า เป็นระบบสังคมนิยมที่สูงสุด เราจึงไม่ประหลาดใจอะไร ในการที่จะมีระบบสังคมนิยมประเภทสัจจาภินิเวส เกิดขึ้นมาในโลก ตั้งมากมายหลายสาขา เมื่อมนุษย์ไม่อาจ-จะไปสู่ระบบสังคมนิยมอันแท้จริงของธรรมชาติได้ คือไม่ถึงธรรมสัจจะในเรื่องนี้ มันก็ไปติดตันอยู่ที่ความคิดเห็น เป็นสัจจาภินิเวส เกี่ยวกับคำ ๆ นี้อยู่หลายรูปแบบทีเดียว

ทีนี้ เผอิญมันมาเนื่องกันเข้ากับเรื่องของการเมืองในสมัยปัจจุบัน คำนี้เกิดขึ้นหรือว่าจะยืมมาใช้ อย่างที่เรียกว่าแปลกประหลาดเสียเต็มที ก็มีคนเห่อมัน ในลักษณะ

ที่เป็นคำแปลกประหลาดก็มี หรือเห่อกันไปในทางที่ว่า เป็นของดีวิเศษที่จะช่วยโลกสมัยปัจจุบันนี้ได้

ถ้าอย่างนี้ละก็ ขอให้นึกกันเสียใหม่ว่า มันไม่ใช่ของใหม่ที่ควรจะต้องเห่อ ถ้าเราย้อนกลับหลังไปสักสองพันปีกว่านี้ก็จะพบระบบสังคมนิยมที่ดีที่สุดอยู่แล้ว แล้วก็มีอยู่ในเลือดในเนื้อของพุทธบริษัทเป็นลำดับมา จนกระทั่งว่า ถ้านับถือพุทธศาสนาแล้วมันจะมีเจตนารมณ์แห่งสังคมนิยมอยู่ในเลือดในเนื้อ มันจึงเห็นเพื่อนมนุษย์ เป็นเพื่อนทุกข์ เพื่อนเกิด เพื่อนแก่ เพื่อนเจ็บ เพื่อนตาย เป็นเพื่อนทุกอย่างที่จะดูดายกันไม่ได้

นี่พูดอย่างนี้คงจะฟังถูก กันทุกคน ยิ่งคนมีอายุมากสักหน่อยก็พอจะจำความได้ว่า ปู่ ย่า ตา ยาย ของเราสอนกันมาอย่างไร ในการที่จะให้เห็นแก่ผู้อื่น สอนให้เห็นแก่ผู้อื่นทุกคนว่าเป็นเพื่อนทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตาย นี่คืออุดมคติของสังคมนิยมที่บริสุทธิ์ และก็ทำกันจริง ๆ ไม่ใช่ทำแต่ปาก แล้วก็ไม่ใช่ทำอย่างการเมือง คือ โกหกพกลม เพื่อหาประโยชน์ใส่ตน อ้างนั้น อ้างนี่ หาความจริงใจไม่ได้ ฉะนั้นพุทธบริษัทก็ควรแล้วที่จะรู้จักสังคมนิยมของพุทธบริษัท หรือของพุทธศาสนา และควักออกมาเป็นอาวุธสำหรับต่อต้านสังคมนิยมบ้าเลือดของพวกสัจจาภินิเวส ที่ทำผิดโดยตัวเอง แล้วยกบาปไปให้แก่คนอื่น

จะอย่างไรก็ตาม พุทธบริษัทนี่ ก็เป็นระบบสังคมนิยมอันประเสริฐ อยู่ในเลือดในเนื้อในตัว ขอให้ยึดหลักพระพุทธศาสนาไว้ให้มั่นคงไปตามเดิม หรือแม้แต่ศีลธรรมหรือสัจจธรรมไม่ว่าข้อไหนมันก็มีวิญญาณแห่งสังคมนิยมทั้งนั้น เมื่อมีอะไรดีและประเสริฐสูงสุดอยู่อย่างนี้แล้ว ก็อย่าไปหลงในของเด็กเล่น. มันน่าสงสาร

ที่พูดนี้ก็ขอให้ถือว่า เพื่อเป็นเรื่องบอกกล่าว แก่ท่านทั้งหลายไว้ล่วงหน้าว่าไม่เท่าไรหรอกสังคมนิยมมันก็จะอื้ออึงไปหมดในโลกนี้ แล้วก็จะต้องแตกตื่น หรือว่าตื่นตูมไปตามเขาไม่ได้ประโยชน์อะไร

มันจะน่าหวัว คล้าย ๆ กับว่าเมื่อไม่กี่ปีมานี้ มีคนขนเอาลัทธิที่เขานิยมยกย่องกันนักหนาว่าเป็นของใหม่ คือลัทธิ M.R.A. รักกันอย่างนั้นอภัยกันอย่างนี้ ไม่มีมึงไม่มีกูอย่างนี้ แล้วก็เอามายื่นให้แก่พุทธบริษัท มันก็น่าหวัวอย่างที่สุด อาตมาก็เป็นผู้ที่ได้

รับการเสนอให้รับอ้ายนี่เหมือนกัน แล้วมันจะกะอักกะอ่วนกันเท่าไรในเมื่อเรามีหลักธรรมที่ดีกว่านั้นตั้งหลายเท่า แล้วเขาเอามายื่นให้ในฐานะเป็นของใหม่ ๆ ที่ดีที่สุด วิเศษที่สุด จะมาเกณฑ์พระเกณฑ์ชีให้เป็น M.R.A. น่าหวัวจะตาย

นี่ก็เหมือนกันแหละ ถ้าหากว่าจะเอาสังคมนิยมบ้าเลือดนั้น มาให้กับพุทธบริษัทอีก มันก็น่าหวัวอย่างนั้น เพราะเรามีสังคมนิยมโดยจิตโดยวิญญาณ อะไรที่ลึกซึ้งแท้จริงอยู่ในเลือดในเนื้อ นี่เป็นเรื่องที่จะต้องพูดกันต่อไป

หัวข้อที่เราวางไว้นี้ เรียกว่า "ธรรมสัจจะสังคมนิยมที่จะช่วยโลกได้" สังคมนิยมมีหลายชนิด และชนิดที่จะช่วยโลกได้นั้นเป็นอย่างไร และมันมีธรรมสัจจะ ของมันอย่างไร

พูดกันอย่างธรรมสัจจะอย่างตั้งต้นไปใหม่ อย่างที่ได้พูดไปแล้วตั้งแต่กลางวันว่า ธรรมสัจจะนี่คือตัวแท้ตัวจริงของธรรม ของธรรมะก็ได้ ของธรรมชาติก็ได้ เป็นสิ่งเดียวกัน ตัวแท้ตัวจริงของธรรมชาตินั้นก็เป็นสังคมนิยม คือว่ามันไม่มีอะไรที่จะอยู่อย่างโดดเดี่ยวได้ มันต้องอาศัยกันและกัน ไม่มีแผ่นดินต้นไม้จะอยู่ได้อย่างไร ม่มีต้นไม้ แผ่นดินจะอยู่ได้อย่างไร หรือว่าน้ำจะอยู่ได้อย่างไรถ้าไม่มีต้นไม้ ไม่มีแผ่นดิน

ดินฟ้า อากาศ ที่เหมาะสมที่มนุษย์จะอยู่เป็นสุขสบายนี้มันมีอะไรแต่เพียงสิ่งเดียวไม่ได้ มันต้องเนื่องกันหลาย ๆ อย่างดูให้ลึกลงไปอีก ว่าถ้ามันมีธาตุดิน มันจะมีประโยชน์อะไรมันต้องมี ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม อากาศธาตุ วิญญาณธาตุ เป็นต้น ถ้ามันเนื่องกันสัมพันธ์กันเป็นอย่างดี มันถึงจะมีดีอะไรขึ้นมาได้ และเป็นธรรมชาติ ดังที่ปรากฏให้เห็นอยู่นี้ ว่าเป็นมนุษย์บ้าง เป็นสัตว์บ้าง เป็นต้นไม้บ้าง เป็นแผ่นดินบ้าง เป็น ห้วย หนอง คลอง บึง บาง อะไรต่าง ๆ อยู่ในสภาพที่เหมาะสมมีความชื้นพอดี มีความอบอุ่นพอดี มีอะไรพอดี มันจึงมีชีวิตอยู่อย่างนี้ได้

หรือว่าในคน ๆ หนึ่งนั้น ก็มีเจตนารมณ์ของสังคมนิยมคือต้องมีอะไรๆ หลาย ๆ ส่วนหลาย ๆอย่าง ทำงานสัมพันธ์กันอย่างที่จะแยกกันไม่ได้ เรื่องนี้พวกที่ได้เล่าเรียนมาในทางสรีระศาสตร์ หรือการแพทย์ การหมอก็รู้เรื่องดี ตาก็เนื่องกับหู หูก็เนื่องกับจมูก จมูกก็ยังเนื่องกับปาก ไม่มีอะไรที่จะแยกอยู่ตามลำพังได้ แต่ว่าถ้าไม่ได้เรียนก็ไม่รู้ เพราะจะ

สังเกตเอาเองก็จะเห็นได้ยากเต็มที่ แต่ขอให้เชื่อเถอะว่าไม่มีทางผิด ที่เราจะพูดว่าอวัยวะใหญ่น้อยทั้งหลาย ต้องร่วมกันทำงาน ทำหน้าที่ให้ถูกต้องตามธรรมสัจจะของสิ่งที่จะประกอบกันขึ้นเป็นร่างกาย จึงอยู่ได้ ฉะนั้น วิญญาณแห่งสังคมนิยมมีอยู่ในตัวคนทุกคน จะต้องอยู่กันด้วยความสัมพันธ์กันอย่างถูกต้อง

ที่เราเรียกว่า ความรักความสามัคคีนั้น นั่นจึงจะเป็นสังคมนิยมที่เป็นที่พึ่งได้ ถ้าเป็นการเกี่ยงงอน เกี่ยงแย่ง ทะเลาะวิวาทกัน แบ่งพรรคแบ่งพวกกัน สำหรับจะประหัตประหารกันก็จะเป็นสังคมนิยมบ้าอยู่ในโลกนี้

แม้ในหมู่สังคมนิยมเองมันก็ยังแข่งฆ่ากัน เพราะมันมีหลายแบบ แต่ถ้าเป็นความถูกต้องตามธรรมสัจจะของธรรมชาติแล้ว มันจะมีแต่เพียงแบบเดียว ก็เลยไม่รู้ว่าจะฆ่าใคร เพราะไม่มีข้อขัดแย้ง

ที่ว่าสังคมนิยม มันก็ต้องหมายถึงว่า มันอยู่ด้วยกันได้เพราะว่านิยมสังคมคือความรวมกันอยู่ได้ ไม่มีข้อขัดแย้ง ถ้ามีข้อขัดแย้งมันก็มีไม่ได้ คือมนุษย์พวกหนึ่งเอาเปรียบพูดเอาข้างเดียวให้อีกฝ่ายหนึ่งเป็นฝ่ายผิดเสมอไป ยกตัวเองเป็นฝ่ายถูก นี่ไม่มีวิญญาณแห่งสังคมนิยมเลย

นี่เรียกว่าเราดูโดยทรรศนะกว้าง ๆ ในธรรมสัจจะของธรรมชาติ ว่าสิ่งที่มันมีอยู่ได้นี่มันก็วิญญาณแห่งสังคมนิยมทั้งนั้นและที่มันเนื่องกันน่าอัศจรรย์ก็มีอยู่มาก เราก็ยังไม่รู้สักที ไม่ค่อยมองเห็นสักที เรียกว่ายังขาดความรู้ในด้านนี้อยู่มากทีเดียว

ยกตัวอย่าง เช่นจะพูดขึ้นมาสักข้อหนึ่งว่า ถ้าไม่มีพวกนกเล็ก ๆ ที่มีอยู่ทั่วไปในวัดนี้ ไม่มีนกประเภทนี้แล้ว คนก็จะตายหมด พูดอย่างนี้ถ้าเป็นนักพฤกษศาสตร์อยู่บ้างก็คงจะฟังออกแต่คนทั่วไปคงจะฟังไม่ออก ว่าถ้าไม่มีนกเล็ก ๆ นี้แม้แต่สักตัวเดียวแล้วคนก็จะต้องตายหมด นั่งดูเถอะจะเห็นว่า พวกนกเล็ก ๆ นี้มันช่วยปราบศัตรู คือหนอนที่จะคอยกินยอดไม้ หนอนที่จะกัดกินยอดไม้ นกเล็ก ๆ มันเป็นผู้ปราบวันหนึ่งตั้งพันตัว หมื่นตัว แสนตัว นกตัวหนึ่งจะทำลายหนอนชนิดนี้นับเป็นร้อย ๆ ตัว พัน ๆ ตัวต่อวันแล้วนกเท่าไร แล้วหนอนกี่ล้านเล่าที่ปราบไปแล้วต่อวัน ต่อเดือน ต่อปี ถ้าว่ามันไม่มีนกพวกนี้มันก็มีแต่หนอนความไม่สมดุลย์ได้เกิดขึ้น ก็มีแต่หนอนก็กัดกินยอด

ไม้ จนต้นไม้ทนอยู่ไม่ได้เพราะถูกกัดกินยอดอ่อน หรือกินบางส่วนของมันหมด จนต้นไม้จะต้องตายลงทั้งแผ่นดิน ถ้าต้นไม้ตายหมดทั้งแผ่นดินแล้วอะไรจะเกิดขึ้น ก็คือความร้อนระอุ แห้งแล้งหรือว่าโรคภัยไข้เจ็บ อย่างใดอย่างหนึ่งจะประดังกันเข้ามาทีเดียวแล้วมนุษย์ก็อยู่ไม่ได้ จะต้องตาย ถ้าไม่มีต้นไม้อย่างเดียวแล้วฝนก็ไม่ตกลงมา นี่พูดสั้น ๆ ว่า ถ้าไม่มีนกตัวเล็ก ๆ เหล่านี้แล้วมนุษย์จะตายหมด นี่บางคนก็จะฟังไม่ถูก

ปู่ย่า ตายาย บรมโบราณ เขาก็รู้เรื่องนี้ เพราะฉะนั้นเขาจึงสอนไปในทางที่ว่า ให้กระทำไปในทางที่ชีวิตทั้งหลายมันอยู่ด้วยกันได้ และเมตตาปรานีกันให้ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ที่มันมีอยู่ในเวลานี้ได้ ก็เพราะว่ามันทำสังคมกัน สหกรณ์กัน ประพฤติประโยชน์รวมกัน นี่เป็นฝีมือของธรรมชาติหรือว่าถ้ามันไม่มีธรรมชาติข้อนี้ มันก็ตายหมดแล้ว เราก็ไม่ได้มานั่งพูดกันอย่างนี้ ทีนี้ธรรมชาติมันมีของมันอย่างนั้น มันจึงรอดอยู่ได้ แล้วเราก็ได้มานั่งพูดกันอย่างนี้

สำหรับผู้ที่รู้เรื่องนี้ดี ก็จะยึดหลักนี้ แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น คือช่วยประคับประคองให้ทุกอย่างมันมีอยู่ตามที่ธรรมชาติต้องการ หรือที่พระเจ้าต้องการ เพราะฉะนั้นเขาจึงทำนาเผื่อลิง อย่างที่ประเทศอินเดียนี้ พูดแล้วคนบ้านเราก็จะงงว่าทำนาเผื่อลิง เขาทำข้าวให้มากไว้ ลิงกินเขาก็ไม่ว่าอะไร เพราะเขาได้ทำนาเผื่อลิงจึงจะมีความสมดุลย์ในโลก นี่มันมีสังคมนิยมลงไป จนเขาคิดว่าลิงนี้จะต้องมีอยู่ในโลก ถึงสัตว์เดรัจฉานขนาดนี้ ไม่ต้องพูดถึงคนด้วยกันก็ได้

ประเพณีและวัฒนธรรมในประเทศอินเดียที่ว่า รักสิ่งที่มีชีวิตนี้ เป็นไปอย่างแรงกล้ามาก ไม่กินสัตว์ที่มีชีวิต ฉะนั้น นก หนู ปู ปลานี้ มันจึงเต็มไปหมด ซึ่งเราจะหาดูไม่ได้ในเมืองไทย ที่จะดูนกมาก ๆ ปลามาก ๆ อย่างในประเทศอินเดียนี้หาดูยาก เพราะว่าไม่มีหัวที่เมตตากรุณาต่อสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย มากเหมือนคนเหล่านั้นนั่นเอง

นี้ย่อมแสดงว่า เจตนารมณ์ของสังคมนิยมนั้นเหลืออยู่ ในประเทศอินเดียมากในจิตใจของมนุษย์ที่นั่นมาก ฉะนั้นจึงมีอะไรที่ทำลายยาก เพราะเห็นแก่สังคมนี้มันกว้างนัก

ทีนี้ดูให้สูงขึ้นมา อย่างที่พูดว่า เจตนารมณ์ของสังคมนิยมมีอยู่ในพระพุทธศาสนา ถ้าจะพูดอย่างไม่เปรียบกัน ก็จะต้องพูดให้กว้างออกไปถึงกับว่า ในศาสนาก็คือทุกศาสนาเลย เพราะว่าก่อนพุทธศาสนา โลกก็ต้องมีศาสนาอะไรอยู่แล้ว จึงพูดว่าในพุทธศาสนาและในทุกศาสนา ก็มีรากฐานที่ตั้งขึ้นมาบนอุดมคติอันนี้ เพื่อเมตตากรุณาต่อสิ่งทั้งปวง แล้วก็สูงขึ้นมาถึงกับยอมรับรู้ ในความเสมอภาคกัน หรือว่าในเสรีภาพของกันทุกอย่าง ที่ว่ามันจะประสานกันไว้ได้ หรือมันสัมพันธ์กันไว้ได้ จนกระทั่งว่าเกิดคณะสงฆ์ ในพระพุทธศาสนา

พระพุทธองค์ทรงบัญญัติระบบวินัย จะทำให้เราเห็นได้ทีเดียวว่า เป็นระบบที่ผูกพันกันไว้ เป็นพวกเป็นหมู่ ไม่แยกออกจากกันไป รู้ได้ตรงคำว่า "สงฆ์" นั่นเองคำว่า สังฆะ พระสงฆ์ ตัวหนังสือแปลว่า หมู่ หรือ พวก มันไม่ได้แปลว่า เดี่ยว, คนเดียว เมื่ออยู่เป็นหมู่เป็นพวก มันก็ต้องมีอะไรที่จะเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว หรือมีหลักธรรมสัจจะอันใดอันหนึ่ง ที่จะทำให้คณะสงฆ์ตั้งอยู่ได้เป็นหน่วยเดียว จากส่วนประกอบของหน่วยหลายร้อยหลายพันหลายหมื่นหน่วย ดึงเข้าเป็นสังคมที่ถูกต้อง ที่อยู่ร่วมกันอย่างผาสุก

ถ้าจะดูให้ดี ก็จะยิ่งเห็นมากขึ้นไปอีกว่า นี่มันเป็นการสอดคล้องกับธรรมชาติมากที่สุด และยังจะป้องกันเหตุการณ์เลวร้ายที่จะเกิดขึ้นในอนาคตข้างหน้า อย่างระเบียบวินัยในพระพุทธศาสนานี้ ก็ให้สันโดษ พอดี รู้จักพอดี ในการที่จะเป็นอยู่ ยิ่งเป็นพระสงฆ์ คือเป็นภิกษุละก็ ได้รับการวางกฎเกณฑ์ไว้เป็นพิเศษ ไม่ให้กอบโกยส่วนเกินใช้คำอย่างนี้คำเดียวก็พอ

พระสงฆ์นี่จะเอาอะไรเกินไม่ได้ ถ้าเกินกว่าที่จำเป็นแล้วจะผิดวินัยทั้งนั้น นี่เป็นหลักทั่วไปที่ควรจะทราบไว้เป็นชั้นหนึ่งก่อน ว่า ถ้าพระสงฆ์ไปเอาอะไรที่เป็นของเกินจำเป็นแล้ว จะผิดวินัยทั้งนั้น แล้วบางอย่างจะผิดธรรมมะด้วย แล้วบางอย่างก็จะผิดวินัยอันร้ายแรงด้วย ดูตัวอย่างเช่นว่า เราจะต้องมีจีวรสามผืน มีมากกว่านั้นก็ต้องเกิดเป็นปัญหายุ่งยากลำบาก ถึงกับต้องเป็นอาบัติ แม้แต่บาตรก็มีได้แต่เพียงใบเดียว กุฏิก็ให้มีได้เพียงขนาด ๑๒ คืบ × ๗ คืบ เท่ากับห้องน้ำที่ตรงโน้น นั่นแหละกุฏิที่จะมีได้

เอง ทีนี้ยังมีเรื่องที่จะต้องสันโดษอีกมาก สิ่งที่ไม่ควรมีมีไม่ได้ มันไม่เพียงแต่ผิดวินัย มันทำลายความก้าวหน้าในทางธรรม

ถ้าพระสงฆ์ หรือภิกษุสงฆ์ ที่ต้องการจะก้าวหน้าตามทางธรรมแล้ว ไปมีอะไรที่เกินจำเป็นเป็นส่วนเกินแล้ว มันก้าวหน้าไปไม่ได้ มันจะกลายเป็นผู้ที่รุงรังไปด้วยทรัพย์สมบัติอะไรต่าง ๆ นี่การที่ไม่เอาส่วนเกินนี้มันมีผลดีอย่างนี้

จะมองไปอีกชั้นหนึ่งก็ว่า ถ้าแต่ละคนไม่เอาส่วนเกินแล้ว มันก็จะเหลืออยู่มาก ส่วนเกินนั้นมันก็ตกทอดไปเป็นของคนอื่น คนอื่นก็ไม่ขาดแคลน ถ้ากอบโกยส่วนเกินกันไว้มากแล้ว มันก็ต้องขาดแคลน พวกคนที่ยากจนก็ต้องมีมาก โดยเร็ว ทีนี้ถ้าว่าไม่เอาส่วนเกิน ก็ไม่เกิดคนยากจน คนที่เอาส่วนเกินนั้นมันเอามากเข้า ๆ ด้วยความละโมบ ด้วยแผนการ สกปรก ลึกลับ ไม่มีที่สิ้นสุด ไม่เท่าไรก็ทำให้เกิดการขาดกันใหญ่หลวง พวกอื่นก็เป็นคนยากจน

ฉะนั้นอุดมคติอันนี้ที่ว่า ไม่เอาส่วนเกินของภิกษุสงฆ์นี้ คือรากฐานอันแท้จริงของสิ่งที่เรียกว่าสังคมนิยม นอกจากนั้นก็ยังมีระเบียบวินัยอะไรต่าง ๆ ที่วางไว้ชัดเจนว่าต้องช่วยเหลือซึ่งกันและกัน อุดมคติของโพธิสัตว์นั้น มีมาก่อนพุทธกาลก็ว่าได้ ต้องช่วยเหลือผู้อื่น เสียสละเพื่อผู้อื่น แม้ชีวิตของตัวก็สละได้ นี่ก็เพราะว่าเห็นแก่สังคมในพุทธศาสนาก็ยอมรับอุดมคติอันนี้ ยอมนับเนื่องเข้าไว้ในพระพุทธศาสนา นั่นก็เพราะมีเจตนาของสังคมนิยมมากในทุกด้าน ในทุกแง่ทุกมุม เท่ากับธรรมสัจจะของธรรมชาติ คือไม่มีอะไรที่มันจะอยู่แต่ลำพังคนเดียว ตัวเดียว โดดเดี่ยว คนเดียวได้ แม้ว่าต้นไม้ต้นหนึ่งถ้ามันอยู่เดี่ยว ๆ มันก็จะหักโค่นล้มได้โดยง่าย แม้สัตว์มันก็ต้องอยู่กันเป็นฝูงเป็นพวก มนุษย์ก็เหมือนกัน

คำว่าอยู่กันเป็นสังคมนี้ เป็นความต้องการของธรรมชาติ ถ้าจะมองไปถึงขนาดที่เรียกว่าต้องการสืบพันธุ์ จึงจะมีลูกหลานเหลืออยู่ นี่มันก็เป็นเรื่องสังคมด้วยเหมือนกัน ถ้าไม่อย่างนั้นก็ไม่มีอะไรที่จะเหลืออยู่เป็นหมู่เป็นพวก เป็นหมู่สัตว์ในโลกนี้ขึ้นมา จงนึกถึงการประพฤติกระทำให้ถูกต้อง ในการที่จะมีการสืบพันธุ์ มีลูกมีหลาน

มีอะไรถูกต้อง อย่าให้มันเป็นอันตราย ผิดพลาด ในโลกนี้จึงมีสัตว์ที่มีชีวิต ทวีขึ้น ๆ ๆ ๆ ในลักษณะที่น่าประหลาด

แต่แล้วก็มาถึงยุคที่มนุษย์ ใจดำอำมหิต เห็นแก่ตัวเกิดขึ้น มันก็ทำลายล้างธรรมชาติเหล่านั้นให้สูญเสียไปสูญหายไป ขาดแคลนลง จนกระทั่งว่าสัตว์บางชนิดได้สูญพันธุ์ไป และต้นไม้บางประเภทได้สูญพันธุ์ไป ฉะนั้นคนบางประเภทก็จะต้องสูญพันธุ์ไป เพราะความคิดประเภทที่ไม่เห็นแก่ส่วนรวมนี้ มันหนาแน่นขึ้นมา ทีนเมื่อมันได้ทำผิดถึงขนาดนั้นแล้ว มากจนถึงกับว่า อ้ายพวกหนึ่งก็มั่งมีไป อ้ายพวกหนึ่งมันก็ยากจนเกินไป มันก็ยังไม่หยุด ก็ยังมีความเห็นแก่ตัวอยู่นั่นเอง ระบบสังคมนิยมมันก็เป็นไปอย่างไม่ถูกต้องทั้งสองฝ่าย ฝ่ายคนยากจนก็ทำผิดส่วนหนึ่งจึงได้ยากจน ฝ่ายคนมั่งมีก็ทำผิดอีกแบบหนึ่งจนได้ชื่อว่าเป็นนายทุน ถ้าว่าเป็นคนมั่งมีอย่างถูกต้องนั้นไม่เป็นอันตรายอะไร เขาอยู่ด้วยความรักใคร่ ต่อคนที่มีโชคร้าย–โชคไม่ดี แต่ถ้าเขาจะทำตนอย่างนายทุนเขาก็จะเอาไปเปรียบอยู่เรื่อย มันก็เป็นผลขึ้นมาเป็นอย่างอื่น

นี่คนจนมีการทำผิดหลายอย่างหลายประการ มีเจตนาก็ได้ ไม่มีเจตนาก็ได้ ด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์เป็นส่วนใหญ่ แต่ก็ไม่น้อยเหมือนกันที่ว่า มันบังคับตัวเองไม่ได้ ถูกกิเลสครอบงำ ถูกนำไปสู่อบายมุข จึงยากจน ใครบ้างที่ยากจน เพราะเหตุอื่นที่ไม่ใช่อบายมุข ไปโทษเหตุอื่น ไปโทษดินฟ้าอากาศ กระทั่งไปโทษนายทุนอย่างนี้มันเป็นเรื่องหลับหูหลับตาพูด แล้วดูให้ดีว่า ตัวความยากจนนั้นมันเกิดขึ้นเพราะการทำผิดในทางศีลธรรม ถ้ามีศีลธรรม มันก็ไม่มีคนสองประเภทนี้ขึ้นมา คือไม่มีนายทุนที่ขูดรีด แล้วก็ไม่มีคนยากจน ที่ว่าไม่มีอะไรจะกิน เพราะว่าศีลธรรมมันทำให้มีระบบที่เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ หรือที่เรียกว่าสังคมนิยมอันบริสุทธิ์ ซึ่งได้มีมาแล้วไม่รู้กี่หมื่นปีกี่ร้อยปีมานี่ ไม่ใช่ของใหม่

เดี๋ยวนี้เป็นยุคหรือเป็นเวลาที่จะปรากฏผลร้าย ของการกระทำผิดพลาดในเรื่องนี้ คนในโลกที่ทิ้งระบบสังคมนิยมอันบริสุทธิ์ จนเกิดวิกฤตกาลอย่างนี้ขึ้นมา แล้วจะมาเรียกหาสังคมต่อไปอีกก้าวหนึ่ง จะเหมือนกับเอาน้ำโคลนล้างโคลน น้ำโคลนทีหลัง

นี้จะยิ่งเหนียวแน่นไปกว่าโคลนทีแรก เป็นความผิดที่มากไปกว่าความผิดทีแรก ไม่มีทางที่จะเป็นไปได้ ทำไปก็ไม่แก้ปัญหาอะไรได้นอกจากจะตายเปล่ากันไปมาก ๆ อีกเท่านั้น ไม่มีประโยชน์กับใคร ฉะนั้นต้องหันไปหาสิ่งสูงสุด คือพระเจ้า ได้แก่สัจจะที่มีอำนาจเด็ดขาดในเรื่องนี้ ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งศีลธรรม ที่จะมีเมตตากรุณากันเป็นต้น

ข้อนี้คือจะต้องต่อสู้ชนิดที่เรียกว่า ชนะอธรรมด้วยธรรม ชนะความชั่วด้วยความดี อย่างนี้เท่านั้นแหละ จึงจะรอดกันไปได้ ถ้าอย่างอื่นก็เป็นการผิดธรรมะ ก็ยิ่งเลวร้ายลงไปอีก พุทธบริษัทนี่ ควรจะถือว่ามีโชคดีอยู่มากทีเดียว ที่ได้เป็นพุทธบริษัท มีธรรมะครบในทุกแง่ทุกมุม กระทั่งธรรมะในแง่ของความเป็นอยู่อย่างสังคม เพื่อเป็นสังคมที่ดี

อาตมาเคยพูดอุปมาให้เขาฟังว่า เดี๋ยวนี้พวกเราอยู่ในสภาพที่จะต้องจุดไฟบ้านรับไฟป่า ไฟบ้านก็คือไฟที่อยู่ในระเบียบของศีลธรรมและควบคุมได้ ส่วนไฟป่านั้นก็มาอย่างบ้าเลือด ไม่มีระเบียบ ถ้าจะป้องกันไฟป่า เราต้องรีบจุดไฟข้าง ๆ บ้านเรานี้เสียให้มันเกลี้ยงเกลา ไม่ให้มีเหยื่อของไฟป่า ไม่ให้มีเหยื่อของโมหะ ทุจริตอะไรต่าง ๆ ในจิตใจของเรา ข้างนอกก็เหมือนกัน

อุปมานี้ คือมีบ้านอยู่ในดงพงอ้อ ซึ่งเป็นเชื้อเพลิงทั้งนั้น พอไฟป่าไหม้มามันก็ไหม้หมดทั้งพงเลย ทั้งบ้านเรือนเลย กระต๊อบหรืออะไรก็สุดแท้ แต่ถ้าจุดไฟไว้รอบๆ แล้วมันไหม้ไม่ได้ นี่คือมีระเบียบที่ถูกต้อง สร้างป้องกันอยู่แล้ว

พุทธบริษัทก็มีระบบสังคมนิยมตามแบบของพระศาสนา เป็นเครื่องรับหน้าสังคมนิยมบ้าเลือดของอันธพาล ซึ่งมีความเห็นแก่ตัว ทำให้มีความเห็นแบ่งแยก แล้วก็โทษคนนั้นโทษคนนี้ ไม่มีความเป็นธรรม แล้วมันก็ไม่มีอะไรที่จะเป็นผลดีอย่างยืดยาวต่อไปได้ เราจะต้องหันหน้าเข้าหาสิ่งที่เรียกว่าธรรมหรือพระธรรม แล้วก็พึ่งพระธรรม

พุทธศาสนาก็รู้กันอยู่แล้วว่าเป็นศาสนาของผู้รู้ พุทธะ คือผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ศาสนาของพุทธะ ก็จะต้องเป็นไปเพื่อความรู้ ความตื่น ความเบิกบาน มีความถูกต้องในทุกสิ่ง ที่มันเข้ามาเกี่ยวข้องกัน จะเป็นบุคคลก็ดี หรืออะไรก็ตาม

นี่เท่าที่พูดมานี้ ก็พอจะมองเห็นกันได้แล้วว่า คำว่าสังคมนิยมนั้น มันไม่ใช่เฉพาะคนอย่างเดียว มันกินความลงไป ถึงธรรมชาติทั้งหลายทั้งปวง แม้ไม่ใช่คน แม้เป็นสักว่าส่วนประกอบอย่างหนึ่ง ๆ เช่นธาตุ ขันธ์ อายตนะ อะไรก็ตามในคน ๆ หนึ่ง มันก็ต้องอยู่ในระบบที่เรียกว่าสังคมนิยม คือผูกพันกัน สัมพันธ์กันในลักษณะที่ถูกต้อง

เดี๋ยวนี้มันถึงคราวที่ว่า เกิดมีสังคมนิยมที่ผิดไปจากธรรมสัจจะของธรรมชาติของบุคคลบางพวกบางหมู่ ที่ได้ประพฤติตัวอย่างเป็นขบถต่อธรรมชาติ เกิดแตกแยกขึ้นเป็นสองฝ่าย ฝ่ายหนึ่งมีอำนาจทางการเงิน ฝ่ายหนึ่งมีอำนาจทางเรี่ยวแรง เพราะว่ามันมาก มันก็จะได้ประหัตประหารกัน

ภัยนี้ก็เกิดมาจากสังคมนิยมบ้าเลือด คือเห็นแต่พวกตัวเกินไป ไม่เห็นแก่พวกว่าแม้พวกอื่นก็เป็นมนุษย์ที่อยู่ร่วมโลกกัน ควรจะเป็นพวกเดียวกัน ฉะนั้น การจะไปแบ่งแยกมนุษย์ออกเป็นพวก ๆ แล้วทำตนเป็นศัตรูกันนั้น ไม่ใช่ความต้องการของธรรมชาติ และก็ไม่ใช่ความต้องการศาสนาใด ๆ ทุกศาสนาก็ไม่ต้องการอย่างนั้น ต้องการจะให้เป็นคน ๆ เดียวกันอยู่เสมอ ถ้ามีคนทำผิด ก็จะต้องมีความเมตตากรุณา ที่จะต้องแก้ไขเสียให้ถูก ไม่จำเป็นจะต้องไปฆ่าเขา เพราะมันจะทำให้ผิดยิ่งขึ้น แล้วมันจะมีการตอบสนองกันมา ในทางที่จะให้มันผิดยิ่งขึ้น ดุร้ายเป็นสัตว์ป่ายิ่งขึ้น ดังนั้นมันจึงฆ่ากันลงคอ

คนสมัยนี้จึงมีใจอำมหิตพอ ที่จะปล่อยลูกระเบิดพิเศษ ลงมาสักลูกหนึ่ง ซึ่งตัวก็รู้ดีอยู่ว่าจะต้องมีคนตายเป็นแสน ๆ ยังมีจิตใจปล่อยลงมาได้ ถ้าเป็นสมัย ปู่ ย่า ตา ยาย ของเรามันยอมแพ้ ยอมหนี ยอมทิ้ง ไปไหนก็ไม่รู้ ไม่ยอมปล่อยของอย่างนี้ ลงมาเพื่อฆ่าเพื่อนมนุษย์ด้วยกันทีเดียวเป็นแสน ๆ นี่ความเสื่อมทรามทางศีลธรรมในจิตใจของมนุษย์มีอย่างนี้ จะเรียกว่าสังคมนิยมได้อย่างไร เพราะว่าฝ่ายไหนมันก็พร้อมที่จะใช้อาวุธชนิดนี้กันทั้งนั้น ประเทศที่ถือระบบนายทุน ประเทศที่ถือระบบชน. กรรมาชีพต่างก็พร้อมที่จะเหวี่ยงระเบิดชนิดนี้ ใส่กันทั้งนั้น มีความเป็นอำมหิตพอ ๆ กัน แม้ว่าจะคนละแบบ ขอให้คิดดูให้ดีว่า ถ้าเป็นสังคมอันแท้จริง มันจะต้องเห็นเพื่อนตาดำ ๆ เป็นสิ่งที่ฆ่าไม่ลง และจะต้องแก้ไขโดยวิธีอื่นก่อน ไม่คิดถึงการฆ่า

เราต้องการสันติภาพ ก็ต้องเลือกทำไปตามทางของสันติภาพ การฆ่าเขาก็นำไปสู่การที่เราถูกฆ่า แต่ถ้าว่าเราจะมีความสมัครสมานสามัคคีกัน เราก็ต้องแล่นออกมาด้วยความเมตตากรุณาซึ่งกันและกัน

คำพูดที่ว่า "มีเมตตากรุณาแล้ว แม้แต่สัตว์ร้ายก็ไม่กัด ก็ไม่ทำอันตราย" นี่เดี๋ยวนี้ไม่มีใครเชื่อ เห็นเสือเห็นสัตว์ร้ายนี่ก็ไล่ฆ่า ไล่ยิง อย่าให้มันเหลืออยู่ในแผ่นดินนี้ แล้วก็ทำมากไปจนถึงกับว่าคนก็ไม่เว้น ขอให้ดูให้ดี ๆ ในข้อนี้แหละมันจะหลอกให้เข้าใจผิดได้มากทีเดียว ข้อที่ว่าชนะความชั่วด้วยความดี อย่าชนะความชั่วด้วยความชั่ว จงเอาชนะความชั่วด้วยความดี อย่าเอาชนะความชั่วด้วยความชั่ว อย่าเอาน้ำโคลนล้างโคลน

มีปัญหาว่า ไม่เท่าไรก็จะมีมนุษย์ ที่ไม่ควรเรียกว่ามนุษย์ เป็นคนที่มีสังคมนิยมบ้าเลือด เขาจะล้างผลาญ จะฆ่าฟันกันในโลกนี้ เราจะทำอย่างไร ? ข้อนี้ก็รู้จักหลบ ๆ ไป จะเที่ยวออกโรงไปฆ่าเขา อย่างนี้เราก็ทำไม่ได้ เพราะว่าเราเป็นพุทธบริษัทรู้ดีว่าทำอย่างนั้นไม่มีประโยชน์อะไร ก็เตรียมจุดไฟบ้านรับไฟป่า มันจะมีธรรมะเพียงพอที่จะขจัดอธรรม แม้ว่าเราจะต้องตายไป เราก็ไม่ยอมเสียในส่วนที่เป็นธรรม; จะเอาธรรมะไว้ แทนที่จะสงวนเอาชีวิตไว้ อย่างที่ไม่มีธรรม พร้อมกันก็จะช่วยให้เป็นธรรมะขึ้นได้อย่างไร ก็จะช่วยกันหมดทุกทาง นี่สังคมนิยมตามทางธรรม เขาจึงเพิ่มคำเข้าไปข้างหน้าว่า สังคมนิยมที่ประกอบอยู่ด้วยธรรม ซึ่งอาตมาเคยใช้คำว่า ธรรมิกสังคมนิยม —สังคมนิยมที่ประกอบอยู่ด้วยธรรม ไม่ใช่สังคมนิยมที่ประกอบอยู่ด้วยความอาฆาต จองเวร โกรธแค้น น้อยเนื้อต่ำใจ ใช้กิเลสเข้าใส่กัน สังคมนิยมอย่างนั้นไม่ประกอบไปด้วยธรรม ไม่เข้ากันได้กับพุทธบริษัท ซึ่งพุทธบริษัทจะต้องยอมตายเองเสียดีกว่าที่จะทำอย่างนั้น เพราะมันไม่มีประโยชน์อะไร มันไม่รู้จบ

นี่ข้อที่ว่า เอาธรรมะเป็นที่พึ่ง เอาพระเป็นที่พึ่ง เอาศาสนาเป็นที่พึ่ง ก็หมายความว่าต้องทำถูกต้องในเรื่องนี้ ธรรมจึงเป็นที่พึ่งได้ เหมือนกับว่าที่แล้ว ๆ มาแต่โบราณ ปู่ ย่า ตา ยาย ของเรา มีธรรมะเป็นที่พึ่ง เป็นเครื่องคุ้มครอง ป้องกันไม่ให้เกิดความแตกแยกจนเป็นศัตรูกัน อย่างถึงที่สุด การทะเลาะวิวาทกัน หรืออะไร เป็น

เรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ ในสมัยนั้น ส่วนสมัยนี้ กลายเป็นเรื่องที่ว่าจะต้องฆ่ากันทั้งโลกหรือครึ่งโลก นี่คือความเข้าใจผิด ในคำว่า "สังคมมนุษย์จะต้องเป็นอย่างไร จะต้องอยู่กันอย่างไร

ฉะนั้น ควรจะสลดสังเวช เอามาล้อกันเล่น ว่า มนุษย์เป็นมนุษย์กันถึงไหนแล้วโว้ย ที่ไปมองเห็นว่าการฆ่ากันคนละครึ่งโลกนี้ เป็นของถูกต้อง? มนุษย์ได้เดินมาถึงขั้นนี้แล้ว มันเป็นมนุษย์กันอย่างไร มีสังคมนิยมไว้เพื่อจะฆ่ากัน ฝ่ายโน้นมันก็มีพวก ฝ่ายนี้มันก็มีพวก แล้วมันก็ฆ่ากันได้ นี่มนุษย์เดินขึ้นมาถึงขั้นนี้ และยังกะเหี้ยนกะหือที่จะยึดถือ สัจจาภินิเวสอันนี้ไว้ ว่าเราจะแก้ปัญหาในโลกได้ด้วยการกระทำอย่างนี้ นี่ ล้อมนุษย์ ก็คงจะไม่พ้นตัวเรา ที่รวมอยู่ในนั้นคนหนึ่งด้วย จึงจะเรียกว่ายุติธรรมดี

ถึงแม้ว่าเราจะไม่รวมอยู่ในพวกนั้น แต่เราก็รวมอยู่ในโลกนี้ ที่ต้องพลอยถูกผลสะท้อนหรือว่าลูกหลง หรือว่าอะไรก็ตาม นี่ก็เป็นเรื่องที่น่าล้อด้วยเหมือนกัน ช่างโชคดีอะไรที่เกิดขึ้นมาในยุคนี้ ได้เห็นอะไรแปลก ๆ แต่แล้วก็ไม่พ้นที่ว่าจะพลอยได้รับลูกหลงหรืออะไรกับเขาไปด้วย

เมื่อโลกปั่นป่วนถึงขนาดนี้แล้ว มันก็ไม่ยกเว้นอะไรที่จะกระทบกระเทือน ไม่โดยตรงมันก็โดยอ้อม ฉะนั้นทางที่ปัดเป่ามัน ก็คิดดูให้ดี ๆ จะเอาน้ำโคลนล้างโคลนหรือว่าจะหาน้ำสะอาดมาล้างโคลน ถ้าเอาธรรมะแท้จริงมาใช้แก้ปัญหา มันก็เหมือนกับเอาน้ำสะอาดล้างโคลน กระทั่งจะต้องล้างให้แก่ตัวคนที่เราเห็นว่าเป็นศัตรูนั้นด้วย นี่เรียกว่าชนะความชั่วด้วยความดี

ขอให้ทุกคนลองสรุปความดูที่ว่า คำว่า "สังคมนิยม" นี้ มีความหมายว่าอย่างไร ไม่ต้องเอาเรื่องการเมืองในปัจจุบันมาเป็นหลัก เพราะนั่นเป็นเรื่องเล็กนิดเดียวหยิบมือเดียว เป็นความโง่ของมนุษย์ ชั่วไม่กี่ปีนี้ ควรจะต้องนึกถึงความฉลาดของมนุษย์ที่มีมาหมื่นปี พันปี ร้อยปี ควรจะเอาความฉลาดนั้นมาใช้เพื่อจะแก้ปัญหาโดยที่ไม่ทำให้ต้องเสียเลือดเสียเนื้อมากยิ่งขึ้นไปอีก

ทุกคนก็มองเห็น และก็พูดกันอยู่ รู้กันอยู่ ประกาศกันอยู่ ว่ามันตายไปเท่าไร มันเสียอะไรไปเท่าไร และมันกำลังเดือดร้อนระส่ำระสายโดยตรงโดยอ้อม และโดย

อะไรอีกมากมายเท่าไร ขอให้คิดดูอย่างนี้ แล้วมันก็จะถอยกลับ เขาก็จะสลดสังเวช หยุดยั้งในการที่จะประหัตประหารกัน อย่างที่ได้พูดเมื่อตอนกลางวันว่า ถ้าอยากจะทำบุญก็ขอให้ทำบุญในส่วนนี้ ทำบุญส่วนในที่ให้ศีลธรรมกลับมา ถ้าศีลธรรมกลับมาแล้ว ระบบสังคมนิยมในโลกนี้จะถูกต้อง ถ้าศีลธรรมหายไปหมดแล้ว ระบบสังคมนิยมที่ถูกต้องก็มีไม่ได้ มันก็มีระบบสังคมนิยมแห่งการเห็นแก่ตัว ในที่สุดก็ต้องบ้าเลือด แล้วก็ฆ่าฟันกันอย่างที่เรียกว่าเป็นมิคสัญญี เป็นสัตตันตรกัปป์ คือกัปป์ที่จะต้องใช้อาวุธเป็นเครื่องตัดสิน ใช้ความมุทะลุดุดันของกิเลส เพื่อใช้อาวุธนั้นเป็นเครื่องตัดสินปัญหาต่าง ๆ เป็นความโง่แบบหนึ่ง ในความโง่หลาย ๆ สิบแบบ ฉะนั้นขอให้คิดหันหน้าไปทางพระธรรมในทางธรรมะ ในทางศาสนา ซึ่งเป็นแบบฉบับของความถูกต้อง และถูกต้องเรื่อยมาตามลำดับ อันเป็นการพิสูจน์ได้อย่างดี ว่าธรรมะนี้เป็นสิ่งที่ถูกต้องอย่างไร

พูดถึงคำว่า "ธรรม" แล้ว ก็เหลือวิสัยที่จะเอามาพูดให้หมดสิ้นได้ ทุกคนก็พอจะมองเห็นหรือหยั่งเห็นว่า คำว่า "ธรรม" นี้ กว้างเท่าไร เป็นทุกแง่ทุกมุมอย่างไร ในบรรดาที่เกี่ยวข้องกับเรื่องของมนุษย์เรา ถ้าใช้คำว่า "ธรรม" คำนี้ ไปตามหลักของภาษาแล้ว ไม่มีอะไรที่ไม่ใช่ธรรม คือธรรมะตามธรรมชาติ เนื้อหนังร่างกายอะไรทุกอย่างในคน นี้ก็เรียกว่ารูปธรรม เป็นธรรมะประเภทที่มันเป็นรูป และจิตใจมันก็เป็นธรรมะในประเภทนามธรรม ความที่เป็นไปสัมพันธ์กันก็เป็นธรรมะ เป็นความสัมพันธ์กันระหว่างรูปธรรมกับนามธรรม รู้ได้ด้วยใจก็เป็นนามธรรม ถ้ารู้ได้ด้วยธรรมดาสามัญก็เป็นรูปธรรมนี่มันเป็นสิ่งที่ไม่มีทางรอด ไม่มีทางหนี หรือไม่มีทางหลีก ว่าอะไรที่ไม่ใช่ธรรม ทีนี้กฎเกณฑ์ที่จะเข้ามาเกี่ยวข้องกับสิ่งนี้ก็เรียกว่าธรรม การปฏิบัติตามกฎเกณฑ์อันนี้ก็เรียกว่าธรรม ผลเกิดขึ้นมาเป็นสุขเป็นทุกข์ เป็นอะไร ก็เรียกว่าธรรมทั้งหมดเป็นกุศลธรรม อกุศลธรรม ความสุขก็เป็นธรรม ความทุกข์ก็เป็นธรรม ในฐานะที่เป็นเวทนา ฉะนั้น จะต้องยอมรับว่า มันต้องเอาระบบของธรรมอย่างถูกต้องมาใช้ จึงจะแก้ปัญหาได้จึงจะไม่ต้องฆ่าฟันกัน อย่างสัตว์ป่า ที่มันกัดกัน

คำว่าสังคมนิยม ได้พูดมาแล้วข้างต้น ว่ามันเป็นสิ่งที่ธรรมะจัดขึ้น หรือเป็นธรรมสัจจะของธรรมชาติ มันจัดขึ้นไม่ใช่ใครจัด ส่วนมนุษย์เรานี่ไม่ต้องพูดละ ไม่มี

ความสามารถอะไรที่จะไปจัด จัดคนหรือว่าจัดโลก หรือว่าจัดธรรมชาติ ฉะนั้น ธรรมชาติอันลึกซึ้ง อันใหญ่หลวง มันจัดให้เป็นมาอย่างนี้ให้รอดกันมาได้ในลักษณะอย่างนี้ ด้วยวิญญาณแห่งสังคมนิยม คือเป็นธรรมสัจจะ แห่งสังคมนิยม ถ้าไม่มารูปนี้มันตายหมดแล้วไม่เหลืออยู่ถึงบัดนี้ โดยเหตุที่มันมาในรูปนี้ โดยการจัดของธรรมชาติ มันจึงเหลืออยู่ ฉะนั้น ควรจะขอบคุณสิ่งที่เรียกว่าสังคมนิยม ที่เป็นเจตนารมณ์ของธรรมชาติ จะเรียกว่าสัจจธรรมของธรรมชาติก็ได้ ที่จะจัดให้สิ่งต่าง ๆ เป็นมาในแบบนี้ ในรูปนี้มีความหมายเป็นสังคมนิยมโดยสมบูรณ์

ที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ในร่างกายคนนี้ ก็ต้องมีระบบสังคมนิยม มันจึงรอดมาได้ ในหมู่บ้านนี้มันก็มีระบบสังคมนิยมมันจึงรอดอยู่ได้ กระทั่งทั่วทั้งโลก มันจะน่าหวังมากทีเดียว ถ้าเราจะพูดว่า ในระบบจักรวาลมันก็เป็นสังคมนิยม ถ้าไม่เป็นเมื่อไหร่มันจะต้องวินาศ

เราก็เรียกวิทยาศาสตร์ เรื่องโลก เรื่องจักรวาล เรื่องจักรวาลทั้งหมดในโลกในสากลจักรวาล มันก็เป็นระบบสังคมนิยม ดวงดาวไม่รู้ว่ามีมากมายเท่าไรในท้องฟ้านั้น มันอยู่กันด้วยระบบสังคมนิยม มันถูกต้องอยู่ตามระบบของสังคมนิยม จักรวาลนั้นมันจึงรอดอยู่ได้ จักรวาลของเราเล็ก ๆ นี้มีพระอาทิตย์เป็นแม่มีดาวเคราะห์นั่นนี่รวมทั้งโลกนี้ด้วยเป็นบริวาร มันก็อยู่กันอย่างระบบสังคมนิยม แต่มันไม่บ้าถึงกับชนกัน เดี๋ยวนี้มนุษย์นี้มันจะต้องบ้าถึงขนาดที่มันจะกัดกัน จะชนกัน เพราะมันไปถือสังคมนิยมแบบอธรรม ไม่เป็นธรรม ไม่ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติไม่รู้จักธรรมชาติ

นี้เป็นสิ่งที่จะต้องนึกถึงกันแล้วในเวลานี้ เพราะว่ามนุษย์ในโลกนี้ มันหมดความเป็นมนุษย์แล้ว มันบ้าเลือด มันหน้ามืดตาลาย ที่จะใช้ระบบอธรรมในนามแห่งสังคมนิยมมาล้างผลาญกัน ถ้าเป็นสังคมนิยมแท้ ต้องประกอบด้วยธรรม ต้องประนีประนอมกัน ต้องพูดกันรู้เรื่อง แล้วก็ใช้ระบบที่ถูกต้องนี้ป้องกันไม่ให้เกิดการแตกแยกหรือว่าฆ่าฟันกัน

สรุปความ ในข้อนี้เสียทีหนึ่งก่อน ก็ว่า มีธรรมสัจจะอันหนึ่งโดยเฉพาะสำหรับเจตนารมณ์ ของคำว่าสังคมนิยมเป็นไปตามธรรมชาติ เป็นกฎของธรรมชาติ ที่

หล่อเลี้ยงสิ่งเหล่านี้ไว้ได้ ยังคงเหลืออยู่กระทั่งทุกวันนี้ ทีนี้ก็มาถึงยุคที่จะเป็นบาปกรรมอันเลวร้ายที่สุดของมนุษย์ ซึ่งสัตว์เดรัจฉานมันไม่เป็น แต่ว่ามันก็พลอยได้รับปฏิกิริยาลูกหลงอะไรจากมนุษย์ ที่บ้าเลือดเหล่านี้บ้าง หมายความว่า ถ้ามนุษย์รบราฆ่าฟันกันอย่างมหาศาลอย่างนี้แล้ว ก็กระเทือนถึงสัตว์เดรัจฉานบ้างเป็นธรรมดา แต่มันไม่รู้อีโหน่อีเหน่ มันไม่มีส่วนที่จะบ้าเลือดเหมือนมนุษย์อย่างนี้ แต่ก็พลอยรับบาป โดยไม่มีเหตุผล ไม่มีเจตนา

ขอให้มนุษย์นี้ รู้จักความเป็นมนุษย์เสียใหม่ให้ถูกต้อง อย่าให้เลวกว่าสัตว์เดรัจฉานเลย ให้เข้าใจคำว่าสังคมนิยมอย่างถูกต้อง คือประกอบอยู่ด้วยธรรมะ ซึ่งหมายถึงธรรมชาติ ซึ่งหมายถึงกฎเกณฑ์แห่งธรรมชาติ ซึ่งหมายถึงตัวธรรมสัจจะโดยเฉพาะสำหรับความจริงข้อนี้ ในระบบนี้

อยากจะชักชวนให้สนใจในคำว่า ธรรมะ กันให้มากกว่าที่แล้วมา เพื่อว่าจะมีอะไร ๆ ที่ประกอบอยู่ด้วยธรรมให้มากขึ้นไปอีก ถ้าไม่เร่งระดมกำลังในส่วนนี้แล้ว มันก็จะต้านทานระบบอธรรมในโลกนี้ไม่ไหว เพราะมันกำลังมากขึ้นโดยเร็วหนาแน่นขึ้นโดยเร็ว ทางฝ่ายธรรมะนี้ ก็จะต้องเร่งรัดขึ้นมาเหมือนกัน ให้มีกำลังของธรรมะขึ้นมาให้ทันกัน ให้พอกัน เพื่อจะรับหน้าอธรรม มนุษย์มันดีเกินไป เห็นไหม ที่เปิดโอกาสให้อธรรมเข้ามาครอบงำโลก ในลักษณะที่ว่า หน้าสะพึงกลัวเท่าที่เราทราบ มันยังไม่มีเหตุการณ์ร้ายกาจขนาดนี้ จะเรียกว่าเพราะมนุษย์มีเพิ่มจำนวนมากขึ้นก็ได้ แต่นั้นไม่สำคัญ ที่เพิ่มมากอย่างร้ายกาจนั้น คือเพิ่มกิเลส เพิ่มอวิชชา เพิ่มตัณหา เพราะมันมีเหยื่อของอวิชชา ตัณหาในโลกปัจจุบันนี้มากเหลือเกิน ฉะนั้น มนุษย์ไม่ได้เพิ่มปริมาณมนุษย์หรอก แต่มันได้เพิ่มกิเลสตัณหามากเกินไป จนไม่มีธรรมะเหลืออยู่ ไม่มีสัจจธรรมธรรมสัจจะของธรรมชาติเหลืออยู่ มันจะผิดธรรมชาติ ถึงขนาดที่จะทำลายธรรมชาติเสียเอง ในทางรูปธรรมบางอย่าง เราก็ทำลายกันมากแล้วเรื่อย ๆ ไป ทีนี้กำลังจะมาถึงเรื่องทางจิต ทางวิญญาณ ก็กำลังจะถูกทำลาย ให้สูญเสียหลักของธรรมะ

ที่จริงธรรมชาตินี้ เป็นสิ่งที่ใครทำลายไม่ได้ ธรรมะก็เป็นสิ่งที่ใครทำลายไม่ได้ ที่ทำลายได้ คือส่วนที่มาอยู่ที่เนื้อที่ตัวของมนุษย์ที่เลวทราม ธรรมะที่ดี ที่เคยดีอยู่ที่

เนื้อที่ตัวของมนุษย์นั้นมันถูกทำลายไปโดยมนุษย์ ธรรมะจริง หรือธรรมะของสากลจักรวาล หรือธรรมชาตินั้น ไปทำลายมันไม่ได้ ไปทำลายมันแล้วมันก็จะยิ่งลงโทษให้อย่างที่กำลังได้รับอยู่อย่างนี้แล้ว อยู่ในเวลานี้แล้ว ตามสมควรแก่การที่มนุษย์ผู้โง่เขลาได้ไปทำลายธรรมชาติเข้าแล้วอย่างโง่เขลามากน้อยเท่าไร

มนุษย์สมัยโน้น ไม่ค่อยได้รับปัญหาอย่างมนุษย์ปัจจุบันนี้ เพราะเขาไม่ค่อยได้ทำลายชาติ หรือทำลายสัจจธรรมของธรรมชาติ เขาเป็นอยู่อย่างสมคล้อยกับธรรมชาติ ฉะนั้น เขาจึงไม่เกิดปัญหามากเหมือนพวกเราสมัยนี้ นี่เป็นสิ่งที่จะต้องนึกกันให้ดี ถ้าอย่างไรมันอาจจะพูดกันรู้เรื่อง และเข้าใจกันได้ มาเร่งระดมกำลังไปในทิศทางนี้ดีกว่าที่จะไปมุ่งหน้าว่ามึงเป็นมึง กูเป็นกู แล้วก็จะเอากันให้เด็ดขาดไปเลยด้วยการใช้กำลังในร่างกายของมนุษย์นี้ มันจะมีความเป็นสัตว์ป่าไปเสียหมด เพราะมันถือหลักผิด แล้วมันไกลเกินกว่าธรรมสัจจะของธรรมชาติ มากเกินไปแล้ว

อาตมาต้องขออภัยที่ต้องเอาเรื่องที่ไม่น่าฟังมาพูดให้ฟังหรือ เอาเรื่องที่ทำให้เกิดความยุ่งยากใจแก่ผู้ฟังมาพูดให้ฟัง ซึ่งต้องพูด เพราะมันกำลังเป็นสิ่งที่กำลังจะเกิดขึ้นหรือได้เกิดขึ้นแล้ว ไม่ใช่น้อยเหมือนกัน แต่ยังไม่ทันจะเด่นชัดออกมา ถ้าอย่างไรก็ขอให้ใช้ระบบธรรมมิกสังคมนิยมเป็นไฟบ้านที่จุดรอบ ๆ บ้านและต้อนรับธรรมสังคมนิยมบ้าเลือด ซึ่งเป็นเหมือนกับไฟป่า และมันจะเป็นไปไกลถึงขนาดว่า ถ้ามีธรรมะจริงแล้วจะไม่มีอะไรเป็นปัญหา เพราะว่าผู้ที่ไม่มีการยึดถือ เป็นตัวตน ของตนนั้นไม่มีอะไรเป็นปัญหา เมื่อไม่มีความกลัวตาย หรือความตายไม่มีปัญหาแล้ว ก็ควรจะสมัครใจรับเอาฝ่ายที่ถูกต้อง หรือเอาความถูกต้องนั่นแหละมาถือไว้ เอาชีวิตเข้าแลกก็ทำได้ ได้ชื่อว่าทำถูกต้องที่สุด ทำดีที่สุดที่ควรจะทำ

ขอให้รีบสนใจธรรมะไว้เป็นเครื่องแก้ปัญหาของมนุษย์ และเป็นเกราะป้องกันตัวเฉพาะคน ๆ ซึ่งจะป้องกันได้มากถึงขนาดที่เรียกว่า ป้องกันความเกิดความแก่ ความเจ็บความตาย ไม่ให้เกิดเป็นทุกข์อะไรขึ้นมา นี่ตามแบบที่เรารู้กันอยู่ดีแล้ว ว่าอมตธรรมในพระพุทธศาสนานั้นไปไกลถึงขนาดนี้ ฉะนั้นอย่ามามัวเห็นแก่เรื่องใกล้ๆ เล็กๆ น้อยๆ กลัวเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ ควรจะเห็นเรื่องใหญ่ และก็กล้าพอที่จะถือเอาเรื่องใหญ่ ให้ได้รับประโยชน์จากเรื่องใหญ่แล้วก็เพื่อสังคมจริง ๆ

เดี๋ยวนี้มันมีแต่คนโกหก หลอกลวง มันว่าทำเพื่อสังคนนิยม อะไร ๆ ก็เพื่อสังคม แต่ที่แท้ก็เพื่อตัวเอง ก็มันทำนาบนหลังสังคม หาเกียรติจากสังคม หาอะไรจากสังคม แต่ก็เพื่อตัวมันเอง

เราอย่าทำกันอย่างนี้เลย เราอาจจะเสียสละชีวิตของเราเพื่อประโยชน์แก่สังคม มันจึงไม่มีโอกาสที่จะหลอกลวงสังคมหรือทำนาบนหลังสังคมเหมือนคนบางคนกำลังกระทำกันอยู่ คนบางพวกกระทำกันอยู่ โฆษณาลัทธิชนิดที่ว่าตนจะเป็นผู้ได้รับประโยชน์ แต่ในนามของสันติภาพของโลก นี่มันเป็นการทำบาปเกินไป มันเป็นการทำบาปที่ลึกซึ้งเกินไป เรียกว่าไม่ซื่อตรงต่อสัจจะ ต่อธรรมะ ต่ออะไรหมด เพราะว่ามันไม่มีความซื่อตรงต่อมนุษย์ หรือต่อตัวเองด้วย

สังคมนิยมมีความหมายว่าต้องเห็นแก่สังคม เพราะฉะนั้นเห็นแก่ตัวคนเดียวไม่ได้ นี่เป็นหลักธรรมะของธรรมชาติ และโดยเฉพาะเป็นหลักธรรมะในพระพุทธศาสนา อย่างภิกษุสามเณรอย่างนี้ต้องเห็นแก่คณะสงฆ์ ไม่ต้องเห็นแก่ตัวเองคนเดียว แม้ว่าจะต้องเสียชีวิต อย่างนั้นแหละจึงจะเรียกเห็นแก่คณะสงฆ์เห็นแก่สังคม หรือเห็นแก่พระศาสนา เห็นแก่เพื่อนมนุษย์ทั้งหมด

ทีนี้ เราก็พูดกันมากเกินไป แต่การกระทำจริง ๆ นั้นน้อย ไม่ตรงกับที่พูด ปากก็พูดสังคมนิยม แต่ใจนั้นเป็นตัวกูของกูคนเดียว นี่ปากก็พูดว่าสังคม ฯ ส่วนรวมเพื่อมนุษย์ชาติ แต่ในใจแท้ ๆ นั้นมันตัวกู เดี๋ยวมันก็เกิดตัวสูขึ้นมาเดี๋ยวมันก็ได้วิวาทกัน ฉะนั้น ขอให้ถือธรรมะอย่างถูกต้องอย่างสุจริต

อย่าลืมคำว่า จงประพฤติธรรมให้สุจริต เป็นคำที่ประหลาดที่สุด : ธัมมังสุจริตัง จเร—จงประพฤติธรรมะให้สุจริต คล้าย ๆ กับคนประพฤติธรรมะคดโกงก็ได้ โดยอ้างเอาธรรมะมาเป็นหลักสำหรับพูด สำหรับยกธงชูขึ้นไปเป็นธรรมะ แต่การประพฤตินั้นมันทุจริต เดี๋ยวนี้กำลังจะเป็นมากอย่างนี้ โดยเฉพาะที่โฆษณาสังคมนิยมอย่างรับจ้าง เพราะว่ามันมีการได้ประโยชน์เสียประโยชน์กันมากมาย อย่างใหญ่หลวงทีเดียว ฉะนั้น ระวังให้ดี ลัทธิสังคมนิยมอะไรที่กำลังจะแพร่เข้ามาระบาดเข้ามาในประเทศไทยเรานั้น มันจะไม่ใช่สังคมนิยมของธรรมะที่ถูกต้องเป็นสังคมนิยมจำเป็นของพวกใดพวกหนึ่ง หมู่

ใดหมู่หนึ่ง มันก็มีอุบายวิธีโฆษณาชวนเชื่อจนทำให้หลงกันไปได้ตั้งครึ่งโลกค่อนโลกก็ได้ แม้อีกฝ่ายหนึ่งมันก็ไม่ใช่ถูกต้องสิ่งที่ตรงกันข้ามกับสังคมนิยมปัจจุบันนี้ มันก็อย่างที่เรียกกันว่าผู้เห็นแก่ตัวเหมือนกัน แล้วมันจึงได้พบกันพอดี ผู้เห็นแก่ตัวต่อผู้เห็นแก่ตัวนี้มาพบกันพอดี และก็ทำลายกันวินาศ โลกกำลังอยู่ในสภาพอย่างนี้ หรือว่ากำลังจะอยู่ในสภาพอย่างนี้ ถึงขนาดที่ว่ามันเป็นอันตราย

เดี๋ยวนี้เรากำลังนั่งกันอยู่ที่นี่ ตามธรรมชาติในป่า ซึ่งเต็มไปด้วยธรรมชาติ เราก็เยือกเย็นอยู่ได้ก็เพราะอิทธิพลของธรรมชาติ ทำให้เรามีความรู้สึกนึกคิดอย่างสังคมนิยมบริสุทธิ์ที่เรามานั่งกันอยู่ที่นี่เวลานี้ เรายังไม่ได้รับอิทธิพลของสังคมนิยมบ้าเลือด ฉะนั้น ใจของเราจึงยังเยือกเย็นอยู่ นั่งอยู่ที่นี่เวลานี้ใกล้ชิดกับธรรมชาติ คือความสัมพันธ์กันเป็นอันดี ระหว่างดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ วิญญาณ ภายนอก ภายใน ที่เป็นก้อนหินก็มี ที่เป็นต้นไม้ก็มี เป็นคนก็มี นี้เรายังอยู่ใกล้ชิดสังคมนิยมธรรมชาติ ตัวธรรมชาติ ซึ่งเป็นสังคมนิยมแท้ ไม่หลอกลวงใคร "ตัวกู--ของกู" กำลังไม่เกิด ถ้าใครนั่งอยู่ที่นี่เวลานี้เกิดตัวกู—ของกู แล้วก็ไปหาหมอเถอะ มันไม่ไหวแล้ว มันต้องรีบไปหาหมอ เพราะเวลานี้เรากำลังได้รับอิทธิพลของธรรมชาติ ชโลมจิตใจไว้ให้เยือกเย็นด้วยอำนาจของธรรมชาติซึ่งไม่มีตัวกูของกู

อย่างที่พูดแล้วพูดอีกว่า ธรรมชาติแท้ ๆ มีลักษณะสังคมนิยม มีเจตนารมณ์ของสังคมนิยม มันเป็นตัวสังคมนิยม เพราะมันไม่มีอะไรที่อยู่ได้ตามลำพังคนเดียว ตัวเดียว ส่วนเดียว ธาตุเดียว อณูเดียว นี่มันมีไม่ได้ มันต้องเป็นกลุ่มเป็นก้อนกันไปทั้งนั้น ในหนึ่งปรมาณูก็อยู่อย่างสังคมนิยม ระหว่างสิ่งสองสิ่งที่ประกอบกันขึ้นเป็นปรมาณู ในหนึ่งอณูมันก็มีเจตนารมณ์ของสังคมนิยม คือหลายปรมาณูเป็นหนึ่งอณู หลาย ๆ อณูเป็นทิสชิว (Tissue) ประกอบกันขึ้นเป็นเนื้อเป็นหนัง กระทั่งเป็นใบไม้เป็นอะไรก็ตาม มันเป็นระบบสังคมนิยมไปเสียหมด

นี่มันถูกต้องตามธรรมชาติ พอทำผิดเรื่องนี้ มันก็มีปัญหาเกิดขึ้น แล้วจะมุทะลุดุดัน ใช้คำนี้อย่างเข้าข้างตัว อย่างเห็นแก่ตัว ผู้อื่นเขาก็มีสิทธิที่จะใช้อย่างนี้ เขาก็ควรจะเห็นแก่พวกเขาได้ เราก็ควรจะเห็นแก่พวกเราได้ ฉะนั้น จึงได้ฆ่าฟันกัน

ขอให้คิดดูให้ดี เข้าใจให้ถูกต้อง แล้วจะได้ต้อนรับไฟป่าบ้าเลือดที่กำลังจะคืบคลานแผ่คลุมเข้ามาในดินแดน ที่มันไม่เคยผ่านเข้ามาปกคลุม

นี่พูดอย่างนี้ ก็คล้ายกับว่า พูดด้วยความรู้สึกรับผิดชอบ ถ้าไม่มีใครรับผิดชอบกันเสียเลย มันก็คงวินาศ ในฐานะที่เราเป็นพุทธบริษัท เราต้องรับผิดชอบ ความเป็นพุทธบริษัท รับผิดชอบหน้าที่ของพุทธบริษัท อะไร ๆ ที่พุทธบริษัทควรจะทำก็ต้องกระทำ ก็ไม่มีอะไรมากไปกว่ารักษาธรรมะไว้ ให้คงมีอยู่ในสังคม หรือในโลก นั่นแหละคือความรอด ถึงแม้ว่าร่างกายจะแตกสลายไปเพราะอะไรก็ตามแต่ ธรรมะนั้นจะยังอยู่ พูดโดยสมมติอีกทีหนึ่งว่า ตัวตนที่แท้จริงจะยังอยู่ เรายังไม่ตายแม้ว่าร่างกายได้สูญ-หายกระจัดกระจายไปแล้ว เรายังไม่ตาย เพราะเราเอาตัวธรรมะเป็นตัวเรา เอาเราเป็นตัวธรรมะ มันก็ไม่รู้จักตายอย่างนี้

ธรรมะมีลักษณะ มีเจตนารมณ์ มีอะไรเป็นสังคมนิยมจึงได้มีสิ่งทั้งหลายออกมา อยู่อย่างผาสุก พอสูญเสียด้วยเป็นอย่างนี้ ก็มีแต่ความระทมทุกข์ นอนก็ไม่หลับ ล้วนแต่หวาดระแวง ก็ทนทุกข์อยู่ นี่เรียกว่าธรรมะมันตอบแทนเอา เพราะเราไปเหยียบย่ำธรรมะเข้า มันก็ตอบแทนเอาอย่างนี้

ขอร้องให้ทุกคนมอบกายถวายชีวิตแก่พระธรรม แล้วมันก็จะเป็นการมอบกายถวายชีวิตแก่พระพุทธ และพระสงฆ์พร้อมกันไป เพราะมันแยกกันไม่ได้ แต่เราใช้คำ "ธรรม" เป็นหลัก มอบกายถวายชีวิตแก่พระธรรม รวมพระพุทธ พระสงฆ์ด้วย นี่จะเป็นทางรอด เราจะรู้หลักปฏิบัติที่เป็นเจตนารมณ์ ของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ได้ยิ่งขึ้นไป ๆ ไม่มีอะไรผิด อย่าให้เสียทีที่ตะโกนอยู่ทุกวัน ๆว่า พุทธัง สะระณัง คัจฉามิ ถือเอาพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์เป็นสรณะ ก็ให้สรณะจริง ๆ อย่าให้ปากว่าอย่างนี้ แล้วมือตีนกลับไปกระทำอย่างอื่น ไปรับจ้างอุดมคติอันอื่น นี่ก็ไม่มีอะไรเหลือแล้วสำหรับความเป็นมนุษย์ ที่จะเป็นมนุษย์ที่แท้จริง

เรื่องนี้บางคนอาจจะฟังแล้ว รู้สึกว่าไม่ใช่ธรรมอะไรเลยสักนิด เพราะพูดถึงสังคมนิยมลัทธิการเมืองอะไรต่าง ๆ ถ้าใครกำลังคิดอย่างนั้นละก็ขอให้ทบทวนใหม่ ให้คิดเสียใหม่ ว่าการเมือง ถ้าทำถูกต้องมันก็เป็นเรื่องของศีลธรรม ถ้าเป็นศีลธรรม มันก็

เป็นสัจจะธรรมชาติ มันก็อันเดียวกัน คือเป็นธรรม การเมืองที่หลอกลวงต่างหากที่มันไม่เป็นศีลธรรมมันผิดหลักสัจจะของธรรมชาติ มันก็ได้ทำลายล้างกัน มันจะเป็นเรื่องอะไรก็ตาม เรื่องการเมืองก็ตาม เรื่องเศรษฐกิจก็ตาม กระทั่งเรื่องสงครามก็ตาม ถ้าทำถูกต้องตามหลักแล้ว จะเป็นศีลธรรมทั้งนั้น และเป็นไปเพื่อความปกติสุข อยู่ได้ตามความมุ่งหมายเดิมของธรรมชาตินั่นเอง ถ้าต่อสู้เพื่อให้ธรรมะยังมีอยู่ได้ ก็เป็นความถูกต้องแน่นอน ฉะนั้นขออย่าได้ต่อสู้อย่างอื่นเลย อย่าได้ต่อสู้เพื่อความเป็นอย่างอื่นเลย ต่อสู้เพื่อความมีธรรมะอยู่กับมนุษย์ อยู่กับโลก นี่เป็นการต่อสู้ที่ควรกระทำอย่างยิ่ง แม้จะต้องเสียชีวิตไปเพราะเหตุนี้ก็ควรจะยินดี เพราะว่าแลกเอาสิ่งที่มีค่ามหาศาลเข้าไว้ เพื่อตัวเราตัวใหญ่ คือมนุษย์ทั้งโลกนั่นเอง ตัวกูตัวเดียวเล็ก ๆ นี้ มันจะทำพิษ มันจะชักจูงไปในทางที่ผิด อย่าไปเอากับมัน ถือระบบสังคมนิยมที่เป็นตัวกูตัวใหญ่ทั้งสากลจักรวาล เรียกว่า ธรมาตมัน มหาตมัน อะไรก็ตามแล้วแต่จะเรียก แต่อาตมาจะเรียกว่า ปรม-สัจจะของสากลจักรวาลควรจะเข้าถึงอันนี้ รักษาอันนี้เอาไว้ให้ได้ แล้วก็จะไม่เสียทีที่เกิดมาเป็นมนุษย์ ไม่ต้องพูดถึงว่าได้พบพระพุทธศาสนา เพียงแต่ว่าเป็นมนุษย์นี่ก็ไม่เสียทีแล้ว ถ้ารักษาสิ่งที่เป็นของมีค่าสำหรับมนุษย์เอาไว้ได้จริง อย่าให้เสียทีที่ได้เป็นมนุษย์เลย แล้วถ้ายิ่งเป็นมนุษย์ที่ได้พบพระพุทธศาสนาเข้าไปอีก ก็ยิ่งมีความหมายแน่นแฟ้นยิ่งขึ้นไปอีก จะเป็นมนุษย์ที่ไม่เสียทีที่ได้พบพระพุทธศาสนาได้ ก็เพราะอุดมคติของธรรมะ ก็อยู่รอดของสิ่งที่มีชีวิตทั้งหลายที่จะรวมกันได้เป็นสังคม หรือกระทั่งเป็นจักรวาลก็แล้วกัน

เราควรจะนึกถึงว่า ถ้ามันมีมนุษย์ในโลกอื่น ในจักรวาลอื่น ในดวงดาวที่เห็นอยู่ระยิบระยับนั่น ก็ควรจะอยู่ในชุดเดียวกัน อยู่ในวงไพบูลย์ร่วมกัน ของความเป็นมนุษย์นี่ ถ้าใครแผ่เมตตา ก็แผ่ให้มันกว้างออกไปถึงโลกอื่น ๆ ในโลกธาตุอื่น ๆ ด้วย ถ้าใช้คำว่า "สัตว์ทั้งหลาย" ละก็ขอให้หมายถึงสัตว์ในโลกอื่นด้วย โดยไม่มีประมาณเป็นอนันตะออกไปไม่มีที่สิ้นสุด นั่นแหละคือธรรมะแท้ ธรรมะที่ไม่หลอกลวงใคร มีจิตใจเนื้อตัวเป็นธรรมะจริง ไม่มีความหมายแห่งตัวกูของกูซ่อนอยู่ในนั้นเลย

นี่เป็นการบรรยายรอบสุดท้าย ของการทำบุญล้ออายุในปีนี้ อย่าได้ไปหลงให้ถูกล้อเลย คนโง่นั้นควรจะถูกล้อคนฉลาดไม่ควรจะถูกล้อ ฉะนั้นอย่าไปโง่ให้อยู่ในภาวะที่

ควรจะถูกล้อ เดี๋ยวนี้สัตว์ร้ายสองตัวมันกำลังจะกัดกัน เราถอยห่างออกมาเสีย พยายามทำอย่างสุดความสามารถของเราที่จะให้มันหยุดกัดกัน คงจะเข้าใจได้ดีว่า หมายความว่าอะไร สัตว์ร้ายสองตัวในโลกนี้ที่กำลังจะกัดกัน หรือกำลังกัดกันอยู่

ขอให้เจตนารมณ์ แห่งสังคมนิยมอันบริสุทธิ์ ประกอบด้วยธรรมนั่นแหละเป็นเครื่องป้องกัน เป็นเครื่องห้ามกัน อย่าให้สัตว์ร้ายสองตัวนี้มันกัดกันอีกต่อไป ก็จะไม่เสียทีที่เป็นมนุษย์และได้พบพระพุทธศาสนา แล้วเราก็ไม่ถูกล้อด้วย ถ้าเราจะล้อคนอื่นก็ไม่เป็นไร ถ้าหากว่าเรามีความถูกต้องอยู่ในตัวเรา ก็ไม่เป็นบาปเป็นกรรมอะไร

เอาละ เป็นอันว่าพอกันที สำหรับการบรรยายเรื่องที่สาม ในหัวข้อที่ว่าธรรมิกสังคม เป็นธรรมสัจจะที่แท้จริงของธรรมชาติ เป็นธรรมสัจจะเพื่อสังคมนิยมชนิดที่จะช่วยโลกได้ อาตมาก็รู้สึกว่าเหนื่อย หรือหมดแรงที่จะอธิบายพอดีเป็นอันว่ายุติการบรรยายในข้อนี้

ในที่สุดนี้ขอขอบคุณท่านทั้งหลายตามธรรมเนียมหน่อยว่า เห็นอกเห็นใจ มาร่วมทำบุญล้ออายุกับอาตมา ด้วยความยาก ด้วยความลำบาก บางคนมาจากต่างจังหวัดไกลมาก ก็ประสบความขาดแคลนในที่พักอาศัย เครื่องใช้ไม้สอย ก็คงจะเพราะ มีเจตนารมณ์แห่งสังคมอันบริสุทธิ์นั่นเอง จึงได้พลอยมาทนลำบากกันอยู่ในที่นี้ ในสภาพอย่างนี้ เพื่อรวมกันทำบุญล้ออายุ ล้อเพื่อให้สังคมนิยมที่ถูกต้องกลับมา

ฉะนั้น จึงขอขอบคุณของขวัญที่ให้นี้ ยินดีรับ การอดอาหาร ๒๔ ชั่วโมงกินแต่น้ำนี้ มันคงจะทำให้เกิดส่วนเกินขึ้นมา สำหรับไปจุนเจือผู้อื่นบ้าง โดยปริยายหรือโดยอ้อม ซึ่งเรามองไม่เห็น ถ้าสมมติว่าวันนี้คน ๑๐๐ คน ไม่กินอาหารแล้วมันจะไปไหนเสีย มันคงจะล้นเหลือไปให้คนอื่นที่เขาขาดแคลนอาหารบ้าง ไม่โดยตรงก็โดยอ้อม คงไม่เสียหลาย คงไม่เป็นการกระทำอย่างที่ไม่มีความหมายในการที่จะให้ของขวัญคืออดอาหารกันเสียสัก ๒๔ ชั่วโมง เพื่อบูชาอะไรต่าง ๆ หลายอย่าง ถึงว่าพระธรรมนี้มีความมหัศจรรย์ ถ้าเราเอามาใส่ไว้ในใจแล้วไม่หิวข้าว ๒๔ ชั่วโมงก็ได้ ๔๘ ชั่วโมงก็ได้ หรือกระทั่งหนึ่งสัปดาห์เต็ม ๆ อย่างการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าก็ได้ นี่พระธรรมเข้ามาแล้วมันเป็นอย่างนี้

ฉะนั้น ขอให้สังเกตดูให้ดี เผื่อมันจะงอกงามก้าวหน้าต่อไป ขอขอบคุณและอนุโมทนาที่มาร่วมงานล้ออายุ และขอให้มันเป็นจุดตั้งต้นที่ดี สำหรับท่านทั้งหลายทุกคน ที่จะล้ออายุในส่วนที่ควรล้อ ให้มันกระเจิดกระเจิงสูญหายไป ให้มันยังเหลืออยู่แต่สิ่งที่ควรจะอยู่ คือธรรมะที่จะทำความสงบเย็น ด้วยความสะอาด สว่าง สงบอยู่ ให้เป็นการทำที่ว่ามันมีประโยชน์ ที่เป็นสิ่งที่ไว้ใจได้ ว่ามันจะเป็นประโยชน์ ขอให้เจริญงอกงามก้าวหน้าไปตามทางของธรรมะ ในลักษณะอย่างนี้อยู่ด้วยกัน จงทุกคน ทุกทิพาราตรีกาลเทอญ

คำไว้อาลัย แด่ คุณหมอสุพัฒน์ บัวเลิศ

วันที่ ๕ มีนาคม ๒๕๒๐ เป็นวันที่นำความเศร้าสลดใจมาสู่พวกเราชาวจังหวัดพัทลุงเป็นอย่างยิ่ง เพราะไม่เคยมีใครคาดคิดมาก่อนว่า คุณหมอสุพัฒน์ ฯ จะมาจากพวกเราไปเร็วถึงเพียงนั้น ตลอดระยะเวลาที่คุณหมอสุพัฒน์ ฯ ได้อยู่ร่วมกับพวกเรา คุณหมอเป็นคนมีอารมณ์สนุกสนานร่าเริง เป็นกันเองกับเพื่อนฝูง และเป็นที่รักใคร่ชอบพอของผู้ที่คบหาสมาคมด้วยทุกคน คุณหมอสุพัฒน์ฯ เป็นผู้ริเริ่มหน่วยแพทย์เคลื่อนที่ของสโมสรไลออนส์พัทลุง ซึ่งการออกให้ความช่วยเหลือประชาชนผู้ได้รับความเดือดร้อนในชนบทแต่ละครั้ง คุณหมอจะไม่เคยขาดเลย ต้องเป็นผู้นำในการออกเยี่ยมเยียนและให้ความช่วยเหลือประชาชนอยู่เสมอ นับว่าคุณหมอเป็นผู้ที่มีคุณธรรมสูงส่งที่ได้เสียสละความสุขส่วนตัว เพื่อประโยชน์ของสังคมส่วนรวมตลอดมา

ในขณะที่เป็นสมาชิกของสโมสรไลออนส์พัทลุง คุณหมอสุพัฒน์ ฯ ได้ดำรงตำแหน่งอุปนายกคนที่ ๒ ของสโมสร และเป็นกำลังอันสำคัญยิ่งผู้หนึ่งในการสนับสนุนและส่งเสริมกิจกรรมของสโมสรไลออนส์พัทลุง ทุกครั้งที่สโมสรจัดงานการกุศล คุณหมอจะต้องเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงในการจัดงาน ซึ่งได้รับความสำเร็จลุล่วงด้วยดีมาโดยตลอด เป็นที่คาดหวังของบรรดาเพื่อนสมาชิกทุกคนว่า คุณหมอสุพัฒน์ ฯ จะเป็นนายกสโมสรไลออส์พัทลุงคนต่อไป ที่นำความเจริญรุ่งเรืองและสร้างชื่อเสียงให้กับสโมสรเป็นอย่างดียิ่ง ดังนั้น การที่คุณหมอสุพัฒน์ ฯ ต้องมาด่วนจากพวกเราไปในครั้งนี้ นอกจากจังหวัดพัทลุงจะสูญเสียนายแพทย์พ่อพระคนสำคัญไปผู้หนึ่งแล้ว สโมสรไลออนส์พัทลุง ต้องสูญเสียกำลังอันสำคัญยิ่งของสโมสรไปอีกด้วย

กระผม ในนามของเพื่อน ๆ สมาชิกสโมสรไลออนส์พัทลุง และในฐานะเพื่อนรักชาวจังหวัดตรังด้วย จึงขอแสดงความอาลัยอย่างสุดซึ้ง และขออำนาจคุณธรรมที่พวกเราได้สร้างสมไว้ จงเป็นพละปัจจัยดลบันดาลให้ดวงวิญญาณอันบริสุทธิ์ของคุณหมอสุพัฒน์ บัวเลิศ ไปสู่สุคติในสัมปรายภพเทอญ.

ด้วยความรักและอาลัยยิ่ง

นายพิจารณ์ ตรีรัตนพันธ์
สโมสรไลออนส์พัทลุง

ระลึกถึง__

ประนมกรก้มลงตรงหน้าธูป
สติวูบเลือนลับดับสลาย
น้ำตาเทียนไหลหลั่งลงพรั่งพราย
ชวนขวัญหายไร้หลักจะพักพิง

น้ำตาเทียนดุจน้ำตาที่พร่ำหลั่ง
คนสิ้นหวังมากมายทั้งชายหญิง
หยาดความรักรินไหลจากใจจริง
เมื่อบางสิ่งสูญสลายลับหายไป

ท่ามกลางกลิ่นหอมหวนมวลบุปผา
ดวงวิญญาณและขวัญเริ่มสั่นไหว
วิญญาณหนึ่งลิ้ลับดับหายไป
ชวนใครใครอ้างว้างกลางมวลมิตร

เสียงพระสวดแว่วแว่วแผ่วซึ้งโศก
ประดุจโลกที่เคยเห็นเย็นสนิท
เคยทุกข์สุขร้อนเย็นอยู่เป็นนิจ
ขวัญชีวิตมีค่าลาล่วงแล้ว

สุดที่รัก...เธอไฉนไยด่วนจาก
ความตายพรากขวัญจิตมิ่งมิตรแก้ว
คนอยู่หลังกำสรดกำหนดแนว
ชีวิตแล้ววิ้าเหว่อยู่เอกา

แด่เธอ...ผู้เป็นเทียนทองของดวงจิต
รักชื่นชิดเคยห่วงและหวงหา
สะอื้นผ่อนสุชลผ่านม่านดวงตา
แทนคุณค่าภักดีมีต่อเธอ....

แพทย์หญิง ชุมพร บัวเลิศ

Sandcasse 24 Vienna Xix Austria

๓๐ มิ.ย. ๐๖

สวัสดีครับพ่อบ้าน

๓ เดือนกว่าแล้วที่ผมจากไป ตั้งใจจะส่งข่าวถึงพ่อบ้านมานานแล้ว แต่ทราบว่าพอผมออกเดินทางพ่อบ้านก็ออกเดินทางเข้าโรงพยาบาลเหมือนกัน ได้ถามข่าวพรรคพวกอยู่ตลอดเวลาเหมือนกัน ตั้งแต่พ่อบ้านเข้าโรงพยาบาลจนกระทั่งคิดเปลี่ยนใจที่จะไม่ทำผ่าตัด จนถึงหมอต้องปลอบให้กำลังใจ ที่สุดจนถึงยอมผ่าตัด เพราะระยะหลังผ่าตัดจนถึงวันกลับโรงพยาบาลพัทลุง ผมเป็นห่วงอยู่ตลอดเวลา แต่ระยะทางไกลไม่ได้ติดต่อโดยตรงกับพ่อบ้าน ประกอบกับต้องการให้พ่อบ้านได้พักผ่อนเต็มที่หลังผ่าตัด ขณะนี้ก็เป็นระยะที่พ่อบ้านต้องพักผ่อนต่อไป แต่ผมอยากจะแนะนำพ่อบ้านว่าควรจะอยู่ที่ ร.พ. พัทลุงไป และพักผ่อนไปในตัว งานการหนังสือหนังหาพอจะดูได้แต่อย่าให้มาก เดินวันละเล็กละน้อยพอเป็นการออกกำลังกาย ต้องค่อย ๆ พยายามฝึกการทำงานของปอดให้เคยชินต้องค่อย ๆ เป็นค่อย ๆ ไปไม่หักโหม เราจะต้องคิดเสียว่า เราเป็นคนโชคดีที่มีความผิดทางร่างกายเล็กน้อยแค่นี้ ส่วนคนอื่นอีกมากมายที่โชคร้ายกว่าเรา และได้รับการทรมานยิ่งกว่าเรานัก จะได้สบายใจ และร่างกายจะได้แข็งแรงและสมบูรณ์ขึ้นอย่างทันตาเห็น การงานของโรงพยาบาลก็เช่นกันขอให้พ่อบ้านคอยช่วยดูแลเกี่ยวกับระเบียบต่าง ๆ เท่านั้นเป็นพอ เพราะขณะนี้ก็จะมีการก่อสร้างที่จะต้องอาศัยรู้ระเบียบต่าง ๆ ให้ดี อย่าให้เป็นช่องโหว่ให้ตรวจเงินแผ่นดินทักท้วงได้ นอกจากนั้นงานการอื่น ๆ ก็ควรมอบให้นายอ่ำและพรรคพวกทำไป และพ่อบ้านไม่ต้องเป็นห่วงงานให้มากเกิน เพราะจะเป็นผลเสียกับตัวเอง ผมอยู่ไกลก็จริงแต่คิดว่าพวกเราที่โรงพยาบาลทุกคนคงจะได้รักษาชื่อเสียงของโรงพยาบาลให้ดีอยู่ตลอดไป อีกไม่นานแล้วที่ผมจะได้กลับมาประจำงานตามเดิม ลืม ๆ เสียเดี๋ยวเดียวก็ถึงเวลากลับ และยังเชื่อเหลือเกินว่าพวกเราทุกคนคงจะกลมเกลียวกันเช่นเดิม สุดท้ายนี้ผมขอให้พ่อบ้านหายวันหายคืนจากโรคภัยไข้เจ็บเพื่อจะได้ดำรงชีวิตอย่างเป็นสุขต่อ ๆ ไป ผมอยู่ทางโน้นคิดถึงพวกเราทางนี้และก็อดที่จะขอบคุณพวกเราบางคนที่อุตส่าห์ส่งข่าวถึง ส่วนบางคนที่ยังไม่ได้ส่งข่าวถึงก็อาจเป็นเพราะเขามีงานมากหรืออะไรต่าง ๆ ได้ทั้งนั้น ดินฟ้าอากาศทางเวียนนาขณะนี้ร้อนมาก ร้อนมากมาตั้งแต่วันที่ ๒๗

มิ.ย. ร้อนพอ ๆ หรือกว่าบ้านเราเสียด้วยซ้ำ รู้สึกว่าแสบหน้าเลยเวลาอยู่กลางแดด แต่พอเข้าร่ม ๆ ก็สบายดีขึ้นหน่อย และพอเวลาไม่มีแดดหรือฝนทำท่าจะตกและลมแรง นั้นก็หนาวดี ๆ นี่เอง ผิดกับบ้านเราแยะกลางวันและกลางคืนก็เช่นกัน ราวตีสามกว่า ๆ ก็สว่างแล้ว และไปมืหมอกตอนสองทุ่มกว่า ๆ ตกลงวันหนึ่ง ๆ มีกลางวันมากกว่ากลางคืน พระจันทร์และพระอาทิตย์ก็ไม่เหมือนบ้านเรา ตอนเที่ยง ๆ ไม่เคยผ่านศีรษะเราเลยแต่จะผ่านแบบเห็นรุ้งกินน้ำที่บ้านเรา อย่างสูงจากขอบฟ้าก็เห็นจะราว ๆ ๔ โมงเช้าบ้านเราเท่านั้น สุดท้ายหวังว่าพ่อบ้านและพรรคพวกทุกคนสบายดี ส่วนผมเรื่อย ๆ และกำลังอยากให้ ๐๖ ผ่านไปเร็ว ๆ

รักและคิดถึง
สุพัฒน์

Sandeasse 24 Vienna Xix Ausrtia

๓ ต.ค. ๐๖

สวัสดีครับ พ่อบ้าน ที่รัก

จดหมายพ่อบ้าน ล.ว. ๒๔ ก.ย. ๐๖ ได้รับเรียบร้อยแล้ว ด้วยความขอบคุณ และต้องขอขอบคุณอีกครั้งที่พ่อบ้านได้ปฏิบัติงานมาด้วยดี หลังจากที่ได้รับการผ่าตัดแล้ว ใจจริงแล้วผมเป็นห่วงพ่อบ้านมาก ถึงได้มีจดหมายมาเตือนและแนะนำพ่อบ้านในจดหมายฉบับก่อน ดีใจที่ทุกอย่างหลังผ่าตัดเรียบร้อย แต่เพื่อความไม่ประมาททาง ร.พ. โรคปอด จึงสั่งให้ทานยาต่ออีก ๑ ปี และ X—ray ส่งทุกเดือน ฉะนั้น โอกาสนี้ผมก็เลยขอแถมมาให้ฟังเพิ่มเติมเท่าที่ความรู้ผมพอจะมีบ้าง เท่าที่ ร.พ. โรคปอดสั่งมาก็ดีแล้ว แต่ผมขอให้พ่อบ้านรู้จักการทำงานด้วย อะไรที่พอจะให้ผู้ช่วยหรือคนอื่นทำได้ก็อย่าพยายามทำ เช่น พิมพ์ดีด เพราะคนอื่นพิมพ์แม้ว่าจะช้าไปสักหน่อย แต่ก็เสร็จเหมือนกัน พ่อบ้านจะต้องพักผ่อนให้พอ ไม่ทำงานที่หนัก ๆ การพักผ่อนนั้นตามตำราว่า จะต้องพร้อมทั้งกายและใจ ไม่ใช่กายผอม แต่ใจคิดถึงสุราษฎร์ เช่นนี้ก็เท่ากับไม่ได้พักผ่อนจริง ๆ อาหารการกินก็เช่นกัน ต้องให้มีทั้งปริมาณและคุณภาพ เพื่อที่จะซ่อมแซมส่วนสึกหรอให้เพียงพอ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พัทลุง มีฝนแทบตลอดทั้งปี พ่อบ้านต้องพยายามอย่าไปกรำฝนเข้า เพราะเมื่อเป็นหวัดหรืออะไรต่าง ๆ แล้ว ย่อมจะต้องลุกลามไปใหญ่โต ยิ่งกว่านั้นจะไปเพิ่มภาระให้แก่ของที่ชำรุดอยู่แล้วมากยิ่งขึ้น สรุปแล้วผมก็อยากจะเตือนพ่อบ้านว่า อย่าทำอะไรให้เป็นการเสี่ยงต่อชีวิต เพราะเราพิการเพียงนี้นั้น ยิ่งนับได้ว่าเป็นคนโชคดีโข แต่อย่าให้มากไปกว่านี้ ย่อมเป็นจุดปรารถนาที่ยอดเยี่ยม หวังว่าพ่อบ้านคงจะเห็นด้วยกับที่ผมแนะนำมา และคงจะปฏิบัติได้ด้วยดี ไม่ใช่เพียงแต่รับทราบ ทั้งนี้ทั้งนั้นเพื่อตัวของพ่อบ้านเอง วันก่อนพ่อบ้านอยากจะทราบภูมิศาสตร์ของออสเตรีย ผมเลยเล่าให้ฟังอย่างย่อ ๆ ดังนี้ ประเทศนี้อยู่ส่วนกลางของยุโรป จะเห็นว่ารอบ ๆ ไม่มีออกทะเลเลย มีเพียงแม่น้ำดานูบผ่านเท่านั้น ประเทศนี้จึงมีแต่ภูเขาทั้งนั้น ไม่ว่าจะผ่านไปทางทิศไหนจะพบแต่ภูเขา และส่วนมากเป็นภูเขาเตี้ย ๆ ที่เหมาะสำหรับการเพาะปลูก เมื่อออกไปนอกเมืองจึงมองเห็นการเพาะปลูกทั้งนั้น และได้ผลดีมาก อากาศชื้น แม้ว่าจะมีฝนตกบ้างก็จะไม่ท่วม การตัดถนนไปในตำบลหรือติดต่อไปประเทศอื่น ๆ ก็ทำไปตามไหล่เขา

เรื่อย ๆ ทำให้ดูภูมิประเทศได้สวยงามมาก ยิ่งถนนที่ติดต่อไปต่างประเทศแล้วเขาจะทำเป็นแบบ Super—high way ซึ่งยังไม่มีในเมืองไทย ถนนที่ว่านี้จะเป็นถนนสองสายคู่กันไปตลอดใช้เป็นถนนไปหนึ่งสายและเป็นถนนกลับอีกหนึ่งสาย แต่ละสายรถวิ่งซ้อนเรียงกันได้สามคัน ฉะนั้น บนถนนสายอย่างว่านี้ จะไม่มีการจำกัดความเร็ว ใครกล้าตายได้เท่าไร เชิญตามสบาย และดียิ่งกว่านั้น ถนนที่ว่านี้จะไม่มีถนนอื่นตัดเป็นทางสี่แยกเลย จึงไม่ต้องกลัวรถอื่นจะตัดหน้า เขามีวิธีทำถนนตัดไปและแยกกันโดยไม่ต้องรอหลบหลีกกันเลย ยิ่งในเมืองตรงสี่แยกแล้วเวลาคนจะข้ามถนนก็มีกระไดเลื่อนมุดลงใต้สี่แยกนั้น และไปโผล่อีกทางที่เราต้องการ พอแค่นี้นะครับพ่อบ้าน ช่วยบอกพวกเราทุกคนด้วยว่าคิดถึง และอีกไม่นานคงพบกัน.

รัก คิดถึง

สุพัฒน์

Sandgasse 24 Vienna Xix Austria

๙ ธ.ค. ๐๖

พ่อบ้าน ที่รัก

จดหมายพ่อบ้านทั้ง ๒ ฉบับผมได้รับเรียบร้อยแล้ว แต่ฉบับแรกไม่ได้ตอบเพราะใจจริงของผมแล้วอยากจะพบหน้า และคุยกับพ่อบ้านมากกว่าที่จะเขียนเป็นตัวหนังสือ ตามที่พ่อบ้านเล่าไปให้ผมฟังทั้งหมดนั้น ผมเห็นใจอย่างมาก ๆ จนพูดไม่ค่อยถูกเหมือนกัน ผมถึงได้รีรอจดหมายไม่ตอบเผื่อว่าผมอาจจะมาทันก่อนพ่อบ้านจะย้ายก็อาจเป็นได้ แต่เมื่อได้รับจดหมายยืนยันอีกครั้งว่าได้รับคำสั่งแล้วก็คงจะไม่มีโอกาสพบพ่อบ้านที่พัทลุงอีก เลยรีบ ๆ ตอบมาให้พ่อบ้านเพื่อบ้านจะได้หายห่วง เดิมผมก็ทราบว่าพ่อบ้านคงจะร่วมงานกับผมไม่นาน เพราะพ่อบ้านคิดอยู่ตลอดเวลาที่จะย้ายกลับสุราษฎร์ "ครั้งแรกก็น้อยใจนิด ๆ ว่าผมไม่มีโอกาสได้ทำงานร่วมกับคนที่ผมพอใจ" เพราะอะไรนั้นผมก็คิดว่าพ่อบ้านคงจะอ่านนิสัยผมออกว่าผมชอบคนทำงาน" แต่เมื่อได้ข่าวและฟังพ่อบ้านเล่าถึงความจำเป็นต่าง ๆ ไปให้ฟังแล้วกลับเห็นใจจริง ๆ ขณะนี้ผมยังอยู่ในแดนไกลคงจะไม่มีโอกาสได้ช่วยเหลืออะไรพ่อบ้านตามควร แต่เมื่อผมกลับมาแล้วผมก็คิดไว้ว่าน่าจะมีโอกาสได้ช่วยเหลือบ้างไม่มากก็น้อยตามความจำเป็น เสียดายไม่มีโอกาสได้อยู่เลี้ยงส่งพ่อบ้าน เรื่องของพ่อบ้านที่เข้าใจตัวเองว่าเป็นคนพิการไม่สมประกอบหรืออะไรต่ออะไรนั้นผมว่าอย่าคิดถึงมันจะดีกว่า เราต้องมองชีวิตของเราในแง่ดีไว้บ้าง ขอให้คิดเสียว่า มีคนอีกมากหลายที่เขามีสุขภาพแย่กว่าเรา และเมื่อเราคิดได้อย่างนี้แล้วจะได้สบายใจ และจะได้มีทั้งกำลังใจที่จะทำงานให้ลุล่วงไปได้ ส่วนที่เราจะทำได้มากน้อยนั้นก็เช่นเดียวกันเราจะต้องรู้จักประมาณตนว่ากำลังกายน้อยก็ควรจะค่อย ๆ ทำค่อย ๆ ไป ไม่ทำโดยหักโหมเมื่อเป็นเช่นนี้แม้ว่าจะมีงานมากสักปานใดผมก็เข้าใจว่าจะต้องทำได้สำเร็จ นี่ผมไม่ใช่สวมสมภารนะครับ แต่เล่ามาให้ฟังเพื่อประกอบการพิจารณา และเพื่อพ่อบ้านจะได้มีทั้งกำลังใจและกำลังกายต่อสู้กับโลกกันต่อไป เรื่องของผมขณะนี้ก็เรื่อย ๆ ไม่มีอะไรพิเศษ และผมลองนับดูแล้วอีกราว ๘๐ วัน ก็จะเดินทางกลับเมืองไทย ดินฟ้าอากาศตอนนี้และตอนต่อ ๆ ไปน่าดูครับ ตั้งแต่ ๑ ธ.ค. มานี้ ปรอทอยู่ต่ำกว่าศูนย์ตลอดเวลาเลย และขณะนี้

ที่นั่งเขียนอยู่นี้อากาศข้างนอกบ้านก็ถึง –๖°c ตามถนนหนทางก็มีแต่น้ำแข็งทั้งนั้น ยิ่งตามต้นไม้ซึ่งไม่มีใบทั้งหลายมีน้ำแข็งจับตามกิ่งก้านขาวโพลนไปหมด น่าดูมาก สุดท้ายขอให้พ่อบ้านเดินทางกลับบ้านด้วยความสุข จากผลบุญดีที่ได้ประกอบมาคงจะได้ช่วยให้พ่อบ้านพ้นผ่าอุปสรรคทั้งปวงให้ลุล่วงไปด้วยดี

รักและคิดถึงเสมอ

สุพัฒน์ บัวเลิศ

จดหมายทั้งสามฉบับนี้ เป็นจดหมายของคุณหมอสุพัฒน์ บัวเลิศ ซึ่งท่านได้เขียนมาจากกรุงเวียนนาประเทศออสเตรีย ซึ่งข้าพเจ้าได้เก็บไว้ และหลังจากนั้นแล้วข้าพเจ้าก็ได้ย้ายกลับภูมิลำเนาเดิมเสียก่อนที่ท่านจะได้เดินทางกลับประเทศไทยในระหว่างที่ข้าพเจ้ารับราชการร่วมกับท่านที่โรงพยาบาลพัทลุงครั้งนั้น เฉพาะในทางส่วนตัวของข้าพเจ้าแล้ว ท่านได้ให้ความเป็นกันเอง นับตั้งแต่วันแรกที่ข้าพเจ้าเดินทางไปรับราชการที่โรงพยาบาลพัทลุง ถ้าข้าพเจ้าจำไม่ผิด ข้าพเจ้าเดินทางถึงสถานีพัทลุง เมื่อวันเสาร์ที่ ๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๐๔ ในวันนั้นฝนตกอย่างหนักและน้ำท่วมตัวเมืองพัทลุง คุณหมอสุพัฒน์ ท่านได้กรุณาไปรับข้าพเจ้าที่สถานีรถไฟ โดยมีข้าราชการและเจ้าหน้าที่ของโรงพยาบาลอีกหลายท่าน ข้าพเจ้ายังจำได้และยังระลึกถึงอยู่เสมอ จึงใคร่ขอขอบพระคุณย้อนหลังไปอีกครั้ง ในระยะที่ข้าพเจ้ารับราชการอยู่ที่นั้น ข้าพเจ้ามีสุขภาพไม่ใคร่จะสมบูรณ์นัก ท่านก็ได้ให้การดูแลรักษามาโดยตลอด ต่อมาเมื่อท่านเดินทางไปประเทศออสเตรีย เมื่อกลางปี พ.ศ. ๒๕๐๖ และหลังจากคุณหมอสุพัฒน์ เดินทางไปประเทศออสเตรียไม่นานนัก ข้าพเจ้าก็ได้เดินทางไปเช่นกัน แต่มิใช่เดินทางไปต่างประเทศ ข้าพเจ้าต้องเดินทางไปรับการผ่าตัดที่โรงพยาบาลโรคทรวงอก จังหวัดนนทบุรี และเมื่อข้าพเจ้าออกจากโรงพยาบาลและกลับไปปฏิบัติงานตามปกติแล้ว คุณหมอสุพัฒน์นอกจากท่านจะมีความห่วงใยต่อข้าพเจ้าดังจะได้เห็นจากจดหมายนี้แล้ว ท่านก็ยังได้แนะนำในการปฏิบัติตัวหลังจากผ่าตัดพร้อมทั้งได้ให้กำลังใจตลอดมา และถึงแม้ว่าในระยะนั้นท่านจะอยู่ถึงต่างประเทศก็ตาม แต่ก็ยังมีคุณหมอชุมพร บัวเลิศ ศรีภรรยาของท่าน ก็ยังได้ให้ความเมตตาอนุเคราะห์ช่วยเหลือแก่ข้าพเจ้าเช่นเดียวกัน ทำให้ข้าพเจ้ามีความซาบซึ้งถึงพระคุณทั้งสองท่าน และสมแล้วกับคำที่ข้าพเจ้าได้พูดกับคุณหมอสุพัฒน์ เมื่อก่อนที่ท่านจะเดินทางไปต่างประเทศว่า "ท่านผู้อำนวยการครับในเวลาราชการผมถือว่าท่านผู้อำนวยการเป็นผู้บังคับบัญชาของผม แต่นอกเวลาราชการแล้ว ผมถือว่าเราเป็นญาติพี่น้องกันนะครับ" เมื่อข้าพเจ้าพูดจบ ท่านก็มองหน้าข้าพเจ้าเหมือนจะหยั่งถึงส่วนลึกของหัวใจของข้าพเจ้า วันเวลาได้ผ่านไป ๆ ก็ด้วยที่ท่านให้ความเมตตากรุณาอนุเคราะห์ ความเป็นกันเอง มีความเข้าใจลึกซึ้งตรงกัน ยากนักที่ข้าพเจ้าจะลืมได้ง่าย ๆ แม้ว่าท่านจะถึงแก่กรรมไปแล้วก็ตาม ข้าพเจ้ายังระลึกถึงอยู่เสมอ ฉะนั้น จดหมายที่ข้าพเจ้าได้เก็บไว้ทั้ง

สามฉบับก็เพื่อที่จะได้เป็นอนุสรณ์ ให้รำลึกถึงท่านผู้มีพระคุณคนหนึ่ง ข้าพเจ้าได้เก็บไว้เป็นเวลาไม่น้อยกว่า ๑๕ ปีเศษ และข้าพเจ้าจะเก็บไว้ต่อไปอีก จนกว่าข้าพเจ้าไม่มีโอกาสจะเก็บได้อีก สำหรับฝ่ายมนุษย์สัมพันธ์ที่คุณหมอสุพัฒน์ท่านพยายามให้ข้าราชการและเจ้าหน้าที่ทุกคนภายในโรงพยาบาลมีความรักใคร่กลมเกลียวมีความสามัคคีต่อกัน แม้ว่าในระหว่างที่ท่านยังอยู่ต่างประเทศ ท่านยังเป็นห่วงและคิดถึงโรงพยาบาล ข้าราชการและเจ้าหน้าที่ เช่นในตอนหนึ่งของจดหมายว่า "พวกเราที่โรงพยาบาลทุกคนคงจะได้รักษาชื่อเสียงของโรงพยาบาลให้อยู่ดีตลอดไป และยังเชื่อเหลือเกินว่าพวกเราทุกคนคงจะกลมเกลียวกันเช่นเดิม" ท่านเป็นคนรักชื่อเสียง ทำให้กิจการงานราชการในสมัยนั้นเรียบร้อยด้วยดี และมีความเป็นอยู่แบบฉันท์พี่น้อง ซึ่งข้าพเจ้าคิดว่า จะหาภาพพจน์ดังเช่นสมัยนั้นไม่ได้อีกแล้ว

เมื่อข้าพเจ้าได้ทราบข่าวมรณกรรมของคุณหมอสุพัฒน์ ข้าพเจ้าตื่นตันและใจหายวาบ โดยที่ไม่คาดคิดมาก่อนว่าท่านจะถึงแก่กรรมโดยปัจจุบันทันด่วน ด้วยความรู้สึกอันแท้จริงแล้ว ทำให้ข้าพเจ้าได้ครุ่นคิดเสมือนข้าพเจ้าได้เสียญาติไปคนหนึ่ง ก็จะเห็นได้จากจดหมายที่ท่านเขียนถึงข้าพเจ้า ได้แนะนำให้ระมัดระวังสุขภาพและการปฏิบัติตัว แต่แล้วตัวท่านเองก็ได้จากไปเสียก่อนแล้ว ทำให้ข้าพเจ้าคิดมาก แต่เมื่อได้รำลึกถึงความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นของธรรมดาของมนุษย์ที่จะต้องประสพกันทุกคน จะหลีกหนีอย่างไรก็หาพ้นไม่ นอกจากช้าหรือเร็วเท่านั้น เมื่อคิดได้ดังนี้แล้ว ข้าพเจ้าจึงคลายความโศกเศร้าลงบ้าง ในวันที่ ๑๖ เมษายน ๒๕๒๑ ซึ่งเป็นวันพระราชทานเพลิงศพคุณหมอสุพัฒน์ แล้ว ข้าพเจ้าขออธิษฐานให้ดวงวิญญาณของท่าน หากว่าจะไปจุติในภพใดหนใดขอจงได้เป็นสุขเป็นสุขเถิด และให้พ้นจากทุกข์ภัยทั้งสิ้นเถิด หากกรรมใดที่ข้าพเจ้าได้ล่วงเกินด้วยกาย วาจา ใจ ขอได้อโหสิให้ข้าพเจ้าด้วย

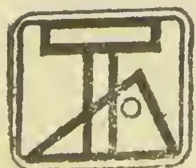
"อิทังเมญาติ โยโหตุ สุขิตาโหตุญาตโย"

วิชิต นิลสุวรรณ

โรงพยาบาลสุราษฎร์ธานี

ขอขอบพระคุณ ทุกท่านที่ได้มาร่วมใน
การพระราชทานเพลิงศพ นายแพทย์ สุพัฒน์ บัวเลิศ

แพทย์หญิง ชุมพร บัวเลิศ

พิมพ์ที่โรงพิมพ์อักษรสาสน์ ๔๒—๔๔ ถนนเจริญกรุง กรุงเทพมหานคร
โทร. ๒๒๑๑๗๓๙, ๒๒๒๕๙๗๑ นายภิญโญ เลียวรักษ์โอฬารผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๒๕๒๐